

STUDIA ET ACTA
HISTORIAE
IVDAEORUM
ROMANIAE

IV

1059/2004

EDITURA

HASEFER

INSTITUTUL DE ISTORIE
"A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Cota P-579

INSTITUTUL DE ISTORIE
"A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Nr. inv. 10159 *deu*

STUDIA ET ACTA
HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE
IV

Coperta colecției: VALERIU GIODĂC

Redactor: SANDU SINGER

**Editura Hasefer a F.C.E.R.
B-dul I.C. Brătianu Nr. 35, Et. 2, Ap. 9
Telefon 312 22 84**

ISBN 973-9235-81-6

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAȘI

Institutul de istorie
„A. D. Xenopol”

Institutul
de Arheologie

FEDERAȚIA COMUNITĂȚILOR
EVREIEȘTI DIN ROMÂNIA

Centrul pentru studiul
istoriei evreilor din România

inv. 9243
10159 Jovale

STUDIA ET ACTA HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE

IV

Coordonatori: Dr. SILVIU SANIE
Dr. DUMITRU VITCU

EDITURA HASEFER
București, 1999

**Carte editată cu sprijinul Guvernului României,
Departamentul pentru Protecția Minorităților Naționale**

SUMAR

Cuvântul coordonatorilor	9
Eugen GLÜCK, <i>Informații privind rabinii din Transilvania (1591–1920)</i>	11
I. KARA, <i>Târgușoare moldovenești slab închegate sau slab dezvoltate</i>	28
Dumitru VITCU, <i>Personalități ale vieții economice din secolul al XIX-lea:</i> <i>bancherul moldovean Israil Chaim Daniel</i>	53
Pincu PASCAL, <i>Comentarii privind catagrafia evreilor din</i> <i>Piatra Neamț din anul 1859</i>	67
Gheorghe PLATON, <i>O „societate” secretă antisemită la Iași în 1875</i>	94
Cătălin TURLIUC, <i>„Chestiunea evreiască” în viziunea lui P.P. Carp.</i> <i>I. Anii de început</i>	99
Victor NEUMANN, <i>De la Imperiul Austro-Ungar la statul român.</i> <i>Cazul evreilor din Banat</i>	109
David SCHAARI, <i>Comunitatea evreilor din Cernăuți în perioada</i> <i>administrației românești între cele două războaie mondiale</i>	137
Silviu SANIE, <i>Sfârșitul unor comunități și câteva aspecte ale cercetării</i> <i>istoriei evreilor din România</i>	185
Shimon RUBINSTEIN, <i>Asupra câtorva tragedii mici petrecute în cadrul</i> <i>unei tragedii mari, numită „Struma”</i>	193
Lya BENJAMIN, <i>Naționalism și antisemitism în legislația regimului</i> <i>autoritar al regelui Carol al II-lea. România, 1938–1940</i>	208

ACTA

Dumitru AGACHE, <i>Mărturii documentare referitoare la evreii</i> <i>din Moldova în secolele XVI–XVIII</i>	220
Leon EȘANU, <i>80 de ani de la crearea Asociației generale a studenților</i> <i>evrei din Iași</i>	232
Mircea COLOȘENCO, <i>Mărturii privind construirea</i> <i>Teatrului Național „Habimah” (1935–1936)</i>	244

MISCELANEA

Andrei CORBEA, <i>Memorie colectivă, memorie individuală</i>	246
Erhard Roy WIENN, <i>Amintiri pentru viitor — din perspectivă evreiască</i>	251
Mircea COLOȘENCO, <i>Un cărturar uitat: Mendel P. Mendel</i>	260

RECENZII

Carol IANCU, <i>La Shoah en Roumanie. Les Juifs sous le régime d'Antonescu (1940–1944). Documents diplomatique français inédits</i> , Montpellier, 1998, 190 p. (Șeiva SANIE)	264
---	-----

MUZEOLOGIE

Carol MARCUSOHN, <i>Muzeul Comunității evreilor din Bacău</i>	266
AUTORII	277

CONTENTS

Notice from the coordinators	9
Eugen GLÜCK, <i>Informations regarding the Rabbies in Transylvania (1591–1920)</i>	11
I. KARA, <i>Moldavian little-Towns thin-formed or under-developed</i>	28
Dumitru VITCU, <i>Personalities of the economic Life in Moldavia in the XIX-th Century; the Banker Israil Chaim Daniel</i>	53
Pincu PASCAL, <i>Comments on the 1859 Catagraphy of the Jews of Piatra Neamt</i>	67
Gheorghe PLATON, <i>A secret antisemitic „Society“ in Iași in 1875</i>	94
Cătălin TURLIUC, <i>The Jewish Question in the Petre P. Carp's Opinion. I. Years of the Beginnings</i>	99
Victor NEUMANN, <i>From the Austro - Hungarian Empire to the Romanian National State. The Jews of Banat's Case</i>	109
David SCHAARI, <i>The Jewish Community of Cernăuți under Romanian Administration between the two World Wars</i>	137
Silviu SANIE, <i>The End of several Jewish Communities and some Accounts on the Study of History of Jews in Romania</i>	185
Shimon RUBINSTEIN, <i>Comments on several little-Tragedies happened into a greater One, named “Struma”</i>	193
Lya BENJAMIN, <i>Nationalism and Antisemitism in the authoritarian Reign Legislation of Carol II of Romania, 1938–1940</i>	208

ACTA

Dumitru AGACHE, <i>Documents concerning the Jews of Moldavia during the XVI–XVIII-th Centuries</i>	220
Leon EȘANU, <i>The Eighty Anniversary of the “General Association of the Jewish Students” founded in Iași</i>	232
Mircea COLOȘENCO, <i>A Document regarding the Construction of the “Habimah” National Theatre in Tel Aviv (1935–1936)</i>	244

MISCELLANEA

Andrei CORBEA, <i>Collective Memory, individual Memory</i>	246
Erhard Roy WIEHN, <i>Recollections for the Future, from the Jewish Perspective</i>	251
Micea COLOȘENCO, <i>A forgotten Jewish Scholar: Mendel P. Mendel</i>	260

BOOK-REVIEWS

Carol IANCU, <i>La Shoah en Roumanie. Les Juifs sous le régime d'Antonescu (1940–1944). Documents diplomatiques français inédits</i> , Montpellier, 1998, 190 p. (Șeiva SANIE)	264
--	-----

MUSEUMS

Carol MARCUSOHN, <i>The Museum of the Jewish Community from Bacău</i>	266
<i>Contributors</i>	277

Obiectivele majore ale revistei, acelea de a întregi o parte a istoriei naționale a României și în același timp a unei etnii care, în secolele de coabitare, a luptat și pentru a-și apăra identitatea, implică incursiuni în diferite perioade și abordarea unei tematici de mare diversitate.

Limita cronologică superioară la volumul I — secolul al XIX-lea, a fost în mod constant depășită, istoria recentă dobândind locul cuvenit. Studiile, notele și documentele publicate în ultimele volume acoperă toate perioadele istorice, chiar dacă ofertele existente nu permit obținerea unui echilibru.

Aria tematică încearcă să cuprindă și să aprofundeze, de asemenea, mai multe domenii. Lucrărilor de sinteză asupra rabinatului și familiilor rabinice, din toate provinciile istorice ale țării, le vor fi alăturate cele care oglindesc efectul marilor curente religioase din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea asupra populației evreiești din spațiul istoric al României. Astfel, se va ajunge, în timp, la o estimare corectă a rolului religiei în păstrarea identității.

Ciclul personalităților din viața economică inaugurat în acest volum cu bancherul I.H. Daniel, nume la fel de frecvent în lumea financiară a Moldovei secolului al XIX-lea și în toate acțiunile de emancipare și filantropice ale obștii evreiești, va fi continuat prin cei care au onorat comunitatea prin activități de excepție în economie, cultură, politică etc.

Considerăm utile articole despre mișcarea sionistă în toate perioadele ei.

Modul de expunere în cele mai multe contribuții publicate urmează modelul „clasic”. Volumul de față a inclus articolul d-lui dr. S. Rubinștein, apropiat ca stil de istoria orală, navigând într-o zonă de interferență a istoriei cu alte discipline umaniste.

Dacă în volumul precedent cunoscutul profesor de la Konstanz, E.R. Wiehn, a înfățișat o completă și inspirată viziune sociologică asupra antisemitismului, de astă dată însemnările domniei sale pot contribui la

înțelegerea unor segmente ale acelei „forma mentis“ proprii poporului evreu. Interesantele comentarii datorate lui Andrei Corbea, la o carte despre fapte vechi și noi din lumea Bucovinei precum și evocarea unui cărturar, efectuată de Mircea Coloșenco, alcătuiesc o nouă rubrică – miscelanea.

Primele semne privind activitatea unor rabini provin de la sfârșitul secolului al XV-lea. Decizia gaonului Ioel Serkes din Cracovia la anul 1591, menționează *bet-din*-ul din Alba Iulia ceea ce presupune cel puțin activitatea unui rabin în capitala principatului¹. *Aşael din Salonic* (1636), a cărui piatră tombală se află în cimitirul neolog din Timișoara, a fost foarte probabil rabin. Avem informații și despre rabinul *Iacob* din Timișoara care, părăsind scaunul său în 1648, a căzut victimă în Ucraina pogromului dezlănțuit de către Bogdan Hmelnițchi².

Cam în aceeași perioadă, se consolidează viața comunitară din Alba Iulia de pe urma diplomei principelui Gabriel Bethlem (1623) care a acordat evreilor drepturi pe tărâm economic și autonomie, inclusiv libertatea cultului. Ca urmare, la 6 septembrie 1637, se achiziționează terenul cimitirului ritual care există și astăzi. Din raportul trimisului suedez, sosit la curtea principelui Gheorghe Rákoczi al II-lea, aflăm că în anul 1656 era în funcțiune o sinagogă în cetate³.

În secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor, au loc mutații demografice însemnate în populația evreiască care, pe la anul 1700, număra în Transilvania cel mult o mie de persoane. În perioada următoare, dinspre Moldova și Țara Românească sosesc puțini sefarzi și mai târziu și așchenazi. În schimb, în urma legii din Moravia (1736) ce permitea întemeierea de noi familii doar unui singur fiu provenit dintr-o căsnicie a împins mii de tineri din Moravia spre sud-est, inclusiv Transilvania, în dorința de a se putea căsători. La fel, ocuparea Galiției de habsburgi (1772) a deschis spre sud drumul maselor mizere în căutarea unei vieți mai bune. Nu putem ignora nici faptul că creșterea populației evreiești a fost favorizată și de o înmulțire constantă și o mortalitate infantilă, relativ scăzută. Ca urmare, în anul 1850, numărul evreilor din Transilvania (inclusiv Banatul, Crișana și Maramureș) s-a ridicat la 61 767 persoane, iar în 1920, la 181 340⁴.

În ciuda discriminărilor practicate de oficialități, mai ales înainte de emanciparea cetățenească din 1867, și acceptarea cultului israelit alături

de cele creștine în 1895, au fost create tot mai multe comunități având sarcina principală de a asigura desfășurarea vieții religioase. Această sarcină a presupus angajarea unor rabini. Multă vreme aceștia puteau veni doar din Galiția sau din spațiul balcanic, unde existau ieșivot. Doar pe la 1800, apar ieșivot din bazinul intracarpatic, în special cea de la Pojon (azi Bratislava), sub conducerea gaonilor din familia Sofer.

Condițiile de activitate ale comunităților, respectiv ale rabinilor, nu erau identice în întreaga Transilvanie. În Marele Principat al Transilvaniei, „protecția“ evreilor, odinioară prerogativă a principilor, sub stăpânirea habsburgică a trecut în 1720, pe seama episcopilor romano-catolici din Alba Iulia. Deși evreii se răspândeau tot mai mult pe teritoriul principatului, teoretic și juridic existau doar la Alba Iulia, comunitatea locală înglobând pe toți. După reorganizarea comunității atotcuprinzătoare (1735), s-a pus problema stabilirii unui post de rabin permanent. Primul titular cunoscut nominal a fost Iosef Reis Auerbach (1742–1750) de origine așchenazit, dar obligat să deservească ambele rituri. Ideal el avea o indemnizație de 150 forinți pe an, din care o treime urma să fie colectată de la enoriașii răspândiți în teritoriu și era practic greu de încasat. S-a impus ca rabinul să asigure controlul personalului cultic din întregul principat și chiar în Partium. Organele statului și episcopia urgentau crearea acestui sistem centralizat și în viața religioasă. Primul care se intitulează „rabin pe toată țara“ este Salom Zelig ben Saul Kohen (1754)⁵.

Scaunul marelui rabin a fost ocupat până în anul 1879, de nouă titulari, cu o durată diferită. Moses ben Sauei Margulius a funcționat 39 ani (1778–1817). O activitate intensă a însemnat păstorirea lui Ezechiel Paneth (1823–1845). În schimb, Iacob ben Moshe a încetat din viață la puțin timp, după instalare (1818). Diversificarea și extinderea funcției de mare rabin a determinat temporar angajarea unor *daianim*. O asemenea activitate mai lungă aparține lui Menachem ben Iehusua Mendel (1794–1818)⁶.

La început, mandatul rabinului s-a limitat la trei ani, dar din 1764, a devenit viager. Adunarea electorală, prezidată de un delegat episcopal, se forma din toți bărbații majori, familiști, contribuabili și cu domiciliul în principat. În realitate, costul deplasării la Alba Iulia și apariția tendințelor de emancipare a comunităților din teritoriu au redus efectivul votanților. În 1764, cei din Nazna au pretins ca în titulatura marelui rabin să apară și comunitatea lor, ceea ce echivala cu recunoașterea autonomiei lor față de Alba Iulia și în urma refuzului au boicotat scrutinul. În 1818

și 1848, guberniul a admis doar electorii locali, invocând că numai aceștia au domiciliu legal⁷.

Alegerea se confirma prin decret episcopal. Acesta în 1768, preciza că aprobarea izvorăște din necesitatea remedierii problemelor acutizate în timpul în care postul rămăsese neocupat⁸.

Decretul episcopal era prezentat Guberniului care, de fapt, asigura în teritoriu jurisdicția marelui rabin față de comunități, organele statului și domeniile. Astfel, la 11 iunie 1799, marele rabin a solicitat prin episcop măsuri pentru validarea autorității sale la Pir. La 5 decembrie 1797, Guberniul confirmă dreptul de dispoziție al marelui rabin „în asemenea chestiuni care privesc religia lui“. Episcopul Rudnay la 9 octombrie 1828, precizează că marele rabin Paneth beneficia de „drepturile de care au uzat ceilalți rabini, antecesorii săi, privind revizuirea sinagogilor enoriașilor supuși autorității sale“⁹.

La anumite intervale, marele rabin vizita comunitățile din teritoriu. Astfel, în 1843, s-a deplasat în comitatele Solnocul de Mijloc, Crasna și Dobâca, iar la încheierea itinerariului s-a adresat Guberniului, cerând remedierea problemelor constatate.

În atribuțiile marelui rabin intra în ultimă instanță soluționarea problemelor legate de deservirea cultului. Spre exemplu, Ezekiel Paneth a infirmat destituirea hahamului și învățătorului Simion Deutsch din Brașov (1838–41).

Marii rabini au depus stăruințe în vederea implementării unei vieți autentic iudaice. Deosebit de stăruitor a fost Ezekiel Paneth, apelând și la Guberniu care a confirmat dreptul lui de dispoziție în 1825, în vederea ținerii sărbătorilor „potrivit ceremonialului evreiesc“. În 1829, a intervenit pentru aplicarea normelor rituale în sacrificarea bovinelor și desfacerea cărnii. În realitate, marele rabin Ezekiel Paneth a reușit să imprime o revigorare a vieții religioase, să intensifice frecvența la sinagogă și să lărgescă aprofundarea Torei de enoriași.

Cu anul 1765, s-au introdus matricolele născuților, căsătoriților și decedaților. Aceasta a fost cu atât mai necesar cu cât marele rabin răspundea și de aplicarea normelor matrimoniale promulgate de stat. În zonele unde nu se găseau rabini locali erau numiți împuterniciți cu celebrarea căsătoriilor. Marele rabin Paneth a intervenit energic în 1843 în cazul hahamului din Șimleul Silvaniei care și-a arogat ilegal competența.

După lungi tergiversări, în 1761 marele rabin a fost autorizat să ridice un templu mai încăpător compartimentat pentru sefarzi și așchenazi. Doar cu câteva decenii mai târziu s-au putut ridica sinagogi din

material solid, separat pentru cele două rituri, cea a aşchenazilor fiind dedicată „Marelui Ezekiel“ (1840)¹⁰.

Un rol important le-a revenit marilor rabini în soluţionarea diferendelor interevreieşti. Dintre responsele pronunţate, cele mai cunoscute sunt cele ale lui Ezekiel Paneth publicate post-mortem în 1894. La Alba Iulia a funcţionat *beit-din*-ul (1736–1835), prezidat de marele rabin, iar sentinţele erau înscrise într-un „pinkas“. Tot în atribuţiile marelui rabin a intrat şi supravegherea învăţământului, cu caracter tradiţional-religios, realizat cu ajutorul melamdimilor, veniţi, de regulă, din Galiţia¹¹.

Pe parcurs, consolidarea comunităţilor locale a creat condiţiile angajării unor rabini. Astfel, la Nazna în 1753, apare Leb ben Moshe care deservea mai multe localităţi, printre care şi Târgu Mureş. La Făgăraş funcţiona începând din 1813, Iehuda Leb Silbermann activând apoi, acolo, timp de o jumătate de secol. La Braşov, comunitatea constituită în 1826, şi-a asigurat în permanenţă rabini. La Cluj, primul rabin cu o activitate durabilă a fost Hillel Lichtenstein. Între succesorii lui se remarcă Abraham Glasner, ginerele gaonului Moshe Sofer care a păstorit până în 1878. La Târgu Mureş, în 1883, Iacob Lichtenstein şi-a încheiat fructuoasa lui activitate de 35 de ani.

După instaurarea administraţiei habsburgice în Banat (1716) s-a creat funcţia de şef rabin provincial (1743), ea fiind menţinută şi după încorporarea provinciei în Ungaria (1778–1779), până pe la mijlocul secolului al XIX-lea. În secolul al XIX-lea titulatura lui s-a redus la cea de „rabin al nobilului comitat Timiş şi al confiniilor militare“. Jurisdicţia lui era asemănătoare cu cea a marelui rabin din Alba Iulia, având enoriaşi sefarzi şi apoi, tot mai mulţi aşchenazi. Existenţa lui, era precară la început şi doar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, i s-a asigurat o remuneraţie egală cu cea a marelui rabin din Alba Iulia. Şi rabinii bănăţeni erau invitaţi din alte provincii.

Primul rabin cunoscut nominal a fost Iacob ben Moses, de rit sefard şi care se pare că provenea de a Belgrad, fiind instalat încă în timpul stăpânirii otomane. El a servit până în anul 1741, după alţii şi ceva mai târziu. El a fost succedat de Levy Abraham Meyer, funcţionând concomitent şi Levy Ierusalmi, originar din Ierusalim (1681–1752).

În 1743, este instalat Lipmann ben Benjamin Zeev (1743–1768) de rit sefard, investit cu funcţia de şef rabin. El a devenit renumit pentru responsele lui înţelepte, fiind solicitat să-şi dea părerea într-un caz complicat pe care *bet-din*-ul din Alba Iulia nu a reuşit să-l dezlege. Pe tărâm

științific a publicat cartea „Etz Chaiim“ în care tratează caracterul cabalistic al Șabatului și sărbătorilor.

Pe la 1745, așchenazimii un timp scurt l-au avut pe rabinul Iehuda Leb. Tot în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, apar frații Mordechai și Iosef ben Meir Leipnik cu vastă activitate științifică. Iosef a fost în corespondență cu gaonul Ezekiel Landau, trimițându-i cărți¹². Mai menționăm pe rabinii Mayer și Iacob Amigo care apar pe la anul 1739.

În timpul păstoririi lui Wolf Iacob (1752–1768) s-a ridicat complexul comunitar din Timișoara-Cetate, inclusiv cele două sinagogi, așchenază și sefardă (1761). Activitatea lui a încetat o dată cu alegerea lui ca mare rabin la Alba Iulia. După o întrerupere, scaunul marelui rabin este ocupat de Ihonosaen Trebici (1773). Rabin cult, a redactat multe decizii înțelepte, editate după moartea lui, intervenită în anul 1781.

Rabinul șef Zev ben Hirsch Segal (1782–1796) a fost ales la recomandarea lui Ezekiel Landau. În 1798, a succedat David Oppenheimer ben Zwi, originar din Ardeal. După decesul lui a urmat fiul lui, Zwi Hirsch (1821–1859). Atât tatăl, cât și fiul au avut realizări importante în dezvoltarea comunităților, reușind să depășească problemele apărute.

Pe parcurs și în Banat au luat ființă comunități locale, cele mai importante fiind cele de la Lugoj și Sânnicolau Mare. În prima localitate în 1802, apare rabinul Cheuga Kohn, iar în cealaltă rabinul Iacob (1826)¹³.

În Maremuș, la fel a apărut un șef rabinat. Titularul acestei funcții — Menachem — în 1789, cere autorităților circumscrierea atribuțiilor lui și acordarea la nevoie a asistenței oficiale, inclusiv în caz de nevoie, emiterea mandatului de aducere față de persoanele citate de el. În prima jumătate a secolului următor, autoritatea administrativă s-a diminuat. Spre exemplu, succesorul lui Iosef Stern pe la 1840–1850 exercita faptic jurisdicția doar în Sighetu Marmăției. În aceeași perioadă, rabinul Samuil Güntzler instalat la Vișeu de Sus, în 1835, dirija o ieșivă cu 80 elevi și curs de Talmud Tora.

În Crișana, comunitățile s-au conturat pe măsura creșterii populației evreiești începând cu prima jumătate a secolului al XVIII-lea, luând ființă organizații zonale, în frunte cu un șef-rabin.

În comitatul Satmar, cu reședința la Carei, rabinatul se permanentizează de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Între 1751–1774, a păstorit Meir Ihudo Ostericher apoi, fiul lui Moshe Arie (1774–1820). La bătrânețe a avut ajutor și apoi, succesor pe Ițhak Frank, personalitate de mare cultură, foarte versat în Talmud, însă cu înclinații hasidice. Totuși personalitatea cea mai proeminentă în zonă a fost Meir Persl (1844–1894)

care a promovat crearea unei game complete a instituțiilor comunitare, de învățământ, de asistență socială, spital etc. În 1848, avea în ajutor doi daiani, iar în subordine rabinii din Negrești (totodată și haham) și din Peleş (totodată și agricultor). În deceniile următoare se creează posturi de rabini la Satu Mare, Baia Sprie, Baia Mare etc. La Baia Mare începând cu anul 1866, a păstorit distinsul Zwi Ihudi Lewy, predicator renumit¹⁴.

În Bihor, centrul cultului israelit s-a conturat în Oradea-Velenta. Acesta funcționa în 1842, având în subordine rabinii din Valea lui Mihai, Marghita, Tinca, Marghita și din câteva localități din câmpia Tisei. La Oradea, în 1763 găsim pe rabinul Eliahu Zahlen, invitat ulterior la Praga. Spre sfârșitul secolului păstorea Feiwei Wiener, pregătit în faimoasa ieșiva din capitala Cehiei.

O personalitate deosebită s-a dovedit a fi șeful rabin Iosef Rosenfeld (1810–1842), care s-a evidențiat prin predicile sale mișcătoare și prin muncă științifică, mai ales lucrări halahice. Succesorul lui David Iausef Wahrmann s-a remarcat prin mare deschidere dobândită prin cursuri universitare alături de studiile rabinice. A avut însă de la bun început conflicte cu enoriașii conservativi¹⁵.

La Marghita, primul titular pare să fi fost Aron Zwi (1830–37). El a fost succedat de Șlomo Zalman Minset care a funcționat până în anul 1869.

La Valea lui Mihai, timp de 40 ani a servit un alt membru din familia rabinică Mindset. După decesul, lui postul vacant a fost oferit lui Isagohin Ruben care, din 1863, păstorea la Beiuș și care în noul său scaun a activat până în anul 1890.

În zona actuală a județului Sălaj s-au conturat două rabinat de mare prestigiu. La Șimleul Silvaniei a păstorit, având jurisdicție în comitatul Crasna de odinioară, Chaim Mayer Zev Suolat (1832–1867). Acesta a depus eforturi pentru reglementarea administrației comunităților din teritoriu și mai ales s-a preocupat de problema matricolelor. El a înființat și o ieșiva. Având în oraș și enoriași de rit sefard, temporar au funcționat aici și rabini de această orientare.

În comitatul Solnocul de Mijloc, comunitatea centrală din Tășnad avea ca rabin pe Chaim Bezalel Paneth, fiul marelui rabin Ezekiel, renumit atât pentru deciziile lui, editate ulterior, cât și pentru predici (1834–1877).

În zona Aradului, în secolul al XVIII-lea apar două rabinat independente la Arad și Șimand. În orașul de reședință al comitatului, pentru prima dată activitatea unui rabin este semnalată în 1723. În 1730, apare nominal Israel Schächter, originar din Polonia. În 1752, funcționa

Ioachim Isac. O activitate mai îndelungată a avut Iehuda Leb Broda, decedat în mai 1796.

O importanță crucială pentru comunitatea din Arad a reprezentat-o înscăunarea lui Aaron Chorin (1766–1844), originar din Moravia, elev al gaonului Ezekiel Landau din Praga, care l-a și recomandat. Adept al iluminismului, el s-a raliat curentului reformist, zis ulterior neolog, pornit din Hamburg. El a reușit să patroneze în primul rând o reformă socială în rândurile enoriașilor, fapt care a determinat ca în anul 1848, peste jumătate din enoriași lui să treacă la practicarea meseriilor, la formele moderne ale comerțului, să apară nu mai puțin de trei manufacturi precum și o fabrică acționată de o mașină cu aburi.

În timp ce mutațiile pe tărâm social au întrunit o adeziune generală locală pe tărâm cultic s-a lovit de o opoziție puternică. Prima lui confruntare cu rabinatul din zonă a avut ca obiect posibilitatea consumului morunului, admis inițial de Ezekiel Landau și susținut de Aaron Chorin. Tezele lui au fost expuse în volumele intitulate „Imre Nuam“ (1798) și „Sirian Kashasum“ (1799). În 1803, a publicat „Emek ha Sove“, în care insista pentru esența iudaismului pe linia lui Moses Maimonides și pentru acomodare la timpurile moderne. Cu greu a supraviețuit sentința de condamnare a *bet-din*-ului întrunit la Buda, aceasta fiind casată de Conciliul Locotenențial.

O confruntare majoră a stârnit oficierea căsătoriei în sinagogă. De asemenea, a admis în serviciul divin pe lângă limba ebraică și cele vii, în speță germana, introducerea orgăi (1841), constituirea corului, încălzirea apei în baia rituală, unele accesorii vestimentare în ținuta rabinilor, permisiunea de a depune flori pe morminte.

În anul 1835, editează la Buda studiul intitulat „Hillel“ în care se situează pe poziții presioniste și urgenta creare a unui centru mondial religios cu reședința la Ierusalim.

Un rol deosebit a avut Aaron Chorin în ridicarea palatului comunitar din str. Tribunalul Dobra, înglobând și o sinagogă splendidă cu interior reformist, inaugurată în 1834, după o luptă de peste un deceniu cu autoritățile locale și cu elemente conservatoare.

În domeniul învățământului, Aaron Chorin a reușit să obțină alături de cele religioase și materii laice, fiind angajat în 1828 primul învățător calificat. În urma dezvoltării succesive a școlii comunitare, în 1832 s-a deschis și ciciul gimnazial de trei ani.

Preocupat de reforma comunităților, el a elaborat un plan de reorganizare potrivit căruia comunitățile urmau să se unească într-o organizație

dirijată pe un sinod. De asemenea, preconiza crearea unui „fond religios” pentru stimularea vieții religioase și culturale. În vederea pregătirii rabinilor, propunea un învățământ la nivel universitar dar și salarizarea acestora la nivel de intelectual¹⁶.

După moartea lui Aaron Chorin a fost ales Iacob Steinhardt (1817–1885), pregătit în renumita ieșivă din Pojon, om de mare cultură. În decursul activității (1845–1885) el a consolidat realizările lui Aaron Chorin, a contribuit la extinderea reformismului și la crearea institutului rabinic din Budapesta, visul antecesorelui său. Una din realizările lui a constituit crearea învățământului pentru fete¹⁷.

Influența reformistă a stăpânit și comunitatea din Șimand, unde evreii au deținut până în anul 1849 și o administrație autonomă paralelă cu cea a orașelului. În deceniul premergător revoluției de la 1848–49, păstora rabinul Avram Friedmann, autorul unei lucrări de mare răsunet, dedicată emancipării politice a evreilor.

În Marele Principat al Transilvaniei și în Partium, pe la 1818, s-au evidențiat enoriașii care preconizau reforme sociale și în cult. Contradicțiile pe tărâm religios s-au acutizat după decesul marelui rabin Paneth, reformiștii refuzând alegerea fiului său Chaiim Bezalel, rabin în Tășnad, înscăunând cu sprijinul oficialităților pe Avram Friedmann (1845–1879).

Străduințele lui privind abrogarea legilor statale anacronice referitoare la evrei nu au avut finalitate nici în 1848–49, nici la dieta din 1863. Autoritatea lui de mare rabin, de tip medieval, era în scădere, în fața autonomismului comunităților de pe teritoriu. În 1848, cu regret comunică episcopului de Alba Iulia că nu poate prezenta datele cerute deoarece ele sunt refuzate de comunitățile refractare. Poziția lui reformistă moderată era respinsă de majoritatea conservatoare. Jurisdicția lui, ca și veniturile scadente până în 1867, erau oarecum asigurate de Guvernium.

Marele rabin Friedmann a reușit să obțină progrese pe tărâm școlar, înființând în 1861 școlile zise capitale din Cluj și Alba Iulia cu materii religioase și laice. Doar școala din Alba Iulia a avut o existență mai consolidată, cea din Cluj fiind desființată de rabinul conservator Hillel Lichtenstein.

Reorganizarea comunităților după congresul din 1868/69, a făcut ca funcția de mare rabin să devină anacronică, cu atât mai mult cu cât administrația provincială a Transilvaniei a fost desființată în urma unirii cu Ungaria.

În Banat, contradicția între conservatori și reformiști nu a luat forme acute. În timpul rabinului șef David ben Zwi Oppenheimer (1798–1821)

reformiștii erau în minoritate și opoziția lui se limita doar la inițiativele rituale și nicidecum la progresul social-economic.

Fiul lui Hirsch (1821–1859) a încetat după revoluția din 1848–49, să mai pretindă jurisdicția provincială. Sesizând mutațiile suvenite în rândurile enoriașilor, treptat a admis inovații ca introducerea corului, celebrarea căsătoriei în sinagogă etc.¹⁸. Sub urmașul său Mauritiu Hirschfeld (1862–1872) s-a edificat monumentala sinagogă din Cetate (1865). Pe acest drum mergea rabinul Șlomo Weisz (1855) și apoi, succesorul lui.

Sefarzii timișoreni s-au distanțat de frământările amintite, păstrând neștirbit ritul lor în sinagogă din cartierul Fabric¹⁹.

Fată de extinderea reformismului rabinii conservatori au considerat necesar să precizeze poziția lor. În 1866, s-au întrunit la Nagy-Mihály (azi Mihalovce, Rusia Subcarpatică) 24 rabini, iar alți 45 s-au raliat ulterior la cele două puncte elaborate. Potrivit deciziei au fost supuși blestemului cherem „cei care predică sau ascultă” într-o altă limbă decât idișul, frecventează lăcaș de cult în care umed-ul nu este la mijloc sau o sinagogă cu turn. S-a repudiat ornatul rabinic, transparența grațiilor la corul femeilor, rugăciunea împreună cu corul, căsătoria oficiată în sinagogă și în general îndepărtarea de tradiție.

Alături de mișcările amintite spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, se resimte și pătrunderea hasidismului. Există opinia că însuși Baal Șem, fondatorul mișcării ar proveni chiar din Borșa. Pe plan local, inițiativa aparține rabinului Moise Teitelbaum (1759–1841), renumit talmudist și întemeietorul unei dinastii rabinice precum și al unei ieșiva mare în Sátorajauhely (azi Ungaria). Fiul lui, Eleazar Nissan Teitelbaum, (1788–1855) a devenit rabin în Sighetu Marmației (1834), totodată întâistătătorul rabinelor din zonă. Activitatea lui a fost continuată de fiul său, Iehutiel Iehuda Zalman Leib (1808–1883). O influență deosebită în zonă a avut rabinul Iehuda Grünwald din Sein, considerat de aderenții lui „o stea care strălucește pe cer și luminează bezna întunericului ca un fulger strălucitor”.

Hasidismul a fost susținut și de Menachem Paneth, amintitul rabin din Tășnad. În 1865, se resimte influența hasidică la Cluj, iar în 1866, rabinul Ignatie Reich a căutat să constituie o comunitate hasidică în Timișoara — Iosefin. Succese au fost înregistrate de partizanii acestui curent, în 1869 fiind ales Isaia Rubin în funcția de rabin cercual la Beiuș. O situație similară a apărut la Valea lui Mihai.

Dincolo de orientările deosebite care s-au resimțit în rândurile evreilor din Transilvania, asistăm la mijlocul secolului al XIX-lea, la închegarea rețelei de comunități și ridicarea activității cultice, deservită în 1868 de 62 rabini calificați²⁰.

La sfârșitul anului 1868, s-a întrunit la Pesta congresul chemat să soluționeze problemele comunităților, inclusiv cele școlare și fundamentale, cu excluderea chestiunilor strict cultice. Pregătirea congresului sub influența reformiștilor, patronată de guvern, s-a desfășurat sub lozinca limitării atribuțiilor rabinice. Față de această orientare a luat poziție asociația „Apărătorilor credinței” condusă de rabini.

În cadrul congresului un rol primar a jucat Iacob Steinhardt din Arad, unul din puținii rabini reformiști. În rândurile opoziției s-au remarcat rabinii reformiști. În rândurile opoziției s-au remarcat rabinii Landsberg din Oradea, Paneth din Dej, Perls din Carei, Reich ales în Vișeu de Sus etc.

Congresul, după retragerea opoziției, a votat statutul ce prevedea că rabinul este ales de toți enoriașii cu drept de vot și angajat de comunitate pe bază de contract. El este mandatat să supravegheze serviciul divin, să predice, să instruiască tineretul în cele cultice, să încheie căsătoriile, să admită divorțul și să conducă registrele celor născuți, căsătoriți și decedați. Rabinul nu are dreptul să reprezinte comunitatea fără mandat special și participă la ședințele comitetului, respectiv la adunarea generală pe bază de invitație specială.

Statutul, deși a obținut sancționarea regală, a fost recuzat de o mare parte a enoriașilor tocmai din cauza dispozițiilor referitoare la rabini. În urma mișcării acestor enoriași, denumiți de acum ortodocși, în 1871, a fost sancționat pe seama lor un statut aparte, bazat exclusiv pe Șulhan-aruh, ceea ce echivala cu consfințirea rolului conducător al rabinelor în comunitatea respectivă.

În perioada următoare s-a produs o diferențiere în rândul comunităților. În Transilvania, majoritatea comunităților s-a declarat ortodoxă. Între acestea găsim cele din orașe ca Dej, Turda, Baia Mare, dar mai ales în mediul rural ca Borșa, Crăciunești, Ruscova, Diosig, Tășnad etc. Unele comunități au rămas în așteptare. La Sighetu Marmăției așchenazii au stat în expectativă între 1869–1883, raliindu-se în final, ortodocșilor.

Un număr de comunități ca Arad, Lugoj, Caransebeș, Brașov, Făgăraș etc. s-au reorganizat pe temeiul congresului din 1868–69. Probleme mai complicate s-au ivit în comunitățile în care s-a produs o scindare. Între acestea se numărau Oradea, Timișoara, Cluj etc. O parte

din comunități nu s-au raliat la nici una din cele două grupe, respectiv organizația lor centralizată și au persistat în statutele lor în vigoare ca Târgu Mureș, Carei etc. fiind denumite „status-quo“.

Procesul de despărțire în cadrul unor comunități s-a prelungit timp de decenii. Astfel, la Satu Mare, după decesul rabinului Lupu Mandelbaum, care s-a distanțat de hasidism, a fost ales Iuda Grünwald care până la urmă s-a dovedit a fi adept al acestui curent. Ca urmare, în 1898, o parte din enoriași s-au rupt de comunitatea ortodoxă și au creat una status-quo²¹.

Comunitățile sefarde au rămas independente. Cea de la Timișoara în urma scăderii numărului de enoriași în 1894, administrativ s-a raliat comunității neologe din Cetate.

În condițiile creșterii constante a numărului de enoriași, capacitatea financiară sporită a comunităților și a unităților de a angaja rabini a determinat înmulțirea posturilor.

În 1900, în Transilvania funcționau 178 rabini și 44 ajutoari de rabini titulari, în total 222. Cei mai mulți activau în comitatul Bihor (34), Maramureș (33), Sătmar (24), Solnoc-Dobâca (16), Sălaj (15), Cojocna-Cluj (14)²².

A existat o preocupare pentru asigurarea unor rabini bine pregătiți. Congresul din 1868/69, a reluat planul lui Aaron Chorin în vederea creării unui seminar rabinic, având două cicluri. Primul corespundea celor patru clase superioare de liceu, al doilea de cinci ani, urma să funcționeze la nivel de facultate. Planul însă s-a materializat în 1877, cu sediul la Budapesta, studenții fiind obligați să obțină și doctoratul într-o disciplină înrudită la universitatea Pázmány Péter. După 1890, posturile de rabini vacante în comunitățile neologe erau ocupate de absolvenții acestui seminar.

Comunitățile ortodoxe recrutau rabinii dintre cei pregătiți în ieșivot, de preferință de pe lângă un rabin de renume. O perioadă erau acceptate și elemente pregătite în Galiția, respectiv în ieșivot din Valea lui Mihai, Satu Mare și Oradea. Un rol a avut și ieșiva hasidică din Vijnița (Bucovina) de sub conducerea dinastiei rabinice Hager. Al șaselea fiu al gaonului Baruch s-a stabilit la Borșa și apoi, la Sighetu Marmăției. În anul 1915, de teama pogromurilor săvârșite de armata rusă pătrunsă în Bucovina, centrul din Vijnița s-a transferat la Oradea, sub conducerea lui Israel (1860–1936).

În 1898, ieșiva din Pojon (Bratislava) a fost reorganizată la un nivel superior, sub conducerea dinastiei rabinice Sofer. Ordinele ministeriale din 1883 și 1884 au stabilit obligativitatea ca rabinii încadrați să fie numai

„supuși maghiari“ și care au absolvit cel puțin patru clase de liceu sau echivalente. De asemenea, trebuiau să cunoască în așa măsură limba statului ca să poată efectua înregistrările născuților, căsătoriților și decedaților.

Legea din 1895 a cuprins cultul israelit între cele acceptate, indiferent de rit, reiterând dispoziția că statul recunoaște calitatea de rabin numai celor calificați în Ungaria.

Rabinatul ortodox a fost grevat și cu legea „coningei“ (1898). Legea respectivă acorda întregirea salariului rabinic la 800 forinți/an, în caz că avea bacalaureat, iar celorlalți plafonul era doar de 400 forinți/an. Nemulțumirea rabinilor a izvorât și din calculul subiectiv al veniturilor din activitatea cultică, formulând plângeri în 1903 rabinii din Blaj, Deva, Mediaș, Sf. Gheorghe, Orăștie și Seini²³.

Noua lege a coniugei din 1913, prevedea și acordarea unor gradații quinquenale. Situația rabinilor ortodocși a continuat să fie oneroasă întrucât nu întruneau studiile cerute de lege. Acțiunea lor de protest condusă de rabinul Schuck din Timișoara — Iosefin nu a dus la rezultate²⁴.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, au apărut forme de organizare profesională a rabinilor. În 1895, neologii și apoi și cei status-quo s-au încadrat în asociația rabinică.

În 1907, notarul (secretarul) asociației a devenit Francisc Löwy din Târgu Mureș, iar în comitetul conducător a fost inclus Leopold Kecskeméti din Oradea. În 1913, apar în funcții Alexandru Jordan din Satu Mare și Matei Eisler din Cluj.

Rabinii ortodocși s-au întrunit periodic. Astfel, la conferința din 1896, un rol deosebit l-a jucat rabinul Teitelbaum din Sighetu Marmăției. În adunarea din 1899, s-a evidențiat și ca purtător de cuvânt al rabinilor de orientare hasidică. Pe lângă adunări atotcuprinzătoare, au avut loc și conferințe zonale, ca de pildă în 1898, la Valea lui Mihai cu 50 participanți²⁵.

În perioada 1868–1918, posturile rabinilor ortodocși, mai ales la început, se completau prin recomandarea unor gaoni acceptate de electorat. În jurul anului 1900, s-au accentuat divergențele provocate de creșterea influenței hasidice, în special la Oradea și Baia Mare.

După cum s-a menționat, cele mai multe comunități s-au raliat curentului ortodox, cea mai însemnată fiind cea din Oradea, în ciuda retragerii enoriașilor neologi. În această perioadă critică, în fruntea comunității a stat rabinul Aron Landsberg, eminent predicator (1853–1879). Rabinul Rasel, secondându-l pe primul rabin în 1871,

publică cartea *Die talmudische Aufassun* apreciată în cercuri largi. Mauritiu Fuchs a adoptat o poziție antihasică și a avut mari merite în dezvoltarea ieșivei locale (1882–1911).

La Satu Mare, amintitul Lupu Mandelbaum s-a dovedit a fi nestorul rabinilor transilvăneni ajungând la o vârstă patriarhală de 92 ani (decedat în 1897). Urmașul lui Iuda Grünwald a promovat hasidismul cu multă îndemânare și autoritate, dar nu a putut împiedica scindarea comunității²⁶.

La Sighetu Marmăției, congresul din 1868/69 a dus la gruparea credincioșilor în câteva asociații de rugăciune, uniți ulterior în comunitățile ortodoxă și sefardă. Scaunul de prim rabin ortodox era ocupat succesiv de membrii familiei Teitelbaum. Păstorirea lui Chanan Iov Lippe, fire profetică, s-a bucurat de o mare autoritate în tot Maramureșul (1888–1904). După decesul lui a urmat fiul, lui Haim Tvi. În timpul rabinatului său s-a acutizat contradicția dintre dinastiile rabinice pentru hegemonie în Maramureș, reușind familia Teitelbaum să-și păstreze poziția dominantă. Pe la 1902, el a introdus în programa ieșivei pregătirea pentru diverse meserii. Sefarzii s-au bucurat în epoca respectivă de activitatea meritorie a rabinului Samuil Dansig.

La Tășnad s-a remarcat și rabinul Solomon Rosenberg (1855–1898) care a practicat ritul sefard. Succesorii lui au perseverat în ritul sefard²⁷.

La Timișoara, deși o comunitate ortodoxă s-a constituit în cartierul Iosefin la puțin timp după congresul din 1868/69, abia în 1901 a putut avea rabin cu activitate permanentă. În acest an, în urma predicilor de probă rostite de trei candidați, electoratul l-a ales pe Bernardin Schuck. În îndelungata sa activitate a avut în vedere promovarea unei vieți autentic iudaice și a militat pentru sionism. O mică comunitate ortodoxă a supraviețuit și în cartierul Fabric din Timișoara, având în frunte în 1912, pe rabinul Herman Sofer, provenit din faimoasa familie de gaoni.

Deși avea enoriași puțini, la Sânnicolaul Mare rabinul Nathan Vogel a reușit să realizeze o activitate comunitară model (1872–1909). Opera lui a fost continuată de Ignatie Gerstl, instalat în 1910.

Rabinul Așer Grossberg a reușit să asigure asistență religioasă eficientă atât în Beiuș, cât și enoriașilor risipiți în cercul respectiv.

La Tinca, alegerea rabinului Albert Reichenberger (1897) a fost contestată de o altă grupare a enoriașilor. Până la urmă, ambele tabere au consimțit la un arbitraj format din trei rabini, care a confirmat rezultatul inițial.

La Valea lui Mihai în 1913, controversa a fost rezolvată prin compromis. Fiul decedatului rabin a succedat tatălui, iar contracandidatul a fost desemnat daian²⁸.

La Șimleul Silvaniei, câțiva rabini au provenit din familia Ehrenreich care a avut meritul, în primul rând Samuil, instalat în 1898, să învieze activitatea ieșivei. La Baia Mare, în epoca dată, s-ă impus prin realizări multiple rabinul Samuil Weinberger (decedat în 1906).

Un număr mare de rabini cu un stagiul mai lung sau mai scurt au păstorit comunitățile din Maramureș. O personalitate de excepție a fost David Grünwald, instalat în 1912, la Vișeu de Sus, fiind urmat de 130 de elevi de-ai lui. La Săpânța s-a evidențiat rabinul Meir Iosef Weizs (1838–1909), pregătit la Vijnița. Influența lui a depășit realitățile locale, fiind cercetate de mii de enoriași mai ales predicile lui („spusele lui Iosef“), care conțineau interpretări biblice.

La Marghita, rabinul Pinkas Haim Toib (1867–1937) a fost un renumit cabalist.

Dinastia rabinică Tanz (Halberstein) a fost prezentă în numeroase posturi rabinice. Cel mai de seamă dintre ei, Iehutiel Iehuda s-a stabilit la Cluj, ca rabin al comunității sefarde, compusă în majoritate de cei originari din Sighetu Marmației.

Comunitatea ortodoxă din Cluj a avut în frunte în anii 1863–1877 pe rabinul Abraham Glasner, fiind succedat de fiul său, Moshe Samuil, autorul unor lucrări halahice. El a creat în 1884 o nouă ieșiva. Activitatea lui meritorie s-a dedublat cu sprijinirea sionismului religios (mizrahi). În 1921, s-a retras din scaun, plecând la Ierusalim²⁹.

La Luduș, deceniile amintite au coincis cu activitatea prestigioasă a lui Iacob Paneth, fiul gaonului Ezekiel. Tot membrii familiei Paneth au activat și la Dej. Menahem Mendel în 1862, a fost primul rabin în acest oraș, creând și o renumită ieșiva. A lăsat posterității o seamă de lucrări, tipărite între 1883–1886, cu subiecte etice. El a fost urmat de fiul său Moshe (1885–1903) și apoi, de Iezekiel (1903–1930) ctitorul marii sinagogi din Dej (1909).

La Turda, în ultimele decenii ale secolului trecut, enoriașii au savurat predicile lui Feiweil Wezel. La Bistrița, în aceeași perioadă, s-a evidențiat rabinul Solomon Ullman.

La Mediaș, primul rabin cu activitate permanentă a fost David Baumel (1875–1899). Succesorul lui Mauritiu Reich a reușit să obțină ajutorul enoriașilor de a putea crea așezăminte comunitare model.

În 1890, s-a înființat rabinatul din Sibiu cu jurisdicția în comitatul respectiv, fiind ales Armin Horowitz, care a păstorit aproape patru decenii. El a stat în fruntea acțiunii pentru ridicarea unei sinagogi³⁰.

La Blaj, la instalarea rabinului Iosef Grünbaum, cuvântul de salut a fost rostit de Ronai János, fondatorul mișcării sioniste în Transilvania.

La Făgăraș, în 1890, scaunul rabinic a fost încredințat lui Alexandru Iordan, o personalitate deosebită. În 1903, însă, a părăsit Făgărașul, urmat de dr. Adolf Keller (1904)³¹.

Una din comunitățile importante neologe a fost cea din Arad. După decesul primului rabin Iacov Steinhardt, a fost ales Alexandru Rosenberg, licențiat în filosofie la universitatea din Lipsca și absolvent al seminarului rabinic Hildesheimer din Viena. În decursul activității lui (1885–1909) s-a remarcat prin predicile lui maestre, ascultate și de creștini, în care îmbina tradiția iudaică cu exigențele timpurilor moderne. A funcționat ca împuternicit al lui Aliance Universelle Israelite. A rămas însă izolat în inițiativa lui de a binecuvânta căsătoria civilă între evrei și creștini. Fiind grav bolnav, din 1906 este suplinat de Ludovic Varjassy, definitivat ca prim rabin în 1910, a păstorit aproape trei decenii. Absolvent al seminarului din Budapesta (1904) și doctor în filosofie, la rândul lui a fost un predicator deosebit.

La Oradea o scurtă vreme a servit Alexandru Kohut (1882–1885). Absolvent al seminarului din Breslau (azi Wrocław) a fost un savant în științele iudaice. Opera lui intitulată *Aruh Hashaten*, în opt volume, valorifică enciclopedia rabinului Nathan ben Iechiel, care a trăit la Roma în secolul al XI-lea. A respins tezele lui Istoczi Gyözo, președintele organizației antisemiților, care fabrica argumente prin falsificarea talmudului. A tradus Tanahul în limba maghiară.

După o întrerupere cauzată de probleme financiare, a fost ales Leopold Kecskeméti (1890–1936). El s-a remarcat cu o seamă de lucrări cu profil biblic, filosofic și poetic. Poeziile au fost scrise în ladino. Cel mai mare răsunet l-a avut disertația „Există o singură religie iudaică sau mai multe?“, concepută în limba maghiară (1913). El s-a declarat adept al tezei „evreimii unitare“ dincolo de diferențele de grup determinate de factorii istorici. Pe plan politic, cel puțin în perioada studiată, a fost asimilaționist³².

La Timișoara o bogată activitate a desfășurat rabinul Mauritiu Löwy (1879–1909). El a reușit să îmbunătățească relațiile între comunitățile de rit diferit, predicând și în sinagogi de altă orientare. Dintre lucrările lui remarcăm cea privind filosoful rabin Ioseph ben Acnin din Africa de Nord (sec. XII–XIII). Succesorul lui Maximilian Drechsler (1909–1970), pe lângă seminarul din Budapesta a studiat și la universități occidentale. În lunga lui activitate a promovat învățământul primar în mediul evreiesc

local, amplificarea asistenței sociale și culturale, adoptând o linie sionistă. Examenul suprem l-a trecut în anii Holocaustului.

La Cluj, după crearea comunității neologe (1884) deceniile următoare au fost dominate de personalitatea complexă a lui Matei Eisler, ales în 1891. Un merit deosebit al acestuia îl constituie inițierea cercetării istoriei evreilor din Transilvania, cea mai importantă lucrare fiind dedicată marelui rabinat din sec. XVIII-XIX.

Deși avea enoriași puțini și resurse limitate, comunitatea din Lugoj, a găsit modalitatea de a asigura rabini distinși. Ludovic Venețianer (1895–1897) a fost un eminent istoric, ocupându-se mai ales de epoca reformelor. Simion Handler (ulterior sub numele de Hevesi) 1897–1905 a fost un desăvârșit predicator și om de acțiune în vederea lărgirii agendelor comunitare. Succesorul său, Mauritiu Lenkei, a ocupat scaunul rabinic local timp de decenii, introducând în 1907 bar mițva pentru fete.

O personalitate respectată a fost dr. Iuliu Nadai, rabin cercual cu reședința la Simand și apoi la Chișineu-Criș (1891–1899). Dr. Eugen Rosenbluh a fost primul titular al postului din Orăștie (1898–1913). În 1907, a fost ales la Caransebeș dr. Iosif Horovitz. După plecarea lui, a urmat dr. Ernest Deutsch, absolvent al seminarului din Viena (1912).

Puținele comunități status-quo au instalat alternativ rabini ortodocși și neologi. Comunitatea din Timișoara-Fabric s-a rupt de comunitatea din Cetate, instalând rabinul Ioel Hartman (1860–1895), succedat de Lazăr Grünhut (1889). Bartolomeu Kohbloch (1890–1896) a creat un interior de tip neolog în sinagogă și a introdus barmițva pentru fete. Ioachim Löwy (1896–1910) s-a abținut de la noi inovații, în schimb dr. Iacov Singer (1910–1939) s-a apropiat și mai mult de neologi, realizându-se în 1933 unificarea administrativă cu comunitatea din Cetate. De asemenea, s-a evidențiat ca un predicator deosebit, lăsând posterității valoroase lucrări istorice privind evreii din Timișoara.

Tot orientare apropiată de neologi a avut și rabinul dr. Francisc Löwy, ales în 1903, la Târgu Mureș. În 1921, a devenit președintele asociației rabinilor din Transilvania de la comunitățile neologice și status-quo.

La Satu Mare, Alexandru Jordan s-a preocupat de dezvoltarea structurilor nou înființatei comunități. Sionist convins, a creat prima grădiniță în limba ebraică din Transilvania.

Comunitatea din Carei a fost păstorită de rabinul Francisc Efraim Fürth (1805–1912), păstrător al tradițiilor, oponent față de hasidism³³.

¹ Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623–1944)*, București, 1994, p. 14–18; E. Glück, *Date noi despre evoluția demografică a populației evreiești din Transilvania. Epoca principatului*, *Revista Istorică*, III, 3–4, 1992, p. 303–309.

² J. Singer, *Temesvári rabbik a XVIII es XI százabdan* (Rabini în Timișoara în sec. XVIII și XIX), Seini, 1932, p. 26; idem, *Aus der Vergangenheit der temeswarer Juden*, Sinai, 1929, p. 96.

³ E. Neumann, *The Chief-Rabbinate in Alba Iulia between 1754 and 1879*, *Studia Judaica*, V, 1996, p. 102.

⁴ E. Glück, *op. cit.*, p. 310–311; idem, *Az erdélyi izraelita főrabbinatus* (Marele rabinat israelit din Ardeal), Keresztény Szó, 1998, 6.

⁵ M. Eisler, *Das Gemeindebuch von Alba Iulia*, Sinai, 1928, p. 111–12; idem, *Aus den Gemeindegängen der Juden in Alba Iulia in 18 Jahrhunderten*, Sinai, 1929, p. 71–82.

⁶ Idem, *Az erdélyi országos főrabbi* (Marii rabini ardeleni), Erdélyi Múzeum, 1901, p. 710.

⁷ Országos Levéltár (= O.L.) (Arhivele Naționale), Budapesta, Fond Guberniul Transilvaniei, Acta Generalia (= A.G.), 14.268/1818, 9028, 9458, 8914/1820.

⁸ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, II/2, București, 1990, 59 bis.

⁹ A.G. 5311, 6753, 7887, 47281799; O.L. Fond f. 266, nr. 7394, 8272/1763.

¹⁰ A.G. 7006/1816; 9760/1825; 296/1829; 545, 260/1843; 4546/1844; L. Pap, *Marele Rabinat al Transilvaniei și comunitatea din Brașov*, Sinai, 1933, p. 72–73.

¹¹ M. Eisler, *Das Gemeindebuch...*, passim, Magyar Rabbik, I, nr. 4–5, p. 52; nr. 9, p. 116, IV, nr. 3, p. 22.

¹² Am văzut aceste cărți în colecția Muzeului Evreiesc de Stat din Praga. Dintre acestea remarcăm: *Sepher Minchat Kematzin*, *Sepher Makneh*, *Zichron Leminchah*.

¹³ *Ibidem*, III, nr. 6, p. 78; nr. 1–2, p. 3; nr. 7–8, p. 93; IV, nr. 3, p. 22, 10; nr. 1–2, p. 8; V, nr. 11, p. 145; nr. 3–4, p. 165–166; M. Carmilly-Weinberger, *op. cit.*, p. 109–110.

¹⁴ Magyar Rabbik, III, nr. 10, p. 131–132; IV, nr. 1–2, p. 4; nr. 3, p. 21–22; nr. 5, p. 49; nr. 6, p. 60; V, nr. 3–4, p. 162, 168; E. Glück, *The Jewish Population of Sătmar around 1848*, *Studia Judaica*, V, 1996, p. 175–183; Arhivele Naționale, filiala Sighetu Marmăției, fond comitatul Maramureș, dos. 47, f. 5.

¹⁵ Arhivele Naționale Oradea, fond Episcopia rom. cat., Religioara, dos. 121, f. 22; Magyar Rabbik, III, nr. 1–2, p. 5; IV, nr. 1–2, p. 2.

¹⁶ *Ibidem*, II, nr. 7–8, p. 85; III, nr. 3, p. 21; nr. 11, p. 142; IV, nr. 4, p. 40; nr. 6, p. 10; nr. 3, p. 20; V, nr. 4–5, p. 183; O.L., fond C 55, fond 2, 2, 6/1842; 1, 4/1843; M. Carmilly-Weinberger, *The Jewish Reform Movement in Transilvania and Banat: Rabbi Aaron Chorin*, Studia Judaica, V, 1996, p. 13–50.

¹⁷ Magyar Izraelita, 1862, p. 99–100; Magyar Zsidó Szemle, 1885, p. 230–235; Mult es Jövö, 1917, p. 296 și urm.; S. Spitzer, *Der Einfluss des Chatam Sofer und seiner pressburger Schule auf Die jüdischen Gemeinden Mitteleuropas in 19 Jahrhundert*, Studia Judaica, Austriaca, VIII, p. 111 și urm.

¹⁸ O.L., F. 266, 3509/1861; 10509/1862; 32264/1864; 720/1865; 1348, 15050, 16063/1866; A.G. 213, 1021, 3554, 5215/1818; Siebenbürger Wochenblatt, 64/1845; Allgemeine Illustrierte Judenzeitung, 4/1860, p. 30; Magyar Rabbik, III, nr. 5, p. 60.

¹⁹ *Ibidem*, I, nr. 4–5, p. 52; V, nr. 3–4, p. 166; nr. 4–5, p. 183; Ben Chanaja, 1862, p. 170–186, 434; 1863, p. 273–274; 1864, p. 459–460; O.L. C 55 fond 128; nr. 1–2/1833.

²⁰ Magyar Zsidó, 17/1869, p. 166; Ben Chanaja, 1866, p. 374; Judische Volksblatt, 30/1903, p. 2–3; Magyar Rabbik, III, nr. 3, p. 21; Hivatalos Statistikai Közlemények, II, caiet 1, Pest, 1869; E. Glück, *The Rabbinic Court of Vijnîța while Active in Oradea*, Studia Judaica, III, 1984, p. 158 și urm.

²¹ Izraelita Kööny, 5/1869, p. 172; Magyar Zsidó, 18/1870, p. 529; Das Traditionelle Judenthum, 7/1870, p. 50; nr. 1/1871, p. 115; nr. 7/1871, p. 166; Congress Zeitung, 1/1868, nr. 18–19/1869 nepaginat; Ungarische Wochenschrift, 12/1898, p. 3; nr. 18/1898, p. 3; Magyar Rabbik, III, nr. 10, p. 134; IV, nr. 1, p. 5.

²² Statistikai Levéltár (Arhiva Statistică), Budapesta, microfilm 835; Magyar Zsidó, nr. 47/1868, p. 410; nr. 48/1868, p. 417; nr. 31/1870, p. 630; Izraelita Közlöny, nr. 47/1868, p. 450; nr. 48/1868, p. 454.

²³ Magyar Zsidó, 1/1869, p. 7; Jüdische Weltblatt, nr. 37/1883, p. 6; A. Jövö, nr. 4/1898, p. 3; Zsidó Hiradó, 20/1895, p. 5; Ungarische Wochenblatt, nr. 68/1898, p. 3; Egyenlőség, nr. 7/1898, p. 4; nr. 13/1900, p. 9; nr. 12/1903, p. 2.

²⁴ *Ibidem*, nr. 10/1917, p. 9; Autonomia, nr. 3/1914, p. 3; Izrael, nr. 12/1913, p. 7; Magyar Israel, nr. 3/1913, p. 52–54.

²⁵ Ungarische Wochenschrift, nr. 41/1896, p. 4; nr. 18/1897, p. 4; nr. 31/1898, p. 3; Ungarische Judenzeitung, 11.VII.1913, p. 211; Zsidó Hiradó, nr. 38/1898, p. 2; Egyenlőség, nr. 7/1899, p. 8; nr. 25/1907, p. 9.

²⁶ Das Traditionelle Judenthum, nr. 40/1871, p. 430–431; Jeschurun, nr. 11/1882, p. 87; Szombati Ujság, nr. 10/1882, p. 6; Zsidó Hiradó, nr. 18/1897, p. 2; Egyenlőség, nr. 41/1897, p. 10; A. Jövö, nr. 9/1898, p. 4; Pressburger Jüdische Zeitung, nr. 4/1909, p. 2.

²⁷ Egyenlőség, nr. 7/1890, p. 5–6; nr. 32/1912, p. 3; A. Jövö, nr. 46/1897, p. 5; Zsidó Hiradó, nr. 2/1904, p. 6.

²⁸ Magyar Zsidó, 13/1912, p. 10; Jüdische Volksblatt, nr. 40/1901, p. 4; Egyenlőség, nr. 41/1900, p. 11; nr. 17/1909, p. 12; nr. 26/1901, p. 11; nr. 14/1910,

p. 11; Magyar Izrael, nr. 17/1909, p. 88; A. Jövö, nr. 4/1897, p. 6; Magyar Rabbik, II, nr. 9, p. 106.

²⁹ Allgemeine Jüdische Rundschau, nr. 2/1097, p. 4; Magyar Zsidó, nr. 8/1912, p. 11; Agyenlőség, nr. 6/1888, p. 2; nr. 36/1890, p. 9.

³⁰ *Ibidem*, nr. 4/1890, p. 12; nr. 31/1897, p. 9; Ungarische Wochenschrift, nr. 2/1895, p. 4; Allgemeine Jüdische Rundschau, nr. 4/1907, p. 3; Magyar Zsidó, nr. 18/1911, p. 13; Magyar Rabbik, II, nr. 1, p. 6; V, nr. 3–4, p. 162, 187–188; I. Szabó, *Erdély Zsidoi* (Evreii Transilvaniei), Cluj, 1938, p. 130–132.

³¹ Jüdische Volksstunde, nr. 78/1094, p. 5; Evelyenlőség, nr. 18/1890, p. 10, nr. 52/1912, p. 1 anexă; Hitör, nr. 1/1914, p. 9.

³² Egyenlőség, nr. 24/1885, p. 7; nr. 35/1885, p. 3; nr. 4/1885, p. 7; nr. 17/1890, p. 5–6; nr. 25/1890, p. 6–7; nr. 35/1888, p. 11; nr. 27/1909, p. 11; Magyar Zsidó Almanach, 1911, p. 264; Magyar Rabbik, V, nr. 4–5, p. 187–188; Szombati Ujság, nr. 35/1882, p. 276; M. Carmilly-Weinberger, *op. cit.*, p. 114–117.

³³ Egyenlőség, 33/1889, p. 8; 1/1896, p. 9; 34/1898, p. 10; 36/1905, p. 9; 16/1907, p. 13; 3/1911, p. 13/ Ungarische Wochenschrift, 8/1895, p. 5; 34/1898, p. 10; A. Jövö, 3/1897, p. 2; Magyar Izrael, p. 175/1911; Magyar Zsidó, 24/1909, p. 10; Zssidó Elet, 7/1907, p. 8–9; Zsidó Hiradó, 2/1894, p. 9; Pályázat, 22/1917, p. 1.

Situația precară a orașelor și târgurilor moldovenești în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea pe linie demografică, urbanistică, economică și socială este explicabilă. Monopolul comerțului exterior pe care îl impunea Constantinopolul, achiziționarea la prețuri impuse, ridicole, a produselor agrare, cumpărate de gelepi, negustorii turci, sau livrate puterii otomane, frecventele războaie în care erau implicate imperiile turc, țarist, habsburgic, cu dese incursiuni pe teritoriul Moldovei, cu jafuri, omoruri, distrugereri, nesiguranță constituiau cauzele esențiale ale decăderii vieții urbane. Unii domnitori s-au străduit și în secolele anterioare să atragă de peste hotare elemente pricepute în comerț și meșteșuguri. Exemplificator se citează actul prin care se înființa „Așezământul Moldovei“ din anul 1743, emis de Constantin Mavrocordat, dar rezultatele nu au corespuns așteptărilor.

Pacea de la Kuciuk Kainargi (1774) a limitat monopolul turc și a adus o urcare a prețului produselor agrare, o mai bună utilizare a terenurilor cultivabile. Pacea de la Adrianopol (1824) avea să lărgescă libertatea comerțului, să favorizeze intensificarea legăturilor dintre oraș și sat, să impulsioneze dezvoltarea economică a Moldovei. Urma o creștere a numărului zilelor de târg, a iarmarocelor, dar mai ales întemeierea unei rețele de târgușoare și târguri în punctele favorabile.

Studiind împrejurările care favorizau apariția, dezvoltarea, progresul, eventual regresul târgurilor și târgușoarelor, cercetătorii au constatat că înființarea și dezvoltarea unei așezări de tip urban depindea, într-o anumită măsură, de poziția sa micro-geografică și de anumite posibilități economice. Prezența unui ratoș, a unui han, a unei stații de poștă (cu cai) a unei încrucișări de drumuri, ducând spre sate depărtate de „drumul mare“, sau de alte târguri, preexistența unor zile de târg săptămânal, sau de iarmaroc periodic erau favorabile sau chiar determinante. Se constituia un „nucleu de târg“. Numărul lor a crescut în primele decenii ale secolului al 19-lea, precedând formarea de târgușoare.

Dacă vecinătatea unui vad, a unui pod, a unui punct de vamă putea favoriza crearea unui târgușor, crearea de noi șosele, de căi ferate pe alt traseu defavorizau târgurile, pe care le evitau.

În regiunile de munte târgurile s-au dezvoltat în preajma exploa-
tărilor forestiere sau miniere. Inițiativa și perseverența unor proprietari
de moșii, cunoscători ai împrejurărilor favorabile, a avut succes. De
importanță primordială a fost calitatea noilor veniți. Priceperea, hărnicia,
sobrietatea vieții, nivelul etic și spiritual, adaptabilitatea la noile împre-
jurări, pragmatismul, dorul de stabilitate decideau.

Urmărind concomitent istoria comunităților evreiești (așa zis
„mozaice“) din târguri și târgușoare se poate vedea și rolul lor în crearea,
dezvoltarea, menținerea localității, în ciuda unor măsuri discriminatorii,
a unor abuzuri locale, a unor agitații și practici șovine, de concurență
neloială. Deseori târgușorul nou era ultima lor alternativă.

Importanța târgușoarelor. Ele au fost „...puncte de concentrare a
produselor prime locale și de distribuire a produselor fabricate, necesare
vieții gospodărești.“¹ Ele au fost „...în cea mai mare parte nuclee de
populațiune evreiască, răzlețită printre masa rurală românească... În afară
de evrei, neînsemnate sunt celelalte neamuri cu activitate urbanistică...“²

Noile târguri moldovenești apar în ultimul sfert al secolului al
18-lea. Momentul culminant al creării lor este perioada 1828–1838, are
loc o scădere între 1838–1843, apoi o urcare după anul 1843, cam până
la 1850. „Târgușoarele din Moldova au promovat cele mai dinamice
forme ale vieții social-economice; ele multiplicau și intensificau în fiecare
ținut legătura dintre sat și oraș, prezența lor dând vitalitate întregii
regiuni...“³

Totuși, din motive obiective „...nu toate au putut face față la
probele de rezistență la care au fost supuse după 1860 mai ales.“⁴ Legislația
și dispoziții privitoare la evreii pământeni între 1867 și 1918 a provocat
greutăți în dezvoltarea târgușoarelor,

În ceea ce privește perioada interbelică, Tufescu⁵ remarcă: „Numai
târgurile care sunt dotate cu o deosebită vigoare mai erau prospere în
1938... Celelalte au decăzut“.

Din numărul de târguri și târgușoare, create în Moldova cam între
1770–1860, nu multe au reușit, fie și parțial. S-ar putea cita ca reușite:
Adjud, Bivolari, Bucecea, Buhuși, Darabani, Frumușica, Herța, Mihăileni,
Moinești, Negrești, Pașcani, Podu Iloaiei, Podu Turcului, Rădăuți (jud.
Dorohoi), Săveni, Sculeni, Sulița, Tg. Frumos (repopulat). Bălți și
Fălticeni au ajuns capitale de județ. Comunitățile din celelalte reședințe

de județ din Moldova sunt străvechi. Dar multe încercări de a înființa târgușoare au dat greș fie chiar inițial, fie pe un scurt parcurs la nivel inferior. Tabloul nereușitelor completează imaginea de ansamblu a creării de târguri și târgușoare.

Să urmărim succint destinul târgușoarelor neînchegate sau ne-realizate. Acestea ar putea permite degajarea unor concluzii privind modernizarea economiei României până la Marea Unire din 1918.

*

Câteva observații bibliografice. Multe din informațiile analizate în prezenta lucrare provind de la dicționarele geografice județene:

Hortansa Racoviță. *Dicționarul geografic al jud. Bacău*, Iași, 1891.

C.V. Nădejde și Tatu. *Dicționar geografic al jud. Botoșani*.

M.N. Pacu. *Dicționar geografic al jud. Covurlui*.

Filipescu și Dudău. *Dicționar geografic al jud. Dorohoi*, Iași, 1891.

C. Chiriță *Dicționar geografic al jud. Fălciu*.

C.D. Gheorghiu. *Dicționar geografic al jud. Neamț*, București, 1895.

Aurel Candreași M. Canianu. *Dicționar geografic al jud. Putna*, București, 1895.

Aceeși, *Dicționar geografic al jud. Roman*, București, 1894.

Serafim Ionescu. *Dicționar geografic al jud. Suceava*, București, 1894.

T.N. Ciuntu. *Dicționar geografic al jud. Tecuci*.

Petre Condre. *Dicționar geografic al jud. Tutova*, București, 1887.

C. Chiriță. *Dicționar geografic al jud. Vaslui*, București, 1889,

și, bineînțeles „Marele dicționar geografic al României, 5 volume, redactate de G.L. Lahovari, Gr.Tocilescu și gen. C.I. Brătianu între anii 1898–1902. Am folosit și lucrarea lui Victor C. Tufescu *Târgușoarele din Moldova și importanța lor economică*, publicată în 1942.

Pentru istoria comunităților evreiești este indispensabilă enciclopedia ebraică *Pinkas Hakehilot. România*, vol. I, Ierusalim, Yad Vashem, 1970, vol. 2, 1980. Datele demografice din 1930, 1941 și 1947 au fost extrase din broșura *Așezările evreilor din România. Memento statistic*, București, 1947, bazat pe lucrări de Sabin Manuilă.

Lucrarea dr. E. Schwarzfild, *Impopularea, reimpopularea și întemeierea târgurilor și târgușoarelor în Moldova*, București, 1914 nu este depășită nici după apariția unor valoroase lucrări de demografie istorică. Am folosit și unele studii de Moses Schwarzfild și I. Kara.

Am utilizat izvoare și materiale publicate în idiș și ebraică, insuficient cunoscute anterior. Toate lucrările utilizate în prezenta lucrare sunt indicate la locul respectiv, în note.

Să urmărim în ordine alfabetică istoria unor așezări urbane marginale din Moldova în secolul al 19-lea și în primele decenii ale secolului nostru în perspectiva unei mai bune cunoașteri a problemelor României moderne. Am încercat să contribuim la această cunoaștere și prin monografia „Obștea evreiască din Podu Iloaei, București, Editura „Hasefer“, 1990, și prin peste o sută de articole, publicate începând cu anul 1939, în țară și peste hotare.

ASPAZENI (Neamț). În 1845 cnezul Leon Cantacuzino cere Vistieriei să-i reînnoiască hrisovul din 23 iunie 1832 pentru înființarea unui târgușor, numit Aspazeni, pe moșia sa Hangu, lângă satul Răpciuni. Târgușorul nu a luat ființă.⁶ În 1930, în satul Răpciuni locuiau 31 evrei, iar în satul Hangu, 5.

AVEREȘTII DE JOS v. Golășei și Tg. Bujor.

BĂCEȘTI (Roman). După Tufescu ar fi întemeiat în 1828–29⁷. În 1844 se aflau niște dughene evreiești, clădite de proprietar lângă „podul Stolerului“. În 1859, populația târgușorului număra 474 evrei și 453 creștini. Creștinii sunt țărani din sat⁸. În 1885, din totalul de familii din târgușor, 229, 108 erau evreiești⁸. În 1910 numărul evreilor era de 456 persoane. Profesiuni: 72 negustori, 23 croitori, 14 cizmari, 4 tinichigii, 4 fierari, 3 tâmplari, 18 alte profesii⁹. În 1930, 488 evrei formau 28% din totalul populației, iar în 1941, 426 evrei erau 21%¹⁰. Convenția dintre proprietarii moșiei și negustori, datată 8 noiembrie 1844, confirma dreptul de taxe al proprietarului pentru velnițe, mori, berării „și alte fabrici“, ca și pentru brutării, măcelării etc. Se cedează 50% din taxe pentru urbanistica târgușorului. Ulița începea „din colțul dughenelor boierești“. Se cerea alinierea caselor pe ambele laturi ale șoselei, acoperiș de scânduri sau draniță și ogeagul „scos afară“. Locuitorii plăteau „bezmân“, chiria locului pe care și-au clădit casele și dughenele. Erau scutite de bezmân sinagoga, cimitirul, baia. Diferențele între evrei se judecau de către rabin („hahamul lor“), creștinii se adresau preotului. Comisarul târgușorului era numit de proprietar. Bugetul comunității era asigurat de „tacsie“, sumă ce se plătea pentru tăiatul ritual de vite și păsări, pe vin, drojdie etc. „Tacsia“ era dată în arendă. În 1846 „tacsierul“ era negustorul Misi sâmb Leiba.¹¹ La 27 ian. 1847, tacsierul se plânge că în ultimul timp au murit

unii evrei, alții s-au mutat în alte locuri și cere un spor de 6 parale la ocaua de carne de vită¹². În 1848, au murit de holeră 18 evrei din târg și 31 evrei din satele vecine. Semnează 8 fruntași evrei și rabinul Reuven Aharon Haim. Se pune ștampila „Târgușor Băcești 1847“. În 1855, Băcești figurează pe lista târgușoarelor¹³. În 1852, taxa fusese de 0,22 lei ocaua, ca la Darabani. În 1858, ea se arendează cu 7 210 pe an, ceea ce denotă un progres al târgului¹⁴. Prin 1869 I. Psanter evaluează la 120 numărul de gospodari evrei¹⁵. În 1864, este rabin Hoșie Herș Landau. În 1875, hahamul e plătit de măcelar, nu de comunitate.¹⁵ V. Consultațiile rabinice „Uri veesi“... no. 78. În 1889 se încearcă izgonirea locuitorilor evrei din târg. Măsura arbitrară este retrasă în urma unor cheltuieli¹⁶. Răscoala din 1907 a produs 178 case devastate. În 1836 comunitatea întreținea o școală primară israelito-română (copiii evrei erau primiți în mică măsură în școlile de stat) și o baie. Elementele șovine au provocat multe necazuri populației evreiești... În retragerea din 1944 trupele hitleriste au distrus cele trei sinagogi, localul școlii, baia, cimitirul⁹.

Prin 1900, Băcești avea 229 familii, din ei 108 capi de familie evrei. Era „cel mai comerciant dintre toate târgușoarele din județ. Era reședință de plasă“¹⁷.

BĂLĂNEASA (Bacău). La 12 august 1844, evrei de prin satele țin. Bacău și câțiva din Tg. Bodești se învoiesc cu Costache Rosăz să facă târg pe moșia acestuia. Arată că fiind săraci nu-și pot cumpăra dughene în oraș. Semnează cu litere ebraice Haim, apoi hahamul din Orășua și alți evrei din Păușești, Idriceni, Roznov, Zdența, Deleni. Vistieria refuză hrisov, căci este aproape de Valea Rea.¹⁷

BÂRA (Roman). Hrisovul de întemeiere este dat la 1845, aprilie 23. Locuiau deja 10 familii de evrei cu dughene și un număr de creștini¹⁸. Figurează pe listele târgușoarelor din 1855 și 1859¹⁹. În 1852 „tacsia“ este de 0,16 lei ocaua, în 1859 tacsia se arendează cu 376 lei, târgușorul e foarte modest²⁰ căci are atunci 245 evrei, 60,6% din totalul populației... În 1899, 136 evrei, 14,9% din total. An 1910, regres evident, 136 persoane. Și anume: 18 comercianți, 2 croitori, 4 cizmari, 2 tinichigii, 9 alte profesii. Școală confesională cu învățământ în românește. Prin 1869, Psanter nota 30 familii evrei²¹. Discriminări și abuzuri contribuie la decăderea târgușorului. În 1893 se încearcă izgonirea lor. Dar în 1899 se înființează o secție sionistă. Moșe Brizel este haham și daian. În 1930 Bâra are 830 locuitori din care numai 86 evrei, în 1941, 60 evrei, care vor fi evacuați la Roman.²²

BÂRZEȘTI, Putna. În 1845, proprietarul târgușorului cere ca evreei să nu fie îndepărtați din târgușor. Pe la 1890 este sat, reședință de comună. În 1930 și 1941, nici un evreu. Nu figurase în listele din 1855 și 1859. Nu depășise faza incipientă.

BECIUL v. Găiceana.

BEREȘTI, „cel mai mare târgușor din ținutul Covurlui“ (pe la 1890) număra în 1838 30 familii evrei²³. Hrisovul de întemeiere e din 1844 și urmează unei convenții din 1842 realizată prin mijlocirea unui Leibovici²⁴. În 1890, 78 familii de evrei numărau 412 persoane. Existau o sinagogă, o baie, o fabrică de lumânări, 21 crâșme și mai multe prăvălii. Totalul populației, 844 suflete. În 1854, o cafea se vindea cu o mie lei.²⁶ Tacsia pe carne rituală s-a arendat în 1859 cu 4 mii lei²⁷ Bereștii figurează pe listele de târgușoare din 1855 și 1859. În 1899 cei 5 sute de evrei formau 15% din totalul populației în comuna de reședință. În anul 1910 cei 402 evrei aveau următoarele profesii: 67 negustori, 13 croitori, 3 tinichigii, 24 alte profesii. În 1930 — 328, în 1941 — 71 persoane.²⁸ Totuși, în 1936 E. Sperber era rabin și haham, iar Avram Segal președinte al comunității. Exista și o școală confesională.

BODEȘTI, Neamț. În 1819 obține voie pentru 6 iarmaroace anuale²⁹. În 1823 proprietarul încheie contract cu un grup de evrei, reprezentați de Iancu Copel și alți doi delegați ai evreilor, pentru a înființa târgușor, cu o primă etapă de 10 ani³⁰. La 12 aprilie 1825 Anica Buhuș cerea locuitorilor „din târgușorul București, de pe moșia Bodești să îndemne și pe alți negustori străini „... a-și face binale“, căci curând va obține hrisov „în ponturile Suliței“. În 1836, altă convenție cu târgoveții din Bodești. Bodești e concurat de ridicarea Tg. Buhuși. În 1930 locuiau 30 evrei în comuna Bodești.

BOGDĂNEȘTI, Fălciu. 1838, noiembrie 22. Se recomandă înființarea târgușorului Bogdănești pe moșia lui V. Iamandi³¹. Ratare.

BOROȘEȘTI, Vaslui. 1845, octombrie 4. Pe lângă 10 iarmaroace anterioare, se dă hrisov pentru întemeiere de târgușor cu zi de târg săptămânal³². În 1852, tacsia pe carne rituală era de 0,24 lei ocaua³³. În 1856 se dau în arendă iraturile târgușorului. Figurează pe lista târgușoarelor în 1859. În 1890, Boroșești era sat. În 1930, locuiau acolo 23 evrei.

BOTARLAU, Putna. Hrisov de întemeiere la 25 martie 1852³⁴. Nu apare pe listele din 1855 și 1859. În 1900 e un mic cătun.

BOZIENI, Neamț, apoi Roman. În 1838, 20 familii de evrei în satul Bozieni-Bals. Târgușorul înființat între 1838–1840.³⁵ Primărie din 1876, oficiu poștal, școală cu 8 elevi ortodocși, 19 evrei, 2 catolici în 1883. Evoluție demografică. În 1859, 176 evrei = 70% din totalul populației, 1882 — 321, 60 familii evrei = 53,2% din total, 1899 — 348 = 21,9% din total. În 1910 locuiau la Bozieni 208 evrei: 41 negustori, 3 croitori, 10 cizmari, 3 tâmplari, 4 tinichigii, 14 alte profesioni. În 1930, 146 evrei = 21% din total, iar în 1941 127 evrei = 21,8% din total. În 1947 — 57 evrei³⁶. În 1881 și 1883 persecuții. În 1899 se crează o secție sionistă, în 1903 „societatea doamnelor“ (asistență socială). În 1914, secție a „Uniunii Evreilor Pământeni“. În 1941 evacuați la Roman, pierzând tot avutul³⁶.

BRĂTEȘTI, Suceava. În 1825 un grup de evrei iau cu bezmân 900 stânjeni și se obține hrisov. Unii fac binale, alții părăsesc casele făcute. Proprietarul zidește 8 dughene și un han cu 4 odăi și pivniță de piatră ca să le închirieze. Degeaba Târgușorul nu figurează în listele din 1855 și 1859. În 1896 Brătești era un sat cu 4 evrei³⁷.

BUMBATA, Fălciu Hrisov de întemeiere datat 16 octombrie 1846, nu se adună locuitori cu toate că e situat lângă podul de la zastava Leovei. La fel de ratată a fost și încercarea din 1856 pe moșia Tăcuta (Vaslui) de a înființa un târgușor Bumbătești.³⁸

CĂMINAREȘTI, Iași v. Țigănași.

CÂRJOAIA, Iași. Apare pe lista târgușoarelor din 1859. Ratare, ulterior fiind notat sat.

CÂRNICENI, Iași-sat. În 1898 număra 52 capi de familie evrei: 9 comercianți, 4 croitori, 2 ciobotari, 3 cojocari, 1 brutar, 1 casap, 1 atelier de ape gazoase, 1 servitor, 1 boccegiu, 1 arendaș, 1 vataș, „liberi“ 12. Hahamul Haim activa din 1891. Nucleu de târgușor.³⁹

COLONEȘTI, Tecuci. Tufescu indică data înființării târgușorului: 1838–1859. Moșia avea zile de târg și iarmaroc încă din 1839 și 1842⁴⁰. Figurează pe lista din 1859. În acel an tacsia era arendată cu 400 lei.⁴¹ În 1860 proprietarul cerea zile de târg și iarmaroc pe moșia Colonești⁴². În 1930 locuiau acolo 38 evrei.

DAMIENEȘTI, Roman. Oficiu poștal din 1895, reședință de plasă și judecătorie de ocol. În 1900 — 193 familii din care 43 evrei. Hrisov din 1818 nepus în aplicare. Hrisovul reînnoit în 1851. Apare pe listele din 1855 și 1859.⁴⁷ În 1844 se dă în arendă tacsia pe carne rituală⁴⁸. În 1851 târgușorul număra peste 20 dughene⁴⁹. În 1852 tacsia era ca la Bacău. În 1859 ea s-a arendat cu 3 mii lei⁵⁰. În 1869 Psanter nota acolo 12 case evreiești. Evoluția demografică: În 1859, 158 evrei = 476% din totalul populației. În 1899, 194 evrei, în 1910, 193 și anume: 17 negusotri, 14 croitori, 5 cizmari, alte ocupații, 21⁵². În 1930 136 evrei = 15,2%, în 1941, 88 evrei = 8,6%. Evacuarea la Roman a desființat târgușorul.

DIMACHI zis și GRIGORIENI, Iași. În 1844, Moise Aizic lua în arendă de la Bercu rateșul din Grigorieni⁴³. Hrisovul de întemeiere e datat 18 aprilie 1855. Apare în lista din 1859. În acel an se arendează tacsia cu 860 lei⁴⁴. Statistica Moldovei pe 1859–1860 indică la Dimachi 67 evrei și 62 creștini. În 1869, I. Psanter evaluează la 50 capi de familie evrei din târgușor⁴⁵. În 1899, 57 evrei. Nici un negustor sau meșter creștin⁴⁶. Hahamul Aron Clain era și oficianț și dascăl (melamed). În 1930, 14 evrei, în 1941, 10.

DIOCHEȚI, Covurlui sat în 1816. În 1835 Leib Vaserman din „târgul Diocheți se judecă pentru cereale plătite, dar nelivrate⁵³. Nu apare pe listele din 1855 și 1859. Psanter apreciază 100 familii evrei în 1869. Nici un evreu în 1930 și 1941.

DOCOLINA, Fălciu (Vaslui). Pe ratoșul lângă drumul Poștei din 1826 e zi de târg, luni, și iarmaroace. În 1845 „s-au statormicit mulți din jidovii ce s-au depărtat de prin orânzi“⁵⁵. Figurează în lista din 1855, la țin. Fălciu. În 1853 otcupul tacsiei era arendat pe 7 ani lui Meier Cartoflă și Solomon Ițicovici⁵⁶. În 1846, Meier luase în arendă tacsia pe 7 ani cu 546 lei pe an⁵⁷. Prin 1869, I. Psanter aprecia la 10 numărul de familii evreiești din Docolina. Prin 1890 existau 20 familii evrei, două creștine în localitate⁵⁸. În 1930, nu mai era nici un evreu în sat.

DOLHASCA, Suceava. În satul Dolhasca trăiesc evrei și în 1839. În comună locuiau în 1890 125 evrei, dintre ei în sat 60, lângă calea ferată. În 1930 mai locuiau acolo 23 evrei, în 1941 nici unul.

DOMNEȘTI, Putna. În 1838, 20 familii evrei⁵⁹. Figurează pe listele de Târgușoare din 1855 și 1859. Tacsia pe 1859 s-a arendat cu 1852 lei⁶⁰. În 1869 Psanter apreciază 15 familii evrei. În 1900 86 evrei în sat⁶¹.

DRĂCȘANI v. Sulița.

DRĂGUȘENI, Covurlui. Hrisov de întemeiere 1823. În 1831, 104 evrei = 1% din totalul populației. În 1831 conflict cu posesorul moșiei⁶². În 1828, 11 capi de familie evrei erau sudiți austrieci⁶³. În 1838, târgușor, ca și în 1855 și 1859. O vânzare de casă între evrei este întărită de „vechilul târgului”⁶⁴, în anul 1847. În 1848 au murit de holeră 89 evrei⁶⁵. În 1849 „obștea jidovilor” din târgușor cere autorităților ca proprietarul să respecte învoielile făcute cu părinții lor⁶⁶. În 1851, rabinul Ițhac Iehuda judecă pricinile între evrei. În 1854, o vânzare de casă este prețluită de o comisie de evrei și creștini⁶⁷. În 1859, tacsia este arendată cu 4 300 lei anual⁶⁸. Demografie: 1831, 19 familii, 104 evrei = 41% din totalul populației. În 1838, 38 familii = 152 persoane, 1889, 306 evrei = 63,7% din total, în 1899, 287 evrei, în 1910, 238 evrei = 15,6% din total, în 1930, 52 evrei = 3% din total⁶⁹. Și totuși, absorbise și târgușorul Doi Chieți în 1890. Pe atunci, toți comercianții și meseriașii din Drăgușeni erau evrei. În 1930, 47 evrei, în 1943, 3 evrei.

DRĂGUȘENI, Putna. Hrisov întemeiere 1823⁷¹. E intitulat târg dar nu figurează pe listele din 1855 și 1859. Pe la 1900 e comună rurală cu 780 suflete, dintre care 60 evrei⁷³. În 1930 locuiesc în comună 26 evrei, în 1941 nici un evreu⁷².

DRĂGUȘENI, sat în jud. Suceava cu 136 „israeliți” în 1890.

DRÂNCENI, Fălciu. În 1863 Mihail Kogălniceanu obține hrisov de întemeiere pentru târgul Drânceni, la trecătoarea peste Prut. Pentru a atrage locuitori „creștini și israeliți”, el oferă condiții avantajoase. În primii 10 ani Drânceni era reședință de plasă. În 1900 evreii aveau sinagogă. În 1940, 140 evrei erau un sfert din populație. În 1941 nici un evreu.⁶¹

FĂLCIU, târgușor în jud. Fălciu, a fost oraș important în secolul al 15-lea și în secolul al 18-lea decade în favoarea Hușilor. În 1803 locuiesc în Fălciu 4 evrei, în 1820, 20 persoane, în 1838 — 120, în 1899 — 220, în 1930, 151⁷⁴. Negotul de cereale e important. În 1813 se încheiase o înțelegere între proprietar și târgoveți. Figurează pe listele din 1855 și 1859. Din 1918 s-a intensificat negotul de cereale și sprijinul pentru pescuit. În 1938 aveau o sinagogă, o școală confesională, o micva. Un grup de amatori prezenta spectacole în idiș.⁷⁴

FOLTEȘTI, Covurlui. Întemeiat după 1838 (4 evrei). Figurează în listele din 1855 și 1859. În 1859, 24 familii evreiești = 68,5% din totalul

populației. Tacsia se arendează cu 722 lei pe an⁷⁵. În 1910, 300 evrei, în 1930–82. Au haham, sinagogă, școală confesională. În 1940 s-au luat unii ostatici evrei. Nu se știe nimic despre soarta lor.⁷⁶

GĂICEANA, Tecuci, reședință de pasă. Mai toți locuitorii sunt evrei, 22 familii, 87 suflete în 1899. E întemeiat cam prin 1830, fiind numit și Beciu⁷⁷. În 1852 târgușorul are pecete⁷⁸. Figurează pe lista din 1859. În acel an tacsia se da în arendă cu 1 020 lei⁷⁹. În 1930, nici un evreu.

GĂNEȘTI, Tutova. G. Romano cere la 17 martie 1852 hrisov de târgușor pe moșia sa lângă ratoșul de piatră, la drumul mare pe apa Tutovei, cu zi de târg săptămânal și iarmaroace⁸⁰. Nu apare pe lista din 1859. În 1900 este sat fără evrei.

GHERMĂNEȘTI, Tutova. La 3 februarie 1853 se cere hrisov pentru târgușor pe moșia unde este ratoș, la răscruce de drumuri. Nu se aprobă, căci există câteva târguri în apropiere⁸⁶.

GLODURILE, Bacău. Apare pe listele târgușoarelor din 1855 și 1859. În 1852, tacsia pe carne rituală se arendează cu 1 000 lei anual⁸¹. În 1930, din 528 locuitori, 86 sunt evrei. În 1940 „decadent”⁸⁸.

GOEȘTI, Iași. Figurează ca târgușor în 1855 și 1859. Prin 1900 este sat. În 1930 — 3 evrei.

GOLĂȘEI v. Avereștii de Jos și Tg. Bujor.

GOTEȘTI, Fălciu. Psanter notează în 1869: „Târgușor cu câteva familii de evrei”⁸⁹.

GRECENI. În 1849, iunie 24, există orânda băuturilor din Tg. Greceni⁹⁰. Nu apare pe listele din 1855 și 1859. Nu figurează în Marele dicționar geografic al României. Existase în secolul al 18-lea un ținut, cu capitala Greceni în regiunea Bugeagului⁹¹.

GREGORIENII v. Dimachi.

GUGEȘTI, Fălciu. Între 1825–1830 sunt aduși evrei spre a înființa târg. În 1859 erau acolo 54 evrei, în 1872 — 154, în 1890 — 22. Târgul a fost desființat în 1899⁹². Hrisov de întemeiere (reînnoit?) în 1852⁹³. În 1852 tacsia este de 0,20 lei la ocaua de carne de vită ca la Podul Iloaiei⁹⁴. Nu figurează în listele din 1855 și 1859.

HALCENI, Iași. 1858, mai 17. Se cere hrisov de târgușor pe moșia Halceni⁹⁵. În 1900, sat cu 207 suflete în plasa Bahlui, cu 20 evrei⁹⁶.

HĂRPĂȘEȘTI, Iași. Figurează ca târgușor în listele din 1855 și 1859. În 1900, sat. În 1941 — 2 evrei.

HERMEZIU v. Trifeștii Vechi.

HOCENI, Fălciu. În 1945 „sat ce poartă numele de târgușor”⁹⁵. Nu figurează în listele din 1855 și 1859. Totuși, în 1852 carnea rituală se plătește ca la Huși⁹⁸. În 1859 locuiau acolo 64 evrei și 18 creștini⁹⁹. În 1930, 29 evrei. Exista un haham. Comerț de ouă. Emigrare în USA. În 1941, nici un evreu.

HORODNICENI, Suceava. Hrisov din 1826. În 1845, proprietarul cere să nu fie izgoniți evreii din târgușor, căci au dughene și mai vin și alții¹⁰⁰. Nu figurează în listele din 1855 și 1859. Prin 1890, 57 „străini”. În 1930, 17 evrei¹⁰¹.

HUIDEȘTI, Suceava. Figurează pe listele din 1855 și 1859. În Marele dicționar geografic“ e trecut Uidești, comună cu 3 250 suflete, dintre care 106 „israeliți”¹⁰².

IONĂȘENI, Tutova. În 1856 se cere aprobarea de târgușor pe moșia Băni. Se va numi Ionășeni¹⁰³. În 1930, sat.

LĂRGEȘTI, Tecuci. Se cere hrisov de târgușor în 1839. Are zi de târg și dinainte de 1821; pe la 1900, sat.

LITENI, Suceava. Stație de cale ferată. În 1894, 190 „israeliți”. În 1809, 14 capi de familie evrei, pe la 1850 se stabilesc blănari și cojocari evrei în satul Liteni. Au sinagogă și rabin (Iosef Landa născut 1791, plecat apoi la Iași). Prin 1916 locuiau acolo meșteșugari evrei: 4 blănari, 6 croitori, 3 tâmplari, 15 negustori, 3 crâșmari, un arendaș. În 1930, 191 evrei, în 1941, 196 evrei, în 1947, 95. Evacuați în 1941 la Fălticeni. 1944. Armata rusă folosește sinagoga drept grajd¹⁰⁴.

MĂLĂEȘTI, Iași. În 1857 se cere hrisov de târg. Figurează în lista din 1859. În 1890, sat în plasa Copou. Nici un evreu. I se zice și Mișești¹⁰³.

MAMORNIȚA, Dorohoi. Hrisov de întemeiere 20 mai 1799. În 1813 figurează ca sat, dar cu locuitori evrei și în 1801¹⁰⁶. În 1838 are 28 familii evrei, în 1859, 130 evrei și 79 creștini, în 1885 — 40 familii creștine și

40 evreiești¹⁰⁷. În 1845 proprietara intervine contra expulzării locuitorilor evrei, căci sunt activi în exportul de vite¹⁰⁸. În holera din 1848 au murit 8 birnici evrei, semnează hahamul Herș Rozn, iar ștampila este a fraților Witterer din Boian. Este considerat târgușor în 1851 și în 1856. În 1858 tacsia se arendează cu 3 201 lei anual¹⁰⁹. În 1869 I. Psanter apreciază 20 familii evrei¹¹⁰; pe la 1890 are 2 sinagogi, 3 școli confesionale, baie. Cele 3 ulițe ale târgului se numesc: a Hahamului, a Feredeului, a Vămii.¹¹¹ În 1930 nici un evreu.

MASTATICI, Dorohoi. Se cere hrisov de întemeiere în 1853. Se reportă cererea în 1856 și se aprobă¹¹². Nu figurează pe lista din 1859. Nu figurează în „Marele dicționar geografic...”

MIRONEASA, comună rurală în j. Iași. În 1898, 30 familii evrei, 96 persoane: 13 negustori, 1 cojocar, 1 boiangiu, 1 serv, 1 arendaș moșie, 1 ciobotar, 6 „alții”. Haham Iancu Glatștein, venit în 1891 și un dascăl, 80 ani, venit în 1840¹¹³.

MURGENI, Tutova. în 1838 — 50 familii evrei¹¹⁴. În 1844 se cere hrisov de întemeiere pe moșia Murgești¹¹⁵. În 1848 din 49 „nume” 26 s-au mutat în alte târguri¹¹⁶. Figurează pe listele din 1855 și 1859. Tacsia s-a arendat în 1852 și în 1859. În 1900 este reședință de plasă cu oficiu poștal rural și zi de târg duminică; 104 comercianți la o populație totală de 1830 suflete creștine¹¹⁷. În 1930 — 16 evrei, în 1940 — 10.

NEMȚENI, sat în comuna Boroaia, jud. Suceava, 397 suflete, dintre care 96 evrei, nucleu de târgușor, după profesiuni. În 1930, 6 evrei și 601 țărani. În Boroaia 21 evrei¹¹⁸.

ONEȘTI, Bacău. În 1840 s-a cerut hrisov pentru întemeierea de târgușor, zi de târg și iarmaroace. Nu figurează în listele de târgușoare din 1855 și 1859. Evreii se stabilesc după 1890. Demografie: În 1899 — 110 suflete, în 1910 — 33, în 1930 — 110, în 1941 — un evreu. Sinagoga s-a zidit în perioada interbelică¹¹⁹.

ONIȘCANI, Roman. 1846, noiembrie 18. Hrisov no. 245 pentru înființarea târgușorului. 1851: cerere de pecete a târgușorului. Nu există oficial un târgușor Onișcani¹²⁰ — 1852 tacsia este la fel ca la Dămieniști¹²¹. În 1854 se încheie un „Așezământ veșnic...” Se urmărea atragerea de noi locuitori și respectarea anumitor reguli urbanistice. Figurează pe listele din 1855 și 1859. În 1859 locuiau 80 evrei și 65 creștini, comercianți și

meșteșugari numai evrei¹²². Pe la 1900 era reședință de comună — 41 familii evrei. În 1930 — sat fără evrei.

PARINCEA, Bacău. Hrisov de întemeiere în 1848¹²³. Apare pe listele din 1855 și 1859. În 1859 175 evrei = 10,5% din totalul populației. În 1899 — 336, în 1910 — 244 și anume: 32 negustori, 9 croitori, 7 cizmari, 1 tinichigiu, 2 stoleri, 14 „alții“. În 1930 — 188 = 18,2% din total. În 1940 — 41 evrei = 10,8% din total. Există comunitate, sinagogă, micva. În 1941 preotul i-a salvat de primejdia de a fi arși de vii.¹²⁴

PECHEA, Covurlui. În 1838 — 12 familii evrei¹²⁵. Figurează pe listele din 1855 și 1859. În 1859 tacsia se arenda cu 1101 lei¹²⁶. Psantir notează în 1869, 10 familii evrei¹²⁷. Prin 1900, 120 familii cu 36 comercianți, dintre care 8 evrei. În 1930, 17 evrei, în 1941 — 32¹²⁸.

PITULEȘTI, Botoșani. Se cere hrisov de târgușor la 13 ianuarie 1852¹²⁹. Se obține la 25 august¹³⁰. Nu figurează ulterior nici ca sat.

PÂNZĂRENI, Iași (partea de peste Prut). „Târgușor întemeiat după 1775, devenit sat după 1812“. Folești, întemeiat în 1792 purta și numele de Chele Arsă și Pânzăreni¹³¹. Pânzărenii se destramă după 1812. În 1840 este un sat sărac.¹³³

PLĂCINTA, Covurlui v. Slobozia Conachi.

PLOPANA, Tutova, regiune de vii și pruni. În 1838 — 27 familii evrei¹³⁴. Hrisovul din 15 mai 1845 întărește învoiala proprietarului cu târgoveții, care vin „...ca să spicularisască sau să să întrebuinteze meșteșugurile ce vor ave.“ Li se acordă scutire pe bezmân pe primii 3 ani, imaș gratuit pentru o vită. Prevederi urbanistice, se asigură carne pentru evrei și în săptămânile de post creștinesc. Pe lângă tradiționala scutire de bezmân pentru sinagogă, baie, cimitir, li se dă, în pădure, gratuit lemn de construcție pentru binale și zidul cimitirului¹³⁵. Figurează în listele din 1855 și 1859. În 1869 Psanter notează 8 familii evrei¹³⁶. În 1887, 27 negustori evrei, 23 — creștini. Evreii îndoapă găște pentru grăsimia de Paștele evreiesc. Pe la 1890 „comerțul se face de 56 de persoane“¹³⁷. Negoț de cereale. În 1910 — 234 evrei: 13 negustori, 14 croitori, 8 cizmari, 5 tinichigii, 12 „alții“. În 1915 — 228 evrei, în 1930 — 176 evrei = 25% din totalul populației. În 1941 — 80 evrei din totalul de 711¹³⁸.

PLOPENI, Dorohoi. În 1852 tacsie pe carnea rituală este ca la Murgeni¹³⁹. În 1930 — 18 evrei.

PODURILE, Bacău. Figurează pe lista din 1859. Pe la 1900, sat cu 6 meseriași, 24 alte profesii¹⁴⁰.

POENI, Iași. 1845, mai 21. „Așezarea dintre Alecu Balș și 29 negustori erei¹⁴¹ le oferă lemn gratuit din pădurea boerească ca să-și ridice până într-un an „mai la vale de ratoș“. După ce se vor stabili în târg peste 60 de gospodari vor putea vinde vin contra unei taxe anuale de 2 lei. Li se oferă multe condiții favorabile. În 1846 se arendează „tacsia“ pe carne rituală¹⁴². În 1945 activau la Poeni 11 negustori, un bacal, 2 croitori, un „cenușer“ la „soponeria“ Lupu Iosepovici, venit de la Pocreaca, un jitar la ratoș, 5 negustori de mărunțișuri, un orândar la ratoș, 2 slugi, la haham, 2 învățători, 3 fără ocupație, 4 dugheni ale unor ieșeni, neînchiriate. În 1848 au murit de holeră 6 evrei. Tacsia pe 1858 arendată 1510 lei¹⁴³. În 1859–1860 — evrei capi de familie 38 = 154 persoane, opt creștini. În 1899 — 107 evrei. Psanter apreciașe în 1869, 50 familii evrei¹⁴⁴. În 1876 se anunță iarmaroacele duminicale¹⁴⁵. În 1898: comercianți — 15, 1 fierar, 1 casap, 1 brutar, 3 văduve. Moise hahamul, de 58 ani, venit de 30 ani, Șimon Spighel, învățător, 61 ani, venit de 12 ani. Târgușorul fusese întemeiat ca loc de popas la schimbarea de pantă spre Iași. În 1930, 836 locuitori, 11 evrei, 2 dugheni^{145a}.

POIANA CÎRNULUI, Vaslui. Cerere de hrisov pentru înființare de târgușor la 18 octombrie 1843 la respectiva moșie „prin care trece noul drum al poștei“. Psanter notează 30 familii evrei în 1869¹⁴⁶. Pe la 1900 e sat cu 27 familii creștine¹⁴⁷.

POIANA MÂNĂSTIRII, comuna Voinești, Tibana, Tutova. Cerere de hrisov 1855. Pe la 1900, sat modest cu 40 familii țărani¹⁴⁸.

POPENI, Tutova, 1856. Se aprobă înființarea de târgușor pe moșia Popeni. Nu apare pe lista din 1859¹⁴⁹.

PUIEȘTI, Tutova. În 1838, 50 familii evrei. Hrisov de întemeiere, 16 ianuarie 1839. La 9 mai 1940 proprietarul încheie o convenție cu o delegație de 3 negustori creștini și 2 evrei. Li se acordau bune condiții. În 1852 învoiala era reînnoită¹⁵⁰. În același an tacsia era de 0,18 lei ocaua de carne, ca la Focșani¹⁵¹. În 1900, 863 locuitori, „Comerțul se face de 96 persoane“¹⁵². Cimitirul exista și în anul 1994. Scriitorul Felix Aderca e născut la Puiеști. În 1902 exista în orașel o secție sionistă. În 1940 evreii au fost evacuați la Bârlad. În 1930 din 891 locuitori, 176 erau evrei, în 1941 la 711 locuitori, 82 evrei¹⁵³.

PUNGESȚI, Vaslui. În 1830, 20 familii evrei. În 1845 „învoiala cu târgoveți jidovi” și hrisov de întemeiere¹⁵⁴. În 1848 au murit de holeră 4 evrei: 2 croitori, 2 învățători¹⁵⁵. Semnează 4 evrei cu semnături ebraice și adaus în idiș: „toți din Pungești” și pecetea „Târgușorul Pungești, 1847”. În 1832 ocaua de carne rituală se vinde cu 0,14 lei, ca la Bârlad¹⁵⁶. Figurează pe listele din 1852 și 1859. În 1859, 429 evrei = 39,7% din totalul populației. Prin 1860 situația economică este critică¹⁵⁷. Unii evrei lucrează pământul, luat în arendă de la proprietarul târgului. În 1880 mare incendiu. 90 familii rămân fără adăpost. Cererea de ajutor e semnată de 2 creștini și 7 evrei¹⁵⁸. Comunitățile evreiești îi ajută¹⁵⁹. Demografie: 1899 — 538 evrei, 1910, 248: 46 negustori, 45 croitori, 13 cizmari, 11 tinichigii, 2 stoleri, 25 „alții”. În 1907 grave devastări¹⁶⁰. În 1930, 255 evrei, 1941, 167 evrei din totalul populației de 1605. Evacuați la Vaslui. În 1947 revin 50. Există o sinagogă¹⁶¹.

PUTANII, Tecuci. În 1852 ocaua de carne rituală se vinde ca la Tecuci.¹⁶² Apare pe lista din 1859. În 1900, sat.

RATOS DOINOCI(?), j. Roman. Psanter notează: „Târgușor cu 30 familii evrei¹⁶³. Nu este cunoscut din alt izvor.

RIPCENI, Neamț. În 1845 proprietarul face 15 dugheni și le închiriază unor negustori. Învoială semnată de 4 creștini și 17 evrei. Psanter notează în acest sat 15 familii evrei cu sinagogă și bazin ritual¹⁶⁴.

ROGOJENI, Covurlui. 1945, octombrie 3, convenția cu proprietarul e semnată de 4 creștini și 17 evrei¹⁶⁵. Apare pe listele din 1855 și 1859. În 1852 tacsia este ca la Galați. În 1859 tacsia se arendează cu 1 101 lei¹⁶⁶. În 1869 Psanter apreciază „câteva familii evrei”; face parte din cele 5 mici târgușoare: Golășei, Drăgășeni, Beriești(!), Vlădești, Rogojeni¹⁶⁷. Prin 1900 comună cu 2 229 suflete, nici un evreu.

ROZNOV, comună rurală, Neamț. În 1859 se stabilesc evrei. În 1899 numărul lor e de 109, în 1910 — 67, în 1930 — 141, în 1941 — 95. Nucleu de economie de târg.¹⁶⁸

RUSENI, Tutova. 1842, ianuarie 13. Se cere hrisov de târgușor pe moșia Ruseni, Tutova¹⁶⁹.

SIMILA, Tutova, 1856. Hrisov de întemeiere¹⁷⁰.

SLOBOZIA CONACHI (Covurlui, v. Plăcinta.) Înființat între 1800–1810.¹⁷¹ În 1869, Psanter notează 15 familii evrei¹⁷². În 1890, sat, reședință de comună.

STĂNIȘEȘTI, Tecuci, 1859. Tacsia pe carne rituală, la Tecuci¹⁷³. Figurează pe lista din 1859. În 1900 are 2 hahami cu numele de Moise. În 1930 are 176 evrei, din totalul de 1 015 locuitori, iar în 1941, 128 evrei la un total de 1 057 persoane¹⁷⁴.

STRAHOTIN, Botoșani, 1853. Se cere hrisov pentru înființare de târgușor. Se aprobă în 1855¹⁷⁵. Nu apare în listele din 1855 și 1859. În 1930, sat cu 5 evrei.

ȘERBEȘTI, Neamț. 1857 se aprobă înființarea de târgușor¹⁷⁷. 1900 — sat.

ȘIPOSE, Iași, sat. În 1898 27 cai de familie evrei, 111 suflete. Nici un negustor¹⁷⁶.

ȘTUBENI, Vaslui. 1851. Se cere hrisov de târgușor. Se refuză căci e aproape de Săveni¹⁷⁸.

TÂRGUL BUJOR, Covurlui, întemeiat 1844 pe moșia Avrereștii de Jos, numită și Golășei. Figurează ca Golășei pe lista din 1855, apoi în 1859. La Golășei locuiau în 1828, 20 familii evrei¹⁷⁹. În 1846, Balș construiește 18 case și dughene și le închiriază evreilor. În 1859 numărul lor este 176 suflete = 70% din populația totală. În acel an tacsia se arendează cu 1 501 lei¹⁸⁰. În 1882, 321 evrei erau peste 53% din total. În 1899 cei 340 evrei sunt aproape 25% din populație¹⁷⁹. În 1910, 298 evrei: 41 negustori, 2 croitori, 10 cizmari, 4 tinichigii, 3 tâmplari, 14 „alții“, în 1915 — 142 evrei, în 1930 cam 20% din total. În 1941 — 90, în 1947 — 57. Au fost evacuați la Galați. Lentă degradare¹⁷⁹.

TOMASA, Bacău. 1851, feb. 16 — cerere de înființare de târg. Aprobare 10 ianuarie 1853¹⁸¹. Pe la 1900, sat.

TRĂISTENI (Țintea), Botoșani. Hrisov de înființare 1847¹⁸². Nu figurează în listele din 1855 și 1859.

TRIFEȘTII VECHI, Hermeziu, jud. Iași. Hrisov de târgușor 1841¹⁸³. Nu figurează pe listele din 1855 și 1898 locuiesc 20 familii negustori și meseriași evrei, având haham. În 1930 — 15 evrei¹⁸⁴.

TUPILAȚI, Roman. 1845, se cere hrisev pentru înființare de târgușor¹⁸⁵. În 1900 sat, reședință de comună.

ȚIBANA, înființat în 1857 pe moșia Voinești, satul Poiana Mănăstirii. Tacsia pe 1859 arendată cu 1 315 lei¹⁸⁶. În 1859, 78 evrei = 56,5%, 1899, 122, 1910, 108; 6 negustori, 1 croitor, 1 cizmar, 1 tâmplar, 9 „alții”. În 1930, 86 evrei, în 1848, 48. În iunie 1941 evacuați la Vaslui.¹⁸⁷

URDEȘTI, Fălciu. În 1845 „sat purtând numirea de târgușor”¹⁸⁸. În 1846 Iosăp zân Iser ia în arendă tacsia pe 7 ani cu 1 326 lei anual¹⁸⁹. Figurează pe lista din 1869. În 1869 Psanter notează câteva familii de evrei¹⁹⁰. În 1892, 23 familii evrei = 100 suflete¹⁹¹.

VLĂDEȘTI, Covurlui. În 1852 tacsia pe carne rituală ca la Galați¹⁹². Figurează în listele din 1855 și 1859. În 1859 se arendează tacsia cu 611 lei¹⁹⁷. Pe la 1900, sat.

ZAHORNA, Iași. 1835, 1838, 1845, încercări nereușite de „târgușor”. O primă încercare de analizare a datelor, furnizate de prezenta lucrare, sugerează câteva observații de caracter general.

În lipsa conjuncturii economico-sociale favorabile, nici cele mai remarcabile personalități din Moldova nu au reușit să închege sau să dezvolte durabil un târgușor. Mirceștii lui Vasile Alecsandri a rămas sat⁸¹. Drâncenii lui Mihail Kogălniceanu n-a prosperat, precum s-a sperat⁸².

Perseverența unor târgoveți evrei din localități stagnate era și rezultatul legii, care le-a interzis să locuiască în sate. Evacuarea a dus la pierderea puținului avut. Nu s-au putut stabili prin orașe sau târguri mai răsărite din lipsă de bani și din cauza aglomerării relative⁸³.

Să nu uităm că până și în perioada interbelică o bună parte din meseriașii și negustorii evrei țineau pe lângă casă capre, vaci de lapte, creșteau păsări pentru uzul personal, întrețineau un petec de grădină sau livadă, mai ales pe ulițele lăturalnice. Din beciuri nu lipseau un putinel cu brânză de oaie pentru iarnă, murături, povidlă, legume⁸⁴. Călinescu nota în 1941, în „Istoria literaturii române” că evreii din târguri duceau o viață semi-rurală.

Continuitatea rostului economic al târgului reiese și din faptul că la vestea că evreii vor fi evacuați din târg, în 1942, fruntașii locali: preot, cadru didactic, șef de jandarmi, au intervenit la prefectura de județ să se renunțe la această măsură căci ar ruina localitatea⁸⁵. Și totuși, vremea eficienței economice a târgurilor moldovene scăzuse și nu avea perspective de viitor.

PRESCURTĂRI

- AȘEZĂRILE** Așezările evreilor din România. Memento statistic. Vol. 2, București, 1947.
- D.G.** Dicționarul geografic al județului...
- E.S.** Elias Schwarzfeld. Din istoria evreilor. Impopularea, reîmpopularea și întemeierea târgurilor și a târgușoarelor în Moldova. București, Uniunea Evreilor Pământenii, 1914.
- M.D.G.** Marele dicționar geografic al României... 5 vol. București.
- ORAȘE** Documente privitoare la istoria economică a României — Orașe și târguri. Moldova. Seria A vol. 2, București, Dir. Gen. a Arhivelor Statului... București, 1960.
- ORIGINILE...** C.C. Giurescu. Contribuțiuni la studiul originilor dezvoltării burgheziei române până la 1848. București, Ed. St. 1972.
- PINKAS** Pinkas hakehilot. România. Vol. I, Ierusalim, Yad Vashem, 1970, vol. II; 1980.
- PSANTER** Iacov Psanter. Divrei haiamin leaṛtot Rumenie... Iași, tip. H. Goldner, 1871.
- TUFESCU** Victor C. Tufescu, Târgușoarele din Moldova și importanța lor economică, București, 1942.
- VISTERIA** Arh. Statului, București, fond Visteria Moldovei...

¹ Tufescu, p. 91.

² Tufescu, p. 46.

³ Ecaterina Negruți. *Factorul demografic urban și dezvoltarea social-economică a Moldovei în prima jumătate a secolului al 19-lea*, în „Revista de istorie“, tom 28, 1978, no. 8, p. 5.

⁴ Ecaterina Negruți în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol“, Iași, an XII, 1975, p. 5.

⁵ *Lucr. cit.*, p. 97.

⁶ *Orășe*, p. 296–297.

⁷ Tufescu, p. 133.

⁸ E.S., p. 97.

⁹ Pinkas I, p. 9.

¹⁰ *Așezările*, p. 122.

¹¹ Buletin, foaie oficială a Moldovei pe 1846, p. 254.

¹² A.S. Iași, tr. 1764, opis 2013, dosar 2362, f. 27.

¹³ *Orășe*, p. 395.

¹⁴ Visteria, no. 212/1858, f. 120.

¹⁵ Psanter, p. 72.

¹⁶ M D G vol. I, p. 263.

¹⁷ A.S. Iași, tr. 1316, op. 1488, dos. 1130, f. 113.

¹⁸ *Orășe*, p. 313.

¹⁹ *Ibid.*, p. 395, no. 434.

²⁰ Visteria, 212/1858, f. 120.

²¹ Psanter, p. 73.

²² *Așezările*, p. 123.

²³ *Isprăvnicia Iași*, inventar, p. 63.

²⁴ *Ibid.*, p. 70–72.

²⁵ D.G. jud. Covurlui, p. 22–23.

²⁶ Buletin f.of. 1854, supliment din 31 decembrie.

²⁷ Visteria. 212/1858, f. 120.

²⁸ *Așezările*, p. 77.

²⁹ *Originile...*, p. 83.

³⁰ *Orășe*, p. 171, 173.

³¹ *Ibid.*, p. 467.

³² *Ibid.*, p. 329.

- ³³ Visteria, no. 212/1858, f. 36.
- ³⁴ *Orășe*, p. 372-373.
- ³⁵ Tufescu, p. 1345.
- ³⁶ Pinkas I, p. 29.
- ³⁷ *Orășe*, p. 176.
- ³⁸ *Ibid.*, p. 482.
- ³⁹ A.S. Iași, fond Prefectura jud. Iași, dosar 75/1898.
- ⁴⁰ Tufescu, p. 34.
- ⁴¹ Visteria, 212/1858, fila 120.
- ⁴² *Orășe*, p. 486.
- ⁴³ Inventar arhivistic Isprăvnicia ținutului Iași, p. 712, no. 4562.
- ⁴⁴ Visteria, 212, f. 120.
- ⁴⁵ Psanter, p. 47.
- ⁴⁶ Verax, *La Roumanie et les Juifs*, București, 1903, p. 81.
- ⁴⁷ M D G, vol. 3, p. 69.
- ⁴⁸ A.S. Iași, tr. 1772, op. 2020, do. 4787.
- ⁴⁹ A.S. Iași, tr. 1386, do. 775, f. 76.
- ⁵⁰ Visteria, 212, f. 120.
- ⁵¹ Psanter, p. 101.
- ⁵² Pinkas I, p. 101.
- ⁵³ Buletin f. o. 1835, p. 241, și 1836, p. 92.
- ⁵⁴ Psanter, p. 53.
- ⁵⁵ *Orășe*, p. 227, 315.
- ⁵⁶ Buletin f.o. 1846, p. 206.
- ⁵⁷ Bul. f.o. 1846, p. 206.
- ⁵⁸ D.G. jud. Fălciu, p. 50.
- ⁵⁹ E.S., p. 80.
- ⁶⁰ Visteria, 212, f. 120.
- ⁶¹ Psanter, p. 23.
- ⁶² Pinkas I, p. 111.
- ⁶³ S. Mărieș, *Supușii străini*, anexa 8.
- ⁶⁴ A.S. Iași, P. 401 no. 302.
- ⁶⁵ A.S. Iași tr. 1764, op. 2013, no. 2262.
- ⁶⁶ Bul. f.o. 1849, p. 284.
- ⁶⁷ A.S. Iași, p. 404, no. 210.
- ⁶⁸ Visteria, 212/1858, f. 120.
- ⁶⁹ Pinkas I, p. 110-111.
- ⁷⁰ M D G, vol. 3, p. 248.
- ⁷¹ *Uricariul* lui T. Codrescu, vol. 19, p. 105.
- ⁷² *Așezările...*, p. 115.
- ⁷³ D.G., jud. Suceava, p. 110.
- ⁷⁴ Pinkas I, p. 192.
- ⁷⁵ Visteria, nr. 212, p. 120.
- ⁷⁶ *Așezările...*, p. 77.

⁷⁷ M D G, vol. 3, p. 428.

⁷⁸ A.S. Iași, p. 532, no. 115.

⁷⁹ Visteria, no. 212, p. 120.

⁸⁰ Buletin f.o. 1852, p. 196.

⁸¹ *Orășe*, p. 482, no. 215.

⁸² *Așezările*, p. 88.

⁸³ *Orășe*, p. 311, no. 205.

⁸⁴ I. Kara, *Obștea evreiască din Podu Iloaei*, București, Ed. Hasefer, 1990,

p. 97–103.

⁸⁵ *Relatări de martori oculari din Podu Iloaei (intelectualul Moise Sor) și din*

alte târguri.

⁸⁶ *Orășe*, p. 378.

⁸⁷ Visteria, no. 212, p. 120.

⁸⁸ Tufescu, p. 136.

⁸⁹ Psanter, p. 70.

⁹⁰ A.S. Iași, p. 579, no. 54.

⁹¹ *Originile...*, p. 51.

⁹² Arhivele Basarabiei 1936, p. 21.

⁹³ *Orășe*, p. 174.

⁹⁴ Visteria, 212/1858, fila 43.

⁹⁵ *Orășe*, p. 484, no. 237.

⁹⁶ M D G, vol. 3, p.

⁹⁷ *Orășe*, p. 315.

⁹⁸ Visteria, 212, f. 86.

⁹⁹ E.S., p. 97.

¹⁰⁰ Secretariatul de stat al Moldovei. Inventar arhivistic București, 1966,

no. 1342.

¹⁰¹ *Așezări...*, p. 49.

¹⁰² M D G, VOL. 3, P. 478.

¹⁰³ *Orășe*, p. 482, no. 210.

¹⁰⁴ Pinkas I, p. 176.

¹⁰⁵ *Orășe*, p. 483, no. 226.

¹⁰⁶ *Secretariatul de Stat...*, inventar arhivistic, f. 119, no. 1330.

¹⁰⁷ E.S., p. 75–76.

¹⁰⁸ Secr. de Stat, no. 1342, f. 1.

¹⁰⁹ Visteria, 212/1858, f. 120.

¹¹⁰ Psanter, p. 34.

¹¹¹ D.G., jud. Dorohoi, p. 209.

¹¹² *Orășe*, p. 480, no. 196.

¹¹³ A.S. Iași. Fond Prefectura jud. Iași. 75/1898.

¹¹⁴ E.S., p. 80.

¹¹⁵ A.S. Iași, tr. 1316, op. 1488, dosar 1131, f. 102.

¹¹⁶ A.S. Iași, tr. 1764, op. 2013, do. 1926, f. 1.

¹¹⁷ M D G, vol. 4, 428.

- 118 *Așezări*, p. 48.
- 119 Pinkas I, p. 6.
- 120 A.S. Iași, tr. 1768, op. 775, f. 11.
- 121 Visteria, 212/1858, f. 36.
- 122 E.S., p. 97.
- 123 *Orășe*, p. 343 și 474.
- 124 Pinkas I, p. 195.
- 125 E.S., p. 80.
- 126 Visteria, 212/1858, f. 120.
- 127 Psanter, p. 53.
- 128 D.G. jud. Covurlui, 130.
- 129 Bul. f.o. 1858, p. 13.
- 130 *Orășe*, p. 479, no., 120.
- 131 Tufescu, p. 138.
- 132 *Originile*, p. 49.
- 133 S.E., p. 39–40.
- 134 E.S., p. 80.
- 135 *Orășe*, p. 318–320.
- 136 Psanter, p. 24.
- 137 M D G, vol. 4, p. 770.
- 138 Pinkas I, p. 224.
- 139 Visteria, 212/1858, f. 86.
- 140 M D G, col. 5, p. 17.
- 141 E.S., p. 320–321.
- 142 Revista israelită 1887, p. 379.
- 143 Visteria, dosr 212/1858, f. 121.
- 144 Psanter, p. 47.
- 145 Curierul de Iassy, 9 apr. 1876, p. 3.
- 145a *Așezările*, p. 90.
- 146 Psanter p. 71.
- 147 M D G, vol. 5, p. 31.
- 148 *Ibid.*, p. 35.
- 149 *Orășe*, p. 482, no. 221.
- 150 *Ibidem*, p. 349.
- 151 Visteria, 212/1858, f. 120.
- 152 M D G, vol. 5, p. 125.
- 153 *Așezările*, p. 150.
- 154 *Orășe*, p. 311–312.
- 155 A.S. Iași, dosar Holera. f. 563 și 567.
- 156 Visteria. 212/1858, f. 36.
- 157 Ziarul ebraic „Le Libanon“, Paris, 25 oct. 1868, p. 652.
- 158 A.S. Iași, fond Prefectura jud. Iași, nro. 55/1880.
- 159 Ziarul ebraic „Hamaghid“ din 24 mai 1880, p. 175.
- 160 Ziarul ieșan „Evenimentul“, 17 martie 1907, p. 2.

- 161 Pinkas I, p. 203.
162 Visteria, 212/1858, f. 86.
163 Psanter, p. 73.
164 *Ibid*, p. 26.
165 A.S. Iași, p. 175, no. 30.
166 Visteria, 212/1858, f. 86.
167 Psanter, p. 53.
168 Pinkas I, p. 245.
169 *Orășe*..., p. 470, no. 103.
170 *Ibidem*, p. 483. În 1941, sat.
171 M D G, vol. 5, p. 442.
172 Psanter, p. 53, sub „Plăcinta“.
173 Visteria, 212/1858, f. 120.
174 *Așezările*, p. 139.
175 *Orășe*, p. 389–390.
176 A.S. Iași, fond Prefectura jud. Iași, dosar 75/1898.
177 *Orășe*, p. 483–4, no. 230.
178 A.S. Iași, tr. 1768, op. 2017, dosar 775, f. 58.
179 Pinkas I, p. 29.
180 Visteria, 2121/1858, f. 120.
181 *Orășe*, p. 479, no. 184, p. 480, no. 183.
182 Foaiă sătească, 1847, p. 291, 12 iunie 1847.
183 *Orășe*, p. 470, no. 99.
184 *Așezările*, p. 100.
185 *Orășe*, p. 475, no. 148.
186 Visteria, 212/1858, f. 120.
187 Pinkas I, p. 226.
188 *Orășe*, p. 315.
189 Buletin f.o. 1846, p. 205.
190 Psanter, p. 70.
191 D.G. jud. Fălciu, p. 204.
192 Visteria, 212/1858, f. 120.
193 *Orășe*, p. 237.

În peisajul economico-financiar al Moldovei secolului al XIX-lea, numele și prestația lui Israil Chaim Daniel — moștenind faima și, bineînțeles, averea ilustrului său înaintaș, Michel Daniel — se confundă adesea cu noțiunea modernă de bancher, noțiune nereductibilă însă la conținutul ori semnificația ei occidentală. Pentru că, negustoria, la început, schimbul banilor, mai apoi și operațiunile cu adevărat bancare, în cele din urmă, au exercitat diferențiat o particulară putere de seducție asupra spiritelor întreprinzătoare, al căror etalon — cel puțin în deceniile de mijloc ale amintitului veac, până la reforma monetară și impunerea monedei naționale, în 1867 — a fost, neîndoielnic, Israil Chaim Daniel. Iar epoca n-a fost doar una a convulsiilor politice și sociale, a cristalizării ideologiei și a afirmării identității naționale într-un orizont mai larg, ci și una a dezagregării treptate a sistemului consuetudinar în ființă pe întreg spațiul românesc, incapabil de a mai satisface nevoile circulației monetare, ajunsă în pragul colapsului.

Sugestivă în acest sens este mărturia unui călător străin prin Principate la mijloc de veac, atestând existența pe piața românească a monedelor de toate proveniențele și de toate felurile, cu toate consecințele: „monede de socoteală, monede reale, monede austriece, turcești, franceze, englezești, italienești, monede având curs în țările de proveniență, monede demonetizate și fără curs, orice monedă se întâlnește în Principate, orice monedă circulă într-un talmeș-balmeș care păgubește pe toată lumea, afară doar de bancheri și zarafi. Aceștia fac și mai mare încurcătura generală, speculând asupra cursului schimbului acestor monede și, raportând acest curs la valoarea leului și a paralei, ambele devenite <încă de la mijlocul veacului al XVIII-lea> monede de socoteală”¹.

Așadar, schimbul de bani, zarafîlucul sau zărăfia, a fost și la noi, ca și aiurea, o îndeletnicire născută din sistemele monetare feudale. Diversitatea speciilor monetare, cerințele negoțului, valabilitatea largă rezervată doar anumitor monede (mai întâi, prin Regulamentul Organic, ulterior prin Convenția de la Paris, din 1858) au provocat și întreținut instabilitatea

schimbului și, implicit, specula, fenomene care n-au lăsat indiferentă puterea centrală. Zărăfia a trebuit, într-un fel sau altul, reglementată și chiar ocrotită, în măsura în care bancherii, casele de bancă, zarafii au fost direct legați de Cârmuire. Și cu toate că o lege din 1836 dispunea, în acest sens, ca „mulțimea zarafilor schimbători de monezi să se mărginească până la număr de zece, numai pentru orașul Iași“, în capitala Moldovei, activau la acea dată doar „doi bancheri veritabili: evreul Michel Daniel, care se ocupa și cu achitarea tributului la Poartă, prin scrisori de plată trimise la băncile din Constantinopol, și grecul Spiru Pavli, căminar“².

Cel dintâi lucrase și întreținea legături cu casele de bancă din străinătate, atestate prin existența unui „bilet de ordin“ din 12 martie 1819, care împuternicea pe I.G. Suskind din Augsburg să plătească suma de 2 100 guldeni lui Lazăr Bornstein din Danzig³. Puterea financiară a lui Michel Daniel — venit în Moldova de la Sneatyn (Galiția), încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, nicidecum la începutul celui următor⁴, cum aproximează catagrafia din anii 1824–1825, a sporit într-atât în primele decenii ale secolului al XIX-lea, încât, nu numai că a izbutit să câștige încrederea boierilor pământeni în casa lui de bancă, pentru operațiunile de credit și depuneri, dar l-a și „sponsorizat“ pe Mihail Sturdza pentru dobândirea tronului țării. Se pare că n-a fost singurul care a făcut acest gest, în schimb a fost singurul care l-a convins pe domnitor, în 1835 — cu prețul stingerii creanțelor acestuia din urmă către cel dintâi, prin preluarea lor integrală de către obștea evreiască — să anuleze o anafora privind izgonirea din țară a tuturor străinilor pătrunși ilegal și care nu puteau dovedi un minim de venit prestabilit, ori o sursă legală și verificabilă de existență.⁵ În același an, dacă nu chiar cu același prilej, Michel Daniel, cunoscut deja ca „un evreu prea pios, mare filantrop și protector al semenilor“, a intervenit cu folos pe lângă boierii influenți și apoi la Sturdza, pentru grațierea a cinci tineri (evrei) condamnați la moarte prin spânzurătoare, în urma „revoltei“ de la Ocna și a confruntărilor sângeroase provocate de cei găsiți vinovați: „Cum să-i ștrangulăm — ar fi spus Vodă Sturdza, ministrului său de interne, motivându-și gestul — când au venit 5 000 de nemți și au jurat că evreii nu sunt vinovați?“⁶

Notorietatea de care se bucura între concitadini fusese consemnată, de altfel, cu mult înainte, încă din 1828, de către locțiitorul consulului prusac de la Iași, C.A. Kuch, în cuprinsul rapoartelor sale expediate șefului său ierarhic⁷. Mai trebuie spus că operațiunilor bancare le-a adăugat, cu timpul, și pe cele negustorești, angajându-se a desface mărfuri prusiene pe piața Iașului și a Moldovei, în virtutea contractelor încheiate, în

ianuarie 1845, cu însărcinatul cu afaceri comerciale al Prusiei la Constantinopol, Lowenhagen⁸.

După toate probabilitățile, formulate astfel și de Rudolf Suțu, casa de bancă Michel Daniel era situată inițial „în fața caselor Motăș din Piața Unirii, unde erau vestitele bolți, gata să cadă, cu dugheni și magazinuri de mărunțișuri și pe unde trecând te încurcai de ovreii zarafi, cari jucau banii dintr-o mână în alta și te invitau să le faci alișveris“⁹.

Începând cu data de 1 aprilie 1840, proprietarul, în vârstă de peste 60 de ani, a hotărât să schimbe firma casei, înștiințându-și clienții că își asociase, de la acea dată, pe ambii săi fii, Israil și Daniel, firma numindu-se, în consecință, *Michel Daniel & fils*. Celui mai mare și — cum vom vedea — mai vrednic dintre ei, Israil Chaim, care oferise probabil suficiente garanții de „punctualitate și înțelepciune în conducerea și îndeplinirea importantelor afaceri“, părintele i-a încredințat chiar conducerea firmei, alături de dânsul, ceea ce nu s-a întâmplat și cu celălalt fiu, Daniel, predispus mai curând traiului lipsit de griji și de responsabilități. Mai mult chiar, acesta din urmă a fost exclus din asociație câțiva ani mai târziu (1846), pentru că nu adusese, potrivit angajamentului inițial, însemnata-i avere laolaltă cu cea a familiei și, în același timp, din pricina risipei și a luxului cultivat, incompatibile cu rigorile firmei, devenită *Michel Daniel & Sohn*¹⁰.

În noiembrie 1847, Michel Daniel a încetat din viață, lăsând prin testament fiului său mai mare, Israil Chaim, însemnata-i avere, estimată la 40 000 glabeni, echivalentul a circa 1 480 000 lei vechi sau 500 000 lei noi (la valoarea din 1867), ceea ce reprezenta un capital respectabil pentru acea vreme. O temelie puternică pe care noul patron avea să-și înalțe propriul imperiu financiar. Viața sa exemplar de patriarhală, pigmentată cu felurile întâmplări adevărate, dar și cu nu puține legende sau ficțiuni puse în seamă-i, este îndeajuns de sugestivă pentru segmentele social, economic, etnic și spiritual pe care le-a reprezentat.

Deși născut într-o vreme când civilizația occidentală afla încă puțini prozeiți în Moldova, în 1812, și când vechii boieri, refractari spiritului înnoitor, nu puneau încă mare preț pe învățătură, Israil Chaim Daniel a beneficiat de o educație aleasă și de un climat propice râvnitei ascensiuni pe scară socială. Învățase și stăpâna limbile franceză și germană, alături de cea maternă și a țării de adopțiune, iar practica i-a oferit posibilitatea dobândirii unui spirit rutinat, comercial și financiar, ajutându-l deopotrivă, nu numai să conserve frumoasa agoniseală a tatălui, ci să o și îmbogățească an de an.

În anul 1835, la vârsta de 23 de ani, s-a căsătorit cu Maria Wohl, care avea să-i dăruiască nu mai puțin decât 18 copii; însă, pe cei mai mulți dintre aceștia însuși i-a condus la groapă, supraviețuindu-i doar patru copii din acest prim mariaj, plus un mare număr de nepoți și de strănepoți.

Când Vodă, Mihail Sturdza, părea definitiv scaunul Moldovei, în mai 1849, îndreptându-se spre Apus, el îndreptase deja administrația întinselor sale domenii lui Israil Chaim Daniel, semn că bunele servicii oferite curții de bătrânul Daniel câștigase definitiv încrederea ex-domnitorului. Mandatul avea să-l păstreze chiar și după moartea prințului (1884), până când o neînțelegere cu beizadeaua Dimitrie I-a determinat pe I.Ch. Daniel să renunțe la administrarea moșiilor încredințate.

După moartea părintelui său, el a extins și diversificat la maximum cadrul și natura afacerilor firmei, deopotrivă în interiorul și exteriorul țării¹¹, a cucerit succesiv noi piețe de mărfuri și de capital, a câștigat încrederea deplină a bancherilor occidentali și a recrutat corespondenți ori împuterniciți speciali în străinătate, unde i s-au deschis însemnate linii de credit, încât nu fără teme, ziarul german „Die Gegenwart“, referindu-se la situația economică și politică a evreilor români, nota, între altele, sub semnătura unui agent consular, că de acum cunoscuta „casă de bancă Daniel din Iași joacă rolul de Rothschild al Moldovei“.

Că mijloacele utilizate pentru rotunjirea frumoasei averi n-au fost chiar totdeauna licite, aflăm detalii în cuprinsul unuia dintre rapoartele consulului prusac de la Iași, Richthofen, care explica și deplângea pierderile însemnate ale negustorilor și fabricanților germani pe piața Moldovei, ca urmare a unor falimente frauduloase provocate în rândul intermediarilor, în spatele cărora se aflau firme ca Michel Daniel, M. Carniol, Singer & Schwarz. Procedura, în viziunea consulului, era următoarea: „O parte dintre faliiți, de exemplu H.L. Rosenzweig și Solomon Feigeles, sunt rude de sânge cu familia Daniel, iar alții sunt cel puțin încuscriți sau prieteni cu aceasta. La începutul afacerilor lor, actualii faliiți au fost înzestrați de casa bancară Michel Daniel și fiul, cu recomandări către vânzătorii de la târgurile din Leipzig și chiar cu polițe garantate de aceasta. Astfel, ei și-au început o vreme obligațiile, dobândind, mai ales prin afișarea legăturilor cu acea casă, un anumit credit propriu. Când acesta a ajuns suficient de mare, ei au luat pe datorie o cantitate însemnată de mărfuri, garantând cu propriile polițe“¹².

Dacă, din precauție, unii negustori germani ezitau să primească acele polițe, erau îndrumați — spune consulul în continuare — să se intereseze asupra credibilității partenerilor moldoveni la cea mai onorabilă

casă de aici, Michel Daniel, care, aproape invariabil, oferea frumoase recomandări, încheiate întotdeauna cu formula „dar fără garanția noastră“. Astfel de recomandări, potrivit sursei citate, „au fost date chiar și atunci când casa Daniel a început să aibe probleme cu acoperirea propriilor creanțe și când incapacitatea de plată a solicitantului de credit a devenit notorie. Ca urmare, negustorii germani trimiteau marfa la Iași, care, îndată după sosirea aici, era folosită pentru acoperirea creanțelor casei M. Daniel și fiul (căci nici unul dintre faliți nu a ținut registre de contabilitate). Vanzătorii care încercau să-și recupereze sumele pentru mărfurile vândute socoteau că nu există cale mai sigură decât să trimită polițele lui M. Daniel sau casei Carniol, prietenă a acestuia, pentru ca, în temeiul acelei recomandări inițiale, să salveze măcar o parte din ceea ce li se cuvenea. Se înțelege de la sine că aceștia nu ofereau nimic pentru acoperirea, măcar parțial a datoriei“. Asemenea manevre semnificau, în credința lui Richthofen, veritabile înșelăciuni pe care firmele lui M. Daniel, M. Carniol și Singer & Schwarz le făceau sub acoperirea unor intermediari, care, falimentând, rămâneau cu partea lor de câștig, în timp ce amintitele case își mențineau neștirbită reputația. Și cum cu toții beneficiau de protecție austriacă, calea justiției era foarte anevoioasă pentru negustorii și fabricanții germani, sortiți a nu-și mai putea recupera pierderile¹³.

Cert este că afacerile casei Daniel au prosperat neconținut. Mai vechilor legături comerciale cu firmele I.G. Susskino din Augsburg, Saul Laser Bornstein din Danzig, G.A. Arvedi din Verona, Memo Curiel din Veneția, M. P. Adamachi din Constantinopol etc., aveau să li se adauge, după 1850, prestigioasele relații cu reprezentanții marilor bănci europene, în frunte chiar cu concernul Rothschild, dar și cu Credit Lyonnais din Paris, Sima & Stamotz C-nie din Viena, Dresdner Bank din Berlin ș.a. „Bătrânul Rothschild, șeful casei din Frankfurt — consemna Rudolf Suțu — simpatiza cu Israil Daniel și când, la un moment dat, în toiul nevoilor bănești, Israil Daniel angajase întreaga avere, Rothschild deschise un credit foarte mare lui Daniel, scăpându-l“¹⁴. Episodul pare să se fi petrecut în anul 1866, când, în urma unui crah financiar al mai multor case de cont din străinătate, I.Ch. Daniel — primejdut, dar cu întinse și profitabile relații — a luat inițiativa înființării unei bănci proprii la Lipsca, centrul comercial al continentului și, doar într-o zingură zi, casa Daniel a putut efectua plăți în valoare de 1,5 milioane lei, semnificând un veritabil record pentru lumea finanțelor europene.

În viața publică, el s-a afirmat, firesc, după preluarea conducerii exclusive a firmei, menționat fiind, mai întâi, în hrisovul domnitorului

Grigore Al. Ghica din 1850, apoi ca efor al Spitalului israelit din Iași, în 1855. Un an mai târiu, își punea semnătura pe petiția către căimăcămie a evreilor din Iași (10 iulie 1856), cerând reformarea cadrului legic din perspectiva „stării deplorabile a comunităților din Moldova”¹⁵.

În anul 1858, caimacamul Moldovei, Neculai Conachi Vgoridi, „luând în considerație serviciile ce dumnealui Israil Chaim Daniel au plinit, nu mai puțin ale sale merite personale și credința către patrie”, îi hărăzea însemnatul rang boieresc de *spătar*, recomandând secretarului de stat în exercițiu, Iancu Cantacuzino, să-l înregistreze în „cartea rangurilor, spre a fi obștește cunoscut și onorat după cuviință”¹⁶. Ca alogen, învrednicit cu asemenea titlu, fusese devansat doar de un alt mare negustor și bancher, de stirpe grecească însă, Adamachi, care dobândise „boieria” în schimbul unei contribuții bănești de 1 000 de ruble, în vremea ocupației rusești a Principatelor, între anii 1828 și 1834¹⁷. Dar dintre evrei, se pare că a fost primul beneficiar al unui rang boieresc, și nu unul oarecare, chiar dacă referințe târzii atribuie primatul tatălui său, Michel Daniel, făcut, zice-se, *agă* de Mihail Sturdza¹⁸.

Cunoscând, pe de o parte, abilitatea și disponibilitățile bancherului ieșean și, pe de alta, necesitățile și veleitățile camiacamului, este de presupus că gestul acestuia din urmă, răsplătea, în primul rând, serviciile ce-i vor fi fost făcute și, abia în al doilea rând, meritele invocate în amintitul document. Care merite vor fi sporit continuu după crearea statului național român modern și, îndeosebi, după reforma din 1867, marcând angajarea firmei pe făgaș strict bancar, în dauna zarafiei, condamnată, dacă nu la dispariție totală, la o dramatică și ireversibilă decădere.

Adversar declarat al emigrărilor evreiești, inițiate și susținute de consulul american la București, B.F. Peixotto, în anii premergători războiului pentru independență, ca și ulterior, Israil Chaim Daniel a făcut parte din primul grup de evrei notabili care au primit, după război, cetățenia română. Împrejurările imediate ale dezbaterii cazului său în Parlamentul României merită a fi detaliate.

Între argumentele ce au însoțit proiectul de lege pentru „împământenirea cu dispensă de stagiu” a lui I.Ch. Daniel, proiect votat deja de către Adunarea deputaților la 15 decembrie 1879 (în conformitate cu textul modificat la art. 7 din Constituția României) și prezentat spre dezbateri Senatului, în februarie 1880, colonelul Al. Angelescu, în calitate de raportor, invoca: a) faptul că solicitantul era născut în țară, din părinți născuți în țară (?) și având cea mai veche și cea mai importantă casă de

bancă din Moldova; b) posedă un titlu de boierie, spătar, dobândit în 1851 (?) „pentru serviciile aduse țării“; c) oferite, potrivit unui act emis de Ministerul de Război, „cinci bonuri domeniiale în valoare de 5 000 lei din partea acestei case de bancă pentru ajutorul familiilor soldaților români căzuți pe câmpul de luptă“¹⁹.

Obstrucțiile încercate, prin intervențiile senatorilor Dim. Pruncu și N. Voinov, împotriva adoptării proiectului de lege, pe motive că solicitantul nu îndeplinea cerința stagiului de 10 ani de la data cererii de naturalizare cu dovada renunțării la protecția străină, ori că firma fusese implicată în afaceri ilegale, că nu creditase statul la nevoie, în 1866, că fiii săi nu vorbeau românește, ori că era ultraconservator, neagreând portul „nemțesc“, au fost neutralizate, pe rând, atât de raportor, cât și de generalul Cernat, de ministrul de Externe V. Boerescu, de Manolache Costachi Epureanu, ministrul de Interne Mihail Kogălniceanu și, nu în ultimul rând, surprinzător poate, de primul ministru Ion C. Brătianu.

Comentând legea în litera și spiritul ei, V. Boerescu constata deplina acoperire, în cazul I.Ch. Daniel, a dispenselor îngăduite pe temeiul unor evidențe ca: principal arendaș al principelui Mihail Sturdza, având cea mai veche și cea mai mare casă de bancă din Moldova, cu apreciabilă capacitate de influență între semeni. Ministrul invoca existența unui „act pozitiv din 17 decembrie 1879, care arată lepădarea d-lui Daniel de protecțiunea străină“²⁰ și confirma faptul că unul dintre fiii acestuia, prezent atunci în sală, dovedise că vorbea „destul de bine românește“, încheind cu îndemnul de a-i apropia pe israeliți de români“, „să-i facem să piardă accentul și sentimentele care nu le au românește“.

Celălalt ministru, de interne, ale cărui opțiuni și acțiuni în soluționarea chestiunii evreiești le-am dezvoltat în cuprinsul unui studiu special²¹, s-a dovedit și în acest caz un autentic avocat al promovării proiectului de lege, afirmând și ca ieșean, între altele: „cunosc pe tânărul Daniel din fașe, cunosc pe părintele lor și am cunoscut și pe bunul lor și știu că bunul lor, în vremea lui Ioniță Sturdza era evreu pământean, supus al țării și nu o dată a fost staroste, reprezentând evreimea. [...] Fiul răposatului Michel Daniel, Israil Daniel, care cere astăzi împăământenirea, este un om bătrân, eminentononabil, având încrederea marilor oameni de afaceri de la noi, ca d-nii Cozadini, Alcaz și alții“. Despre firma, afacerile și impactul acestora asupra economiei românești în ansamblu, oratorul-demnitar preciza că, în comparație cu altele, „casa Daniel era în Moldova singura casă într-adevăr de comerț și ținea loc de casă de depozit. Casa lui Michel Daniel, care în timp de 80–90 de ani n-a dat

niciodată faliment și n-a suspendat niciodată plățile, era mai sigură decât Vistieria [...] Când a fost crahul cel mare din Viena, atunci când toate casele cele mari de comerț au dat faliment și și-au suspendat plățile, singură casa lui Michel Daniel și-a păstrat creditul la Rothschild“. Kogălniceanu mai demonta în discursul său, și acuza de supus străin pusă în seama lui I.Ch. Daniel, invocând faptul că erau două feluri de supuși: sudiți și protejați. Din această ultimă categorie, compusă din „oameni care nu găseau siguranță, nici a persoanei, nici a averii, nici a comerțului lor și care căutau o protecțiune“, făcuse într-adevăr, parte și Daniel, dar nu era de condamnat. Pentru că, din aceeași categorie făcuseră parte și mulți români cu pașapoarte străine și beneficiind de protecție străină. „Am avut — preciza ministrul — chiar boieri mari, familii mari, vechi, care, fiind persecutați în timpurile când nu erau legi care să-i ocrotească, recurgeau la protecțiuni străine...“ Prin urmare, protecția străină, de care românii înșiși se lepădaseră „abia în 1859“, nu trebuia condamnată cu mai mare vehemență în cazul evreilor. Și cum Camera deputaților votase deja proiectul de lege, Kogălniceanu îndemna Senatul să-i urmeze exemplul. Căci, încheia el, „dacă se respinge casa lui Daniel de la cetățenia română, nu cred că se mai poate găsi un evreu în Moldova care ar putea să depună mai presus de d-l Daniel ca onorabilitate, ca corectitudine și chiar ca dragoste către această țară“²². Refuzul ar fi făcut și o proastă imagine externă, „un fel de retragere de angajament ce țara a luat odinioară“. De aceea, el insista ca „liberi și în deplina noastră independență, trebuie să arătăm Europei că suntem drepti când trebuie să fim drepti“.

Asemenea pledoarie nu era deloc conjuncturală și nici unică, prin raportare atât la subiect, cât și la obiect. Cu numai trei săptămâni mai devreme, același ministru de interne susținuse în Cameră, cu aceeași ardoare, un alt proiect de lege privind „împăământenirea d-lui Albert Eizik Daniel, din Iași, cu dispensă de stagiu“. Solicitantul nu era altul decât unul dintre fiii lui I.Ch. Daniel, iar argumente invocate în sprijinul tatălui fuseseră deja exersate în cazul fiului, cu valabilitate extinsă, de fapt, asupra casei: „Dacă am respinge familia Michel Daniel, cunoscută în Moldova de cel mai de pe urmă moldovean, nu știu care altul ar mai putea avea curajul să vină să ceară împăământenirea“. În plus, cerând consecvență Adunării deputaților (înainte, deci, ca proiectul să ajungă la Senat), Kogălniceanu le amintea parlamentarilor: „Ați votat pe părintele acestei familii, ați votat pe unul din fiii săi (desigur, în Cameră — n.ns.) și acum voiți să despărțiți pe celălalt fiu de tatăl și de fratele său? [...] Ar fi vai de țara aceea care ar înfățișa un asemenea spectacol“²³.

Desigur, credibilitatea politică, dar și morală, a parlamentarilor, precum și implicațiile externe ale actului legislativ prezentat spre dezbatere Senatului vor fi fost avute în vedere și de primul ministru, Ion C. Brătianu, ale cărui mai vechi inițiative legislative privitoare la evrei păreau incompatibile cu noua-i ipostază, de apărător al intereselor lui I.Ch. Daniel. Și totuși, Brătianu i-a combătut cu energie pe obstrucționiștii Pruncu și Voinov, contraatacându-le acuzele cu argumente temeinice, împrumutate parcă din arsenalul oratoric al lui Kogălniceanu.

Pe familia Daniel o recomanda Senatului, după ce făcuse același lucru și în Cameră, ca pe „una din cele mai onorabile“, numărând „mai multe generațiuni“ și care „n-a făcut nici un act prin care să jignească naționalitatea și interesele noastre naționale“. Adăugată celorlalte intervenții favorabile, pledoaria premierului, ilustrând și o altă față a acestuia decât cea îndeobște cunoscută printre superficiali, a înclinat serios balanța deciziei Senatului spre soluționarea favorabilă a cererii de naturalizare; cu un număr de 28 de bile albe, din totalul celor 41 de votanți, Israil Chaim Daniel a obținut indigenatul²⁴.

Poziției și meritelor sale economice și sociale, în ansamblul societății românești de astă dată, desigur determinante în dobândirea cetățeniei, li se vor fi adăugat, neîndoielnic, și relațiile foarte apropiate, prietenești chiar, cu alți doi dintre oamenii politici marcanti ai sfârșitului de veac, Petre P. Carp și Dim. A. Sturdza.

Paradoxal, dar, deși prețuit și chiar curtat de oficialități, fiind decorat, în 1892, cu ordinul „Coroana României“, iar peste doi ani cu „Steaua României“, ambele în gradul de ofițer²⁵, I.Ch. Daniel, prezent și pe lista de subscripții pentru „Liga culturală“, nu se bucura printre concitadinii săi de reputația de filantrop, capabil de acte de generozitate, precum a beneficiat, bunăoară, un Iacob Neuscholtz. Dimpotrivă, i se dusesse faima de om zgârcit, casa deschizându-i-se doar în anumite împrejurări pentru ajutorarea coreligionrilor sârmani; și numai unele instituții de caritate evreiești au beneficiat de sprijinul său material.

Când i-a murit soția, în anul 1886, el a oferit totuși un număr consistent de legate în favoarea Spitalului israelit, a școlilor „Reuniunea femeilor israelite“, „Junimea nr. 1“ și „Junimea nr. 2“, „Societății pentru ajutorul lehzelor“, societăților „Fortuna“ din Păcurari și „Talmud-Thora“ pentru ajutorarea copiilor săraci. Ulterior, a ctitorit una dintre cele mai frumoase case de rugăciuni, „Capela familiei“, în curtea locuinței sale din Strada de Jos, a clădit spațioasa casă mortuară din cimitirul israelit,

inaugurată în anul 1893 și, mai ales, sinagoga „Zwolver“ din Tg. Cucului, pe care a și înzestrat-o cu obiectele necesare serviciului religios.

Către sfârșitul secolului, averea sa se cifra la 18 milioane de lei, plus proprietățile asupra moșiilor Cozia, Braniștea și Gura Bohotinului, din județul Fălciu (4 500 fălci), Ionășeni, din județul Botoșani (1 250 fălci), Țibucani, din județul Neamț (1. 400 fălci), Bădeni, Hodora și Prigoreni, în județul Iași (8 000 fălci), plus 12 pogoane de vie la Copou și, desigur, proprietățile imobiliare din Iași, reprezentate prin cele trei case în Strada de Jos, două în strada Palat și câte una în străzile: Halei Vechi, Carol și, respectiv, Ștefan cel Mare, ultima menționată ca „palat“.

În anul 1889, banca i-a fost prădată de către doi răufăcători, de etnie greacă (frații Karacostea), care, escaldând imobilul și spărgând tavanul, s-au strecurat în interior, de unde și-au însușit 300 000 lei în aur și bijuterii în valoare de alte 50 000 lei. Deși au fost prinși la Galați, paguba n-a putut fi recuperată pentru că hoții au dispărut, împreună cu comisarul Dioghenide (însărcinat de autorități a-i aduce la Iași), fapt care devenise și mai scandalos prin comportamentul acestora din urmă, fără a-l tulbura prea mult pe cel jefuit; păstrându-și simțul umorului, păgubitul ar fi declarat în acele împrejurări: „Ia, m-a ciupit un purice!“

Din ultima parte a vieții, biografia lui I.Ch. Daniel reține două episoade cu mai larg ecou în societatea ieșeană a vremii. Primul s-a consumat în anul 1892, când venerabilul bancher, la vârsta de 80 de ani, a decis să se recăsătorească — se pare, la îndemnul sau cu sprijinul moral al omului său de încredere, Ioske Faigheles — cu Rosalia Luxemburg din Varșovia, în vârstă de numai 23 de ani. Opinia publică și familia i-au fost potrivnice, însă dorința sa, mai puternică. Pe străzi, pe reclamele circurilor, în locurile publice erau afișate anunțuri, ironizând mariajul, ziarul umoristic „Perdaful“ ridiculiza constant pe „junele Daniil“, iar zeci de voluntari îl „onorau“ cu anonime, parodii și injurii. Sfidând toate adversitățile, dar respectând datina evreiască, cei doi s-au înfățișat în salonul hotelului Langer din Suceava, în prezența a numai 12 nuntași, unde rabinul orașului le-a dat binecuvântarea în ziua de 28 iulie 1892. Reîntorși la Iași în ziua următoare, „tinerii însurăței“ aveau să folosească numai trăsura semi-acoperită pentru plimbările zilnice, spre a evita astfel curiozitatea manifestă și stânjenitoare a localnicilor.

Câțiva ani mai târziu, în 1898, I.Ch. Daniel a fost eroul unui scandalos proces. Fosta-i menajeră din vremea văduviei sale, o tânără „chifleriță“ Silberstein, căsătorită între timp cu un oarecare Jacobsohn (reprezentantul firmei de încălțăminte „Polak“ de pe strada Lăpușeanu

din Iași), dar continuând a-i mai face vizite bancherului și după recăsătorie, a pus la cale cu soțul ei un șantaj: pe când Daniel se îndrepta cu trăsura, într-una din zile, să-și vadă viile de la Copou, neînsoțit, „doamna“ Jacobsohn i-a apărut, ca din întâmplare, în cale, urcând alături de bătrânul evreu acum pe post de „amant“, ipostază în care au fost surprinși, puțin mai departe, de soțul „încornorat“. Acesta din urmă i-a pretins „cavalerului“, pentru discreție, un înscris cu donația caselor sale din strada Ștefan cel Mare, ceea ce a și obținut. Dar, revenit acasă, I.Ch. Daniel a dat afacerea pe mâna Parchetului, care, după minuțioase cercetări, i-a trimis în judecătă pe soții șantajști, ca și pe complicii lor, dovediți apoi vinovați și, în consecință, condamnați. Păgubitul a fost astfel compensat sau reabilitat în plan juridic și material, nu însă și în plan moral, printre concitadinii săi, care-i cunoșteau și-i exploatau metehnele sentimentale.

Asemenea slăbiciuni, asociate bogăției acumulate cu timpul, determinându-i pe contemporani să-l numească „țarul economic și financiar al Moldovei“²⁶, au generat și numeroase ficțiuni de natură să-i contorsioneze imaginea în posteritate. De pildă, se spunea că locuința sa i-ar fi fost tapisată cu galbeni, că un mare rabin i-ar fi prezis că va trăi 110 ani, că era oprit prin jurământ de a trece dincolo de hotarul orașului Iași, ori că tatăl său i-ar fi lăsat poruncă, pe patul de moarte, de a clădi în fiecare an câte ceva, spre a-și putea astfel conserva averea.

În pofida pretinselor preziceri, Israil Chaim Daniel s-a stins din viață în anul 1902, la vârsta de 90 de ani, lăsând întreaga-i avere spre a fi pulverizată între moștenitorii direcți, din care nu lipseau Carolina Levin și Albert Daniel din Iași, Clara și Suzana Wexler din Viena, Mihel Fișerovici din Odessa și, desigur, tânăra-i soție Rosalia Daniel, ultima cu o rentă anuală de 150 000 lei, valabilă doar pe durata văduviei sale.

Despre I.Ch. Daniel s-a mai spus că nu și-a vizitat niciodată moșiile, că nu s-a fotografiat și n-a permis să fie pictat. Proverbialul său sedetarism l-a determinat să părăsească orașul doar o singură dată, și pentru scurtă vreme, cu prilejul amintitei recăsătorii, ceea ce a țesut probabil și legenda pretinsului său jurământ. Ca și tatăl său, a fost toată viața un bigot, dar nu șovin.

Atașamentul său pentru Moldova a fost sincer și total, neagreând, precum am spus, ideea emigrării coreligionarilor săi, necum părăsirea ei de către sine. Prin urmare, dincolo de elementele pitorești sau de picanteriile ce i-au particularizat traiectul biografic, nici o cercetare autentică nu va putea face abstracție de contribuția-i consistentă în cristalizarea, evoluția și consolidarea structurilor economico-financiare premoderne

și moderne ale societății românești. Iar pentru istoria comunităților evreiești din România, numele lui Israil Chaim Daniel, alăturat aceluia al vrednicului său părinte, Michel Daniel, marchează nu doar un destin, ci chiar o epocă distinctă în procesul lung și anevoios al emancipării civile și politice, fiind înainte-mergător.

¹ Cf. Thibault-Lefebvre, *Études diplomatiques et économiques sur la Valachie*, Paris, s.a., p. 215.

² D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui Mihail Sturza*, Iași, 1947, p. 127.

³ Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române până la 1848*, București, 1972, p. 185.

⁴ Stela Mărieș, citând informația preluată dintr-un studiu în manuscris al lui Ițic Kara Svart, notează că „Michel Daniel era născut în Moldova. O tradiție de familie recunoaște acest lucru, precizând că s-a născut la Iași“. Calculele efectuate pe temeiul datelor cuprinse în catagrafia din anii 1824–1825 indică drept an de naștere anul 1777. Potrivit informațiilor înscrise în fișa personală din condica catagrafiei, Michel Daniel, născut la Sneatyn, în Galiția, la data întocmirii documentului (septembrie 1824) avea vârsta de 47 ani, fiind căsătorit și supus austriac; venise, potrivit acelorași indicii, în Moldova în urmă cu 20 de ani, avea statura înaltă, ochii negri și barba roșie, fiind adeptul portului local, iudeo-moldovenesc (vezi Stela Mărieș, *Importanța catagrafiei din anii 1824–1825 pentru problema sudiților evrei din Moldova*, în S.A.H.I.R., I, București, 1996, p. 69, 112.

⁵ C. Bobulescu, *Fostul palat domnesc din Iași al lui Mihai Vodă Sturza*, Iași, 1931, p. 12 și urm.

⁶ H. Blumen, *O revoltă la Ocna la 1835 provocată din imprudența unor tineri*, în „Analele Societății istorice Iuliu Barasch“, III, nr. 1–2, 1889, p. 200; vezi și Dr. E. Schwartzfeld, *Cronica israelită în România*, în „Anuar pentru israeliți“, X, p. 96.

⁷ Cf. Hurmuzaki, X, ed. N. Iorga, București, 1897, p. 174; C.A. Kuch, *Moldawisch-Walachische Zustände in Jahren 1828 bis 1843*, Leipzig, 1844 (traducere în lb. română în „Convorbiri Literare“, XXV, 1891, nr. 1–10).

⁸ Ion C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834–1848*, București, 1915, p. 388; Stela Mărieș, *op. cit.*, p. 70. În februarie 1880, în cadrul dezbaterilor din Senat pe tema acordării cetățeniei române, cu dispensă de stagiu, lui Israil Chaim Daniel, raportorul proiectului de lege, respectiv col. Al. Angelescu, a invocat, între argumentele favorabile naturalizării solicitantului, faptul că fusese „înălțat de către guvernul Moldovei din 1851 la rangul de boier (spătar) pentru serviciile aduse țării“. În replică, senatorul Dim. Pruncu, adversar înverșunat al adoptării proiectului, a afirmat că dobândirea rangului de boierie nu putea constitui un indiciu, de vreme ce „în Moldova prințul Vogoride dădea boierii nu numai la străini [...] S-a văzut chiar și un câine și un bivol care aveau la gât decretul de

spătar”. Afirmatia raportorului a fost întărită însă și de primul ministru, Ion C. Brătianu, care a adăugat în cuvântul său că rangul boieresc al lui Daniel „este de la 1851 (deci, din vremea lui Grigore Al. Ghica — n.ns.). Nu se dădeau atunci boierii la străini. S-a dat lui M. Daniel, cum s-a dat lui Hilel, fiindcă nu era străin, era israelit născut și crescut în România, dar nu avea drepturi politice” (cf. „Monitorul Oficial al României”, 12/24 februarie 1880, pp. 833, 842).

⁹ Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, I, Iași, 1923, p. 312.

¹⁰ Mihail Gr. Romașcanu, *Zărăfia Michel Daniel*, București, 1933, p. 7.

¹¹ În decembrie 1848, firma Daniel, ce-l avea în frunte la acea dată pe Israil Chaim, expedia suma de 2 000 de galbeni aur pe adresa marchizului și a marchizei Bedmar din Paris (cf. Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 98; veși și Carol Iancu, *Evreii din România, 1866-1919. De la excludere la emancipare*, București, 1996, p. 50).

¹² Cf. Vasile Docea, *Relații româno-germane în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Teză de doctorat (manuscris), Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 1998, p. 224.

¹³ *Ibidem*, p. 225.

¹⁴ Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 191; vezi și Constantin C. Angelescu, *Creditul în Moldova de la 1848 la 1864*, în vol. *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 la 1864. Contribuții*, București, 1963, p. 386.

¹⁵ Șeiva Sanie, *Două mărturii despre încercările de dobândire a unor drepturi civile*, în S.A.H.I.R., II, București, 1997, p. 170.

¹⁶ Mihail Gr. Romașcanu, *op. cit.*, Anexa VIII.

¹⁷ G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930, p. 261.

¹⁸ Cf. „Adevărul”, București, 17 septembrie 1902, p. 2.

¹⁹ „Monitorul Oficial al României”, București, 12/24 februarie 1880, p. 833.

²⁰ *Ibidem*, p. 837.

²¹ Dumitru Vtcu, *Emanciparea evreilor români în gândirea și practica politică kogălniceană*, în S.A.H.I.R., II, 1997, p. 125–151.

²² „Monitorul Oficial al României”, 12/24 februarie 1880, p. 841.

²³ „Monitorul Oficial al României”, 13/25 ianuarie 1880, p. 174

²⁴ *Loc. cit.*, 12/24 februarie 1880, p. 843.

²⁵ „Adevărul”, 17 septembrie 1902, p. 2.

²⁶ Rudolf Suțu, *op. cit.*, II, p. 191.

Documentul studiat este un registru statistic al evreilor din oraș, alcătuit în scopul perceperii sumei de 9 347 lei, din care suma de 6 400 lei revenea recruților, iar restul pentru școli.

Cuprinde 33 de file scrise pe partea dreaptă în limba română, cu grafie chirilică, iar pe partea stângă, în ebraică, șnuruite și sigilate cu ceară roșie de Poliția orașului. Ultima filă are rezoluția poliției, cu nr. 1782, din 14 iunie 1859, ce confirmă suma ce trebuia adunată și repar-tizarea ei pe gospodari (sistem cislă), încheiată cu ștampila „Principatele Unite — Poliția Târgului Peatra 1859“.

În numele celor 543 de gospodari, înscriși în statistică (totalul populației evreiești în acel an fiind de 3 482 suflete, un sfert din totalul populației orașului), semnează 15 gospodari.

Partea din dreapta a documentului, scrisă, probabil de Meir Schreiber-și de asociatul său (secretari ai comunității), este citeată, corectă, îmbibată însă cu arhaismele timpului, ce desemnau unele îndeletniciri, precum ahtilicariu, bilergiu, enumeră contribuabilii.

Partea stângă, scrisă în ebraică (scrierea este ebraică, limba folosită este idișul, dar cu un conținut de cuvinte de origine ebraică ce depășește cu mult 50% din total, restul fiind cuvinte de origine germană și română, puține având și alte origini), mai puțin citeț, cu unele prescurtări destul de greu de descifrat, care însă oferă multe amănunte despre îndeletniciri, rude ale gospodarilor, fiind un document interesant al evoluției idișului moldovenesc. Numele, ocupația, poreclele apar de preferință în ebraică, urmează apoi formele germane și românești; acestea din urmă predomină, însă în denumirea localităților. Exemple de nume și porecle: Ieșanu, Cotigaru, Crupnicaru, Bucluc, Gherghil (Gâtlej), Lavan (Albu), Barabulă etc.

Rabinul comunității, Berl Leib Cohen (desigur Berl Leib Maghid, evocat de J. Kaufman și I. Kara), pare să fie și starostele evreilor din oraș.

Funcția de „credincios“ (supraveghetor ritual) la chitărie“, deținută de Iosăp (Iosef), indică fabricarea la acea dată a azimelor în oraș. Comunitatea mai deținea două băi rituale și un cimitir.

Cioplitorii în piatră evrei (mațeva șleghers), au lăsat urme durabile despre trecutul evreilor din oraș. Monumentele reprezintă unele litere stilizate și figuri simbolice, reprezentative pentru unii cărturari evrei; Maghen David, Coroana (Keter), menore, lei, biblioteci etc.

Cel mai vechi monument descifrabil, actualmente aparține lui Chaim bar moșe și prezintă, la partea superioară, doi lei, așezați la stânga și la dreapta inițialelor ebraice „Pei-Nun“ (de la ebr. Po-nikbar = aici e înmormântat). Deosebit de îngrijit și cu măiestrie lucrat este monumentul rabinului Iosef ben Daniel (decedat la 1 Adar 5601, 1841), din păcate serios deteriorat. Monumentul lui Zeev Nahman, gabai (decedat în 1848), este încă o mărturie a artei cioplitorilor în piatră evrei.

Școala a fost o preocupare de bază a evreilor localnici; suma alocată pentru școli, în mod benevol, după cum arată documentul, era destul de însemnată. După numărul mare de învățători (melamdin) și belferi (total 30), deducem că școlile în care se învăța slovă evreiască erau numeroase.

Monumentul învățătorului Nahman Țvi bar Mordehai Halevi (decedat în Tamuz 5667) din cimitirul nou, oferă unele indicații asupra programului de învățământ: Mikra, Ghemara, noțiuni de aritmetică-predate, probabil după manualul „Melehet Haheșbon“, scris de Moșe Șmuel Naiman și tipărit la Viena, în 1831, aflat într-o bibliotecă evreiască din oraș. Nu era omisă învățarea tradiției hasidice, predată după o culegere, scrisă de nepotul lui Baal Șem Tov.

Medicina era reprezentată de bărbierii (rofe) Iona și Iacov, de Ghitel doctorița și de un lecuitor popular.

Locuitorii evrei domiciliau în toate cartierele sau străzile mai importante ale orașului; Ulița Poștei, Ulița Mare, Mărăței, Ulița Nouă, Ulița mică de pe locul Bistriței, Ulița Mică din sus, Locul domnesc, Ulița de la Podul Pităriilor, Ulița Mare din partea prundului, Mahalaua Precista și Țigănimea. Documentul amintește de existența unei fabrici, desigur fabrica de hârtie a lui Gh. Asachi.

Despre vrednicia croitorilor evrei din oraș, amintește un document din 1846, care arată că „jidovii Moisa și Aron, croitori din Târgul Piatra au fost alcătuiți pentru lucrul straielor de la ținuturile Roman, Neamțu și Bacău“, comandate pentru slujbașii de acolo, cu ocazia „tregerii înălțimii sale pe la Roman și Bacău în gios“. Urmau cei 67 de ciubotari (cea mai veche breaslă din oraș), și în ordine descrescândă: tâmplarii, cotiugarii, cojocarii, talpalarii, tinichigii, mecanicii, argintarii, brutarii, ceasornicarii, zarafii (halfonim) etc. Mai sunt amintiți alămarii (lachtermacher — cei ce confecționau sfeșnice de alamă). Marcu Ieșanu era antreprenorul

pităriilor, personalitate importantă în oraș și punct de referință pe strada unde domicilia. (Ulița nouă de la Marcu Ieșanu).

Dintre ocupațiile mai deosebite, amintim: legătoria de cărți, confecționarea de vată (vatenmacher), facerea oțetului (esigmacher).

Litman clinetariu (clineter în idiș, clarinetist), a fost un artist de renume al timpului său, care l-a încântat, se pare, pe I.L. Caragiale în cărciuma urmașilor lui Strul Moisă Bucluc, într-una din vizitele sale în oraș sau poate cu ocazia vizitelor sale obișnuite la prietenul său Ronetti-Roman, care a domiciliat o vreme în oraș (fiul scriitorului s-a născut la Piatra Neamț).

Data documentului, șase luni după Unirea Principatelor și promptitudinea cu care locuitorii evrei au răspuns la solicitarea autorităților confirmă integrarea promptă a populației evreiești în noile structuri ce se creau. Închei prezentarea documentului cu o glumă care cere totuși o explicație: vom întâlni în text unii postelnici evrei; să nu se creadă că aveau rangul cunoscut de istorici, ci erau doar opincari; în idiș opincar = postelnic, are etimologia *posteolâh* = opinci.

Dacă pentru partea româno-chirilică a documentului am folosit transliterarea, pentru scrierea ebraică, în lipsa unei mașini de scris cu caractere ebraice, am tradus textul, în limba română, menționând, unde am socotit că este cazul și cuvintele ebraice sau germane.

Ulița Poașcei-R'hov Poștin

1. Davidu Hanganu (R) David Hangher, 28 ariot(lei) (Id.).
2. Herșcu din Sulită(R) — R. Tvi Suliter 18,20 (Tvi ben Iosef David) (Id.).
3. Lipă zăt Aronaș (R) — R(eb) Dudel ginere lui Aharon; 18,20 (Id.).
4. Aronaș Folticineanu(R) — R.Aharon Folticener; 18,20 (Id.).
5. Ițicu David Almășanu (R) — R. Ițic David Almașer; 36,20 (Id.).
6. Ionă Iolă zăt Herșcu (R) — R. Iona Ioel ginerele lui Tvi și fiul său 12,20 (Id.).
7. Abram Bizeșciainu cu fiul său (R) — R. Avraham Bizeșter vebeno (cu fiul său Beril; 24,20, primit (Natan) 18,20 (Id.).
8. Bercu sin Herșcu Almășanu (R) — R. Beril bar Hirsch Almașer; 6,20 (Id.).
9. Ber Leiba din Roman (R) — R. Ber Leib (mi) din Roman 6,20 (Id.).
10. Herșcu Almășanu (R) — R. Herșil Almașer; 10,20, primit 10 ariot (lei) (Id.)
11. Iancu cumnat lui Herș Cărnăr (Kerner) (R) — R. Iacov cumnat (ghis) Hirș Kerner; 18,20 (Id.).

12. Altăr sin Moisë Kalman cu Lupu fratele său (R) — Alter bar Moșe Kalman (veaho) cu fratele său Zeev; 24,20 (Id.).
13. Ghitman sin Iziel și sluga (R) — R. Ghitman bar Iziel (vemeșaret) și sluga; 36,20, însă acesta 6 (ariot) lei (Id.).
14. Strul zăt Moisë steclario, dascăl (R) — R. Israel ginere lui Moșe Leib (hatan) Glezer și dascălul lui; 14,20, 7 lei de la dascăl (Id.).
15. Iancu Strul sin Aba și lecuitoriul (R) — R. Iacov Israel bar Aba Vaner, însă un lecuitor (caminic), 6 lei; 12,20 (Id.).
16. Pincu Ciurario (R) — P. Pinhas Reșitnic (ciurar); 10,20 (Id.).
303 lei (total pagină)
17. Hascăl Chitrario (R) — R. Iehezkiel Chitrar; 12,20 ariot (lei) (Id.).
18. Strul Moisë Băclucu (Bucluc)RR — R. Israel Moșe Bacluc; 18,20 (Id.).
19. Bercu cumnat lui Manașcu (R) — R. Beril cumnat (ghiso) Șar Menășe (Id.).
20. Isar cumnat lui Ghitman (R) — R. Isir cumnat Șar Ghitman (Șar = domn); 24,20 (Id.).
21. Idăl de la podu (R) — R. Iudil de la pod (mihagheșer); 24,20 (Id.).

*Ulița Mare—R'hov hagdola lețad Rizeșis (Ulița Mare dinspre
partea răzeșească)*

22. Mehil Ieșanu (R) — R. Mehil Iaserer; 18,20 (Id.).
23. Haim Herș cotigario (R) — R. Haim Herș Cotigar; 18,20 (Id.).
24. Abram Ciurario din Bacău (R) — R. Avraham Ciurariu (reșetnic) din (mi) Bacău 9,20 (Id.).
25. Matăs Cotigario (R) — R. Mates Cotigar; 14,20 (Id.).
26. Moisë Iancu Crupnicar (R) — Moșe bar Iacov Crupnic; 10,20 (Id.).
27. Șmiel fratele lui Mendil (R) — R. Samuel fratele (ah) R. Mendil de la pod (mihagheșer); 20,20 (Id.).
28. Nahmăn Crupnicar (R) — R. Nahman Crupnic; 10,20 (Id.).
29. Șaim Strugario (R) — Șaie Toker; 12,20 (Id.).
30. Iosăp Mihainicu (R) — R. Iosef Mihainic; 6,20 (Id.).
31. Meir sin Meihil (R) — R. Meir bar Mehil Kremer (de la germ. krämer = negustor de mărunțișuri); 30,20 (Id.).
32. Simhă sin Davidu (R) — R. Simha bar David Ușer; 18,20 (Id.).
33. Herșcu sin Davidu (R) — Herș bar David Ușer; 14,20 (Id.).
280 (lei, total pg.).

*Ulița Mare dinspre partea rezășască (R'hov hag'dola lețad
Rizeșis)*

34. Iosăp Leiba Bărgerio (R) — R. Iosef Leib Perdșer (probabil felcer); 10,20 (Id.).

35. Aron Fișăl vânzător carne (R) — Aharon Fișel Heker; 12,20 (Id.).
36. Moisa Beru Leiba Todăros (R) — R. Leib Todris locuind la unul (ioșev eițel), R. Mehil cațav (casap; Notă; probabil cuvântul românesc e derivat de la cel ebraic); 37,20 (Id.).
37. Aron Steclario (R) — R. Aharon Glezer; 9,20 (Id.).
38. Saim Argintario (R) — Iehoșua Țoref (argintar); 18,20 (Id.).
39. Herșcu zăt Moșe (R) — R. Țvi ginerele femeii Masin (hatan ișă Masin); 18,20 (Id.).
40. Ițicu Titingio (R) — R. Ițic Titinșnaider (tăietor de tutun); 10,20 (Id.).
41. Strul Sărario (R) — R. Israel Fone; 8,20 (Id.).
42. Strul zăt Lazăr (R) — R. Israel bar David Șlomo; 42,20 (Id.).
43. Iancu Argintario (R) — R. Iacov Țoref; 18,20 (Id.).
44. Heinic sin David Căsapu (R) — Henic bar Dudel Cațav, fratele său mai tânăr Iosef (aho habahur Iosef) 6; 12,20 (Id.).
45. Lazăr Cantărigio (R) — R. Eliezer Cantiritșiu 12,20, și fratele său Berli, 6 (Id.).
46. Șmiel Ceasornicario (R) — R. Samuel Zeighermacher; 28,20 (Id.).
47. Șimon Enghil Berg (R) — R. Simeon Adverner (din Adverna); însă învățătorul (melamed) Leibiș; împreună 28,20 (Id.).
48. Bercu Comisioner (R) — R. Beril Comisioner Galațer (din Galați); 26,20 (Id.).
49. Zisu sin Azro (R) — R. Zisu bar Ezra; 14,20 (Id.).
50. Pincu Zăt Iancu Bucăreștiainu (Bucureșteanu) (R) — R. Pinhas ginerele lui R. Iacov Bucareșter; 28,20 (Id.).
51. Strul sin Marcuți (R) — R. Israel bar Mordehai bar Iehuda Zeev; 20,20 (Id.).

362 (total pagină).

Ulița Mare dinspre răzești (R'hov hag'dola lețad rizeșis)

52. Marcu Scrietorio (R) — Meir(?) Șreiber și asociatul său (veștefo) tot un scriitor (gam a șreiber); 30,20 (Id.).
53. Șmiel Cogicario (R) — R. Samuel Kișzner (kiciner), cu un lucrător (poel) Haim ber 10; 28,20 (Id.).
54. Moisa Orândario (R) — R. Moșe Rinder; 37,20 (Id.).
55. Iosăp sin Godel (R) — Văduva (Almana) lui Velvel, pe numele lui Iosef ben Godel (bașem — pe numele); 10,20 (Id.).
56. Iosăp Junu sin Herșcu (R) — Habahur (Tânărul) Iosef bar Țvi Hotkis; 10,20 (Id.).
57. Mehil Casapu (R) — R. Mehel Casap (Cașav) și ginerele su (vehatano) H'r Israel; 36,20 (Id.).

58. Abram sin Iosăp (R) — Avraham Samuel bar Iosef Becher (brutar); 9,20 (Id.).
59. Ițicu Șăpcario (R) — Ițic Hitilmacher (șepcar, pălărier), însă un lucrător, împreună 36,20, primit 24,20 (Id.).
60. Iancu Bărgeria (R) — Iacov Rofe (ebr. doctor, deci bărbierul îndeplinea și funcții de subchirurg); 18,20 (Id.).
61. Faibiș Rozen berg (R) — R. Vaivil Rozenberg; 18,20 (Id.).
62. Bercu Comisionario (R) — R. Ber Leib Comisioner; 40,20 (Id.).
63. Ușer cu Herșcu ceasornicari (R) — R. Ușer Zeighermacher (ceasornicar) și R. Țvi, cumnatul său (ghiso); 56,20 (Id.).
64. Burăh zăt Lupu (R) — R. Baruch Margulies (Margaliot); 18,20 (Id.).
65. Șmiel Titingiu (R) — R. Samuel Titinșnaider 28,20; primit (natan) 18,20 (Id.).
66. Faibiș zin David (R) — R. Faibiș Calimer 5,20 (Id.).
67. David Șor (R) — R. Calimer și sluga sa; 18,20, primit de la slugă 9,10 (Id.).
68. Leibutu zăt Zeilic (R) — R. Leib(a)le ginerele lui Zelig; 18,20 (Id.).

415 (total pagină).

Ulița Mare dinspre partea răzășască — R'hov hag'dola lețad rizeșis

69. Iosăp Ahtilicario (R) — R. Iosef țelneker (ahtilicar, vânzător de mărunțișuri), însă o slugă; 26,20 (Id.).
70. Strul Ahtilicario (R) — R. Israel țelneker și feciorul său (vebeno) Har Avraham; 67,20, feciorul 18,20 (Id.).
71. Faibiș sin Lucu (R) — Dl. (*Har) Faivil calimer 18,20, ginerele său Dl. Samuel; 9,20 (Id.).
72. Pincu sin Lupu (R) — Dl. (Har) Pinhas bar Zeev calimar 24,20, cu 2 slugi, împreună 24,20 (Id.).
73. Daniel Herșu (R) — R. Daniel Hirș (48,20 (Id.).
74. Marcuți sin Lupu (R) — R. Mordehai bar Iehuda Zeev 48,20 (Id.).
75. Șmiel Ahtălicario (R) — Dl. Samuel Țelneker; 40,20 (Id.).
76. Abram a Hanți (R) — Dl. Avraham bar Eliakim 18,20 (Id.).
77. Mendil cumnatul său (R) — Dl. Mendil ginerele (hatan) Dl. Eliakim 28,20 (Id.).
78. Iosăp Haim (R) — Dl. Iosef Haim 18,20 (Id.).
79. Ițicu zăt Marcu (R) — Dl. Ițic ginerele lui Mordehai Lavan (Albu); 20,20 (Id.).
80. Iosăp Flocc (R) — Dl. Iosef Flocc 36,20 (Id.).
81. Ilie Tinechigio (R) — Dl. Elie Blecher 18,20, cu un lucrător 6,20 (Id.).

82. Manașcu (R) — Dl. Menașe bar Leib Mordehai 28,20, Dl. Avraham Moșe 20,20 (Id.).

83. Ilie sin Naftule (R) — Dl. Elie țelneker 48,20 (Id.).

84. Iosăp zăt Meșel (R) — Dl. Iosef, ginerele lui Meșel Talpilar 20,20 (Id.).

85. Aron zăt Haim Șulim (R) — Dl. Aharon ginerele lui R. Haim Șalom 20,20 (Id.).

584 (total pagină)

86. Bercu Tinechigiui (R) — Beril Blecher 18,20 (Id.).

87. Haim sin Meșel (R) — R. Haim bar Meșel 18,20 (Id.).

88. Solumon Talpălaro (R) — Șlomo Talpilar cel mic (hakatan); 10,20 (Id.).

89. Luzer zăt Meir Leib (R) — R. Luzer ginerele lui Hamaghid 14,20 (Id.).

90. Strul zăt Naftule (R) — R. Israel ginerele Dl. Naftule, însă o slugă 6 lei; 24,20 (Id.).

91. Faibiș a Mirțe (R) — R. Faivil Mirțes 18,10 (Id.).

92. Haim Șulim (R) — R. Haim Șalom 18,20 (Id.).

93. Solumon Talpalario cel mare (R) — R. Șalom Talpilar hagadol 18,20 (Id.).

94. Asii cumnatu cu Zeilicu (R) — A. Azil der Poișer (polonezul) 18,20 (Id.).

95. Mendil nipotu lui Aronaș (R) — R. Mendil nepot (lu) Aharon Leib 10,20 (Id.).

96. Daviduți Bacalu (R) — R. David Cafrisin 48,20, însă o slugă, 10 (Id.).

97. Abram Abil (R) — R. Ablin cel mare (harav) 37,20 (Id.).

98. Iancu Comisioneru (R) — R. Eliezer Postelnic 20,20 (Id.).

99. Lazăr Optincario (R) — R. Neftali bătrânul (hazaken) bar Iosef 12,10 (Id.).

100. Naftule bătrânu (R) — R. Neftali bătrânul (hazaken) bar Iosef 12,20 (Id.).

101. Iosăp sin Abil (R) — R. Iosef bar Ablin 18,20 (Id.).

102. Ghitman (R) — R. Chitman și fiul său dl. Haim și ginerele său dl. Țvi: 40,20

381 (total pagină)

103. Haim Daniel zăt Ber Leib (R) — R. Haim Daniel ginerele lui Ber Leib, 27,20 (Id.).

104. Aizie zăt Rabinu (R) — R. Aizie ginerele Rabinului 10,20 (Id.).

105. Zalman sin Herșcu (R) — R. Zalman bar Zvi șișter 36,20 (Id.).

106. Solumon Comisioner (R) — R. Simeon(?) Esrig și fiul său R. Leibl; 37,20 (Id.).

107. Strul zăt Şmiel Tăcălăţan (R) — R. Israel Mordehai ginerele lui SmielTăchilaţer (probabil din Tupilaţi-Neamţ); 18,20 (Id.).
108. Simon Sucivanului (R) — R. Simon der Suţers 37,20 (Id.).
109. Samoilă (R) — R. Natanael(?) şi fiul său Fişel; 18 şi fiul său Elhana; 18,20—74,20 (Id.).
110. Iancu sin Abram (R) — R. Inac(he)l cherpil; 36,20 (Id.).
111. Manaşcu Cvertalul (R) — R. Menaşe Fone 36,20 (Id.).
112. Iosăp Sucevanu (R) — R. Iosef Suţer şi ginerele său Dl. Samuel, împreună 18,20 (Id.).
113. Şloim sin Abram (R) — R. Avraham Goldis 24,20 (Id.).
114. Abram a Goldii (R) — R. Avraham Goldis 24,20 (Id.).
115. Aron Moisă sin Iosăp (R) — R. Aharon Moşe bar Iosef Belfer; 8,20 (Id.).
116. Altăr sin Abram (R) — Alter bar Avraham Henik 10,20 (Id.).
117. Meir sin Haim (R) — R. Meir bar Haim şi cumnatul său Mendil Iaser, împreună 18,20 (Id.).
- 118 Aizi cu Gărcineanu (R) — R. Aizic Gărciner; 18,20 (Id.).

453 (total pagină)

Uliţa Mare dinspre răzăşască — R'hov leţad rizesis

119. Ghidali sin Ilie optincario (R) — Ghedaliahu bar Elie Postelnic; 18,20 (Id.).
120. Burăh Abram zăt Herşcu (R) — R. Baruch Avraham ginere lui Herş Hotkis; 18,20 (Id.).
121. Beril sin Leib Coanu (Cohen) (R) — Beril bar Leib Cohen 24,20 (Id.).
122. Abram sin Hascăl (R) — R. Avraham bar Iehezkiel 18,20 (Id.).
123. Marcu Ario (R) — R. Mordehai Arie 28,20 (Id.).
124. Burăh zăt Solumon (R) — R. Baruch ginerele lui Şalom Marginener 10,20 (Id.).
125. Abram Haimu zăt Strul (R) — Avraham Haim ginerele lui Israel Raminer 20,20 (Id.).
126. Abram fratele lui Şulim (R) — Avraham fratele lui R. Şalom Cohen; 18,20 (Id.).
127. Burăh Abram Drăgămanu (interpret, traducător) (R) — Baruch Avraham Drăghiman, 10,20 (Id.).
128. Şulim Coanu (R) — R. Şlomo Cohen 37,20 (Id.).
129. Ber Leiba bătrânu (R) — R. Ber Leib Hazaken (bătrânul) şi fiul său Iosef David 18,20 (Id.).

130. Iosăp Marcu sin Zeilik (R) — R. Iosef Mordehai bar Zelig 24,20 (Id.).
131. Matăs bătrănu (R) — R. Mates Iarșiver 10,20 (Id.).
132. Ițicu Niamțanu (R) — R. Ițic Gherghil (Gătlej) și fiul său Akiva Herș, împreună 16,20 (Id.).
133. Burăh nipot Vigder (R) — R. Baruch Cop (Cap) nepot dl. Avigdor 10,20 (Id.).

279 (total pagină)

Ulița Mare dinspre rezăsască — R'hov hag'dola hețad rizeșis gam r'hov Măriței... (..deasemeni str. Măriței...)

134. Lazăr Barrierio (R) — R. Eliezer calimnic 6,20 (Id.).
135. Naftule sin Leiba a Malcăi (R) — R. Neftali bar Leib Malchis 6,20 (Id.).
136. Abram săpătorio de petrii (R) — R. Avraham mețava-șlegher 12,10 (Id.).
137. Meșăl dascălu (R) — R. Meșel melamed vehalfon (R.M. dascăl și zaraf); 6,20 (Id.).
138. Meir Leib zin Mehil (R) — Mehir Leib, Iudil, Iosil fiii lui Mehel Galer; (Id.)
139. Abram sau Strul dascălu (R) — R. Avraham melamed în locul (bernakom) lui Israel melamed 6,20 (Id.).
140. Lazăr mihainicu (R) — R. Eliezer mihainic (mecanic) 18,20 (Id.).
141. Haim Cerigario (R) — R. Haim Șmikler (ceaprazar) 18,20 (Id.).
142. Abram Moisă Talpalario (R) — R. Avraham Moșe Talpilar 202,20 (Id.).

Măriței — R'hov Măriței

143. Moisă Curirario (R) — R. Moșe Rimer (curelar) 10,20 (Id.).
144. Herș Beru sin Haim (R) — R. Hirș Ber bar Elhana meșter 8,20, dator (haiav) 3,20 (Id.).
146. Leiba zăt Branii (R) — R. Leib ginerele femeii (ișa) Branie, plecat de aici (Id.).
147. Herș Lutvik (R) — R. Herș Litvak 8,20 (Id.).
148. Nahmăn sin Leiba (R) — R. Nahmiahu bar Leib Frimis 4,20 (Id.).
149. Abram sin Moisă Beru (R) — R. Avraham bar Moșe Ber, cu o slugă 10,20; Mordehai becher (brutarul), Natan becher 6,20 (Id.)

138 (total pagină)

Ulița Măriței — R'hov Măriței

150. Davidu Negru (R) — R. David der Svarțer (Negru) și fiul său Pesah 14; 32,20 (Id.).

151. Iancu orândario (R) — R. David rinder Izvorcer și ginerele său Avraham 37,20; 8,20 (Id.).
152. Leibiș sin Iosepu (R) — R. Leibiș bar Iosef Suțe 18,20 (Id.).
153. Șmiel Mendil sin Ber Leiba (R) — R. Samuel Mendil bar Ber Leib 12,20 (Id.).
154. Leibiș ce face oțātu (R) — R. Leibiș Esigmacher 10,20 (Id.).
155. Moisă zăt Meir (R) — Moșe ginerele lui Meir belfer 9,20 (Id.).
156. Leiba dascălu (R) — R. Leibl melamed 5,20 (Id.).
157. Hascăl sin Idil (R) — Iehezkiel bar Iudil lavan (albu) 14,20 (Id.).
158. Iancu Herș din Calu (R) — R. Iacov Herș satul (mikfar) Calu 7,20 (Id.).
159. Moisă din Fauăr (R) — Moșe din satul (mikfar) Faru (Făurei) 37,20 (Id.).
160. Bercu nipot lui Mehil (R) — Beril nepot (în text) (lui) R. Mehel casap 6,20 (Id.).
161. Burăh cumnatu lui Burăh (R) — R. Israel (?) cumnatul (ghiso) Șar (Dl.) Baruch Tulnișiner 6,20 (Id.).
162. Noiă sin Iosăpu (R) — Noah bar Iosef Gabai 6,20 (Id.).
163. Sloimă cumnat lui Mendil (R) — Șlomo cumnat lui R. Mendil Selțer (Săraru) 6,20 (Id.).
164. Zalmăn Nuhăm (R) — R. Zalman Nahum și cumnatul său mai tânăr (habahur) 18,20 (Id.).
165. Șmiel Bordianu (R) — R. Șmiel Bordir 32,20 (Id.).

273 (total pagină)

Ulita Măritei — R'hov Măritei

166. Lazăr niam lui Daviduți (R) — Eliezer krav (apropiat ebr.) lui David Cafrisin 6,20 (Id.).
167. Țălăl zăt Feigă (R) — Bețalel ginerele lui Feiga 8,20 (Id.).
168. Șmiel Făinاريو (I.D.) R. Șmiel hotkis: 10,20 (Id.).
169. Haim Cotario (R) — R. Haim meștir 5,20 (Id.).
170. Iosăp zăt Kalmăn (R) — Iosef Har Kalman melamed 9,20 (Id.).
171. Eziel Cotario (R) — R. Eziel cotar și doi fii ai săi 10,20 (Id.).
172. Moisă sin Eziel (R) — Moșe bar Eziel 24,20 (Id.).
173. Burăh Tulnicianu (R) — R. Baruh Tulnișier melamed (învățător).
174. Moisă Galațanu (R) — R. Moșe Galațer 24,20 (Id.).
175. Burhă Talpalario (R) — R. Baruch Satviner 24,20 (Id.) (poate Satinover?).
176. Lupu sin Samoilă (R) — Velvil bar Natanael (?) 18,20 (Id.).

177. Gavril Alămario (R) — Gabriel Lachtermacher (lumânărar; sau cel ce face sau vine sfeșnice de alamă) 18,20 (Id.).
178. Daviduți supănario (R) — Dudel zefnemacher (cel ce face săpun); 10,20 (Id.).
179. Bercu Cutigario (R) — Berli Cotigar șahor (negru); 12,10 (Id.).
180. Iancu Cutigario (R) — Iancu(he)l cotigar ginere lui Mechel Galer; 12,20 (Id.).

177 (total pagină)

*Ulița Nova de la Marcu Ieșanu — R'hov hehadașa șel R.
Mordehai Iaser*

181. Leiba slujbaș școalei (R) — Leib belfer (ajutor de învățător) șehabo daghim (care aduce, vinde pești) 6,20 (Id.)
182. Froim Talpalario (R) — Efraim Talpilar 14,20 (Id.).
183. Idil dascălu (R) — R. Idil melamed ah R. Mordehai melamed (R.I. învățător frate cu R.M. învățător) 18,20; David (?) veilverșir roiter (David spălător de lână, cel roșu) (Acesta din urmă este șters în text) (Id.).
184. Iancu dascălu (R) — R. Iacov melamed (învățător) ginere lui Nehemiahu melamed 1820 (Id.).
185. Nută de la țară (R) — Nute țeraner 16,20 (Id.).
186. Marcu Ieșanu (R) — R. Mordehai Iaser 14,20 (Id.).
187. Șabsă sin Esriel (R) — Avraham bar Baruch Kizșner (cojocar, căciular); 10,20 (Id.).
188. Idil dascăl Folticineanu (R) — R. Iudil melamed mi (din) Foltışen; 6,20 (Id.).
189. Abram sin Burăh (R) — Avraham bar Baruch Kizșner (cojocar, căciular); 10,20 (Id.).
190. Strul legător de cărți (R) — R. Israel einbinder 10,20 (Id.).
191. Ilie sin Ițicu Negru (R) — Elie bar Ițhak der Svarțer 7,20 (Id.).
192. Abram zăt Gitla (R) — R. Avraham hatan ișa Ghitel Regine (r.A. ginerele femeii Ghitel Reghina); 18,20 (Id.).
193. Davidu Kitarario (R) — David becher (brutar, pitar, chitar) ve poel șelo (și lucrătorul său (șters din text) primit 20,20 (Id.).
194. Hilăl dascălu (R) — R. Hilel melamed 12,20 (Id.).
195. Abram dascăl (R) — R. Avraham Cohen melamed 10,20 (Id.).
196. Bercu Fonei (R) — R. Beril Fone și fiul său Ioil; 20,20 — primit 20 lei (natan 20 ariot) (Id.).

200 (total pagină)

Ulița Nouă — R'hov hehadașa șel R. Mordehai Iaser

197. Nahmăn Cutigario (R) — Nahaman Cotigar 12,20 (Id.).
198. Mendil Rener (R) — R. Mendil Zelțer (Săraru) cu Abil, împreună 18,20 (Id.).
199. Haim Cutigario (R) — Haim Cotigar 12,20 (Id.).
200. Moisă Volfu Cutigario (R) — Moșe Volf Cotigar 12,20 (Id.).
202. Strul Cutigario (R) — Israel Cotigar 12,20 (Id.).

Altă uliță mică (R) — (Interghesil tahat hehadașa vemakom Bistrițis — străduță sub /în dosul/ și pe locul Bistriței)

203. Hascăl Cutigario (R) — Iehezkiel Cotigar 5,20 (Id.).
204. Ițicu Malaiu (R) — Ițic Malaiu și fiul său Alter șebo ariot eser (care aduce, dă, 10 lei); 14,20 (Id.).
205. Ițicu zăt Aizik (R) — Ițic ginerele (hatan) Aizic care locuiește (ioșev) aproape de fabrică (în text: fabrike — este vorba de fabrica de hârtie a lui Gheorghe Asachi n.n.) 30,20 (Id.).
206. Motil sin Leiba (R) — R. Motil bar Leib Frimis 18,20 (Id.).
208. Iancu Iosăp la podu (R) — Iacov Ios(e)l behagheșer Bistrițis (de la podul Bistriței) 6,20 primit (Id.).
209. Altăr din Târgu Frumos (R) — R. Alterl min Târg Frumos/veghiso Har Mordehai behiahad 38,20 — R.A. din Tg. Frumos cu cumnatul său Dl. M., împreună... (Id.).
210. Socru lui Marcu Podario (R) — Hatan șel Mordehai behagheșer Bistrițis (Socrul lui M. de la Podul Bistriței) 6,20 (Id.).
211. Pavăl sin Lazăr Kantărigiu (R) — R. Faivel bar Eliezer Cantrizșiu veghiso habahur (R.F. fiul lui E. Cantaragiu cu cumnatul său tânărul) 28,20 (Id.).
212. Nusăn sin Gabriel (R) — Nathan ben Gabriel lahtermacher (N. fiul lui G. Alămaru) 12,20 (Id.).

241 (total pagină)

Ulița mică de din susu — R'hov șel Iancu Enei interghesil (Strada de la Domnul I.E. — străduță interioară)

213. Manoil Argintario (R) — Manole țoref gam hatano Iacov Iosef beiahad (M. argintarul deasemeni ginerele său I.I., împreună) 18 (ariot — lei) și 20 par.(ale) (Id.).
214. Ițicu Ciubucciu (R) — Ițic Ciubucciu cu fiul său Șlomo, împreună; 10,20 (Id.).
215. Froim Blănarario (R) — Efraim Ștrecher (blănar); 10,20 (Id.).

216. Iosăp Boingiu (R) — R. Iosef Farber (vopsitor) 6,20 (Id.).
217. Şulim Dascăl (R) — R. Şalom melamed min Herloi (R.S. dascăl din Hărlău) 10,20 (Id.).
218. Abram Ciurariu (R) — R. Avraham Reşetnic 1820 (Id.).
219. Leiba dascăl (R) — Leib melamed gam şnei belfers; Nahum ve Noah (L. Învăţător de asemeni 2 belferi /ajutor de învăţător/ N. şi N.) 18,20 (Id.).
220. Herşu dascăl (R) — Hirş melamed min Herloi (H. învăţător din Hărlău); 8,20 (Id.).
221. Iosăp dascăl (R) — Iosef melamed ben Akiva Vaner, gam a belfer, beiahad (i. învăţător fiul lui Akiva velnicerul, deasemeni un belfer, împreună); 1820 (Id.).
222. Abram sin Kiva (R) — Avraham ben Akiva vaner; 5,20 (Id.).
223. Ilie zăt Haim (R) — Elie hatan Haim Caţav (E. ginerele lui H. Casap); 9,20 (Id.).
224. Mehil dascăl bătrănu (R) — R. Mehil melamed hazaken gam a belfer, beiahad R.M. învăţătorul cel bătrân deasemeni un belfer, împreună); 18,20 (Id.).
225. Şimon Şăpcario (R) — Şimon hitilmacher (pălărier, şepcar) şi un lucrător Simha; 18,20 (Id.).

Din locu domnescu — Makon rizeşis (Locul răzeşesc)

226. Abram Pascăl (R) — R. Avraham Pascal 36,20 (Id.).
227. Şimiel bilergiu (R) — Samuel bilerzşiu 18,20 (Id.).
228. Altăr Bărăbulă (R) — Alter Barabule 10,20 (Id.).
229. Ştrul dascăl (R) — Israel melamed 9,20 (Id.).
230. Froim dascăl (R) — Efraim melamed 18,20 (Id.).
231. Hoişii dascăl (R) — Snei melamdim ve Hoşia nas'a makom (2 învăţători şi Hoşia ce a părăsit locul); 9,20 (Id.).

272 (total pagină)

Uliţa de la podu Pităriilor — R'hov mihagheşer chitiries

232. Şulim zăt Abil (R) — R. Şalom bar Ablin 48,20 (Id.).
233. Mendil de la podu (R) — R. Mendil mihagheşer 37,20 (Id.).
234. Ionă bărgierio (R) — Iona rofe (doctor în ebr., subchirurg în fapt), gam a poel beiahad (deasemeni un lucrător, împreună); 10,20 (Id.).
235. Moisă hangiu sin Lupu (R) — Moşe bar Velvele handşiu 18,20 (Id.).
236. Dodăros bătrănu (R) — R. Todris hazaken vehatano Har Mechel, beiahad (R.T. bătrănul şi ginerele lui, Dl. Mechel, împreună); 14,20 (Id.).
237. Strul sin Moisă Beru (R) — R. Israel fiul lui Moşe Ber 37,20 (Id.).

238. Iosăp Roșu Kitarario (R) — R. Iosef Iehoșie 37,20 (Id.).
239. Iosăp Credinciosu (R) — Iosef Neimen (cel care observă îndeplinirea obligațiilor rituale la facerea azimei) bahachiteria (la pitărie) 9,20; Nahman becher (brutar), Zelig becher 18,20 (Id.).
240. Simhă Șarfu (R) — Simha Șarf 7,20 (Id.).
241. Iosăp Davidu sin Herșcu (R) — Iosef David bar (fiul lui) Țvi (Herș), Elie 18,20 (Id.).
242. Haim Tuză (R) — Haim Tuși gam Grin Berg Șalom (gam — deasemeni; Grinberg, nume ce va lua naștere în epocă) 38,20 (Id.).
243. Nison zăt Faibiș (R) — R. Nisel ginerele lui Faivel calimer 12,20 (Id.).
244. Kopăls sin psaltu (R) — Copel ben hehazan (cantor) 28,20 (Id.).
245. Leiba zăt Mehil feriduaru (R) — Iehuda Leib hatan (ginere) lui R. Mehel Buder (băiașul) 7,20 (Id.).
246. Hărțil sin Haim (R) — Herțel bar Haim calimer 6,20 (Id.).

Ulița Mare — R'hov hg'dola lețad Prund(Ulița Mare de pe locul Prund (actuala str. Orhei)

247. Nahăm Curigario (R) — Nahum Kizșner (cojocar, căciular) ben Fone 10,20 (Id.).
248. Burăh dascăl (R) — Baruh melamed Raminer (probabil din Roman), plecat de aici (nas'a mican).
249. Iosăp Buium (R) — Iosef Beniamin Poilișer (Polonezul) 12,20.
366 (total pagină)

Ulița Mare despre Prundu — R'hov hagd'ola lețad Prund

250. Froim Blănariu (R) — Efraim Strecher, hașnii (al 2-lea) 14,20 (Id.).
251. Volfu Tinechigiu (R) — Volf Blecher 14,20 (Id.).
252. Moisă zăt Haim Cotariu (R) — Moșe ginerele lui Elhana Neghireșter (Negrești-Neamț) 7,20 (Id.).
253. Fișel sin Haim Cășapu (R) — Fișel ben Hain Cațav 9,20 (Id.).
254. Șloimă Leibu Chetrariu (R) — Șlomo Leib Chetrar 1820 (Id.).
255. Ilie Căldărario (R) — Ilie Cotler (cazangiu) 4,20 (Id.).
256. Moisă Alămariu (R) — Moșe Lahtermacher 1820 (Id.).
257. Ițicu zăt Herșcu Cărnăr (R) — R. Ițic ginerele lui Țvi Cherner 37,20 (Id.).
258. Iosăp Ber Curirariu (R) — Iosef Ber Rimer (R), cu un lucrător; 10k,20 (Id.).

259. Mendil sin dascăl (R) — Mendel ben Bacoier melamed (fiul învățătorului din Bacău) 7,20 (Id.).
260. Abram dascăl (R) — Avraham melamed 12,20 (Id.).
261. Leib velniceriu (R) — Leib vaner 10,20 (Id.).
262. Iosăp sin crupnicar (R) — Iosef ben crupnicar 20,10 (Id.).
263. Vădană ce face vată pentru ficioru ei (R) — Almană di vatenmacherin bead beno 9,20 (Id.).
264. Moisă zăt Iancu tăiatoriu (R) — R. Moșe ginerele lui Iancu Suv (șohet ve bodek) 14,20 (Id.).
265. Ițicu Covrigario (R) — R. Ițhok becher cu doi lucrători 66,20 (Id.).
266. Șmiel sin Burăh Fișel (R) — Samuel bar Baruch Fișel 6,20 (Id.).
267. Kalmăn sin Davidu (R) — Kalman ben David Șnaider, fratele său Beril; 18,20 (Id.).

301 (total pagină)

Ulita Mare dinspre Prundu — Rhov hagdola letad Prund

268. Bercu sin Șmiel (R) — Beril și fratele său mai tânăr Herș, fiii lui Șmiel Dobrener 10,20 (Id.).
269. Iosăp Davidu Roșu (R) — Iosef David Suliter, însă fiul său Dl. Iacov 10; 10,20 (Id.).
270. Moisă Leib Steclariu (R) — R. Moșe Leib Glezer, însă fiul său Șmaiahu 10 lei și jumătae; 18 lei și 20 par. (Id.).
271. Moisă Kalman (R) — R. Moșe Kalman și fiul său Haim 10,20 (Id.).
272. Leiba Șafăr (R) — R. Leib Șafăr 30,20 (Id.).
273. Haim Herșu sin Lazăr (R) — R. Haim Herș ben Eliezer 30,20 (Id.).
274. Herșcu Argintaru (R) — R. Țvi țoref cu fratele său împreună 18,20 (Id.).
275. Iancu Cășapu (R) — R. Iacov Kațav 7,20 (Id.).
276. Hascal Blănariu (R) — R. Ieheskiel Ștrecher 6,20 (Id.).
277. Ițicu samsariu (R) — R. Ițhok Mekler, ce a fost croitor 18,20 (Id.).
278. Herșcu sin Copăl (R) — R. Țvi bar Copel, cu fratele său Dl. Lipa 37,20 (Id.).
279. Naftule zăt Lazăr (R) — Neftali ginerele lui Eliezer 1820 (Id.).
280. Moisă sin Roșu (R) — R. Moșe ben Suliter 37,20 (Id.).
281. Șaim Chitario (R) — R. Ieșaiahu Becher 12,20 (Id.).
282. Buium Cășapu (R) — R. Buiml Cațav 10,20 (Id.).
283. Strul Meiru Argintaru (R) — R. Israel Meir Țofer 18,20 (Id.).
284. Șloimă sin Kopăl (R) — R. Șlomo ginerele lui Kope Șuv 24,20 (Id.).
285. Herș Leib zăt Moisă (R) — R. Herș Leib ginerele lui Moșe Volf 18,20 (Id.).

286. Kună Căldărariu (R) — R. Elhana Cotler 1020 (Id.).

359 (total pagină)

Ulita Mare dinspre Prundu — R'hov hagdola letad Prund

287. Laba Argintariu (R) — R. Labe Țofer, însă fiul său Beril 18 lei; 37,20 (Id.).

288. Aizik sin psaltu (R) — Aizic ben hehazan 18,20 (Id.).

289. Mendil zăt Fișăl (R) — Mendil ginerele lui Fișel 18,20 (Id.).

290. Fișăl Ceprigario (R) — Fișel Șmekler, însă un lucrător 10 lei; 24,20 (Id.).

291. Moisă Kufetario (R) — Moșe Țikermacher 8,20 (Id.).

292. Haim din Huș (R) — R. Haim min (din) Huș(i), cu fiul său împreună 18,20 (Id.).

293. Iannku Kufetario (R) — Iacov Țikermacher 18,20 (Id.).

294. Haim Ioil (R) — R. Haim Ioil cu fiul său Ilie 37,20 (Id.).

295. Șulim a Pesli (R) — Șalom Peslis 18,20 (Id.).

296. Haim dascalariu (R) — Haim Belfer 14,20 (Id.).

297. Văduvă Leia cu ficiorul (R) — Almană Leia cu fiul (tăiat); Șaiahu ben R. Israel Ber 14,20 (Id.).

298. Herșcu (R) — R. Țvi Eli, caminichis Volf și fratele său Ilie bar Eliezer Negreșter 26 (Id.).

299. Marcu Bălanu (R) — R. Mordehai Lavan 14,20 (Id.).

300. Herșcu zăt Fișăl (R) — R. Țvi ginerele lui Fișel 10,20 (Id.).

301. Abram sin Davidu (R) — R. Avraham bar David calimer 10,10 (Id.).

302. Abram Ahtiligiu (R) — R. Avraham Țelneker 37,20 (Id.).

303. Iancu sin psaltu (R) — Iacov ben hehazan 18,20 (Id.).

304. Hercu Cărnăr (R) — R. Țvi Kerner 37,20 (Id.).

305. Iosăpu zăt Hană (R) — Iosil din Roman ginerele văduvei Hana 10,20 (Id.).

386 (total pagină)

Ulita Mare dinspre Prundu — R'hov Hagdola letad Prund

306. Altăr sin Marcuți (R) — Alter bar Mordehai bar Iehida 20,20 (Id.).

307. Abram Titungiu (R) — R. Avraham Titinșnaider 10,20 (Id.).

308. Bură(h) Herșu, fratele său lipiscani (R) — Baruch Herșel și fratele său Volf David 48,20, însă tănărul Șmaiahu 18,20 (Id.).

309. Strul Nută Crășmario (R) — Israel Nute ben hehazan, 37,20 (Id.).

310. Mendil zărafu (R) — R. Herș Mendil halfon 24,20 (Id.).

311. Ilie zăt Haim lipiscanu (R) — R. Elie Mordehai ginerele lui Haim, însă 2 slugi ale (dnei) Peril 18,20, și o slugă Leib 8 lei; 48,20 (Id.).

312. Haim Bărlidianu (R) — R. Haim Berlader 37,20 (Id.).
313. Haim Ieșanu (R) — R. Haim Iaser, 37,20 (Id.).
314. Vigder cu ginerele său Pascăl (R) — R. Avigdor, însă ginerele său Pascăl (Pesah) 18,20, însă o slugă 14; însă Șabse Rimer 6 lei (Id.) (total 61,10)
315. Herș Beru Gărcineanu (R) — Dl. Herș Ber Gărciner 18,20 (Id.)
316. Herșcu zăt Laba Mocăl (R) — Dl. Herș ginerele lui Laba: 48,10 (Id.).
317. Iancu Cărligeanu (R) — R. Iacov Cărliger cu fiul său Șlomo Leib; 37,20 (Id.).
318. Fișăl Taxieriu (R) — Dl. Fișerl catan (cel mic) 20,20 (Id.).
319. Haim zin Rabiți (R) — R. Haim beharav (al rabinului) 9,20 (Id.).
320. Abram sin Rabiți (R) — R. Avraham beharav 9,20 (Id.).
321. Meir Leib (R) — Dl. Meir Leib Meghid 12,20 (Id.).
322. Ițiți Băcalu (R) — Dl. Țvi Băcal cu 2 slugi 66,20.
323. Laba Mocăl (R) — Dl. Laba Mocălăs, cu fiul său Moșe.

597 (total pagină)

Ulița Mare dinspre Prundu — R'hov hagdola leța Prund

324. Aron Tinechigiu (R) — R. Aharon Blecher, cu un lucrător 24,20 (Id.).
325. Strul Moisă sin Simon (R) — R. Israel Moie Etrig (Esrig); 42,20 (Id.).
326. Moisă sin Ițicu Sufrinu (R) — Dl. Moșe bar Ițic Sufrin (28,20) (Id.).
327. Haim Herșu sin Aronaș (R) — Dl. Haim Herș ben Aharon Leib și o slugă, 28,20; sluba 6 lei (Id.).
328. Aronaș (R) — Dl. Aharon Leib și ginerele său Dl. Avraham Mordehai 48,20 și ginerele său Moșe din Buhuși 16,20 (Id.).
329. Altăr Tinechigiu (R) — Alter Blecher și un lucrător al său, Zeev; 14,20 (Id.).
330. Șmiel Lazăr Zaraful (R) — Dl. Șmiel Leizir Halfon; 16,20 (Id.).
331. Zeilicu zăt Burăh Herșu (R) — Dl. Zelig ginerele lui Baruch Zvi; 10,20 (Id.).
332. Zalmăn zăt Leiba a Malcăi (R) — Dl. Zalmăn Șnier; 18,20 (Id.).
333. Șaim sin Mendil (R) — Dl. Iehoșua bar Mendil calimer 36,20 (Id.).
334. Davidu sin Leiba Malchi (R) — Dl. David bar Leib Malchis 28,20 (Id.).
335. Bercu Botușineanu (R) — Dl. Beril Botușaner 2020 (Id.).
336. Iosăp sin Leiba Malchi (R) — Dl. Iosef bar Leib Malchis 10,20 (Id.).
337. Șoil cumnat cu Strul (R) — Dl. Șoil cumnat cu Dl. Israel 10,20 (Id.).

338. Haim sin Herșu (R) — Dl. Haim bar Țvi 20,20, Meir Samuel Blecher 10,20 (Id.).
339. Altăr Optincario (R) — Dl. Alter Postelnic 18,20 (Id.).
340. Meșăl Talpălariu (R) — Dl. Meșil Talpilar 18,20 (Id.).
341. Abram sin Șulim Leib (R) — Dl. Avraham bar Salom Leib 18,20 (Id.).
342. Iancu sin Faibiș (R) — Dl. Ianchel bar Faibiș Poilișer 21,20 (Id.).

449 (total pagină)

Ulița Mare dinspre Prundu — R'hov hagdola letad Prund

343. Bercu zăt Haim (R) — R. Beril ginerele lui Haim Șuv 4,20 (Id.).
344. Abram sin Șoil (R) — R. Abraham bar Șoil 12,20, cumnatul său 8,20 (Id.).
345. Ițicu sin Leiba Ilisei (R) — R. Ițic bar Leib Elișes 20,20 (Id.).
346. Strul sin Șulim Leiba (R) — R. Israel bar Șalom Leib 20,20 (Id.).
347. Strul (tăiat); Moisă sin Abram (R) — Moșe bar Abraham Șister: 10,20 (Id.).
348. Șmiel sin Mendil (R) — Samuel bar Mendil Șor 36,20 (Id.).
349. Ilie Optincario (R) — Elie Postelnic 18,20 (Id.).
350. Iancu Iosăp sin Leiba (R) — Iacov Iosef bar Leib Sprinteș 6,20, Ișaiahu mecanic la Beit hanel (hanich ebr. = ucenic, casa ucenicilor?) 10,20 (Id.).
351. Haim sin Laba Artintario (R) — Haim bar Laba Țoref 12,20 (Id.).
352. Abram din Bălinești (R) — R. Avraham Bălineșter 18,20 (Id.).
353. Moisă zăt Leia văduvă (R) — Moșe ginerele femeii Leia Malchis 18,20 (Id.).
354. Moisă a Ghiții (R) — R. Moșe Ghițis 28,20 (Id.).
355. Ancel sin Burăh Iosăp (R) — R. Antșil bar Baruch Iosef 36,20 (Id.).
356. Strul din Roman (R) — R. Israel min Roman 18,20 (Id.).
357. Herșcu sin Leiba (R) — Elhana (?) bar Țvi Frimis și Abel bar Țvi, împreună 18,20 (Id.).
358. Bercu sin Leiba (R) — Beril bar Leib Frimis 10,20 (Id.).
359. Haim Herșu sin Bercu (R) — Haim Herș bar Beril haiat (croitor); 18,20 (Id.).

320 (total pagină)

Măhalau Preciste — Mahala Pretșiste

360. Bercu zăt Abram Henic (R) — Beril Foltișener ginerele lui Avraham Henic 28,20 (Id.).
361. Meir Băclucu (R) — Meir Bacluc 28,20 (Id.).

362. Altăr a Mișche (R) — Alter Mișchis 18,20 (Id.).
 363. Altăr Mihainicu (R) — Alter Mihainic 10,20 (Id.).
 364. Lupu Cogicariu (R) — Zeev Kizșner 18,20 (Id.).
 365. Marcu Mihainu (R) — Mordehai Mihainic 6,20 (Id.).
 366. Iancu zăt Abram (R) — Iacov ginerele lui Avraham titinșnaider 10,20 (Id.).
 367. Froim sin Herșu (R) — Efraim bar Herș Roiter 18,20 (Id.).
 368. Bură Herșu Niamțanu (R) — Baruch Herș Nemțer 18,20 (Id.).
 369. Ițic Meir (R) — Ițic Meir 24 (Id.).
 370. Pincu zăt Basei (R) — Pinhas ginerele femeii Basia R. Aharon 8,20 (Id.).
 371. Șloim nipot lui Marcu (R) — Șlomo neched R. Mates Iarșiver 10,20 (Id.).
 372. Abram Ieșanu (R) — Avraham Iaser 8,20 (Id.).
 373. Lazăr Leib (R) — Eliezer Leib 8,20 (Id.).
 374. Iancu din Straja (R) — Ianchel min Strazșe 12,20 (Id.).
 375. Șulim Cogicario (R) — Șalom Kizșner din Niamț 6,20 (Id.).
 376. Abram Ludvicu (R) — R. Avraham Lutvic, însă la el un pălărier (hitilmacher 12,20 (Id.).

262 (total pagină)

Țigătime — Țigătime tahat hahar (sub munte — Pietricica n.n.)

377. Litman Clinetario (R) — Litman Clineter 9,20 (Id.).
 378. Iolă Cotigario (R) — Ioil Cotigar 12,20 (Id.).
 379. Abram Ciora (R) — Avraham Ciore 4,20, 0 slugă 12,20 (Id.).
 380. Altăr Chioru (R) — Alter der blinder Heker (măcelarul orb), plecat de aici; 9,20 (Id.).
 381. Strul Chitrario (R) — Israel Chetrar 12,20 (Id.).
 382. Rivăn Scăunario (R) — Reuven Heker (măcelar) 4,20 (Id.).
 383. Froim Stoleru (R) — Efraim Stoler, cu fiul său 9,20 (Id.).
 384. Iancu Stoleru Cărn (R) — Iacov Stoler Cherner 12,20 (Id.).
 385. Șloimă a Simei (R) — Șlomo Simis; ende bih șterht noch a mol 6,20 (Id.).
 386. Ștrulu Bodnaru (R) — Israel Bodner, 4,20 (Id.).
 387. Ghețil Crupnicar (R) — Ghețel Crupnic și fiul său, împreună, 12,20 (Id.).
 388. Volf Stoler ginerele lui Akiva vaner 4,20 (Id.).
 389. R. Haim Idil stoler 4,20 (Id.).
 390. Ianchel croitor 16,20 lucrătorul lui 30,20 (Id.).

150 (total pagină)

Croitori — Șnaiders

391. Lazăr Croitoriu (R) — Eliezer haiat (croitor ebr.) 12,20 (Id.).
392. Moisă Volfu tij, Abram tij (R) — Moșe Volf H., cu fratele său Avraham H. 6,20; 6,20 (Id.).
393. Ber Leibuj tij (R) — Beril Leib H. 3,20 (Id.).
394. Davidu Bătrânu tij (R) — R. David hazaken H. 24,20 (Id.).
395. Volfu din Niamțu (R) — Volf H. din Neamț, cel Roșu 12,20 (Id.).
396. Șmiel zăt Chitla (R) — Samuel H., ginere lui Doctorin (doctorița) 5,20 (Id.).
397. Falicu tij (R) — Falic H., cu un lucrător Reuven; 15,20 (Id.).
398. Ioină tij (R) — Dl. Iona, cu un lucrător Mordehai; 20,20 (Id.).
399. Simion Bălanu (R) — Dl. Simeon Bălan cu 3 lucrători; 12,20; Moșe 12 lei; Șmaiahu 10 lei; Simeon 10 lei; 20,20 (Id.).
400. Abram tij sin Bercu (R) — Avraham Ițic ben Beril Șameș 3,20 (Id.).
401. Abram zăt Iosăp (R) — Avraham H. ginerele lui Iosef Țoref (Argintar); 8,20 (Id.), un lucrător, 7,20 (Id.).
402. Haim Iosăp tij (R) — Haim Iosef H. 14,20 (Id.).
403. Iancu a Beile (R) — Iacov H. Beiles și fratele său Libți Leib 10,20; un lucrător al său 6,20 (Id.).
404. Herșcu Bălanu (R) — Dl. Țvi Lavan (Alb) H. 6,20 (Id.).
405. Abram Roșu (R) — Dl. Avraham H., der Roiter(Roșu) 3,20 (Id.).
406. Mendil zăt Roșu (R) — Mendil H., ginerele lui Avraham Roiter 3,20 (Id.).
407. Mendil zăt Idă Bru (R) — Mendil H. ginerele lui Iehuda Ber 12,20 (Id.).

207 (total pagină)

Croitori — Șnaiders

408. Pascăl Leiba (R) — Pesah Leib H. 10,20, un lucrător al său Simeon 10,20 (Id.).
409. Haim Ber (R) — Dl. Haim Ber cu doi lucrători 18,20, Beril și Leib; 20,20 (Id.).
410. Hanzil a Basei (R) — Henzil Basia 5,20 (Id.).
411. Strul sin David (R) — Israel H. bar David, vetzveșir (spălător de grâu), ginerele lui Reuven 10,20 (Id.).
412. Șmiel Leibuj (R) — Samuel Leib H., locuind în Mărăței 5,20, Avraham fiul lui R. Iosel Ungarul 8,20 (Id.).
413. Șloim zăt Țesitori (R) — Șlomo H., ginerele lui Veber (țesătorul) 13,20, Meir H., ginerele lui Avram Gar: 10,20 (Id.).

414. Șulim zăt Aizik (R) — Șalom H. ginerele lui Ițhok ȘAhor (Negru) 10,20 (Id.).
415. Haim Croitorio (R) — R. Haim H. Poilișer 5,20; R. Aizic H. din Roznov 5,20 (Id.).
416. Ancel Psalmutu (R) — Antșel H. Baal-Tefila 3,20 (Id.).
417. Godilii sin țăzitori (R) — Ghedaliahu H. ben Garbern 10,20, R. David Bicazer Zaken (R.D., bătrânul, din Bicaz), fratele lui Ghedaliahu 12,20 (Id.).
418. Aron Croitorio (R) — Dl. Aharon H., 3,20 (Id.).
419. Bercu frate cu Ancel (R) — Beril H. Ancels brider, ginerele lui Volf 10,20 (Id.).
420. Moisă Croitoriu (R) — Moșe H. și fratele său Dl. Leib, fiii lui Mechil melamed (învățător), împreună 25,20 (Id.).
421. Ioină zăt Ancel (R) — Iona ginerele lui Ancel H. 12,20, Aba H. 12,20 (Id.).
422. Zeida sin Șulim (R) — Zedil H. ben Șalom Leib: 9,20 (Id.).
423. Meihăl sin Strul (R) — Meleh Leib H. ben Israel Coprol 4,20 (Id.).
424. Iosăp Leiba (R) — Iosef Leib H. ben Iehuda Ber 4,20 (Id.).
425. Abram zăt Chitărița (R) — Dl. Avraham H. ginerele femeii Memil 13,20 (Id.).

238 (total pagină)

Croitori-Șnaiders

426. Davidu zăt Kiva (R) — Dudil H. ginerele lui Akiva vaner 12,20 (Id.).
427. Volf Leib (R) — Volf Leib H. 3,20 (Id.).
428. Iosăp Leib Roșu (R) — Iosef Leib H., der Roiter 3,20 (Id.).
429. Meir fratele Bălanu (R) — Meir H., fratele lui R. Țvi Lavan 5,20; tânărul Iosel H. cumnat cu Henic și tânărul Israel Moșe Hl, 31,20 (Id.).
430. Moisă Fone (R) — R. Moșe Fone H. cu 2 lucrători 31,20 (Id.).
431. Marcu Bucureșcianu (R) — Mordehai H. frate cu R. Iacov Bucureșter și 2 lucrători 31,20, tânărul Beril ben Israel der Milicher 6,20 (Id.).
432. Ițicu Leib (R) — Ițic Leib H., 20,20 (Id.).
433. Mehil (R) — Iacov Elie H., lucrătorul lui Iacov Elie 5,20; 6,20, Mehil H. 12,20 (Id.).
434. Froim (R) — Efraim H., fiul său Șlomo Ungra (Ungurul) Badis 14,20; Iosef H și fratele său, ginerele lui R. David h. 22,20 (Id.).
435. Henic (R) — Henic H. Șahor (Negru) 8,20, Șlomo H. Hungra 4,20 (Id.).

436. Aron Niamțu (R) — R. Aharon H. Daici, cu un lucrător 7,20 (Id.).
437. Lupu (R) — Zeev H. Hungra (Volf Buzat) 10,20, un lucrător: 8,20 (Id.).
438. Iziel (R) — Iziel bar H., numit Ițic 6,20, doi lucrători ai lui 16,20 (Id.).
439. Meir zăt Malca (R) — Meir H, ginerele lui Zisil Malca 10,20, cumnatul său mai tânăr Ioil 7,20 (Id.).
440. Iancu Bucureșcianu (R) — Iacov Bucureșter 5,20; Haim Samuel H. 10,20 (Id.).
441. Moisa Iosăp (R) — Dl. Moisa Iosef H. 12,20; doi lucrători ai săi 18,20 (Id.).
442. Heinic (R) — Dl. Heinic H. 10,20, lucrătorii săi 24,20 (Id.).

338 (total pagină)

Croituri — Șnaiders

443. Altăr Botășinean (R) — Alter Botoșaner H. Nadler 10,20 (Id.).
444. Iosef la Țigătimea (R) — Iosef H. din Țigătime 3,20 (Id.).
445. Avram Davidu tij (R) — Avraham David H., la Țigătime 8,20 (Id.).
446. Nison sin Todăros (R) — Nisen David bar Todri, cu un lucrător 14,20 (Id.).

Ciobutarii — Sisters

447. Șulim fratele cu Aizic (R) — Șalom suster (S), frate cu Aizic, Samuel Gherșin melamed 6,20 (Id.).
448. Iosăp Ciobutario Focșăneanu (R) — R. Iosef S. Focșaner, 4 lucrători 7,20; Zalman, Nahum, Neftali, Mihai 33,20 (Id.).
449. Iuchil Ciobutar (R) — Iuchil S. 10,20 (Id.).
450. Mendil (R) — Mendil S. cu 2 lucrători 10,20; Ițic, Meir, Neftali 16,20 (Id.).
451. Nută (R) — Nute S., pe strada Nouă, cu 2 lucrători 10,20 (Id.).
452. Pascu sin Idil velniceru (R) — Pesah S. bar Iehuda vaner 12,20; un lucrător 6,20 (Id.).
453. Abram Moisa (R) — Avraham Moșe S. din Buș (Buhuși) 4,20 (Id.).
454. Mendil Buftian (R) — Mendil S. Buftiu 14,20 (Id.).
455. Bercu (R) — Beril S., 12,20 (Id.).
456. Lupu (R) — Zeev S. bar Șalom 10,20 (Id.).
457. Abram zăt Șloim Leib (R) — Avraham ginerele lui Slomo Leib Chetrar 10,20; un lucrător 7,20 (Id.).
458. Ioin sin Abram (R) — Ionă S. ben Avraham Șames 14,20 (Id.).
459. Ițicu fratele lui Iosăp (R) — Ițhok S. frate cu Iosil Flore 12,20 (Id.).

460. Abram din Roman (R) — Avraham S. din Roman cu ginerele Tuzi, cu un lucrător 11,20; tânărul Nusen ben Iacov Şoil 7,20 (Id.).

267 (total pagină)

Ciobutarii — Sisters

461. Şmiel Aizicu (R) — Samuel Aizic S. 12,20, doi lucrători 10,20 (Id.).

462. Lupu Fonei (R) — Leib Fone S. 7,20 (Id.).

463. Iosăp (R) — Iosil S. der Kleiner: 6,20 (Id.).

464. Sloim zăt Rivca (R) — Slomo S., ginerele femeii Rivca, pe strada Enei 18,20, un lucrător Moşe 18,20, der Poilişer 12,20, un tânăr 7 lei (Id.).

465. Meiloh sin Herşu (R) — Meleh S. bar Hirş Folticener 12,20 (Id.).

466. Haim Leiba (R) — Ben Mihal Galer der Krimer 12,20 şi ben Şmaiahu 10; 24,20 (Id.).

467. Iosăp Negru; Abram zăt Herşu (R) — R. Iosef S. Şahor (Negru), cu 3 lucrători 9,20; Simeon Chira 10, Simeon Poşarnic (Pojarnic?) 4,20; Zalman Katan (Cel mic) 10; 24,20; Avraham ginerele lui Herş Cop S. (tăiat în text) (Id.).

468. Marcu de la podu (R) — Mordehai S. bemakom hagheşer 18,20, lucrătorul său Israel 7,20 (Id.).

469. Matei (R) — Matiu S., cu un lucrător 16,20 (Id.).

470. Şmeril în Uliţa Mare (R) — Şmeril S. pe Strada Mare înspre Prund 202,0 (Id.).

471. Bercu (R) — Beril S., cu un lucrător, fratele său 20,20 (Id.).

472. Şmiel sin Ciurariu (R) — Samuel S. ben Reşetnic (ciurar), cu 2 lucrători 11,20; 28,20 (Id.).

473. Avram Marcu (R) — Avraham Mordehai S., cu un lucrător 19 (Id.).

474. Haim (R) — Haim S., cu 3 lucrători 35,20 (Id.).

475. Samson (R) — Simşăn S. 18,20 (Id.).

352 (total pagină)

Stolerii — Stoleres

476. Copăl Stolerio (R) — Copel Stoler (St.) 10,20 (Id.).

477. Marcu tij (R) — Mordehai St. 6,20 (Id.).

478. Buium tij. (R) — Buium St. 10,20 (Id.).

479. Faibiş tij. (R) — Faivil St. ginerele lui Bechir (brutar) 4,20 (Id.).

480. Kasriel tij. (R) — Kasriel St. ginerele văduvei lui Negreşter 8,20 (Id.).

481. Simon (R) — Simeon St. nepot lui R. Moşe Ghiţis 10,20 (Id.).

482. Ilie în Uliţa Mare (R) — Ilie St. be r'hov hehadaşa (?) 7,20 (Id.).

483. Aizic în Ulița Nouă (R) — Aizic St. ber'hov hahadașa 7,20 (Id.).
484. Strul tij. (R) — Israel St. Chira 9,20 (Id.).
485. Nusen în Ulița Veche (R) — Nusen St. ber'rov Iancu Enei 8,20 (Id.).
486. Herș tij. (R) — Herș St. 14,20 (Id.).
487. Șloim cumnat căsăpului (R) — Șlomo St. cumnat cu Haim Casap 4,20 (Id.).
488. Meir tij. (R) — Mier St. 6,20 (Id.).
489. Iosăp cel Albu (R) — Iosef der Va(i),ser St. 12,20 (Id.).
490. Davidu tij. (R) — David St. nepotul lui David Colbeci 14,20 (Id.).
491. Herșcu în Țigănimea (R) — Herșcu St. în Țigănime 6,20 (Id.).
492. Simon tij. (R) — Șimon St. Efraim și Iacov Kerner afla la nr. 384; 9,20 (Id.).
493. Israel nebun locuind la unul Azriel 14,20 (Id.).
- 160 (total pagină)
494. Iancu Iosăp la Poașcia (R) — Iacov Iosef din satul Corni pe strada Poștin 4,20 (Id.).
495. Pascu sin psaltu (R) — Pesah ben hehazan 4,20 (Id.).
496. Ițicu Leiba Cotigario (R) — Ițic Leib Cotigar 4,20 (Id.).
497. Ițicu Chetraru (R) — Ițic Chetrar, ginere lui Ihil Croitor 4,20 (Id.).
498. Herșcu Roșu Cotigaru (R) — Țvi Cotigar der Roiter (Roșu) 4,20 (Id.).
499. Abram Iancu Alămario (R) — Avraham Iacov Lachtermacher 3,20 (Id.).
500. Ițicu Lazăr Cotigaru (R) — Ițic Lazer Cotigar 12,20 (Id.).
501. Zisu Cogicaru (R) — Zisu Kizșner 7,20 (Id.).
502. Mendil Cogitaru (R) — Mendil Cotigar 4,20 (Id.).
503. Meșăl Cogitario (R) — Meșel Kișner 4,20 (Id.).
504. Iancu Crupnicar (R) — Iacov Crupnic tij 4,20 (Id.).
505. Bercu sin Lupu Blănario (R) — Beril bar Zeev Strecher 4,20 (Id.).
506. Iancu ce face vatii (vată) (R) — Iacov vatenmacher 4,20 (Id.).
507. Strul hangiu (R) — Israel der milihicher 4,20 (Id.).
508. Iancu Dascălu (R) — Iacov melamed nepot lui R. Haim Iosil 4,20 (Id.).
509. Moisă sin Herșu (R) — Moșe bar Țvi Sameș H(evra) Kedoșa 4,20 (Id.).
510. Haim din Călugăreni (R) — Haim Călugărener 4,20 (Id.).
- 55 (total pagină)

511. Meir Leib sin Ioină (R) — Meir Leib ben Iona Rozniver (din Roznov), gar Moșe Lideiah Kitar (șters); 9,20 (Id.).
512. Aizicu zin Haim Cotario (R) — Aizic ben Elhana (?) Neghireșter 9,20 (Id.).
513. Șloim Herșu sin Iosăp (R) — Șlomo Herș ben Iosef Buder, Haim Fone; 9,20 (Id.).
514. Avram Abă Bodnario (R) — Avraham Aba Bodner mi (din) Nechit 9,20 (Id.).
515. Leibiș dascăl zăt Strul (R) — Leibiș melamed ginerele lui Israel Suțer (Suceveanu) 9,20 (Id.).
516. Psalmutu cumnat cu Lazăr (R) — Baal Șeharot (Șaharit = rugăciunea de dimineață), cumnat lui Eliezer mihainic (mecanic) 9,20 (Id.).
517. Haim din Bălinești (R) — R. Haim Bălineșter de pe strada Nouă 9,20 (Id.).
518. Meir sin Idil Velniceru (R) — R. Meir ber Iehuda vaner 4,20 (Id.).
519. Mehil Țălalu (R) — Mehil Țălal (șters); R. David vetzveșir (spălător de grâu) 6,20 (Id.).
520. Bercu sin Aron (R) — Beril ben Aharon 6,20 (Id.).
521. Mosă Volf pravilașu (R) — R. Moșe Volf Daian 6,20 (Id.).
522. Iancu tăiatorio (R) — R. Iacov Șuv 6,20 (Id.).
523. Gherșon dascăl (R) — Gherșon melamed 9,20 (Id.).
524. Meir zăt Nahman (R) — Meir ginerele lui Nahman der Șames 6,10 (Id.).
525. Litman Iancu (R) — Litman Iacov 6,20 (Id.).
526. Rivian Șaim (R) — Riven Șaichis 6,20 (Id.).
- 34 (total pagină)
527. Haim ce face vată (R) Haim vatenmacher, cu fiul său împreună; 3,20 (Id.).
528. Meșilim spălitor grâu (R) — Meșilin vetzveșir 3,20 (Id.).
529. Marcu Meir psalmut (R) — R. Mordehai Meir hazan (cantor) 3,20 (Id.).
530. Ițicu Iosăp Căldărariu (R) — R. Ițic Iosef Cotler 7,20 (Id.).
531. Meir Dascălerii (R) , Meir Belfer Șenir (cel frumos) 7,20 (Id.).
532. Iancu Herșu dascăl (R) — R. Iacov Herș Lembrigher melamed (din Lemberg, Lwow, Livo) 7,20 (Id.).
533. Herș Leib Ciurario (R) — Herș Leib Reșitnic 9,20 (Id.).
534. Motil a Nesii (R) — R. Motil Nesii, nepot lui R. Ber Leib 6,20 (Id.).
535. Fișăl Botnario (R) — Fișel Bodner (butnar) în Țigănime 3,20 (Id.).

Iar croitori — Șnaiders

536. Ițic croitorio cel micu, ficioru lui Solumon Herșu (R) — Ițic der Cleiner-șnaider, ben Șlomo Herș H(aiat) 6,20; 10,20 (Id.).

537. Iancu, Leiba Talie, o calfă lor (R) Iacov H(aiat), asociatul său (veștefo) numit (hanikra) Leib Talie Croitor; 30,20, un lucrător numit Ușer 10,20 (Id.).

538. Junu Herșu frate cu Ițicu (R) — Habahur (tânărul) Țvi frate cu Ițic Leib Croitor; 12,20 (Id.).

539. Abram Pua Croitorio (R) — R. Avraham Poilie H(aiat) 5,20 (Id.).

540. Șloim a Sime (R) — Șlomo Simis H(aiat) (croitor), un lucrător ajutor al său 5,20; 8,20 (Id.).

541. Junu Fișăl la Cotigario (R) — Habahur (tânărul) Fișel H(aiat), locuind la Cotigar, plecat de aici; 12,20 (Id.).

542. Vigder Croitorio (R) — Avigdor H(aiat) 3,20, un lucrător 6,20 (Id.).

543. Hoișie la Stoleriu (R) — Iehoșua H(aiat) locuind la Israel Stoler 10,20 (Id.).

148 (total pagină)

Total sume pagini 1–32

303 + 280 + 362 + 415 + 584 + 381 + 453 + 279 + 138 + 273 + 177 + 200 + 241 + 366 + 301 + 359 + 386 + 597 + 449 + 320 + 262 + 150 + 207 + 238 + 338 + 267 + 160 + 55 + 34 + 148 = 9 347 lei

Registrul ce am făcut noi subscrișii locuitori din Piatra, în ședința de la 15 iunie 1859 și după aprecierea noastră de la fiecare individ cât are de dat; rezultă total 9 347 lei, adică 6 400 pentru recruți și restul pentru școli, deosebit de la fiecare individ câte 20 par.(ale) după lista făcută aici, însemnați în paginile 1–32, ce am făcut noi cheltuială din oameni care vor aduna banii.

(Semnează): Ghitman Heller, Haim Ioil Baraf, Haim Berlader, Abram Tarcoier, Ușer Ceasornicar, Țvi (Herș Liberm(an)), Iosef Hoișie ben Ițhok, Iosef Isruel Aron, Morche Haluven (Bălanul n.n.), Menahem Arie ben Ițic, Zvi Zvi Șpigel, Haim Berer, Țvi ben Mendel, Țvi Herș ben Haim, Ancel Șarf; 543 gospodari.

Citata cislă făcând noi, mai jos iscăliții, persoane viețuitori aicea în Târgu Pietrii. Într-o adunare a legii și după înrolare, cugetul minții noastre critică fiecare persoană, precât să deie, calculează suma totală, nouă mii trei sute patruzeci și șapte lei, adică șase mii patru sute lei, bani a recruților și prisosul vor fi pentru școli. Bezu cele douăzeci parale asupra fiecărei persoane precum se rostuieste pe fiecare filă începătoare de la 1 până la fila 32, făcând pentru cheltuială la oameni care vor aduna banii ziși. De aceea urmează iscăliturile noastre.

Iunie în 15, anul 1859

Poliția Piatra

Cele de față cercetându-se de Poliție și văzându-se că cuprinde suma de nouă mii treisute patruzeci și șapte lei care urmează să se aducă de la obștea Evreiască.

Spre neschimbare se adeverește de Poliție urmând a se aduna banii pe temeiul ordinului prefectului.

Nr. 1782/1859 iunie 14 (iscălituri)

(Pincu Pascal — arhivă personală)

Într-un dosar în care se află actele *Partidului liberalilor moderați*, formație politică constituită la Iași, în 1878¹, se găsește un document fără nici o legătură cu conținutul celorlalte piese, care cuprind statutul, proiectul de program ale partidului, procesele verbale privitoare la alegerea organelor de conducere și la constituirea comitetului de redacție al oficiosului „Steaua României” și a mijloacelor de finanțare. Singura motivație a existenței documentului este aceea că avocatul Telemac Ciupercescu, căruia îi este adresat, este unul din membrii fondatori ai noului partid din capitala Moldovei. Documentul este datat 23 noiembrie 1875, cu mai mult de doi ani înainte de constituirea formației liberale. Statutul acesteia poartă data de 20 ianuarie 1878. Adresat avocatului ieșean, fără să poarte vreo semnătură, documentul este emis de *Comitetul Ligii Române „Viata”*, societate cu caracter secret, din care fac parte „mai mulți cetățeni de toate stările și clasele”. Aceștia își propun ca, prin angajări individuale, să constituie un corp de *membri propagatori*, care — în conformitate cu *pactul* care motivează activitatea Societății — urmau să combată „prin toate mijloacele morale și economice, comerțul și industria jidovească și a înmulți și susține pe cea românească”.

Membrii propagatori, în rândul cărora urma să se situeze și destinatarul apelului (Telemac Ciupercescu) — trebuiau „a îndema și stăruii pe lângă amici și cunoscuți”, pentru „a se realiza scopul prin mijloacele determinate”. Obiectivul era boicotarea produselor evreiești și încurajarea formării de comercianți și industriași români.

Totul trebuia să se desfășoare în cel mai mare secret. În document, nu figurează nici un nume. În general, acțiunea avea în vedere apărarea intereselor naționale, în condițiile în care țara este amenințată, iar clasa de mijloc este „aproape cu desăvârșire nimicită”.

Așa cum se pare, „Societatea” își recruta prozeleții numai în această manieră. Numărul care figurează pe genericul documentului — 303 — indică, probabil, gradul de răspândire al apelului.

Documentul se înscrie în atmosfera de tensiune politică existentă în primii 10 ani care au urmat instituirii regimului monarhiei constituționale.

alimentată și întreținută de dispozițiile referitoare la străini ale Constituției din 1866, de măsurile antievreiești ale guvernelor care s-au succedat, precum și de intervențiile din afară în favoarea evreilor.

Spre deosebire de măsurile guvernamentale împotriva „vagabonzilor“ și a acelor care interziceau stabilirea evreilor la sate, înscrise și în programul „Frațiunii libere și independente“ din Iași, „Liga Română Viața“ — societatea care-și definește programul în documentul pe care-l semnalăm — propune, nici mai mult, nici mai puțin decât realizarea treptată a unei românizări sau arianizări, prin boicotul întreprinderilor comerciale și industriale ale evreilor. Măsurile guvernamentale (nu și excesele provocate de acestea) au putut să fie motivate de interese sociale și economice, dictate de condițiile în care se desfășura procesul de constituire a statului național modern. Teoretic, cel puțin, ele nu erau îndreptate numai împotriva evreilor. (În realitate, acțiunea represivă însă îi lovea, mai cu seamă, pe dâșii)². Activitatea productivă a populației evreiești din orașe nu era vizată. Ea era supusă, doar, unor importante restricții. Programul „Ligii“ însă era îndreptat direct împotriva acesteia.

Nu știm dacă existența „Ligii“ și acțiunea promovată de ea — cu limpede caracter antisemit — a avut ecou în epocă. Este sigur însă că existența sa reprezintă un produs al atmosferei timpului; o atmosferă în care au început să se contureze și să prindă viață instituțiile moderne, practicile democratice, noile mentalități. Inițiatorii ei, acționând în cel mai strict secret, au încercat să traspună imediat în practica vieții sociale idei afirmate curent în dezbaterile politice ale vremii. *Membrii propagatori* trebuiau să contribuie la izolarea evreilor și la favorizarea întreprinderilor aparținând românilor sau celorlalți locuitori de rit creștin. „Liga“ face parte din rândul *asociațiilor* — numeroase în epocă — ce-și propuneau boicotarea activității economice a evreilor³. Spre deosebire de celelalte, însă, așa cum se pare, ea urmărea să instituționalizeze și să generalizeze acțiunile în acest sens.

Este de prisos să stăruim aici asupra eficienței unei asemenea acțiuni în condițiile timpului; este suficient să observăm, poate, că în secolul nostru, național-socialismul și fascismul, mișcarea legionară în România au preluat și au aplicat ideea, transformând-o într-o politică de stat. Urmările sunt cunoscute.

Interesul pe care-l prezintă documentul este acela că reliefează intenția de a pune bazele în epocă a unei mișcări antisemite organizate. Cercetări ulterioare vor lărgi, poate, cadrul de discuție al problemei. Alăturarea fotocopiei documentului îngăduie și prezentarea sigiliului „Ligii“.

¹ Arh. St. Iași, Mss, nr. 1566.

² Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine — depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours (1822–1900)*, Paris, Félix Alcan, 1900, p. 181 și urm. Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie (1866–1919). De l'exclusion à l'émancipation*, Preface de Pierre Guiral, Aix en Provence, Edition de l'Université de Provence, Ediția română a apărut în 1996. A se vedea p. 250 și urm. (*Organizațiile antisemite*).

³ Carol Iancu, *loc. cit.* Au fost voci autorizate — am amintit-o pe cea a lui P.P. Carp — care apreciau că preponderența evreilor în comerț și industrie poate să fie contracarată printr-o politică națională de durată, care să aibă în vedere constituirea unei burghezii românești și a unei mentalități corespunzătoare. În 1893, de pildă, cu prilejul discutării în Cameră a legii învățământului profesional, expunându-și din nou ideile, fruntașul politic conservator observa că problema poate fi rezolvată „nu luând măsuri împotriva evreilor și în lupta pentru concurență [...] când vom izbuti nu pe cale de prigonire, dar prin întărirea elementului românesc pe tărâmul comercial și industrial!“. „Dacă numărul evreilor este atât de mare la noi — continua el — e din cauză că acest element găsește în deprinderile noastre, în toată starea noastră socială, posibilitatea de a se întinde... Pe cale de prigonire ce se poate face astăzi? De împământenit, nu-i împământeniți — se adresa el parlamentarilor — de la politică i-ați înlăturat și în armată ei sunt obligați să meargă și să-și dea impozitul de sânge... nu le lăsați decât activitatea pe care nu le-o puteți lua... Cu toate acestea, ziceți că suntem copleșiți de elementul evreiesc, că națiunea este în pericol. Eu cred că va fi mereu în pericol atâta vreme cât Dv. nu veți voi să munciți ca dânsii... Singura scăpare este întărirea elementului românesc și atunci să fiți siguri că acest pericol are să scadă și are să dispară...“ Cf. C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. II, București, Edit. Universul, 1936, p. 50–52. O expunere completă asupra „problemei evreiești“ în epocă, la Carol Iancu, *op. cit.*. A se vedea, de asemenea, interesantele observații formulate de Leon Volovici, în primul capitol al cărții sale — *Ideologia naționalistă și problema evreiască în România anilor '30*, București, Humanitas, 1995 —, intitulat *Naționalism și antisemitism în istoria modernă a României*, p. 23 și urm.

Onorabile cetățene,

Un mare pericol amenință viitorul Țerii noastre; clasa de mijloc este aproape cu desevărsire nimicită. În ambele brațe, comeciul și industria, ce susțin viața popoarelor civilisate, s-au încuibat un lacom și ne adormit vierme, jidovimea și le roade cu nesațiu. Ba el s-au coborât și mai jos (Trunchiul) Agricultura în curând va ajunge pradă ne sațiului său.

Ce va deveni oare România în viitor, când astăzi chiar, mai nici un articol trebuitor vieții, nu putem avea fără să treacă prin mărșavele mâni ale acestor fiare rapace cu figură de om?

Iată cauza care au făcut a se uni în această urbe mai mulți cetățeni de toate stările și clasele și au format o societate secretă cu titlul „Liga Română Viața“.

Această Ligă în pactul ce au format, la art. II, are ca scop de a combate prin toate mijloacele morale și economice comerțul și industria jidovască, și a înmulți și susține pe acea românească.

Iar la art. III, mijloacele principale de combatere sunt: a seca izvoarele ce alimentează comerțul și industria jidovesci, adecă a îndemna și stărui prin membrii de propagandă ca nimene să nu-și procure nici un articol trebuitor vieții sale de la jidani, dacă acela s-ar putea procura de la români, sau în lipsă, de la streinii de rit creștin. A îndemna și încuraja să se formeze comercianți și industriali români care să poată îndestula toate cerințele vieții.

Făcându-vi-se aceasta cunoscut, Liga prin comitetul său, conform art. VI din pact, vă numește și vă roagă să primiți Onorifica însărcinare de *Membriu Propagator*.

Misiunea Dv. va fi I, a pune în practică mijloacele art. III ce s-au prescris mai sus; II, a păzi cel mai mare secret față cu Evreii; III a stărui pre cât va fi cu putință pe lângă comercianții și industrialii români ca se și împlinescă datorie cătră clienții lor cu onestitate; IV a îndemna și stărui pe lângă amicii și cunoscuții Dv. pentru a se realiza scopul prin mijloacele determinate.

Cu inima plină de speranță, Liga, prin comitetul său, așteaptă cu încredere împlinirea cu esactitate a acestei îndatoriri pentru care urmașii vă va bine cuvânta.

La lucru brave Cetățene, și Dzeu va fi cu noi. Până la altă comunicare primiți sincerile noastre salutări

COMITETUL

L.S.

Domniei sale

Domnului Thelimac Ciupercescu (Avocat)

O dată cu modernitatea, problema identității naționale, a naționalităților, a minorităților cum a fost conceptualizată mai târziu, a devenit una de o importanță aparte pentru mai toate societățile europene și nu numai. Tendința de centralizare și de formare a unei mari unități politice, administrative, economice, culturale și militare cu frontiere „naturale“, locuită de o populație cu o limbă și etnicitate comună a făcut parte dintre condițiile indispensabile ca Revoluția franceză să reușească instituirea primului stat național modern în care locul suveranului să fie ocupat de poporul încarnat în națiune. S-a născut astfel ideea „naționalității politice“, care avea să evolueze și să fie interpretată diferit în diverse perioade ale istoriei moderne și contemporane. Acest concept al naționalității politice s-a răspândit în Europa o dată cu războaiele napoleoniene și a făcut o îndelungă carieră.

Societatea româneacă, asemenea altora din orizontul continentului nostru, a fost profund marcată de problematica națională cu toate aspectele conexe ei, aceasta constituindu-se într-o adevărată axă a evoluției noastre istorice începând cu secolul trecut. Evident că odată cu procesul modernizării, mobilizarea socială, integrarea și asimilarea au devenit realități tot mai importante și în cadrul societății noastre. Astfel, după realizarea statului național modern prin Unirea Principatelor și opera reformatoare a lui Al. I. Cuza, problematica națională capătă noi aspecte și noi dimensiuni în devenirea noastră istorică. Pendinte acesteia a fost și ceea ce în epocă, dar și mai târziu, s-a numit „chestiune evreiască“. Miezul acestei noi probleme cu care s-a confruntat societatea noastră începând, mai cu seamă, de la mijlocul secolului trecut a fost acordarea de drepturi — în sensul emancipării depline — evreilor, populație așezată în special în Moldova și județele de nord ale acesteia prin imigrare masivă o dată cu debutul modernității la noi. Desigur, comunitățile evreiești sunt documentate în spațiul românesc mult anterior acestui moment, dar imigrarea masivă a acestei populații s-a produs în cursul secolului trecut. Chestiunea evreiască a fost amplificată constant de cel puțin trei realități

majore prezente în societatea noastră: a) procesul modernizării care, prin amploare și consecințe, i-a făcut pe evreii tot mai numeroși de la noi din ce în ce mai „vizibili“ în sens social (prin pozițiile ocupate în calitate de clasă intermediară, prin revendicările formulate, prin apariția și dezvoltarea unei ideologii naționale proprii — sionismul politic etc.); b) procesul democratizării — în sensul cel mai general al acestuia — care s-a desfășurat lent și în acord cu realitățile românești profunde din a doua jumătate a secolului trecut; c) intervențiile marilor puteri care s-au folosit de situația evreilor din România ca mijloc de intruziune și influențare politică a Bucureștilor, în sensul satisfacerii unor interese specifice (nu excludem aici aspectul umanitar al unora și nici puternicul lobby evreiesc organizat transnațional în favoarea drepturilor coreligionarilor din România). Evident, pot fi identificate și alte determinări de ordin social, politic sau cultural care să fi influențat într-un moment sau altul „chestiunea evreiască“ de la noi, dar cele evocate mai sus rămân — în opinia noastră — cele fundamentale.

Ne propunem în cele ce urmează să prezentăm modul în care una din figurile politice importante ale României moderne, P.P. Carp, a reflectat și a acționat în această chestiune, uneori acută, pe scena politică a țării.

Figură emblematică a stirpei marilor boieri moldoveni, P.P. Carp nu s-a bucurat de posteritatea meritată într-o țară în care adesea cotidianul a întunecat prin judecăți pripite perenitatea marilor valori și a marilor caractere. Poate niciodată mai mult ca astăzi nu este nevoie de o reevaluare a rolului și acțiunii unor personalități ale istoriei naționale în perspectiva în care societatea noastră aruncă noi punți de legătură cu Europa, matricea fundamentală care ne-a născut și la care ne-am raportat și ne raportăm mereu cu îndărătnică ferveare. Din galeria celor care ar putea servi astăzi ca spirite directoare din trecut, prin fapta și vorba lor, nu poate lipsi seniorul de la Țibănești, P.P. Carp. Europeanismul, rectitudinea morală, conduita exemplară, probitatea și onestitatea sunt doar câteva din calitățile care-i fixează locul în galeria mai sus amintită. Este datoria noastră, a istoricilor de astăzi, de a repune în justa lor lumină chipurile și faptele celor care și-au împlinit destinul cu devenirea noastră modernă, funciar europeană. Așa cum îndemna omul la care ne referim în rândurile de față: „Istoricul... e dator a iubi pe om și nu pe omul ideal, produs al închipuirii noastre, idealism care ne face de multe ori a fi nedrepti și cruzi, dar pe omul cum este, cu bunele și relele sale însușiri, cu nobilele și meschinele sale aspirații, cu operele sale de mărire și momentele sale

de slăbiciune, căci numai așa poate el cunoaște care împrejurări despo-
vărătoare trebuie să admită în verdictele sale sau nu“¹, figurile ilustre ale
trecutului nostru merită necesare reconsiderări. Afirmăm aceasta deoarece
chiar P.P. Carp a fost victima unor tribulații care i-au întunecat memoria
și posteritatea și l-au așezat pe o poziție nemeritată în memoria colectivă
și panteonul național.

Petre P. Carp s-a născut ca unic fiu și moștenitor al părinților săi în
casele părintești din Iași la 29 iunie 1837. La vârsta de 13 ani, în 1850
părinții îl trimit la studii în străinătate, în Germania, la Berlin, unde
urmează cursurile unei celebre școli — Französische Gymnasium —
școala coloniei francezilor protestanți ajunși în Germania după faimosul
edict de la Nantes. În același lăcaș învățaseră, cu celebrul dascăl Sauchon
în anii 1835–1836, Mihail Kogălniceanu și fiii lui Mihail Sturdza: bei-
zadelele Dumitru și Grigore. Notat în fiecare an cu *primum omnium* și
bucurându-se de aprecierea directorului școlii, L’Hardy, la care a și fost
găzduit, P.P. Carp absolvă cursurile, înscriindu-se la Facultatea de Drept
și Științe din Bonn. În timpul studenției a fost membru activ al societăților
Borussia și *Prussen*, fiind astfel apreciat de unul din prietenii săi, Iacob
Negruzzi: „Atunci, în cercul studenților, ca și acum în adunările și sfaturile
politice, el își spuse întreg gândul său, limpede și fără șovăire. Și prin
aceasta se deosebi de camarazii săi de studii (Ion Strat, Lahovary, Muți
Balș, Tachi Gioni, Nicolae Racoviță, Iacob Negruzzi etc. — n.ns.),
precum se deosebește astăzi de cei mai mulți oameni politici ai noștri“².
În fine, după o strălucită carieră de elev și student, în toamna anului 1862,
la vârsta de 25 de ani, P.P. Carp se întoarce la Iași. Acest moment cores-
pundea cu una din etapele istorice ale devenirii noastre moderne. În luna
ianuarie a aceluiași an, Al. I. Cuza proclama unirea deplină a celor două
Principate, deschidea lucrările primului parlament al României Mici și,
se pare, se implica într-un mod care urmează a fi încă stabilit în curmarea
vieții și activității politice a marelui bărbat de stat conservator, Barbu
Catargiu. Facem această precizare deoarece P.P. Carp va fi unul dintre
aceia care vor participa nemijlocit la detronarea lui Cuza în noaptea de
10/11 februarie 1866, contribuind astfel la împlinirea unui deziderat
formulat încă la 1857 în adunările ad-hoc și anume acela al aducerii pe
tron a unui prinț străin dintr-o mare familie domnitoare a Europei. Colegul
său întru spirit și colaboratorul său pe tărâmul politicii de mai târziu, Titu
Maiorescu, îl descria astfel pe proaspăt redevenitul ieșean: „Avea
inteligentă pătrunzătoare și analitică, cultură vastă și variată și judecata
limpede și metodică, unită cu ceea ce numim gustul și măsura“³. Toate

aceste calități au făcut ca afinitățile intelectuale ale celor două mari spirite să caute un „spațiu“ comun, integrator. Revenirea lui Negruzzi, vechiul prieten de la Berlin, lărgirea cercului de prieteni ieșeni și nevoia unui anume tip de discurs public în canoane masonice au dus la constituirea Junimii. Numele societății Junimea, propus de Theodor Rosetti, venea să consacre nu numai o etapă de vârstă a fondatorilor ei, mai mult, o stare de spirit, deplin europeană, de data aceasta sincronă realităților vestului continentului și opusă „Tinerei Europe“ izvorâtă din zbaterea masonică, revoluționară, de la mijlocul secolului trecut.

Decizia de a fonda o astfel de societate reflecta o stare de spirit, un curent de gândire care ulterior va săpa o albă adâncă în cultura și viața politică a României moderne. P.P. Carp s-a contopit Junimii, care încerca să recreze în spațiul moldav, în liniștea bahluiană a unui oraș ce își pierduse statutul mândru de capitală, o atmosferă de efervescentă culturală tipic occidentală. Tânărul Carp va traduce acum din Shakespeare, din Humboldt, va participa la întruniri literare. Toate acestea, tot „trecutul acesta estetic s-a mistuit apoi în văpaia patimii politice — singura pasiune, rațiunea de a fi a lui Carp“⁴. În numai un an, P.P. Carp va înțelege că locul ce se cuvine unui descendent al unei lungi linii genealogice de boieri de spiță veche este în politică, și nu oriunde, ci acolo unde ea se plămădește. În toamna anului 1865 va pleca la București unde va lua în primire postul de auditor la Consiliul de Stat, organ central al statului cu rol extrem de important potrivit „Statutului dezvoltător al convenției de la Paris“ — prima constituție românească — temeiul domniei autoritare a lui Alexandru Ioan Cuza. Acesta este punctul de cotitură în viața lui P.P. Carp, punctul în care opțiunea spre politic a fost clar formulată, punctul în care tinerețea a lăsat locul răspunderilor maturității. De acum înainte se va manifesta cu pregnanță ceea ce Radu Budiștanu a numit „Puritatea acestui profil cu contur categoric ca o fatalitate“. În calitatea sa de auditor la Consiliul de Stat, P.P. Carp intră în contact cu încurcatele țe ale politicii românești, este martorul elaborării deciziilor de importanță națională, dar, în același timp, descifrează mașinațiunile, intrigile și corupția generate în cadrul uriașului efort de modernizare a țării. Toate acestea îl vor transforma într-un oponent al domnitorului și al țesăturii de interese din jurul acestuia, tânărul moldovean luând parte la conspirația împotriva lui Al. I. Cuza. În noaptea de 10 spre 11 februarie 1866, P.P. Carp se va afla în curtea palatului domnesc participând la detronarea lui Cuza. Rolul său în această nouă bulversare politică transpare din numirea sa în calitate de secretar intim al Locotenentei Domnești instituite după abdicarea forțată

a lui Al. I. Cuza⁵. Care să fi fost resorturile intime ale hotărârii sale de a participa la acest act politic? Un răspuns ni-l oferă cel mai bun biograf al său: „El știa că timpul pierdut prin nenorocitele întâmplări ale trecutului nostru trebuia recâștigat în grabă, că mersul înainte al țării pe calea civilizației trebuia accelerat pentru a nu primejdui chiar existența noastră ca stat. Însă, își dădea în același timp seama că „principiile revoluțiunii franceze erau rezultatul firesc al unei civilizațiuni înaintate, ce la noi nu exista, și ca atare se temea că mișcarea precipitată a oamenilor noștri politici din extrema stângă să nu ne ducă prea departe pe greșite căi. Pe aceste considerațiuni Petre Carp își întemeie de la început activitatea sa politică, ce fu în cursul vieții sale atât de criticată și de combătută, de liberali ca fiind reacționară și de conservatori ca fiind prea înaintată“⁶. Un alt element care trebuie luat în calcul este, pe lângă „tulburata“ viață intimă a lui Cuza, care generase deja scandaluri în protipendada vremii și proasta administrare a țării, starea critică în care ajunsese bugetul acesteia. Mărturii din epocă vorbesc despre faptul că în momentul abdicării forțate a domnitorului Unirii în vistieria țării mai erau doar 20 000 lei. Unul din conspiratori, D. Sturdza — viitor ministru al Lucrărilor Publice — a donat el însuși încă 20 000 de lei, iar P.P. Carp a uzat de influența sa pe lângă bancherul evreu ieșean Michel Daniel ca acesta să împrumute statul cu 120 000 de lei. Iată deci un prim semn public al relației pe care P.P. Carp a avut-o cu evreii trăitori la noi. Încrederea de care s-a bucurat P.P. Carp din partea guvernului provizoriu instaurat reiese și din importanța misiunii pe care acesta o va primi în primăvara anului 1866, și anume de a sonda opinia împăratului Napoleon al III-lea în legătură cu eventualitatea aducerii la tronul României a unui Hohenzollern. Proaspăt întors din misiunea sa de la Paris, P.P. Carp a fost trimis în sudul Basarabiei pentru a câștiga adepți cauzei guvernamentale și a bloca eventualele mișcări separatiste întreținute cu abilitate de ruși.

Vedem în acești primi pași ai lui P.P. Carp pe scena marii politici a țării nu numai atitudinea sa consecventă și de constanță ieșită din comun, ci și prefigurarea unei lungi cariere politice care s-a întins pe mai bine de 50 de ani. Un capitol special al acesteia a fost și modul în care P.P. Carp a înțeles să judece și să se pronunțe în „chestiunea evreiască“.

„Chestiunea evreiască“, apărută la noi mai demult, își are un moment spectaculos pe arena noastră politică o dată cu momentele premergătoare adoptării Constituției din 1866 când, după diverse oscilații, legiuitorii vor hotărî că numai străinii de rit creștin au dreptul la

împământenire⁷. Așa cum am văzut, aceste momente corespund și debutului pe marea scenă a politicii a lui P.P. Carp. Interpelarea sa, în calitate de deputat din partea Colegiului I Vaslui, în chestiunea „bandelor bulgare“ anunță deja modalitatea temperată a tânărului boier moldovean în abordarea spinoaselor chestiuni cu care se confrunta societatea noastră de atunci. De altfel, întreaga „chestiune evreiască“ era privită atunci de către P.P. Carp și o bună parte a amicilor săi politici ca o problemă pur politică de care se serveau în special liberalii moldoveni pentru a câștiga popularitate și simpatia unor anumite categorii sociale. Evident, alții considerau că problema nu era numai una pur electorală și de aceea se cheltuia multă energie pentru a face să triumfe un anumit punct de vedere. Ce credea P.P. Carp și amicii săi ne spune Constantin Gane: „Precum nici în trecut, astfel nici atunci, în primii ani de domnie ai lui Carol I, evreii nu puteau fi priviți ca un pericol național, întrucât pe de o parte numărul lor era prea restrâns (aproximativ 3,5% din populația țării sau, mai precis, 134 168 de suflete la 1860 — n.ns.), iar pe de altă parte, ei nu acaparaseră încă nici comerțul, nici finanțele țării, pentru bunul cuvânt că acestea erau aproape inexistente. Dar partidul liberal din Muntenia, la început lipsit de aderenți în Moldova, s-a văzut silit a se uni cu așa-numita „Frațiune liberă și independentă“ din Iași, care, ... după unirea cu partidul de la centru provocaseră în Moldova niște tulburări, îndemnând guvernul liberal de la 1867 să tolereze izgonirea prin mijlocirea prefectului Lecca a câtorva familii israelite din Bacău“⁸. Preopinienții lor, mai numeroși trebuie să o spunem, au văzut în vizita lui Adolphe Cremieux în România, la scurt timp după ce acesta devenise șeful ritului vechi scoțian acceptat din cadrul masoneriei internaționale, vizită făcută cu scopul de a asigura drepturi depline evreilor prin noua constituție care se dezbătea la 1866, un semn direct al unui eventual pericol pentru interesele lor și, implicit, ale țării. Propunerile financiare ale liderului Alianței Israelite Universale, teama unor cercuri politice românești că evreii ar putea în condițiile legii electorale cenzitare de atunci să ocupe un număr însemnat și disproporționat în raport cu numărul total al populației evreiești în parlament, frica de o eventuală subjugare economică a țării, precum și interesele liberalilor de a crea o puternică burghezie românească fie și prin mijloace legislative și administrative, posibilitatea de a transforma țara într-un „paradis“ pentru imigranții evrei din statele vecine cu o legislație mult mai prohibitivă îndreptată împotriva lor, toate acestea au generat soluția înscrisă finalmente în textul Constituției de la 1866. Soluția la care a ajuns Constituanta, în condițiile în care România se găsea sub regimul garanției

colective a marilor puteri avea să nemulțumească cercurile evreiești și să ofere un pretext pentru politica de intervenție deschisă în favoarea propriilor interese ale „areopagului european“. Deosebirea dintre cele două puncte de vedere era nu numai profundă, dar avea să genereze și multe dispute în cadrul elitei politice românești.

O dată cu adoptarea primelor măsuri administrative care au lezat interesele evreiești și au adus la dizlocarea unor familii din locurile unde se stabiliseră, reacțiile interne dar, mai ales, cele ale puterilor garante s-au făcut imediat simțite. Titu Maiorescu, colaborator politic și prieten apropiat al lui P.P. Carp în această perioadă, nota: „această măsură izolată (se referea la izgonirile unor familii evreiești din județul Bacău — n.ns.) era cu atât mai nechibzuită, încât, fără nici un folos, devine în ochii Europei apusene o provocare, tocmai în momentul în care țara noastră avea trebuință de creditul din străinătate pentru drumurile ei de fier“⁹. Atitudinea lui P.P. Carp era foarte apropiată de cea a lui Maiorescu în această chestiune și, în plus, trebuie să reamintim legăturile sale cu figuri importante ale comunității evreiești, cum a fost cea cu bancherul Michel Daniel, spre exemplu. De altfel și „frământările“ legate de înființarea Junimii predispuneau seniorul de la Țibănești spre o astfel de atitudine. Spiritul său fin, dublat de luciditatea politică, a intuit că problema evreiască era una neconjuncturală și că avea să mai creeze încă valuri și dispute în elita noastră politică.

În urma protestelor care s-au făcut auzite prin intermediul unei părți a presei internaționale controlată de interese evreiești, a interpelărilor din diferite parlamente ale statelor europene, a notelor consulare prezentate guvernului de la București, P.P. Carp a dat măsura adevărată a modului în care înțelegea situația evreilor trăitori în România acelor vremi. Într-un discurs parlamentar el sublinia: „Dintr-un capăt la altul al Europei se aruncă oprobriu asupra noastră și cuvântul de barbar întovărășește astăzi pe acela de român... Lord Stanley a zis niște cuvinte foarte aspre pe care în numele Națiunii le resping. A zis: Nenorocirea este pentru evrei, dezonoarea pentru România! În numele Națiunii resping aceasta pentru că Națiunea, precum v-am demonstrat, totdeauna a fost impasibilă în această chestiune și dacă s-a pronunțat a fost numai ca să respingă solidaritatea ei cu cei ce prigonesc... Națiunea nu poate fi răspunzătoare decât când noi, reprezentanții ei, vom face o lege prin care să cerem persecutarea evreilor“¹⁰.

Atitudinea lui P.P. Carp în ceea ce privește pe evreii din Vechiul Regat este finalmente greu de definit dacă acceptăm — așa cum adesea

s-a procedat și, din păcate, încă se mai procedează — uzata și exclusiva calificare: antisemit sau filosemit (*tertium non datur*). Cred că termenul la fel de concis și care, de altfel, caracterizează și alte personaje ale epocii — în special din rândul junimiștilor — este acela de realsemit. Termenul aparține academicianului Nicolae Cajal¹¹ și considerăm că el ar trebui să intre în circuitul mai larg al opiniei publice ca o alternativă viabilă la ireductibila dihotomie propusă de cuplul anti și filosemit. Ni se deschide astfel o alternativă la o interpretare prea rigidă și prea încărcată etic, mai mult, se iese dintr-o situație adesea acuzată de toți criticii evreilor și ai țiganilor, care nu uită a menționa că aceste popoare sunt singurele care judecă lumea în raport de o autocentralitate cu de la sine putere asumată, anume „noi“ (evreii sau romii) și „ei“ (*goimii* sau *gagii* — în speță restul omenirii).

În opinia noastră, vom încerca să argumentăm aceasta. P.P. Carp a aparținut realsemitismului, în sensul în care neuitând niciodată că este român și cunoscând pe de-a întregul complexa problemă evreiască, seniorul de la Țibănești și-a construit poziția față de evrei, întemeind-o pe rațiune și propria experiență, pe luciditate și pragmatism, necedând niciodată unor impulsuri viscerale sau unor stereotipuri sau zvonuri otrăvite. Poziția sa în această chestiune reiese din plin din toate intervențiile sale în forumul reprezentanței naționale unde, se știe, a generat dispute. Spre deosebire de mulți dintre preopinienții săi, de unii prieteni politici, P.P. Carp a intuit de la început că miezul „chestiunii evreiești“ în hainele politice pe care aceasta a îmbrăcat-o se găsește în realitatea economică și demografică, în interesul unor mari puteri de a folosi această chestiune ca un „levier“ asupra României.

Recunoscând meritele înaintașilor și înțelegând rolul și rostul generației sale și al conservatorilor în cursul evoluției generale a statului român modern, într-un toast¹², P.P. Carp sublinia: „Generațiunea de la 1848, cu idealurile ei de libertate înăuntru și neatârnare înafară, ea, care a prezidat la renașterea națională a acestei țări, a îndeplinit misiunea ei și nu noi îi vom târgui sincera noastră admirațiune. După munca glorioasă a creării vine însă și munca mai modestă a consolidării. Aceasta ne aparține nouă.“ Nu întâmplător am folosit aici acest citat, care în aparență nu spune nimic despre „chestiunea evreiască“ ci, mai degrabă, dovedește înțelegerea locului său și al amicilor săi politici în desfășurarea unui proces văzut ca strict evoluționist, procesul modernizării. De fapt, mulți dintre cei care la 1848 ținuseră într-un generos elan emanciparea israeliților, acum liberali de marcă, în fața realităților concrete ale guvernării

și ale dobândirii necesarului sprijin politic din partea burgheziei naționale născându-se, au adoptat o poziție contrară intereselor și dorințelor unei mari părți a comunității evreiești, reproșându-i acesteia numărul, venalitatea, solidaritatea și coeziunea internă, poziția de monopol în anumite ramuri economice, neaderarea la nevoile naționale etc., etc. Evident, atunci când era vorba de evrei și drepturile lor, pasiunea și interesele economice și electorale se îmbinau atât de mult la unii încât, adesea, discursurile lor înflăcărate erau lipsite de prea mare credibilitate. Intuind din capul locului interesele politice și economice ale liberalilor, dar cunoscând și realitatea românească, P.P. Carp rostea aceste cuvinte: „...este evident că proporțiunea dintre evrei și români este prea mare, orice părere am avea noi despre această rasă, oricât de mult am admira noi și sobrietatea ei și viața ei în familie și spiritul ei de economie și calitățile ei intelectuale, este evident că în momentul de față acest element este străin la noi și că proporțiunea lui nu este așa încât să nu constituie până la oarecare punct un pericol pentru noi... În ce constă domnilor deosebirea dintre noi? Deosebirea este că Dvs. voțiți să scăpați de acel rău luând măsuri în contra evreilor și că noi zicem: nu este alt mijloc decât a căuta să întărim pe români mai mult în lupta pentru concurență; și când vom izbuti, nu pe cale de prigonire, dar prin întărirea elementului românesc pe tărâmul comercial și industrial, atunci numărul evreilor va descrește și pericolul va fi mai mic; căci dacă numărul evreilor este așa de mare la noi este din cauză că acest element găsește în deprinderile noastre, în toată starea noastră socială posibilitatea de a se întinde; și orice ați face dumneavoastră, dacă nu veți modifica această stare socială situațiunea va fi aceeași”¹³.

Am ilustrat cu fragmentul de mai sus modalitatea constantă în care P.P. Carp s-a manifestat față de evrei și „chestiunea evreiască”, modalitate aproape singulară dacă ne gândim că liderul junimist și mai apoi conservator a fost de o verticalitate impresionantă în poziția lui față de această chestiune. Celebra petiție a Frațiunii libere și independente din Iași a întâlnit un ferm opozant în persoana lui P.P. Carp, care și-a argumentat magistral poziția, pusele periodice ale „chestiunii evreiești” fie în Parlament, fie în relațiile României cu alte state, au găsit întotdeauna pe P.P. Carp pe aceeași onorabilă poziție. Inclusiv în această delicată chestiune, care a agitat spiritele și viața politică mai mult decât se crede astăzi în general, marele om politic moldovean și-a confirmat forța morală și rectitudinea politică, lucruri care nu i-au asigurat un loc comod pe scena politică a țării dar, cu siguranță, un loc în posteritate.

¹ P.P. Carp, *Revista Dunărei*, nr. 2, 1 ianuarie 1866.

² Jacob Negruzzi, *Apud: C. Gane, P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, 2 vol., vol. I, Editura ziarului Universul, București, 1936, p. 73.

³ Titu Maiorescu, *Apud: C. Gane, op. cit.*, p. 75.

⁴ C. Gane, *op. cit.*, p. 79.

⁵ *Monitorul. Jurnal oficial al Principatelor Unite*, nr. 39, 16 februarie 1866.

⁶ C. Gane, *op. cit.*, p. 93.

⁷ Acest moment a fost prezentat pe larg în mai toate textele privitoare la istoria evreilor din România, de aceea considerăm că nu mai sunt necesare alte explicații în textul de față. Pentru opinia noastră asupra acestui moment vezi C. Turliuc, *Minorities in Modern Romania. The Jewish Case 1866–1878*, în *Second ISHA Conference. Papers*, Pecș, 1991, pp. 56–68.

⁸ C. Gane, *op. cit.*, p. 116.

⁹ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, f.a., p. 18.

¹⁰ P.P. Carp, *Discururi parlamentare*, București, 1907, p. 138.

¹¹ Nicolae Cajal, *Prefață la vol. A. Rosen, Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a Bucureștiului...*, Editura Hasefer, București, 1995, p. 10

¹² Toast rostit la 9 mai 1891 ca răspuns lui Titu Maiorescu.

¹³ *Monitorul Oficial*, 5 februarie 1893.

1. *Extinderea vieții comunitare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.* Reorganizarea politică a imperiului în anul 1867 prin instituirea dublei conduceri, austriece și maghiare, a adus câteva modificări și în viața evreilor din Banat. Întâi de toate, așa cum am arătat, emanciparea, prin care s-a recunoscut egalitatea în drepturi cu toate celelalte comunități lingvistice și religioase; apoi, acceptarea de către administrațiile comunitare evreiești a existenței diviziunilor în funcție de rit; în sfârșit, asumarea așa-numitei șanse de a juca un rol în legăturile economice și diplomatice dintre regiunile și țările continentului. Ca și în perioada precedentă, interesele monarhiei fuseseră în prim plan. Și în Prusia emanciparea acordată evreilor în 1812 fusese mai ales în beneficiul statului și mai puțin în acela al comunităților. Este adevărat că Imperiul austro-ungar a profitat de pe urma coabitării cu bancherii și industriașii evrei. Sunt dovezi că unii evrei au jucat rol de consilieri financiari și de furnizori de știri la curtea împăratului sau pe lângă miniștrii însărcinați cu problemele economice ori cu relațiile diplomatice. În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea asemenea privilegii aparținuseră unui grup restrâns de indivizi a căror activitate s-a desfășurat doar uneori în favoarea comunităților evreiești. Tot atât de adevărat este însă că, după 1867, un număr mult mai mare dintre evreii ce locuiau în imperiul multinațional au avut posibilitatea de a se mișca mai liber. Ei au întemeiat comunități în foarte multe localități, inclusiv în mediul rural; au deschis fabrici și au încheiat afaceri comerciale în cele mai variate domenii; s-au afirmat în științe și arte. Toate acestea arată că drepturile acordate prin legea emancipării se adresau nu doar unei categorii de privilegiați, dar și unor segmente sociale de care nu se mai putea face abstracție.

* Studiul acesta reprezintă un capitol al cărții *Istoria evreilor din Banat*. Proiectul a fost inițiat de Centrul Goren Goldstein al Universității din Tel Aviv, care va publica o variantă (în limba engleză) a cărții.

Aspectele enumerate trebuie legate și de procesul de maghiarizare care a fost acceptat de o parte a inteligenței evreilor, fenomen care se petrece în mai multe regiuni ale imperiului, printre care și în Banat. El începuse, așa cum am menționat deja, în anii pașoptismului și cuprinsese un număr important al familiilor evreiești. Ca și în multe altele, și în această problemă nuanțările sunt necesare cu atât mai mult cu cât nici în amintita privință lucrurile nu au evoluat uniform pe tot cuprinsul Europei Centrale și Est-Centrale. Dezvoltarea economică, utilitatea dovedită de meseriași și comercianți, de bancheri și industriași fac ca numărul evreilor din marile orașe ale imperiului să fi fost în creștere încă în deceniile premergătoare revoluției de la 1848. Deși situat geografic la margine, Banatul cunoaște și el o asemenea situație a sporirii comunităților cu noi membri¹. Fenomenul trebuie conexasat aceluia de adaptare a politicii monarhiei la necesitățile modernizării, fenomen în cadrul căruia evreii jucaseră nu numai rolul de mediatori ai organismelor financiare și industriale ale statului, ci și pe acela de burghezie liberală². Prin urmare, se cuvine să înțelegem mutațiile ce au loc o dată cu apariția doctrinelor liberale pe scena politică a monarhiei. Controlul statului nu a încetat, cu atât mai mult cu cât centralismul s-a dovedit a fi una din formele eficiente de conducere politică și de coordonare administrativă.

Până la 1867, comunitățile evreiești erau obligate la taxe speciale către autoritățile locale: taxa de toleranță, taxa pentru construirea imobilelor proprietate privată sau proprietate obștească, taxa pentru carne, taxa pentru funcționarea asociațiilor³. Independența lor fusese foarte limitată. Așa cum rezultă din documentele comunitare de la Timișoara, cele mai importante litigii, ca și dispozițiile oficiale ale administrației erau transmise rabinului șef sau președintelui comunității, ceea ce indică preferința guvernanților de a avea relații doar cu persoana investită cu dreptul de reprezentare⁴. Obținerea cetățeniei era o problemă asemănătoare aceleia din secolul al XVIII-lea și ea presupunea pentru fiecare persoană în parte o aprobare din partea magistraturii locale și a Consiliului Regal⁵. Acest tip de raporturi era de sorginte medievală și el a continuat să fie profesat la Timișoara la mijlocul veacului al XIX-lea. Diferența constă în aceea că, dacă în evul mediu controlul aparținea nobilului, în monarhiile absolutiste controlul venea din partea organismelor statale. Emanciparea din vremea dualismului a adus câteva schimbări. Ea a făcut ca evreii să se îndrepte și mai mult spre profesiile liberale, dar mai ales să-și asume riscul integrării în viața orașelor, în construcția fabricilor, în importante tranzacții de mărfuri, în inițierea programelor de amenajare

urbană, în crearea și funcționarea societății civile. Cât privește situația comunităților, interesul lor s-a deplasat mult spre sfera culturală. Rolul rabinului s-a redus în relația cu organismele politice centrale sau locale în probleme ce priveau ansamblul comunitar.

Răspândirea evreilor în cuprinsul comitatelor Timiș, Caraș și Arad, creșterea numărului comunităților și a veniturilor acestora (sugerat între altele, și de posibilitatea de a ridica noi sinagogi, unele, foarte costisitoare), indică faptul că, după 1867, evreii din Banat au cunoscut o perioadă de afirmare și de recunoaștere a calităților lor. Chiar dacă autoritățile au formulat condiții preliminare pentru emanciparea evreilor, anume, asimilarea, aspectul nu are o relevanță propriu-zisă în regiunea la care ne referim. Dovadă, conservarea practicilor tradiționale evreiești de existență, stimulate și de șansa colaborării pe multiple planuri dintre diversele comunități ale Banatului. Chiar și în momentele istorice tensionate, cum a fost revoluția de la 1848, populația orașului Timișoara a conlucrat. Sub influența evenimentelor revoluționare ce se desfășurau la Viena și Peșta, reprezentanții cultelor catolic, evanghelic, ortodox și mozaic s-au rugat împreună pentru libertate în Parade Platz, de atunci, numită Piața Libertății⁶. Spiritul tolerant al zonei, datorat în primul rând diversității confesionale și lingvistice, a creat o atmosferă propice dezvoltării economice a evreilor.

Pentru anii 70–90 ai secolului trecut, documentele consemnează existența de comunități evreiești organizate în următoarele centre din Banat: Timișoara, Vârșeț, Gătaia, Buziaș, Lipova, Ciacova, Recaș, Biserica Albă, Deta, Arad, Șimand, Butin, Semlac, Pecica, Chișineu-Criș, Curtici, Sântana, Pâncota, Lugoj, Caransebeș, Bocșa, Orșova, Oravița, Făget, Reșița, Balinț⁷. În marea lor majoritate, ele beneficiaseră de statute aprobate de Ministerul Cultelor de la Budapesta sau de puterea locală. Multe aveau un rabin, un templu, o școală, un cimitir, doi sau mai mulți cantori, funcționari administrativi, precum și rezervele financiare necesare desfășurării activităților tradiționale de cult. Statutele păstrate în *Arhiva Comunităților Evreiești din Timișoara* arată că a fost vorba de o bună administrare comunitară, că exista o corelare între programele micilor obști și acelea ale obștilor din orașele importante. În fiecare document au fost consemnate responsabilitățile membrilor, modul de desfășurare a procesiunilor culturale, numele conducătorilor spirituali, existența sinagogii⁸.

Ce se desprinde din informațiile de mai sus? Întâi de toate, extinderea organizării comunitare în mediul rural. Apoi, diversificarea

ocupațiilor populației evreiești din regiune prin practicarea meseriilor de frizer, boiangiu, țesător, măcelar, ospătar, cofetar, berar, fotograf, blănar, croitor, tâmplar, bijutier, anticar, librar⁹. Implicarea pe scară largă în profesile de medic, avocat, inginer, profesor, comerciant, economist a oferit șanse unei comunicări deschise cu societatea ce popula Banatul. În sfârșit, din unele piese arhivistice rezultă că, în cazul multor familii, puterea economică a crescut ca urmare a activității de industriaș, proprietar de pământuri, proprietar de fabrici, director de firme comerciale și industriale. Așa se explică faptul că membrii comunității au fost capabili să suporte cheltuieli cu totul deosebite în anii 1860–1865 cu ocazia ridicării templului neolog din cartierul Timișoara-Cetate¹⁰. Sau, în împrejurarea în care s-a ridicat un alt templu neolog, de data aceasta în cartierul Fabrik, la 1895. Sau, în cazul reconstruirii spațiilor destinate birourilor comunității.

Este cert, capitaliștii evrei din Timișoara, ale căror investiții în viața economică a orașului erau resimțite de întreaga populație, au fost capabili să susțină o întreagă politică a construcțiilor. În sfera de interese a comunității, aspectul acesta este ușor identificabil dacă vom urmări ce s-a petrecut cu ocazia ridicării templului din Cetate, când, ei au fost în măsură să apeleze la faimoase firme din imperiu pentru furnizarea pietrei de construcție, pentru cumpărarea și montarea faianței, a teracotelor, a sticlei, a ornamentelor. Spre a avea o imagine și mai exactă, să precizez că în cazul materialelor de sticlă necesare, K.K. Landesbefugte Huren & Fenster Fabrik din Viena a cerut suma de 8 294 de guldeni austrieci¹¹. Pentru marmura de Almăj („Almaser Marmor“) s-a cerut suma de 3 014 guldeni¹². Pentru teracote s-a plătit către Heinrich Drasche K.K. Pr. Thonwaaren Fabrik Inzerdorf am Wienerberg suma de 3 323 guldeni¹³. Cum observăm, firmele care au furnizat asemenea materiale erau de la Viena, Budapesta sau alte localități austriece, maghiare sau bănățene, ceea ce a presupus plata transportului mărfii, precum și deplasarea și șederea meșterilor care au lucrat la finisarea lucrărilor. În aceeași împrejurare, Comitetul care se ocupa de construirea templului a invitat pe arhitectul vienez Carl Schumann să proiecteze construcția¹⁴. Baza financiară de la care s-a pornit în ridicarea sinagogii din Timișoara-Cetate arată că încă în anii care au premers acordării egalității în drepturi, evreii din capitala Banatului intraseră într-o nouă etapă. Dacă ținem seama de faptul că în multe localități din regiune au fost ridicate temple asemănătoare vom înțelege că aceasta se datorează nu doar creșterii demografice, cât

mai ales curentului liberal de gândire pe care mulți evrei l-au îmbrățișat, formând o importantă clasă burgheză.

Un cercetător contemporan atrăgea atenția asupra „mitului habsburgic” întreținut de monarhia bicefală, aspect care nu poate fi trecut cu vederea când analizăm situația specială a evreilor de pe tot cuprinsul imperiului¹⁵. Administrația monarhică se adresa supușilor ei cu sintagma *Völker*, nesocotind adesea problemele reale ale naționalităților. Ea apelase la forma tradițională a centralismului, admitând câteva nuanțe cosmopolite provenind din politica luminismului austriac de secol XVIII. Așa se explică funcționarea pluralismului național și religios doar atât cât putea fi exploatat în propriul beneficiu. Acest lucru va determina o dată în plus ca amintitele naționalități, aflate în curs de emancipare culturală și politică, să caute o replică. Sub influența filosofiei și ideilor politice germano-prusace, ele vor apela la inventata temă a identitarismului, adică, vor relua într-o variantă convenabilă lor teoria spiritului popular (*Volksgeist*) spre a-și justifica cererile de recunoaștere a propriei entități¹⁶. În situația evreilor, așa-zisa asimilare care ar fi avut loc în teritoriile încorporate Ungariei, cum era și Banatul, nu a blocat educația național-religioasă. Cea mai bună dovadă o constituie crizele de conștiință ce s-au manifestat sub forma controverselor în jurul acestei probleme, controversate ce se vor solda, între altele, și cu dezvoltarea (mai târziu) a unei puternice mișcări sioniste. Este adevărat că în cazul multor familii de evrei din imperiu s-a manifestat o căutare a unei expresii spirituale distincte, ceea ce a dus implicit la recunoașterea nemulțumirilor. Fenomenul cultural evreiesc din Viena sfârșitului de secol al XIX-lea și început de secol al XX-lea, atât de clar exprimat prin demersul creativ al oamenilor de știință, al artiștilor, dar și al politicianilor de talia unui Theodor Herzl, a avut ecou și în Banat.

Interesant de evidențiat este că în multe împrejurări atracția evreilor spre liberalism a fost dublată de mitizarea statului, a autorităților statale. Profesat în întreaga Europă medievală, continuat în forme mai discrete după emanciparea franceză, fenomenul continua să fie motivat de nesiguranța existenței în împrejurările diasporei. Uneori, manifestările antisemite fuseseră încurajate de amintita colaborare cu reprezentanții statului. În Banat, antisemitismul nu a fost o caracteristică a segmentelor sociale ce populaseră regiunea. Cu toate acestea, și aici, în speță liderii comunitari au cultivat relații de exagerată supușenie față de instituțiile statului. Sub acest aspect, emanciparea n-a schimbat decât parțial înfățișarea lucrurilor. Dintr-o asemenea manieră de a înțelege politica,

explicabilă doar dacă admitem naivitatea în materie, s-a născut ideea invitării împăratului Franz Josef I la inaugurarea templului din Timișoara-Cetate. Deși fusese deschis oficial în anul 1865, după finalizarea construcției, reprezentanții evreimii timișorene au insistat în a-l face și pe împărat părtaș la eveniment. Prin urmare, în amintitul scop a fost organizată a doua inaugurare a aceluiași templu. O placă dezvelită în acea împrejurare consemnează prezența lui Franz Iosef în sinagoga din Timișoara-Cetate la data de 7 mai 1872: „Cu ocazia preamăritei sale vizite, onorându-ne cu prezența sa de cel mai înalt rang și aducând semnul milostiv al aprobării sale, Franz Josef I a inaugurat încă o dată templul nostru strălucit și sfânt. Conținutul acestei plăci de marmură este lăsat ca amintire nepoților de mai târziu, ca o mărturie că milostivirea dinastiei habsburgice s-a extins asupra tuturor cultelor”¹⁷. Dacă libertatea religioasă era respectată, funcționarea comunităților în funcție de rit acceptată, iar pluralismul comunitar devenise o realitate de un secol și jumătate, de ce a fost necesară o altă confirmare oficială? Formalitatea gesticii oficiale la care s-a apelat de nenumărate ori și după această dată nu a fost luată suficient în considerare, de unde și amăgirile, respectiv, tragediile prin care au trecut evreii Europei Centrale și de Est (și nu numai ei) în cursul secolului al XX-lea. Lipsei de fler politic i se asocia tentația necondiționată a multor evrei de a fi asimilați clasei de mijloc a Ungariei. Momentele de tensiune, chiar dacă la o scară mai redusă în comparație cu alte regiuni, nu vor lipsi din când în când nici din viața socială și politico-administrativă a regiunii Banat. Ceea ce ar fi de dorit să subliniez este că, în pofida acceptării sale ca locuitor egal în drepturi și îndatoriri, în pofida supușeniei față de regimurile oficiale, și evreul acestui spațiu a fost tratat ca cetățean de mână a doua. Lucru ce s-a petrecut cu știința și mai ales fără știința sa. Din acest punct de vedere, există asemănări între epoca monarhiei austro-ungare și timpul guvernărilor românești de după 1918.

*

* *

2. *Aspirațiile sociale și culturale. Problema asimilismului.* Evreii din Banat au participat la viața publică a monarhiei dualiste prin intermediul unor eminente personalități. Profesorii, industriașii, medicii, comercianții, bancherii, jurnaliștii au fost prezenți în organizarea și administrarea fabricilor, a orașelor, în edificarea sistemului bancar, în redactarea presei moderne, în asigurarea circulației informațiilor și ideilor, a mărfurilor.

Între numele frecvent întâlnite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea amintim: industriașul Ignát Deutsch, mare producător de bere la Timișoara, sub patronajul său dobândind prestigiu firma „Fabrikshof-Bierbraurei-Aktiengesellschaft“¹⁸; Samuel Singer, constructorul și patronul primei fabrici de textile din Timișoara, viitoarea întreprindere de industrie a lânii¹⁹; moșierul Ignátz E. Eisenstädter, acela ce fusese unul dintre importanții președinți de comunitate și sub conducerea căruia s-a inaugurat templul neolog din Cetate la 1865, respectiv, la 1872²⁰; avocatul Ignátz Hirsch, liderul baroului de avocați din Timișoara²¹; medicul Alexandru Schossberger, directorul policlinicii de copii din capitala Banatului; Dr. Lászlo Lengyel de la „Pester Lloyd“ și Ernst Lengyel de la „Az Est“; antreprenorul Armin Neumann, care a studiat construcțiile la Chicago, iar în Banat a lucrat la extinderea rețelelor comerciale și industriale, precum și la proiectarea și ridicarea unor cartiere din Lugoj, colaborând cu mari firme din Viena și Budapesta.

Șef rabinul Banatului, David Oppenheimer, șef rabinul Aradului, Iacob Steinhardt, rabinii J. Weiss și I. Hartmann din Lugoj, rabinul L. Hirschl de la Vinga, rabinul dr. Moses Hirschfeld au fost continuatorii celebrului Chorin Aron. Cultul sefard și-a arătat capacitatea de funcționare autonomă prin existența unei sinagogi proprii în cartierul Fabrik din Timișoara, precum și prin activitatea cunoscutului haham Salamon Alkalay (ai cărui copii făcuseră cariere în orașele imperiului, inclusiv la Viena). Conviețuirea sfaradimilor și aschenazimilor nu numai că nu a întâmpinat nici o opreliște și nu a provocat dispute în sânul comunităților evreiești, dar a fost o pildă privind posibilitatea coabitării. Activitatea rabinilor corespundea creșterii populației evreiești, precum și bunei organizări a comunităților. Instituția rabinatului devenise puternică la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea. Timișoara găzduia o mare comunitate de rit occidental, cu sediul în Cetate, trei comunități ortodoxe cu sediile în cartierele Fabrik, Mehala și Josefín, comunitatea status-quo ante și comunitate de rit spaniol, ambele în Fabrik²².

Viața religioasă a evreilor din Banat nu era străină aceleia din imperiu. Uneori, cu ocazia ocupării scaunului de șef rabin de Banat, se organizau concursuri anunțate în cele mai citite ziare din monarhia austro-ungară: „Pester Lloyd“, „Freie Presse“ și „Neuzeit“. Așa s-a întâmplat în anul 1874, când pentru postul amintit au concurat nu mai puțin de 33 de rabini de cel mai înalt rang, talmudiști cu reputație, provenind din multe centre ale Europei Centrale și de Est unde existau comunități cu

tradiții îndelungate: Viena, Cracovia, Linz, Praga, Bratislava, Esztergom, Szombathely, Zagreb, Târgu Mureș, București²³. Atunci, nici unul din candidați nu a întrunit cele 2/3 din totalul voturilor necesare pentru câștigarea concursului. Drept urmare, timp de câțiva ani rabinatul de Timișoara a fost patronat de o celebritate a lumii iudaice din imperiu, e vorba de dr. Immanuel Löw, rabinul șef de Szeged. După 6 ani de absență a unui titular, în 1879, scaunul rabinic de Timișoara a fost ocupat de dr. Moritz Löw (Löwy Mór), un rabin ce studiasse la Hochschule für die Wissenschaft des Judentums din Berlin, la Facultatea de Științe Umaniste a Universității berlineze și la Universitatea din Würzburg. Mult apreciat de coreligionari pentru știința sa, Löw s-a ocupat de studiul Talmudului, a scris mai multe lucrări de istoria evreilor și de iudaistică, prin învățătura sa devenind cunoscut în cercul marilor rabini din Europa Centrală. Datele de mai sus vorbesc de la sine despre importanța excepțională a centrului rabinic de la Timișoara. Situația indică și o conexare perfectă a iudaismului profesat în Banat la acela de pe întreg cuprinsul imperiului.

Prosperitatea evreilor din Banat o arată și noul val de așezări la Timișoara. Între 1860 și 1910, locuitorii evrei din capitala Banatului și-au triplat ponderea. În 1860, în oraș trăiau 425 de familii, având 2 360 de suflete și desfășurându-și viața religioasă în patru temple²⁴. În anul 1871, dintr-o populație de 34 000 de locuitori, numărul evreilor era de 3 982, adică 12,36%. În anul 1880, cifrele statistice indicau 4 019 persoane, adică 12% din totalul locuitorilor urbei. În anul 1890, numărul lor a crescut la 4 870, adică 12%, în 1900, la 6 057, ceea ce însemna 14,2%, iar în 1910, la 6 728, adică 15,5%²⁵. Ar trebui să mai reținem și faptul că, pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, monarhia austro-ungară devenise un loc de elecție pentru evrei, ceea ce, parțial, explică și sensul mișcărilor demografice din Banat. Dacă la 1840, evreii din imperiu totalizau 239 000 de locuitori, la 1900 numărul lor ajunsese la 826 000, iar la 1910, la 910 000, ceea ce reprezenta 5% din populația imperiului²⁶.

Trebuie luată în discuție și așa-zisa asimilare. Folosirea expresiei „confesiune mozaică maghiară“, introdusă de politicienii maghiari ce intenționaseră să transforme imperiul într-un stat național, a avut un efect puternic asupra evreimii mai cu seamă în regiunile aflate sub jurisdicție ungară. Nesocotind orientările religioase clar definite în urma Congresului Evreiesc din 1868–1869, mulți evrei au preferat asimilarea ca formă a progresului lor intelectual, social și economic. Chiar și în aceste condiții, fusese vorba de opțiunea însușirii limbii maghiare ca limbă maternă și

nu de asimilarea religioasă. În 1890, evreii din imperiu au acceptat limba maghiară în proporție de 55,6%, iar în 1910, în proporție de 73,3%²⁷. Din punctul de vedere al evoluției religioase ar fi de dorit să menționez faptul că, în răstimpul la care am făcut trimitere, vor apărea și familiile mixte, fără ca ele să aducă mutații spectaculoase în componența comunităților. Între 1869 și 1909, evreimea din regiunile aparținătoare de Ungaria a pierdut 4 666 de credincioși²⁸. Statistica atrage atenția asupra unei anumite tendințe de ieșire din cadrele de existență tradiționale. Noile cercetări documentare arată că procesul maghiarizării la evreii neologi a decurs mai repede decât în cazul evreilor ortodocși. Comunitățile ortodoxe au continuat să profeseze în limbile ebraică, idiș și germană. Situația nu diferă nici în Banat. Ca limbă vorbită, maghiara a trecut în prim plan. Idișul a rămas în multe cazuri o limbă folosită doar în familie sau în mediile comunitare. Germana s-a transformat în limbă secundară pentru mai mult de jumătate dintre familiile evreiești, bilingvismul continuând să fie practicat. Raportul între germană și maghiară ca limbi vorbite de evreii din Banat s-a inversat în perioada 1880–1910. Potrivit *Buletinului Statistic al Ungariei*, în anul 1910 procentul evreilor vorbitori de maghiară din Timișoara era de 65,3%, iar al acelora din Arad de 96,1%. Cel mai ridicat procent din Banat, Partium, Maramureș și Transilvania era la Oradea, 97,4% (apud *Erdélyi Magyar Évkönyv*, 1918–1929, I. Évf. Juventus Kiadás, Kolozsvár, 1930, p. 109). Ebraica se învăța în școlile evreiești și continua să fie preferată în predicile ortodocșilor. Familiile mixte s-au înmulțit pe fondul în care componența comunitară multiplă a regiunii Banat stimulase o asemenea evoluție. Așa s-a petrecut în ultimele decenii de existență ale monarhiei, ceea ce se va repeta și în România interbelică.

Spre a avea o imagine și mai exactă, am să citez datele statistice întocmite în urma cercetărilor documentare. Între 1890 și 1940, registrele de căsătoriți din *Arhiva Stării Civile a Orașului Arad* consemnează un număr semnificativ de relații conjugale stabilite de evrei cu romano-catolici, protestanți, greco-catolici și ortodocși²⁹. Totuși, în intervalul amintit, căsătoriile omogame au rămas dominante, ele oscilând între 7 în 1895, 23 în 1911, 45 în 1919, 36 în 1925, 27 în 1933, 35 în 1935, 22 în 1938 și 12 în 1940³⁰. Datele statistice indică o continuitate a vieții religioase iudaice, arată că însușirea uneia sau alteia dintre limbile și culturile regionale nu a însemnat și pierderea identității. Maghiarizarea culturală nu a fost peste tot și echivalentul asimilismului. Istoria meandrată a Banatului a făcut ea însăși mai rar posibilă echivalarea menționată. Dim-

potrivă, ridicarea templelor la sfârșitul secolului trecut este o dovadă concludentă de păstrare și de continuitate a vieții religioase. Aspectul este obligatoriu a fi reținut spre a nu face confuzia între integrare și asimilare. Evreii din Banat s-au integrat în viața socială, economică și administrativă a regiunii. Alteori, ei înșiși au fost unul dintre gurgurile ce au stimulat formarea societății civile, ceea ce a presupus încurajarea regulilor specifice procesului integrativ. Pluralismul cultural și plurilingvismul din Banat au favorizat îmbrățișarea ideii de respect reciproc, de comunicare transcomunitară, de concurență loială, de etică profesională. Evreii au fost adesea exemplu în această lume de margine de imperiu, care, comparativ cu altele, a fost mult mai puțin afectată de orgoliile etniciste. Prin urmare, nu a fost vorba de un asimilism în sensul clasic al termenului. După unirea Banatului cu România, în anul 1918, politica evreilor din Banat avea să arate că una dintre tendințele ei importante va fi asumarea identității religioase și național-minoritare distincte.

*

* *

3. *Opțiuni politice în anii de tranziție de la monarhia austro-ungară la statul român. De la integrare la sionism.* Istoriografiile naționalistă și comunistă din România au acordat un interes conjunctural trecutului minorităților în general și trecutului evreilor în mod special. Așa se face că ideile politice, contribuția adusă la cultura și civilizația țării de comunitățile lingvistice și religioase aflate în minoritate sunt foarte puțin cunoscute. De aici a rezultat adesea o înțelegere confuză a istoriei, adică, reducția la o abordare etnicistă a trecutului. Mozaicul comunitar din Banat, vizibil mai ales în straturile orășenești, a făcut ca Timișoara, în calitate de centru al regiunii, să fi avut mai multe inițiative de organizare supraidentitară a cetățenilor săi. Disputa româno-maghiaro-sârbă de la sfârșitul războiului privind includerea regiunii într-unul din cele trei state naționale ce se profilau în acel moment (România, Ungaria, Iugoslavia) explică de ce mai multe cercuri politice timișorene fuseseră interesate într-o rezolvare politică transnațională³¹. În tot cazul, ideea ce se afla la baza unor atari inițiative a fost aceea de a nu crea bariere în funcție de apartenența confesională ori națională.

Într-un asemenea context, evreii s-au împărțit în mai multe fracțiuni. Opțiunile unora s-au rezumat la lupta pentru dobândirea unei poziții sociale și, deci, a egalității în drepturi a tuturor cetățenilor. Sub impactul

revoluției din capitala ungară, s-au făcut auzite voci care îmbrățișaseră ideile socialiste. Spre a înțelege situația, trebuie menționat faptul că mișcarea social-democrată din Banat era mult mai puternică decât în regiunile învecinate. Timișoara și Reșița fuseseră două centre cu un număr mare de muncitori și cu o organizare sindicală foarte bună. Prezența evreilor în mișcarea social-democrată din Banat a avut un rol important. Printre mulți meșteșugari și muncitori, figurau și intelectuali. De exemplu, avocații Alfred Horowitz și Ernst Bürger³². Alături de evrei și maghiari, o parte semnificativă a populației germane îmbrățișase orientarea social-democratică. Nici românii nu lipsiseră din această mișcare, chiar dacă numărul social-democraților nu a concurat nicicând pe acela din rândul minoritarilor. Paralel cu asemenea opțiuni, în aspirațiile altora s-a întâlnit ideea recunoașterii evreilor ca minoritate națională. În acest din urmă scop, la 12 noiembrie 1918 a avut loc o adunare a populației evreiești din Timișoara la care au luat parte 400 de meseriași, comercianți, medici, avocați, ofițeri³³. Ar fi de dorit să reținem că unii evrei erau angrenați în politica orașului și a întregii zone, uneori, ajungând în poziții cheie. Cazul lui Otto Roth, numit comisar guvernamental al Banatului de către autoritățile de la Budapesta a fost simptomatic pentru diversitatea condiției de evreu timișorean în acea perioadă istorică. Otto Roth fusese o personalitate politică profund implicată în mutațiile ce se petreceau în capitala Banatului. El a proclamat republica Banatului în cadrul Ungariei, fiind comisarul civil al acesteia. Nu mult după aceea, avea să militeze pentru o republică autonomă a Banatului. În fapt, reprezenta problemele mai multor grupări politice și ale mai multor comunități sociale în numele cărora acționa. În ceea ce privește chestiunea evreiască, liderul Otto Roth era de părere că limitarea la egalitatea în drepturi era suficientă. Mai apoi, tot el avea să accepte că nu ar fi nici un fel de contradicție între promovarea social-democrației și asumarea identității naționale³⁴. Diferența între viziunea lui Roth și cea a mulțimii evreilor (diferență ce va provoca lungi contradicții) era că amintitul lider înțelesese prin identitate fie asimilarea la națiunea maghiară, fie asumarea unei supraidentități. Ca o consecință a adunării de la 12 noiembrie, a luat ființă Consiliul Național Evreiesc din Banat, devenit mai apoi Uniunea Națională Evreiască din Ardeal și Banat.

Reorganizarea Europei Centrale și de Est în urma războiului, crearea statelor naționale în baza tratatelor de pace semnate la Saint Germain și Trianon au provocat mutații în conștiința evreilor. Burghezia evreiască ce avusese un rol foarte important în orașele Timișoara, Lugoj,

Reșița, Caransebeș, Arad a fost nevoită să se adapteze noii conjuncturi politice. Ea fusese strâns legată de viața economică din imperiu. Se integrase în societatea maghiară. Aparținea unui stil de viață și unui tip de comunicare specifice comunităților cosmopolite din imperiu. Adică, de trecut. Noua administrație românească instaurată a presupus din partea burgheziei evreiești adaptarea la condiții diferite: însușirea unei alte limbi și a unei alte culturi; pregătirea unei administrații comunitare, ținând seama de noile forme organizatorice; însușirea legislației românești în materie de drepturi ale minorităților; dobândirea unei reprezentări politice în cadrul noului stat; stabilirea contactelor cu autoritățile; definirea opțiunilor politice în funcție de religie sau în funcție de naționalitate. Până atunci, evreii bănățeni se evidențiaseră în economia, în viața socială și în cultura regiunii. Fuseseră formați în școlile maghiare și în contact cu administrația maghiară, mulți asumându-și condiția de cetățean maghiar de religie mozaică. În 1917, de exemplu, (cu doar un an înainte ca imperiul să dispară), când s-au aniversat 200 de ani de existență comunitară la Arad, evreii arătaseră încă loialitatea lor față de monarhia austro-ungară³⁵. Prin urmare, problema schimbării de optică nu era deloc simplă. Ea presupunea nu numai ieșirea din ambiguitatea identitară în care se așezase un segment destul de mare, dar și o rapidă organizare în funcție de noua conjunctură politică. Mai concret, comparativ cu alte comunități minoritare, evreii din Banat aveau de înfruntat handicapul așa-zisei duble apartenențe pe care și-o asumaseră în imperiul austro-ungar, maghiară și mozaică, ceea ce presupunea redefinirea termenilor privind identitatea. Un număr de dezbateri contradictorii au avut loc, multe asemuindu-se aceloră din perioada emancipării.

În comparație cu alte regiuni, în Banat, neologii erau în majoritate, de unde și ivirea problemei unificării comunităților în scopul recunoașterii condiției de minoritate în cadrul statului român. O asemenea unire s-a petrecut în anul 1922 și ea s-a datorat, printre altele, presiunii comunității ortodoxe din Timișoara care își exprimase temerea în fața înmulțirii neologilor³⁶. Astfel s-a ajuns la necesitatea reprezentării intereselor politice ale evreilor din fostele provincii austro-ungare prin mijlocirea Uniunii Naționale a Evreilor din Ardeal (Transilvania) și Banat. Încă din 1918, invocatul organism politic a jucat un rol în rezolvarea chestiunii evreiești. De-a lungul perioadei interbelice, el a propagat cu succes solidaritatea evreilor cu idealul sionist. Conștiința națională a evreilor a fost promovată de toate organizațiile sioniste ce au luat ființă în orașele din Transilvania și Banat. Între inițiatorii sionismului din aceste regiuni

pot fi amintiți: juristul Ioan Ronai din Alba Iulia, rabinii Jordan Alexandru din Făgăraș și Moses Samuel Glaner din Cluj, dr. Chaim Weiszburg din Cluj. Remarcabilul progres al mișcării sioniste s-a datorat activității lui Alexandru Marmorek, o personalitate de prim rang a sionismului general european. Profesor universitar, directorul Institutului Pasteur din Paris, Marmorek cunoscuse foarte bine problemele evreimii maghiare. Era originar din Viena, unde a activat un timp alături de Theodor Herzl. În timp ce profesa la Paris, a fost ales președintele organizației sioniste din Franța. Sosise la Timișoara la sfârșitul primului război mondial ca medic atașat pe lângă trupele franceze ale Antantei însărcinate cu prevenirea potențialului conflict româno-maghiaro-sârb pentru teritoriul Banatului. În acele împrejurări avea să contribuie decisiv la atașamentul evreimii din Timișoara la idealul sionist³⁷. În decembrie 1918, reprezentanții sioniștilor evrei i-au încredințat lui Alexandru Marmorek misiunea de a-i reprezenta în forurile internaționale. Ceea ce s-a și întâmplat când Marmorek a plecat în Elveția, Olanda și Franța, unde urma să întâlnească personalități din conducerea puterilor europene. Într-un articol apărut în ziarul „Uj Kelet“ de la Cluj se susținea că, prin intermediul profesorului, evreii timișoreni atrag atenția asupra situației lor nenorocite cauzată de naționalismele care îi înconjoară peste tot în Europa Centrală și de Est și că în noua situație postbelică doar o foarte bună organizare pe criterii naționale evreiești îi va putea salva de pogromurile ce se profilau. Lucrurile se cer a fi văzute nuanțat de la regiune la regiune, diferențele fiind relativ demne de semnalat în ceea ce privește comportamentul noilor autorități în această problemă. Se poate reține că ziarele „Uj Kelet“ de la Cluj (1918–1940) și „Neue Zeit — Uj Kor“ de la Timișoara (1920–1940) aveau să pledeze cu regularitate pentru reorientarea ideologică a evreilor. Publicația timișoreană devenise organul oficial al Uniunii Evreilor din Ardeal și Banat.

La Arad, unde în anul 1920 s-a constituit o secție a amintitei Uniuni, sprijinul pentru mișcarea sionistă s-a făcut resimțit prin intermediul evreilor ortodocși, ai formațiilor Aviva-Barisia, Noar-Haționi, Șomer Hațair, al clubului sportiv Hakoah și al organizației de femei Wizo³⁸. Controversele privind identitatea vor domina însă și scena vieții comunitare din Arad în anii 1920–1936. În vreme ce dr. Eugen Singer și Iosif Kálmar, președintele, respectiv, vicepreședintele secției arădene a Uniunii Naționale a Evreilor din Ardeal și Banat susțineau că evreii sunt o națiune, președintele comunității de rit neolog, dr. Henrik Shütz era de părere că ei sunt doar o confesiune religioasă. „Evreii arădeni se consideră unguri“

spunea Shütz, punct de vedere împărtășit de prim rabinul dr. L. Válvölgy, ca și de omologul său din Oradea, șef rabinul neolog, L. Kecskeméti³⁹. În pofida neînțelegerilor, sionismul din Arad a câștigat mulți simpatizanți, iar curentul asimilaționist pro-maghiar a scăzut în intensitate. Motivele care să determine o atare întorsătură erau suficiente: apariția antisemitismului propagat de cercurile de extremă dreaptă din Ungaria; acțiunile prin care fuseseră terorizați studenții evrei din Universitatea Daciei Superioare de la Cluj; atmosfera de nesiguranță pentru profesiile liberale și politica de îndepărtare a evreilor din funcțiile publice⁴⁰. Toate fuseseră situații ce au presupus adoptarea măsurilor de autoapărare.

La Timișoara, mersul lucrurilor se aseamăna doar parțial cu acela de la Arad. Controversele se manifestau între gruparea burghezo-liberală având o orientare cosmopolită și sioniști. În genere, replica adresată grupărilor liberale supranaționale a venit din partea organizațiilor politice, fie evreiești, fie șvăbești sau maghiare⁴¹. La Lugoj, un alt oraș cu vizibile identități multiple, ființau trei ziare locale, „Banater Bote“, „Lugoscher Zeitung“ și „Drapelul“. Această presă reflecta ambele aspirații, multi și interculturale pe de-o parte, naționale, pe de alta. Se poate spune că viața spirituală din Lugoj continua tradiția pluralistă a orașului. Evreii s-au grupat în jurul publicației „Banater Bote“, al cărei patron a fost familia Schlinger, iar germanii, în jurul lui „Lugoscher Zeitung“, ce aparținea liderului mișcării germane, Heinrich Anwender. „Lugoscher Zeitung“ devenise o publicație de propagandă pentru drepturile politice ale comunității germane. Tipăriturile evreo-germane din Lugoj au promovat direcții ideologice convergente, oferind știri despre viața culturală unitară a germanilor, românilor, maghiarilor și evreilor. Modul acesta de a privi fenomenul cultural local nu a fost întotdeauna împărtășit de inteligența românească. În ansamblu, remarca din „Lugoscher Zeitung“ din 8 mai 1921 merită a fi reținută, căci ea caracteriza destul de fidel starea de spirit a orașului acelei vremi: „Până în ziua de azi noi n-am făcut nici o deosebire între germani, români, maghiari și evrei și aceasta pentru că ne arătăm respectul și în fața unei alte culturi“⁴². În cadrul comunității evreiești din Lugoj dezbaterile despre opțiunile culturale și politice au apărut în anii imediat următori intrării Banatului în componența României. Întrunirile au fost conduse de dr. Henrik Berdach și au luat în discuție posibilitatea unei eficiente organizări. Finanțarea activităților legate de cult și de educația copiilor în școlile evreiești a fost tema unor dialoguri patetice⁴³. În anii 1920–1922, ideea sionistă nu fusese încă formulată în mediile evreiești de la Lugoj. Ea va fi însușită de unii reprezentanți atunci când

o delegație a comunității lugojene va lua parte la ampla reuniune de la Timișoara din 27 mai 1923. E vorba de așa-numita „Mare Adunare a Evreilor din Banat și din ținuturile Aradului“ (mai exact, din Banat și Transilvania), unde Lugojul a fost reprezentat de dr. Henrik Berdach, președintele comunității, Emanuel Mánó, șef rabin, dr. Moritz Deutsch, dr. Iacob Klein, E. Neumann și dr. L. Sebestyén⁴⁴. Se pare că acesta a fost momentul când ideologia sionistă începuse să prindă contur pentru o parte a evreimii din Lugoj.

Cu ocazia amintitei adunări de la Timișoara s-a plănuit unificarea propriu-zisă a mișcării evreiești din Banat și Transilvania. Intenția a fost explicit formulată la 14 mai 1923 de prezidiul comunității israelite din Timișoara într-o adresă de înștiințare către prefectul de Timiș: „Evreii din Ardeal și Banat, pentru sprijinirea intereselor comune voiesc a se unifica. Pentru acest scop, țin la 27 mai a.c. (1923 n.n.) d.m. la ora 5 și 1/2 o adunare generală regnicolară în sala de consultare a comunității izr(aelite) din Timișoara, str. Mărășești“⁴⁵. Câteva zile mai târziu, la 17 mai, și reprezentanța Uniunii Evreilor Pământenii din București, în fruntea căreia se afla cunoscutul avocat Wilhelm Filderman, își exprima dorința de a realiza o consfătuire în vederea unirii tuturor evreilor din România. Filderman i se adresase președintelui comunității evreiești din Timișoara, avocatului Adolf Vértes, menționând următoarele: „Împrejurările de o excepțională gravitate prin care trecem ne-au arătat că antisemiții în lupta de exterminare ce ne-au declarat-o nu se opresc la considerațiuni de legalitate sau omenie. Suferințele grele cari ne-a fost dat să le încercăm se datoresc pentru oricine examinează cu atenție faptele și lipsei complete de coeziune între evreii din noile teritorii și vechiul regat. Uniunea Evreilor Pământenii care a avut până azi greaua misiune de a da evreilor din vechiul regat o situație de drept prin înscrierea emancipării lor în Constituție, apărând în același timp în unire cu parlamentarii evrei știrbirea drepturilor evreilor din noile teritorii, e aceea care cheamă azi pe evreii din noile teritorii la organizare, fiind adânc convinsă că acesta e singurul și cel mai eficace mijloc de luptă contra antisemitismului. Pentru atingerea acestui scop, avem onoare a vă ruga să binevoiți a lua parte la consfătuirea care va avea loc la București în zilele de 27 și 28 Mai a.c. ora 4 p.m. în localul Reprezentanței UER din str. Sborului 11 (gimnaziul Cultura) pentru care am convocat o sumă de notabilități din toate provinciile. La această consfătuire se vor stabili bazele pe cari se va organiza Uniunea Evreilor din România, organizație care va cuprinde totalitatea cetățenilor evrei din toată România“⁴⁶. Deși existau asemănări, problemele co-

munităților din Banat și Transilvania nu se identificaseră cu acelea din vechiul regat. Așadar, nici abordarea nu putea fi aceeași. Încă din anul 1920 s-a pus problema unei corelări a activității comunitare evreiești din toate regiunile României. Citatele scrisori dintre organisme statului și comunități, precum și dintre Uniunea Evreilor Pământeni și Comunitatea Izraelită din Timișoara arată existența unei asemenea tendințe. Ceea ce se poate spune este că legăturile intercomunitare au funcționat mai mult sau mai puțin formal, păstrarea distanței nefiind întotdeauna de bun augur, aspect pe care vom avea ocazia să-l evidențiem în altă parte. Nu este mai puțin adevărat că istoria diferită a comunităților dintr-o parte și alta a Carpaților a împiedicat o acomodare, respectiv, o fuzionare rapidă. Diferența dintre timpul emancipării a fost și ea un factor care a întârziat apropierea. Nu în ultimă instanță, necunoașterea limbii române de către majoritatea evreilor din Banat și Transilvania (mai ales în primul deceniu de după unire) a fost un handicap greu surmontabil.

De unde provenea această disfuncționalitate? Marea adunare de la Timișoara a arătat că evreii din noile regiuni ale României erau interesați să-și clarifice aspirațiile, căutând să depășească accentele datorate multiplelor apartenențe. Dacă din punct de vedere lingvistic și cultural am văzut că aparțineau spațiului cosmopolit al Europei Centrale, atunci, din punct de vedere al ritului, ei pendulau între ortodocși și neologi. Pe acest fond complicat, sioniștii au fost aceia ce au încercat și au reușit să creeze o altă opțiune, una care nu excludea fațetele existente, în schimb, promitea să le îmbogățească. Sionismul avea să ofere speranța de ieșire la lumină. Participarea, în amintita adunare, a celor trei comunități timișorene: neologă, ortodoxă și statu-quo, a fost dată ca exemplu de bună conlucrare. Au fost prezente acolo personalitățile iudaismului din Banat și Transilvania, șef rabinii Miksa Drechsler și Iacob Singer din Timișoara, șef rabinul Ernst Deutsch din Caransebeș, Iacob Rothbart, președintele Uniunii Naționale a Evreilor din Timișoara, dr. Henrik Shütz, președintele comunității neologe din Arad, dr. Miksa Klein, vicepreședintele Uniunii Naționale a Evreilor din Cluj, președinții tuturor comunităților din Timișoara, numeroși intelectuali reprezentând mai micile comunități din Deta, Reșița, Lipova, Chișineu Criș, Sânnicolau Mare, Curtici.

Formulara punctelor de vedere interferente a avut un puternic ecou în rândul participanților. În cadrul adunării, abordarea identității a fost o chestiune de fond. Interogațiile cu privire la religie, la programarea activităților evreiești au stat în centrul atenției. Au fost menționate modalitățile de punere în aplicare a programelor de deșteptare spirituală. Scopul

reuniunii a fost exprimat de dr. A. Vértes: „Am considerat că a sosit momentul să invităm trimișii comunităților transilvănene și bănățene și ai asociațiilor naționale la marea reuniune de astăzi (23 mai 1923 a.c.) care să fie dedicată aceluși măreț ideal de a ne uni forțele risipite în diverse nuanțe politice, astfel încât să le putem orienta în beneficiul universal al evreimii“. Aspirația spre o identitate națională era mai mult decât evidentă. Evreimea din Banat, Crișana, Transilvania nu numai că intuia necesitatea reorganizării ei pe noi principii, cu alte țeluri în comparație cu acelea anterioare, dar era conștientă că supraviețuirea va depinde de unificarea mișcărilor sale. Construirea statului propriu avea să fie văzută ca un simbol al ideii de eliberare. Reuniunea de la Timișoara din 23 mai 1923 a pus bazele unei ferme orientări sioniste. Succesul ei a depins enorm de înțelegerea priorităților în noul proces de emancipare⁴⁷. Politica sionistă deschis afirmată de evreii din Banat nu a însemnat o lipsă de loialitate față de statul român. Minoritatea evreiască s-a autodefiniț în felul acesta fără a prejudicia cu ceva identitatea statului în care trăia. Să reținem că, mai ales în prima etapă a existenței lor sub jurisdicția statului român, evreii din Banat și Transilvania au resimțit nevoia propriului organism de reprezentare; aceasta nu doar pentru că problemele lor făceau parte din specificul acelor regiuni, dar și pentru că partidele spre care se îndreptaseră, Partidul Național Român (devenit Partidul Național Țărănesc) și Partidul Maghiarilor, i-au decepționat prin neglijarea situației lor. Spre exemplu, la alegerile din anii 1927 și 1928, candidând pe lista Partidului Maghiarilor, respectiv pe aceea a liberalilor, evreii din Banat și Transilvania au reușit să câștige doar două locuri în Parlamentul României (Vezi evidența situației politice a evreilor în *Erdelyi Magyar Évkönyv*, 1930, p. 114).

Tendința spre o stratificare de ordin cultural-lingvistic a fost frecvent stimulată de guvernele de la București, mai ales că ea favoriza politica de românizare. Condușe cu abilitate uneori, în forță alteori, raporturile cu minoritățile României interbelice au făcut parte dintr-o strategie pe termen mediu și lung prin care se urmărea fie asimilarea, fie provocarea emigrării⁴⁸. Deși se afirmase mișcarea sionistă, evreii din Banat au continuat să susțină interferențele de ordin cultural, pledând pentru o comunicare plurilingvă și transcomunitară conform fizionomiei sociale și culturale a regiunii. Din punctul de vedere al istoriei ideilor politice, segregarea pe criterii așa-zis etnice fusese contrabalansată în Banat de aspirațiile liberale și social-democrate. Atitudinea aceasta se va regăsi și în anii dictaturilor de mai târziu, inclusiv în aceea comunist-na-

ționalistă a lui Ceaușescu⁴⁹. aproape întotdeauna relațiile dintre evrei și autoritățile române au purtat însemnele ambiguității, lucru asupra căruia atrag atenția și alți cercetători. Pe de-o parte, oficialitățile României interbelice admiseseră funcționarea firmelor comerciale și industriale proprietate evreiască; acceptaseră deschiderea școlilor evreiești. Pe de alta, în baza unor rapoarte ale poliției, comunitatea era etichetată ca fiind periculoasă și neintegrabilă⁵⁰. Alteori, în aceleași dări de seamă ale serviciilor de informații se afirma că evreii se disting prin „speculație, care este pâinea lor zilnică“. În sfârșit, în documentele care oferă informații despre desfășurarea grevei din 1920, ei sunt considerați ca „elemente ale propagandei și ale neliniștii“⁵¹. Să fi fost vorba de temeri justificate cât de cât? Oare evreii din regiunile fostului imperiu erau interesați și mai ales capabili să pună în pericol integritatea statului român constituit în urma tratatului de pace de la Versailles? Din prezentarea condiției și a preocupării evreilor în perioada de trecere de la jurisdicția austro-ungară la aceea românească nu rezultă că suspiciunile și supravegherea ar fi fost motivate în vreun fel. Cât privește orientarea politică antisemită a autorităților ea avea deja o tradiție în viața culturală și politică a vechiului regat.

*

* *

4. *Statutul economic și contribuția la civilizația României interbelice.* Activitățile desfășurate de evreii din Banat în anii de după primul război mondial reflectă o atracție spre profesiile liberale: inginer, avocat, profesor, medic, farmacist, industriaș, comerciant. Prestigiul pe care îl dobândiseră în ultimele decenii de existență a monarhiei dovedea recunoașterea utilității sociale și economice a activităților lor, încrederea pentru practicarea profesiilor amintite.

Meseriile tradiționale fuseseră la rândul lor un avantaj care în bună măsură a putut fi valorificat în noul stat român. De pildă, 38% dintre evreii din Arad și ținuturile înconjurătoare au fost meșteșugari la începutul veacului al XX-lea⁵². Tot atunci, comerțul ocupa un loc privilegiat în toate centrele din Banat, precum și în mediul rural. 55% dintre evreii arădani au fost comercianți⁵³; ei vor contribui, la fel de mult cum o făcuseră în imperiu, la dezvoltarea economică a României interbelice. La Lugoj, lucrurile nu diferă. În fiecare familie, cel puțin un membru a fost implicat în activități comerciale⁵⁴. Între evreii din Reșița și Oravița exista un număr destul de ridicat de mici negustori, dar și de comercianți cultivați, provenind din marile centre ale fostului imperiu⁵⁵. La Timișoara,

firmele comerciale evreiești fuseseră foarte apreciate, cooperarea dintre oamenii de afaceri conferind o stabilitate economică și politică orașului. Nota de eleganță de sorginte vieneză practică de comercianții evrei a fost apreciată de locuitorii orașului, dar și de vizitatori. Și aceasta a contribuit la un alt gen de relații evreo-germane, evreo-maghiare și evreo-române. O anumită admirație față de capacitatea organizatorică, față de dinamica impregnată domeniilor vieții practice nu trebuie subestimată atunci când căutăm să înțelegem poziția evreilor în societatea timișoreană și bănățeană în ansamblu.

Întreprinzătorii au avut și ei continuitate, mai ales că statul român a fost nevoit să se folosească de capacitatea lor profesională și managerială pe fondul în care îi lipseau specialiștii. La fel de adevărat este că prestigiul de care se bucura spiritul de inițiativă al evreilor în rândul populației din Banat a împiedicat, pentru un timp tendințele Partidului Național Liberal al lui Brătianu de a înlocui vechea categorie de întreprinzători cu una de origine etnic-românească. Numărul minorităților din Banat a fost ridicat în anii interbelici, ceea ce a făcut posibil primatul intereselor economice locale în dauna teoriilor și măsurilor cu un caracter etnicist venite dinspre guvernele României interbelice. Industria textilă din Timișoara a beneficiat de aportul substanțial al întreprinzătorilor evrei, fie patronul, fie copatronul, fie directorul întreprinderii de industrializare a lânii fiind din rândul evreilor⁵⁶. Între altele, merită a fi reținute numele familiei Singer și acela al directorului și acționarului Theodor Hecht. Fabricile de mănuși, pantofi, pălării din Timișoara au fost administrate ori patronate de evrei. Nu arareori, maiștrii și muncitorii cei mai pricepuți ai acestor instituții proveneau din rândul lor. Aidoma fusese în cazul fabricii de bere, unde prezența lor a reprezentat o adevărată tradiție⁵⁷, reluată și în anii de după al doilea război mondial, când aportul evreiesc a fost din nou de primă importanță în funcționarea acestui sector industrial al orașului. Exemplele — între care acela al inginerului șef Francisc Theiss, coordonatorul producției fabricii din 1979 și până astăzi — sunt memorabile.

Și viața economică a Aradului a fost populată de evrei. Alături de maghiari și șvabii germani, ei formaseră clasa de mijloc a urbei. Fabrica de textile a familiei Neumann, înființată în anul 1900, a fost celebră în perioada interbelică și vom avea ocazia să vedem într-un capitol următor al cărții în ce anume a constat celebritatea națională a instituției, precum și cât de influent a fost unul din patronii săi în anii de prigoană: e vorba de baronul Franz von Neumann sau Francisc Neumann de Végvár. Să reținem deocamdată că în industria textilă arădeană participarea evreilor

a fost semnificativă. Din totalul de 13 întreprinderi de profil, un număr de 7 erau evreiești. În industria chimică, din totalul de 12 întreprinderi de profil, un număr de 7 erau evreiești. În industria chimică, din totalul de 12 întreprinderi, 4 fuseseră ale evreilor. În domeniul materialelor de construcții, din 4 întreprinderi, 3 erau patronate de evrei. Din cele 16 tipografii existente în oraș, 7 aveau proprietari evrei. Fabricile de oțet de la Arad (la fel ca acelea de la Timișoara și Lugoj) au aparținut unor întreprinzători evrei. Din cele 3 fabrici de instrumente muzicale, 2 erau evreiești⁵⁸. Participarea evreiască la industrializarea lemnului o indică existența întreprinderii Czettel ce a luat ființă în anul 1926. Industria de mașini cunoaște o dezvoltare ca urmare a activității întreprinderii Grundmann, înființată în anul 1924. Mulțimea atelierelor meșteșugărești este un alt exemplu de implicare economică. Proprietățile din comunele județului Arad sunt și ele o dovadă concludentă a contribuției la prosperitatea regiunii: e vorba de 10 mori 3 fabrici de cherestea, o fabrică de spirt, 3 teascuri de ulei, o piuă de postav, o balastieră, o fabrică de exploatarea pietrei, acestea fiind datele ce rezultă din dispozițiile de expropriere a familiilor evreiești din mediile rurale arădane în cursul anului 1942, exproprieri dictate de regimul generalului Ion Antonescu⁵⁹. Câteva mari instituții bancare arată rolul major al bancherilor evrei, e vorba mai ales de *Arader Allgemeine Sparkasse*, *Arader Comitats Sparkasse*, *Banca Italiană* și *Societatea Bancară Română*⁶⁰.

O reconstituire a vieții industriale și comerciale a Lugojuului interbelic indică prezența masivă a inițiativelor și a capitalului lumii evreiești. Într-un oraș care număra 18–20 000 de locuitori și unde populația evreiască se ridica până la aproximativ 1 000 de suflete, activitatea ei era vizibilă în: industria farmaceutică, unde cunoscuți deveniseră frații Carol și Bodi Vértes; morărit și panificație, unde *Moara Klára* deținea monopolul, ea fiind patronată de Zoltán Deutsch, Boris Goldmann și Klára Schwartz; industria textilă, în care fabricile *Braun*, *Barát & Lengyel* și *Întreprinderea Textilă* (aceasta din urmă proprietatea fraților Krammer, absorbind în jur de 700 de muncitori) se dezvoltaseră foarte bine; industria de jucării, cunoscută sub numele *Sidon* și *Jalusz*. Trei tipografii excelente funcționau la Lugoj: *Auspitz*, al cărei patron a fost familia Schlinger; *Husvet* și *Höffer*, condusă de Maximilian Dreichlinger; casa de presă și editura *Sepher* condusă de Lajos Giskalay și Sziklay. Toate aveau și câte o librărie pentru desfacerea propriilor produse. În perioada 1925–1935, cunoscuta bancă purtând numele *Cărășana* a fost condusă de bancherul Weicherz. Nu ar fi lipsit de interes să menționez că micii meseriași evrei

au jucat un rol deosebit în păstrarea trăsăturilor specifice vieții urbane din vechiul imperiu. Ceasornicarii și bijutierii aveau o tradiție datând de la 1872, familia Braun fiind cea mai celebră în amintitele domenii. Croitoria familiei Bronfeld a fost aceea ce oferea îmbrăcămintea de modă. Cafeneaua *Bristol* a lui Ștefan Solomon fusese unul dintre cele mai căutate localuri din centrul Lugojului. La fel ca la Arad și Timișoara, arterele principale au fost mult îndrăgite nu numai pentru promenadă, dar și pentru lanțul de magazine. Între ele, o parte apreciabilă fusese proprietatea unor familii evreiești⁶¹.

Evreii din Banat nu reprezentau doar clasa de mijloc burgheză, nu fuseseră doar fermentul vieții economice. Preocupați la fel de mult de cultură și de asigurarea unei atmosfere multi și intercomunitare destinsă, ei au pledat pentru formarea societății civile așa cum o făcuseră odinioară în multe din centrele defunctei monarhii. Compozitorul Gheorghe Kurtag, acela care a primit premiul Herder, cântărețul Oskár Kálmán, care a evoluat ca solist al Operei din Budapesta, profesorul de medicină Hugo Strusz, cel ce a fost decanul Facultății de Medicină de la Cluj, rabinul Emanuel Lenke, familia celebrului fizician Teller sunt exemple cât se poate de grăitoare despre aspirațiile evreimii din Lugoj. În aproape toate orașele din Banat evreii au creat, prin instrucția, prin tradiția culturală, dar și prin standardul economic al comunității lor acel mediu potrivit cultivării valorilor artistice și științifice. Meritele compozitorului Max Eisikovici din Timișoara au fost recunoscute de toți melomanii României. Activitatea stimulantă a soliștilor Filarmonicii din Arad, între care au excelat Magda Weil, Tiberiu Klausner, Maria Berend, mulți alții, au contribuit cu talentul lor la dezvoltarea patrimoniului cultural al României. Din această regiune au plecat evrei ce au dobândit o mare reputație internațională. Așa este cazul muzicianului Gabriel Banat (Jean Gabriel Hirsch) ce a făcut o strălucită carieră în S.U.A., fiind lansat la New York de George Enescu.

Relația intercomunitară a funcționat, ceea ce parțial avea să explice perpetuarea unei condiții relativ bune a evreilor în Banatul interbelic. Stările conflictuale erau neînsemnate până la apariția dictaturilor lui Carol al II-lea și Ion Antonescu. Pe măsură ce și-au însușit limba noului stat, evreii au cooperat în mod firesc și cu românii. Mai puțin în Banat și mai mult în Transilvania și Crișana, suspiciunea populației românești față de evrei se datora folosirii limbii maghiare. Alimentarea acestei stări de spirit o făceau autoritățile, iar ecoul s-a regăsit printre tineri. Astfel s-a petrecut în anul 1922, când magazinele evreiești din Cluj au fost devastate,

studentii evrei eliminați din Universitatea Daciei Superioare, templele distruse, iar cărțile de rugăciune arse în fața statuii lui Matei Corvin. Atunci, tristețea a fost cu atât mai mare cu cât o parte dintre profesorii universității amintite au subscris la manifestările antisemite. Excepție au făcut aceia de orientare social-democrată; unii dintre ei, ca de exemplu profesorul Papilian de la medicină, au avut o conduită ireproșabilă, luând apărarea studenților și cadrelor didactice de origine evreiască⁶². Dacă în anul școlar 1921–1922 Facultatea de Medicină a universității din Cluj avea înscriși un număr de 357 de evrei, în anul 1927–1928 numărul acestora se redusese la 13. Întreg numărul de studenți evrei al acestei universități era de 151, ceea ce reprezenta un procent de 5,5% din total (apud: *Az erdélyi zsidó főiskola hallgatók*, în *Erdélyi Magyar Évkönyv*, 1930, p. 117). În amintitele condiții, o parte a studenților evrei din Banat și Transilvania au fost nevoiți să-și urmeze studiile în capitalele Europei occidentale. Antisemitismul din România interbelică s-a interferat uneori cu acela din Ungaria, mai cu seamă ca urmare a evenimentelor provocate de revoluția lui Bela Kun din anul 1919. Politica neliberală a așa-zișilor liberali din România, neofanariotismul grupărilor politice aflate la putere și mimând democrația burgheză occidentală, au constituit principalul motiv al răspândirii curentului antisemit. În cele din urmă, el a avut ecou și în vestul țării, în cea mai cosmopolită regiune a României, îndelung ocolită de curentele politice extremiste.

¹ Numărul evreilor din Banat era în creștere în perioada pașoptistă. De exemplu, conform statisticilor imperiale întocmite la 1848, evreii din comitatul Caraș-Severin erau răspândiți atât în orașele importante: Lugoj (reședința), Caransebeș, Oravița, Reșița, cât și în multe localități rurale: Cliciova, Susani, Sudriaș, Târgoviștea, Balinț, Gruin, Sîlha, Coșteiu Mare, Coșteiu Mic, Făget, Bârna, Rădmănești, Bara, Cladova, Remetea, Ohaba Lungă, Lăpușnic, Ierșnic, Pădureni, Toplet, Ohaba Sîrbească Jdioara ș.a. Ocupațiile evreilor în satele și comunele din Banat la mijlocul veacului trecut au fost: croitori, săpunari, negustori de prăvălie, medici, cârciumari. La Lugoj, în anul 1848, populația evreiască număra 87 de familii, având în medie câte 4 copii fiecare. Situația avea să se mențină ori să fie în creștere pe durata celei de-a doua jumătăți a secolului trecut. Cf. *Conscriptio Judaeorum. 1848 Zsido oszeirása*. Komitate Krassó. Aufbewahrt, Budapest, Filmtár B, 1722, *Magyar Ország Levéltár* (Ungarisches Staatsarchiv).

La 1852, populația evreiască a Timișoarei număra 1551 de locuitori la o populație de 20 500, ceea ce însemna 7,5% din total. Apud: J.N. Preyer, *Monographie der Königliche Freistadt Temesvár. Monografia orașului liber crăiesc Timișoara*. Ediție de Adam Mager, Eleonora Pascu și Ioan Hațegan, Amacord, Timișoara, 1995, p. 240.

² Vezi Hannah Arendt, *The Origins of totalitarianism*, 1979. Interpretarea rolului evreimii ca verigă de modernizare în mâinile statului corespunde doar parțial situației din Ungaria și Banat. Este adevărat că relația vârfurilor din sfera finanțelor continua activitatea săvârșită de vechile familii înnobilate din imperiu, adică, aceea de servitori ai intereselor statului. Ceea ce indică o situație schimbată este apariția burgheziei liberale, având inițiative de modernizare a economiei. Industriașii, antreprenorii, comercianții vor avea nu doar o pondere apreciabilă, ci și un rol dinamizator în cadrul societăților central-est europene, rămase mult în urmă comparativ cu acelea occidentale. Participarea evreilor la revoluția din anul 1848 din Ungaria și Austria a fost un semn clar al implicării lor în noul proces. A se vedea în acest sens prezența evreilor de la Timișoara și Arad în cele mai importante evenimente. Cf. J.N. Preyer, *op. cit.*, p. 213. *Istoria evreimii arădene*, volum redactat de dr. Schönfeld Iosif, prof. Glück Eugen, Kovács (Eichner) Gheorghe, Krausz Avraham (Ștefan), prof. Kovách Geza, ing. Waldmann Johannes, dr. Gordon (Ujhelyi) Toma. Editura Minimum, Tel-Aviv, 1996, p. 58.

³ Vezi *Arhiva Comunităților Evreiești din Timișoara (ACET)*, Dosar nr. 3, Diverse acte, registre, protocoale, regulamente, chitanțe din perioada 1850–1859.

⁴ *Ibidem*, fila 130. Adresă către rabinul șef David Oppenheimer, semnată de oficialitățile orășenești și regionale, datată 18 ianuarie 1856 și purtând ștampila cu următorul înscris: „Bürgermeisteramt des Landes Hauptstadt Temesvar“.

⁵ *Ibidem*, Dosar nr. 2, Diverse acte, registre, fila 28, copie a unui document din 1813 transmis de comunitatea evreilor din Timișoara autorităților prin care se solicită obținerea cetățeniei. În același sens al controlului foarte strict privind mișcarea demografică din Timișoara, vezi și fila 29, indicând copia unui document din 1815 solicitat de oficialitățile austriece din care rezultă că în Cetate trăiau 62 de familii de evrei, în afara zidurilor Cetății (adică în suburbii), 33 de familii, Cf. *Ibidem*, fila 29. Dintr-o piesă datată 1835, rezultă că obștea evreiască din Timișoara solicita încetățenirea unui număr de 10 evrei germani și a unui număr de 10 evrei spanioli. Cf. *Ibidem*, Dosar nr. 2, fila 112. Totul trebuia controlat de autorități și mai cu seamă plata contribuției bănești. Aceasta din urmă era verificată până la ultimul kreutzer.

⁶ Johann Nepomuk Preyer, *op. cit.*, 213–214. În zilele aceluia martie 1848 au avut loc și mici incidente, respectiv, ieșiri antisemite ale demonstranților. Ele au fost controlate de autorități.

⁷ ACET, Dosar nr. 56, 19221926, filele 123–124 cuprinzând un tabel amplu privind existența și modul de funcționare al Comunităților amintite la sfârșitul secolului al XIX-lea. După toate indiciile, documentul a fost redactat în anii '90 ai secolului al XIX-lea. În conformitate cu un alt document elaborat la 1871, toate comunitățile din localitățile menționate se aflau în subordinea lui „Hoher Israelitischer Landescongresz“, cf. *Ibidem*, Dosar nr. 8/1871. Diverse acte, protocoale, corespondență, chitanțe, fila 22. Conform acestui document funcționau comunități și la Vinga, Ineu, Cernei și Șipet. În Vinga (localitate ridicată la rang de municipiu în vremea Mariei Theresia, cu populație majoritar bulgară, de confesiune catolică) existența unei comunități este confirmată și de cimitirul evreiesc. La Ineu, unde până în anii '60 ai secolului nostru era în picioare o sinagogă, există de asemenea indiciile unui vechi cimitir evreiesc situat în actuala extremitate sudică a orașelului.

⁸ *Ibidem*, Dosar nr. 6/1870, filele 3–12. Vezi de exemplu statutele comunității evreiești din Lipova (un orașel, astăzi situat în județul Arad), cuprinzând drepturile și obligațiile membrilor, desfășurarea procesiunilor de cult, funcționarea sinagogii. Cf. „Statut für die isr. Religionsgemeinde Simand“ (1879), *Ibidem*, filele 13–19. Statutele comunității din Arad se află în *Arhiva Comunității Evreiești din Arad (ACEA)*, Dosar nr. 5/1845, actele 1–12, filele 1–60. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, relațiile dintre comunitățile din Arad și Timișoara sunt și mai strânse, chiar de subordonare. De exemplu, statutele societății izraelite din Arad sunt trimise spre aprobare Landesrabinatului din capitala Banatului. Vezi asemenea statute în ACET, Dosar nr. 5, 1865–1869, filele 215–218.

⁹ *Arhiva stării civile. Primăria orașului Arad*, Anii 1895, 1896, 1897, 1898, pozițiile 1, 2, 10, 11.

¹⁰ ACET, Dosar nr. 4, 1860–1864, Filele 41–55, conținând documentația cu privire la cheltuielile suportate de membrii comunității neologe din cartierul Timișoara-Cetate pentru construirea templului din actuala str. Mărășești. În legătură

cu aceste cheltuieli, vezi și dr. Moritz Löwy, *Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár bis zum Jahre 1865*, Szegedin, 1890, p. 74.

¹¹ ACET, Dosar nr. 4, filele 104–105, an. 1863.

¹² *Ibidem*, filele 88–90, an. 1863.

¹³ *Ibidem*, fila 189, an. 1864.

¹⁴ *Ibidem*, Dosar nr. 4, filele 78–79, an 1863. Vezi și Dosar nr. 5, 1865–1869, filele 40, 41, 43, an. 1865.

¹⁵ Jacques Le Rider, *Modernitatea vieneză și crizele identității*. Ediție în limba română de Magda Jeanreannaud, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, Iași, 1995, p. 33.

¹⁶ Victor Neumann, *The Temptation of Homo Europaeus (The Genesis of the Modern Ideas in Central and South Eastern Europe)*, East European Monographs, Boulder, Columbia University Presse, New York, 1993, cap. V. Vezi implicațiile în istoria ideilor politice ale conceptului de Volksgeist in *Idem, Semnificații ale istoriei ideilor politice în Europa Centrală și de Est*, în „Sfera politicii“, nr. 46, 48, 49/1996–1997.

¹⁷ Vezi placa așezată la intrarea în templu, consemnând participarea împăratului Franz Josef I la inaugurarea din anul 1872. Placa a fost realizată în marmură albă de firma timișoreană Kerschek & Kubichek. În legătură cu sărbătoarea organizată cu ocazia inaugurării templului vezi și Singer Jakab, *Temesvári rabbik a XVIII ik százabdan*, Seini, 1928, p. 43.

¹⁸ Vezi ing. Francisc Theiss, *Album jubiliar, 275 de ani 1718–1993. Fabrica de bere din Timișoara*, Timișoara, 1993.

¹⁹ Vezi *Arhivele Naționale. Filiala Județului Timiș*, Fond documente Industria Lânii Timișoara, Dosar an. 1904. Ministerul Comerțului înștiințează Consiliul municipal Timișoara de intenția construirii unei fabrici de lână și de materializarea proiectului începând cu anul 1905.

²⁰ Singer Jakab, *op. cit.*, p. 47.

²¹ *Ibidem*, p. 37 și p. 27 nota 1.

²² ACET, Dosar nr. 77/1943, filele 257–260. Memoriu adreat de Oficiul județean Timiș-Torontal al Centralei Evreilor către Centrala Evreilor de la București. În document se face un scurt istoric și se specifică modul de organizare al comunităților timișorene în diferite etape.

²³ Singer J. *op. cit.*, p. 48–49.

²⁴ *Ibidem*, p. 41.

²⁵ Josef Geml, *Alt-Temesvar im letzten Halbjahrundert 1870–1920*, Timișoara, 1927, 128.

²⁶ George Barany, *Magyar Jew or Jewish Magyar? (To the question of Jewish Assimilation in Hungary)*, în „Canadian-American Slavic Studies“ vol. 8, 1974, 1, p. 1–44. Apud: Hildrun Glass, *Zerbrochene Nachbarschaft, Dar deutsch-jüdische Verhältnisin Rumänien (1918–1938)*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1996, p. 36.

²⁷ Cf. *Magyar Zsidó Lexikon*, Budapest, 1929, p. 232.

²⁸ Apud Hildrun Glass, *op. cit.*, p. 37.

²⁹ Cf. *Arhiva stării civile. Primăria Oraşului Arad: Registrul de căsătorii pe anii 1895–1940.*

³⁰ *Ibidem.*

³¹ Hildrun Glass, *op. cit.*

³² *Ibidem.*, p. 138. Autoarea arată că între orientarea social-democrată și aceea comunistă se făcea o distincție foarte clară.

³³ „*Temesvarer Zeitung*“, 12 noiembrie 1918; cf. și „*Temesvári Hirlap*“, 12 noiembrie 1918.

³⁴ Între politicienii care militaseră pentru recunoaşterea minorităţii naţionale și aceia social-democrați nu existau contradicții, cum se susține în cărțile ce abordează tema dintr-o perspectivă unilaterală sau monoculturală. În acest din urmă sens, ar fi de dorit să atrag atenția că între volumele scrise de istoricii români, multe sunt încă tributare orientării politice a regimurilor totalitare. Și astăzi abordarea istoriei regiunii în cauză dintr-o perspectivă naționalistă este adesea evidentă. Ca exemplu, Radu Păiușan, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire*, Editura de Vest, Timișoara, 1993. Rezultă nu doar necunoaşterea problematicii minorităților din Banat, dar și ignorarea voită a complexității istoriei regionale. Motivațiile de ordin sentimental invocate în recuperarea trecutului atrag o firească reticență din partea publicului cultivat. Descrierea lucrurilor doar în măsura în care ele sunt favorabile imaginii majorității ori corespund miturilor creionate despre trecut este încă o practică obișnuită în țările din estul și sud-estul Europei. O judecată de valoare a istoriei ideilor politice care au marcat perioada de tranziție a Banatului de sub administrația austro-ungară sub aceea a statului român depinde în primul rând de o cercetare documentară temeinică, de frecventarea bibliografiei internaționale asupra subiectului în discuție.

³⁵ Vezi *Istoria evreimii arădene*, p. 64.

³⁶ „*Temesvarer Volksblatt*“, 27 martie 1922.

³⁷ Vezi în acest sens articolul: *Marmorek professzor a kelet es délmagyarország zsidóság külföldi képviselője* în „*Uj Kelet*“, nr. 1/1918.

³⁸ *Apud Istoria evreimii arădene*, p. 68.

³⁹ *Ibidem*, p. 67–68. Punctele de vedere contradictorii au fost formulate în interviuri sau articole publicate de „*Uj Kelet*“, nr. 73 din 6 octombrie 1920, nr. 145 din 7 iulie 1921, precum și de „*Aradi Közlöny*“ din 5 octombrie 1921.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 66 și 69.

⁴¹ Hildrun Glass, *op. cit.*, p. 291.

⁴² „*Lugosher Zeitung*“, 8 mai 1921.

⁴³ *ACET*, Dosar nr. 55/1920, filele 105–110 (*Jegyzőkönyv felvétellett Lugoson a lugosi izr. hitközségnek 1920 éve október 31 én tartott rendes közgyűlésén*), cuprinzând o notă (proces verbal) a discuțiilor purtate de conducerea comunității din Lugoj despre organizarea și orientarea evreimii locale. 40 de luări de cuvânt sunt menționate în document.

⁴⁴ *Ibidem*, Dosar nr. 56/1992–1926, filele 273–289 (*Az 1923 évi május hó 27 én megtartott bánáti es aradmegye országos zsidó nagygyűlés*).

⁴⁵ *Ibidem*, Dosar nr. 56/1022–1926, an. 1923, fila 339.

⁴⁶ *Ibidem*, Dosar nr. 56/1922–1926, an. 1923, fila 317 Asupra reorganizării comunităților evreiești din Banat și Transilvania în funcție de noul stat căruia aparțineau, adică, România, vezi și *Ibidem*, Dosar nr. 55/1920, filele 73–75, copia scrisorii trimisă de comunitatea israelită din Timișoara ministrului Cultelor și Artelor ca răspuns la ordonanța aceluiași minister nr. 38.095/1920.

⁴⁷ *Ibidem*, Dosar nr. 56/1922–1926, an. 1923, filele 273–289.

⁴⁸ Vezi capitolul VII al acestui volum intitulat: *Evreii din Banat în timpul regimurilor lui Carol al II-lea și Ion Antonescu*.

⁴⁹ Victor Neumann, *Multicultural Identities in a Europe of Regions, The Case of Banat Country*, Public Lecture, Institute for Advanced Study, Collegium Budapest, 22 februarie 1996 (Discussion papers nr. 34, september 1996). Studiul a fost publicat în revista „Euroepan Journal of Intercultural Studies“, IAIE (International Association for Intercultural Education), The Netherlands, Carfax Publishing Company, Abingdon (U.K.), Volume 8, Number 1, April 1997, p. 19–37. Vezi și Idem, *Semnificații ale istoriei gândirii politice în Europa Centrală și de Est*.

⁵⁰ Hildrun Glass, *op. cit.*, p. 100. Cercetarea documentară a istoricului scoate în evidență raporturile germano-evreiești din regiunile României ce fuseseră parte componentă a imperiului austro-ungar. Ea descrie modalitățile de adaptare, integrare sau izolare a celor două comunități minoritare, precum și tipologia raporturilor dintre ele și autoritățile române. Din lucrare rezultă o bună coabitare germano-evreiască în Banat în perioada 1918–1938, fenomen ce va lua pe alocuri o întorsătură diferită în vremea dictaturii lui Carol al II-lea și Ion Antonescu. Vezi și capitolul următor al prezentului volum.

⁵¹ Hildrun Glass menționează că abordarea chestiunii evreiești din Transilvania și Banat s-a făcut de către serviciile speciale ale marelui stat major al armatei în cursul anului 1920 (5–12 iunie și 18–24 octombrie), în acest sens ea făcând trimitere la *Arhivele Naționale București*, fondurile Casa Regală, 20/1920; Corpul VI Armată, Serviciul Marelui Stat Major, Biroul I, nr. 6; *Buletinul informativ săptămânal asupra situației interne*, Arhiva Istorică, Fond II, nr. 432 și 437. Apud Glass, *op. cit.*, p. 100.

⁵² Vezi *Istoria evreimii arădene*, p. 61.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Cf. dialogul cu domnul Ladislau Bloch purtat la Lugoj în data de 5 mai 1996. Domnul Bloch a fost tehnician și profesor de înot și polo, locuind toată viața în Lugoj. A cunoscut marea majoritate a familiilor evreiești care au jucat un rol în viața economică și culturală a orașului. El însuși provine dintr-o familie de meseriași foarte apreciată în Lugojul interbelic și postbelic. Trebuie să menționez că arhiva comunității din Lugoj a dispărut în timpul regimului comunist, fapt datorat neglijenței vechii administrații comunitare.

⁵⁵ Cf. dialogul purtat cu doamna Farkas Piroška la Timișoara la 26 martie 1996. Doamna Farkas s-a născut la Bozovici (județul Caraș-Severin) în anul 1903, într-o familie de evrei ce se identificaseră cu starea de spirit a vechiului imperiu al Europei Centrale. A fost de profesie medic pediatru și a avut o biografie complexă. A fost martora tuturor schimbărilor politice ale veacului al XX-lea, fiecare dintre ele marcând pentru domnia sa o nouă experiență din punct de vedere uman și a

condiției de evreu. Informațiile despre categoriile sociale ale lumii evreiești implicate în viața economică din Reșița și Oravița mi le-a relatat cu detalii, descriind totodată obiceiurile familiilor evreiești ale timpului. Despre integrarea evreilor în comunitatea mai largă, multicoloră a Banatului, mi-a oferit foarte multe argumente.

⁵⁶ Vezi *Arhivele Naționale. Filiala Județului Timiș*, Fond Documentar Industria Lânii.

⁵⁷ Și în perioada de după al doilea război mondial prezența evreilor în fabrica de bere în calitate de ingineri, contabili, muncitori-berari, a fost o constantă. Vezi lista personalului la F. Theiss, *Album jubiliar, 275 de ani, 1718–1993. Fabrica de Bere din Timișoara*, Timișoara, 1993. Între alții, amintim pe directorul Francisc Weimbach, pe inginerii șefi Ernst Klein și Francis Theiss, acesta din urmă coordonând producția fabricii timp de 31 de ani, pe contabilul șef Francisc Salzberger.

⁵⁸ Vezi datele statistice întocmite de istoricul Kovács Geza din Arad și publicate în *Istoria evreimii arădene*, p. 149.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 151.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Între firmele comerciale mai cunoscute din Lugoj am să amintesc: Pick & Nachschiz (atelier fotografic), Hirsch (textile), Carol Vértes (farmacie), Neumann (textile), Schwartz (textile), Kincs & Tauber (alimente), Reisz (coloniale și delicatose), Popper (mercerie), Klein (magazin mixt), Filinger (textile), Neumann (alcool), Reichenbach (lumânări), Holzer (textile), Spitzer (textile). Reconstituirea a fost posibilă prin dialogul purtat cu Domnul Ladislau Bloch la 5 mai 1996.

⁶² Cf. dialogul cu doamna Farkas Piroška din 26 martie 1996. În anul 1922, doamna Farkas a fost între acele persoane care au fost exmatriculate din Universitate, fiind martora evenimentelor de la Cluj.

A. Perioada de tranziție de la administrația habsburgică austriacă la administrația românească

1. Consiliul Național Evreiesc

După încheierea primului război mondial și destrămarea imperiului habsburgic și unirea Bucovinei cu Regatul României, a început procesul de revenire a refugiaților evrei la Cernăuți¹, capitala Bucovinei, precum și în toată provincia Bucovina. Marea majoritate a refugiaților evrei s-au întors la Cernăuți. Unii însă, cu precădere scriitori și ziariști de limbă germană, precum și câțiva oameni cu profesii liberale (medici, avocați, ingineri) și anumiți oameni bogați care deținuseră poziții de vază în viața economică, au rămas împreună cu familiile lor la Viena și în alte localități din Austria, Cehia și Germania, în care se refugiaseră în timpul războiului. Printre aceștia se numărau: doctorul Philip Menczel, un vechi activist sionist din Bucovina și redactor al ziarului „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”²; activistul sionist Löbel Taubes; poeta Clara Blum; doctorul Nathan Birnbaum (care s-a stabilit în Germania) și cei trei fii ai săi: poetul Uriel Birnbaum; lingvistul Solomon Birnbaum și pictorul Menahem Birnbaum. De asemenea, țadikul hasidimilor (rebe) din Sadagura, rabinul Avraham Jaakov-Friedman, a rămas la Viena până la Anschluss (anexarea Austriei la Germania nazistă), în anul 1938, când a emigrat în Palestina. Printre persoanele cu poziții înalte în economie care au rămas la Viena, menționăm pe Max Delfiner.

Din punct de vedere numeric, refugiații evrei care nu s-au întors la Cernăuți după terminarea războiului nu prezentau o importanță deosebită. În schimb, mulți dintre locuitorii germani și, în special polonezi, nu s-au întors în oraș. În anul 1919, la împlinirea unui an de la trecerea orașului sub administrație românească, după revenirea refugiaților plecați în timpul

* Lucrarea de față e bazată în mare parte pe materialele arhivei Comunității evreiești din Cernăuți, păstrate în arhiva „Oblastului” Czernivtsy, fondul 325.

războiului, populația evreiască a orașului Cernăuți a ajuns la 43 555 persoane, care reprezentau aproape jumătate (47,4%) din totalul populației acestui oraș, 91 852 locuitori³. La recensământul din anul 1910, populația totală a orașului era de 87 233 locuitori, dintre care numai 28 613 evrei, care reprezentau doar 32,8% din populația totală. Populația totală a orașului a crescut în decurs de 9 ani numai cu 4 619 persoane. În schimb, populația sa evreiască a crescut în acești ani cu nu mai puțin de 15 942 persoane! Se poate spune că, la începutul perioadei guvernării românești, Cernăuți era un oraș „mai evreiesc” decât la sfârșitul perioadei guvernării austriece.

Ca urmare a războaielor civile și a pogromurilor antievreiești care au avut loc în provinciile vecine, Galiția și Ucraina, mai mult de 6 000 evrei din Ucraina și câteva mii de evrei din Galiția s-au stabilit în Bucovina. Din cauza sărăciei și degradării economice din Basarabia, care se unise și ea cu Regatul României după primul război mondial, mulți evrei din această provincie au fost atrași și ei de orașul Cernăuți.

Doctorul Benno Straucher s-a aflat la Viena în cursul celor mai mulți din anii războiului, în calitate de membru în Parlamentul Imperial (Reichstag). În dezbaterile asupra viitorului imperiului habsburgic, care a avut loc la Reichstag la 4 octombrie 1918, Straucher și-a exprimat opinia categorică după care imperiul va rămâne și în viitor un loc sigur și un cadru politic unit al unor popoare libere. La ultima ședință a Reichstagului, care a avut loc la 22 octombrie 1918, înaintea dizolvării sale, ședință la care au luat cuvântul și reprezentanții ai naționalităților din Bucovina, Straucher nu a mai participat la dezbateri.

La 22 octombrie 1918, cu 8 zile după publicarea proclamației împăratului Karl al IV-lea, urmașul împăratului Franz Joseph, asupra destrămării imperiului habsburgic, cele patru partide evreiești principale din Bucovina au hotărât întemeierea „Consiliului Național Evreiesc din Bucovina”, care urma să reprezinte evreii din Bucovina la dezbaterile asupra viitorului politic al acestei provincii și să dirijeze viața lor instituțională în perioada de trecere spre noua guvernare. La 10 decembrie 1918, în ajunul zilei intrării armatei române în Cernăuți, au fost întemeiate și formate instituțiile Consiliului Național Evreiesc din Bucovina, sub direcțiunea doctorului Mayer Ebner, conducătorul sioniștilor și a doctorului Joseph Pistiner, conducătorul socialiștilor evrei⁴.

Chiar de la prima ședință a Consiliului Național Evreiesc, desfășurată la 10 noiembrie 1918, au fost luate câteva hotărâri principale în privința funcționării comunităților evreiești, a căror activitate suferise

mult sau chiar încetase cu desăvârșire în anii războiului și ai ocupațiilor rusești: a. conducerile comunităților vor fi subordonate Consiliului Național Evreiesc, organul suprem al poporului evreu din provincie; b. comunitățile vor urmări să se transforme din Kultus-Gemeinden (comunități religioase) în Volks-Gemeinden (comunități naționale) care vor fi constituite pe baze democratice; c. până la aprobarea legislației evreiești, comunitățile vor fi conduse de direcțiuni numite de Consiliul Național Evreiesc, în conformitate cu condițiile locale 5. în conformitate cu aceste decizii, la data de 3 decembrie 1918, conducătorii Consiliului Național Evreiesc, Ebner și Pistiner, au luat conducerea comunității din Cernăuți din mâinile profesorului Wender Neuman și au transformat-o într-un for conducător larg, format din 31 personalități publice, în fruntea cărora se aflau: dr. Solomon Kinsbruner (președinte și responsabil cu bugetul); dr. Joseph Orenstein (directorul Spitalului Evreiesc); dr. Benzion Friedman (responsabil cu probleme sociale); prof. Lecker (responsabil cu instituțiile de învățământ); Leib Schechter (responsabil cu instituțiile de cult). De data aceasta, membrii forului conducător al comunității nu au fost aleși în mod individual, ci erau reprezentanții principalelor partide evreiești din Cernăuți, ceea ce era o înnoire principală importantă, introdusă prin indicația Consiliului Național Evreiesc. În anul ei de existență, de fapt, conducerea Consiliului Național Evreiesc a dus tratative cu autoritățile românești în problemele centrale ale evreilor din Bucovina.

În conformitate cu această regulă, conducerea Consiliului Național evreiesc a dus tratative cu autoritățile românești și în problema funcționării rețelei de instituții de învățământ evreiesc în orașul Cernăuți, capitala provinciei Bucovina. La 12 ianuarie 1919, o delegație a Consiliului Național evreiesc a solicitat întemeierea unui liceu evreiesc în Cernăuți, deschiderea unei școli „reale” și numirea unui inspector superior evreu pe instituțiile de învățământ evreiesc. În ziua următoare, cei 1850 elevi evrei de la gimnaziul municipal au fost despărțiți de cei 360 elevi germani de la acel gimnaziu. Liceul numărul 3, cu 1300 elevi, a fost ales ca instituție centrală de învățământ pentru concentrarea elevilor evrei din oraș. Numele școlii primare evreiești a comunității a fost schimbat din „Israelitisch-Deutsche Volksschule” în „Jüdische Volksschule” Limba ebraică a fost introdusă ca limbă de predare la clasa I-a și ca limbă de studiu obligatorie până la clasa a IV-a. Limba idiș a fost introdusă ca materie de studiu facultativ în toate clasele. Limba germană a fost înlocuită cu limba română, ca limbă de predare⁶.

Ca prim ministru-reprezentant pentru problemele Bucovinei din partea guvernului român a fost numit dr. Iancu Flondor, care a susținut păstrarea unei autonomii administrative parțiale a provinciei Bucovina⁷ și a colaborat în mod corect cu Consiliul Național Evreiesc. Urmașul său, dr. Ion Nistor, președintele Partidului Național Liberal din provincie, intrat în funcție în luna aprilie 1919, a avut însă altă părere. Dezbaterile interne din cadrul Consiliului Național evreiesc asupra limbii de predare considerată potrivită în școlile evreiești au continuat o perioadă de timp îndelungată și au amânat activitățile organizatorice de întemeiere a unei rețele potrivite de instituții de învățământ evreiesc, asemănătoare cu splendida rețea de instituții evreiești de învățământ întemeiată în provincia vecină, Basarabia, în perioada de tranziție. Abia la 23 august 1919, plenara Consiliului Național evreiesc a hotărât, cu o majoritate redusă de 28 față de 27, obligativitatea folosirii limbii ebraice ca limbă de predare în școlile evreiești. Aceasta a fost „o victorie à la Pirus“ a cercurilor naționale-sioniste, întrucât autoritățile românești, în fruntea cărora se afla ministrul-reprezentant Nistor, au anunțat în mod decisiv că copiii evrei trebuie să fie integrați în școlile publice românești și că nu se vor mai deschide școli evreiești separate. Așa s-a întâmplat că în comunitățile evreiești din Bucovina, în pofida conștiinței naționale evreiești, au rămas numai câteva instituții de învățământ evreiești izolate. Aceasta, spre deosebire de provincia vecină Basarabia, în care s-au deschis între anii 1918–1922, 75 instituții de învățământ cu limba de predare ebraică, aparținând rețelei „Tarbut“ și 25 școli primare cu limba de predare idiș. Perioada administrației românești la Cernăuți a început cu numai trei școli evreiești în cadrul comunității evreilor din acest oraș: 1. – Școala primară evreiască, sub patronajul comunității evreiești; 2. – Școala primară cu limba de predare ebraică „Safa Ivriya“, care avea regim de școală particulară întreținută de un comitet public și de organizația sionistă; „Safa Ivriya“ a organizat și cercuri de învățare a limbii ebraice și, începând din anul 1922, un seminar pedagogic pentru pregătirea profesorilor și a educatoarelor; 3. – Școala profesională „Morgenroitt“ cu limba de predare idiș, întreținută de un comitet public din cercurile de stânga: „Bund“ și aripa de stânga din „Poalei Sion“. Prin intermediul asociației „Schulverein“ au funcționat mai multe cercuri pentru învățarea limbii și literaturii idiș.

Acestor școli evreiești le poate fi alăturat Gimnaziul Municipal nr.3, ai cărui aproape toți cei 1300 elevi erau evrei, ca și mulți dintre profesori. Programul de învățământ în acest gimnaziu era însă românesc de stat, la care se adăuga un număr limitat de cursuri facultative de religie

și istorie evreiască. Abia în anul 1923 s-a deschis la Cernăuți prima ieșivă (academie talmudică), „Beer Maiym Haiyym“, cu 60 elevi de ieșiva.

Prin dispoziția guvernamentală de la 25 decembrie 1919, au fost desființate toate consiliile naționale și, în primul rând, Consiliul Național Evreiesc. Noul ministru responsabil cu problemele Bucovinei, Ion Nistor, tindea spre integrarea administrativă, politică și culturală deplină a provinciei Bucovina în România Mare. Conform normelor politice acceptate în Regatul României, conducerea comunității evreiești din Cernăuți a devenit un obiect de joc politic al partidelor politice românești de la putere. După revenirea lui Straucher la Cernăuți și înscrierea sa în Partidul Național Liberal aflat la putere, el a fost numit în luna iunie 1920 director executiv (gerent) al conducerii comunității evreiești. Astfel s-a încheiat prima încercare de activizare a comunității evreiești din Cernăuți în perioada administrației românești printr-o conducere exercitată prin delegați reprezentativi ai partidelor politice, iar comunitatea evreilor din Cernăuți s-a integrat în sistemul politic public românesc. Cu o lună mai înainte, în mai 1920, Straucher a fost ales membru în Parlamentul Român pe lista liberalilor, iar prietenul său, dr. Salo Weisselberg, ultimul primar al orașului Cernăuți în perioada regimului austriac, a fost ales senator în Senatul României. În acest mod, Straucher a revenit la poziția înaltă pe care o deținuse în rândul populației evreiești înainte de război. Straucher s-a menținut în funcțiile sale înalte în comunitatea evreiască din Cernăuți și în Parlamentul României până în luna iulie 1926, respectiv până la încheierea îndelungatei legislaturi a Partidului Național Liberal.

2. Structura sistemului politic românesc al partidelor din provincia Bucovina

Stabilirea administrației românești a adus cu sine în provincia Bucovina și tiparele vieții politice existente în Vechiul Regat: constituționalismul formal-democratic avansat, însoțit de un regim parlamentar bazat pe existența partidelor politice. Principalele partide politice care activau în Vechiul Regat s-au grăbit să-și creeze o bază politică și în noua provincie.

În primul deceniu al perioadei interbelice (1918–1929), viața politică din România a fost dominată de Partidul Național Liberal aflat la putere, în mod direct sau indirect. În fruntea acestui partid se afla vechiul politician Ion I.C. Brătianu, care își reprezentase țara la Conferința de pace de la Paris, la care se opusese cu înverșunare cererii marilor puteri de a se acorda drepturi egale tuturor evreilor din România Mare, inclusiv celor din provinciile aliate — Transilvania, Basarabia și Bucovina.

În contradicție cu numele său, Partidul Național Liberal ducea o politică de protecționism economic, iar în conformitate cu lozinca „Prin nou înșine“, acționa pentru românizarea rapidă a economiei și administrației publice din provinciile recent alipite României. Principalul reprezentant al acestui partid în Bucovina era profesorul Ion Nistor. Organul său oficial de presă era ziarul „Glasul Bucovinei“. Cu toate că Partidul Național Liberal nu era antisemit — în rândurile sale erau primiți și evrei — politica sa lovea în mod deosebit în minoritatea evreiască.

În acest deceniu, denumit de istoriografia românească „epoca de guvernare a Partidului Liberal“, a fost totuși de două ori prim-ministru, pentru perioade de timp scurte (1920–1921; 1926–1927), generalul Alexandru Averescu, eroul din primul război mondial, cu aprobarea și ajutorul partidului liberal. Generalul Averescu, om integru, a avut o comportare mai corectă față de minoritatea evreiască din România. Reprezentantul generalului Averescu în Bucovina, dr. Dorimont Popovici, a păstrat legături permanente cu conducerea evreiască din această provincie aproape în tot cursul perioadei interbelice.

Sub conducerea lui Brătianu, Partidul Național Liberal a reușit să conducă țara în decursul unei întregi legislaturi, în perioada anilor 1922–1926. În luna martie 1923, acest partid a reușit să obțină votarea în Parlamentul Român a noii constituții a României Mari, constituție care a rămas în vigoare până în luna februarie 1938, respectiv până la data instituirii dictaturii regale a regelui Carol al II-lea. Noua constituție declara egalitate în drepturi pentru toți locuitorii țării, inclusiv evrei, dar nu menționa totuși hotărârile tratatelor de pace pentru a nu le conferi evreilor și altor minorități naționale posibilitatea de a reclama nerespectarea drepturilor lor Ligii Națiunilor. Constituția nu a recunoscut evreii drept „minoritate națională“. Abia în toamna anului 1926 s-a format (prin unire) principalul partid politic de opoziție, Partidul Național Țărănesc sub conducerea lui Iuliu Maniu. Acest partid era mai sensibil la problema drepturilor cetățenești și a dovedit mai multă înțelegere pentru drepturile minorităților etnice din țară. De fapt, aproape toate partidele politice și aproape toți oamenii politici români s-au opus organizării național-politice a evreilor pentru apărarea drepturilor lor cetățenești și pentru garantarea situației lor civico-politice în stat. Cu toate că Ministerul pentru problemele Bucovinei își avea sediul la Cernăuți, liniile politice erau trasate și dictate de la București, deoarece sistemul politico-administrativ era centralizat până la extrem, iar provinciilor alipite recent la România nu li se acordase nici un element de autonomie administrativă. În lipsa unei legi

românești care să definească și să dirijeze activitatea tuturor comunităților religioase, guvernul român a permis continuarea activității comunităților evreiești din Bucovina conform legii austriece-habsburgice din anul 1890, până în anul 1928, când a fost votată legea cultelor. Cu toate acestea, până în anul 1928, guvernul român nu a permis organizarea de alegeri libere pentru consiliile comunităților evreiești, ci a numit în funcție persoane la conducerea comunităților evreiești și în consiliile de conducere ale acestora. Aceste numiri erau în conformitate cu schimbările de guvern românești, sistem practicat în toate instituțiile publice românești.

B. Morfologia socială a evreilor din Cernăuți în perioada interbelică.

1. Evreii din Cernăuți în cadrul orașului pluriethnic

Recensământul populației organizat de statul român în anul 1930 menționa populația orașului Cernăuți ca fiind de 112 427 locuitori, împărțiți pe următoarele naționalități: 42 592 evrei, 30 367 români; 16 359 germani, 15 253 ruteni-ucrainieni, 2 993 persoane de alte naționalități. Suplimentul de populație de 25 000 locuitori, adăugat în perioada 1910–1930, includea în special evrei și români. Comunitatea evreiască din Cernăuți era a treia comunitate din România Mare prin numărul evreilor, după București și Chișinău. În schimb, majoritatea polonezilor au părăsit orașul după război. Evreii care s-au stabilit la Cernăuți în perioada dintre cele două războaie mondiale proveneau în marea lor majoritate din Basarabia și o mică parte din Vechiul Regat. Diferențele mari în privința numărului de locuitori români și ruteni-ucrainieni între perioadele guvernărilor habsburgice și românești provin în special din manipulări statistice. Guvernul austriac a folosit în recensămintele populației elementul „limbă de comunicare“ („Umgangs-Sprache“) germană, menționând astfel creșterea numărului de vorbitori de germană în provincia Bucovina și în orașul Cernăuți. Guvernul român a procedat într-un mod asemănător, folosind în recensămintele populației elementul „religie“, întrucât majoritatea locuitorilor ruteni-ucrainieni era de religie creștină ortodoxă, ca și românii, mulți ruteni au preferat să se declare „români“.

Populația românească a orașului a crescut în mod deosebit ca urmare a aducerii de funcționari și de cadre didactice pentru acoperirea numeroaselor norme existente în sectorul public de stat. Acțiunea de „românizare“ a orașului a afectat toate minoritățile naționale existente în cadrul său, dar ascuțișul ei a fost îndreptat în mod special împotriva

evreilor. Bunele relații stabilite între diferitele naționalități minoritare în timpul guvernării austro-habsburgice au fost afectate.

La începutul anilor '20, relațiile între germani și evrei erau destul de apropiate. Evreii din oraș au încercat să susțină menținerea caracterului german al teatrului municipal, dar fără succes. Pe de altă parte, „Casa Germană“ a permis prezentarea spectacolelor în limba idiș ale trupei din Vilna („Wilner Truppe“) în sălile sale. Cu toate acestea, studenții germani n-au luat în considerație contribuția evreilor la germanizarea provinciei Bucovina, iar mulți dintre ei, organizați în asociația studentescă „Allemania“, au participat la răbufnirile antisemite din oraș, începând cu anul 1923. În anii '20, relațiile populației germane cu evreii au fost destul de corecte și de prietenești. Tabloul s-a modificat până la extrem în anii '30, o dată cu ascensiunea nazismului și preluarea puterii de către Hitler, în Germania. Ziarul local german „Deutsche Tagespost“, precum și majoritatea organizațiilor și asociațiilor publice germane, au început să se situeze pe o poziție nazistă-antisemită clară, începând de la această dată.

Este interesant să menționăm că mulți dintre membrii păturii intelectuale subțiri a minorității ucrainiene au menținut relații bune cu colegii lor evrei. Personalitatea cea mai proeminentă din rândul acestor intelectuali ucrainieni era doctorul Wladimir Zalozietzki, conducător și personalitate nobilă, om de cultură, care a ajutat mult evreilor și în perioade grele¹⁰. Relațiile evreilor cu populația rurală ruteană în anii '20 erau și ele destul de corecte. Aceste relații s-au deteriorat în anii '30, în mare parte sub influența grupărilor politice antisemite românești, întrucât activiștii de naționalitate ruteană voiau să dovedească un devotament desăvârșit.

O parte din intelectualitatea română — preoți, studenți, profesori — era infestată de morbul antisemitismului. Un exemplu concludent pentru relațiile dintre mica intelectualitate a diferitelor minorități cu tinerii evrei de aceeași categorie este episodul primirii făcută de studenții Universității din Cernăuți regelui Ferdinand, cu ocazia vizitei sale în oraș, în anul 1924. Studenții români au pretins studenților evrei să se depărteze de ei în timpul demonstrației, care urma să aibă loc în onoarea regelui. În timp ce studenții germani s-au alăturat studenților români, studenții ucrainieni au comunicat că vor defila alături de colegii lor evrei. Studenții evrei au salvat pe toți studenții Universității din Cernăuți de această comportare rușinoasă, anunțând că sunt nevoiți să renunțe în condițiile existente la cinstea de a defila la această procesiune sărbătorească¹¹.

În anul 1931, organizația locală din Bucovina a Partidului Național Evreiesc (Jüdische Einheits-Partei), care se organizase în mod oficial numai de câteva luni în România Mare, a susținut în alegerile parlamentare un candidat ucrainean, care și-a prezentat candidatura pe lista suplimentară numită „Blocul minorităților“. Tabloul relațiilor dintre ucrainieni și evrei la Cernăuți nu era însă clar și uniform nici în anii '20 și s-a modificat în mod drastic în cursul anilor '30: din totalul de 4 buletine în limba ucraineană care apăreau în oraș, numai unul a cerut colaboarea cu evreii, iar cotidianul „Czas“, ziarul Partidului Național Ucrainean, era eminentamente antisemit. În anii '30, agitatorii antisemiți au activat în mod special în rândul țăranilor ucrainieni, iar la alegerile parlamentare din luna decembrie 1937, marea majoritate a ucrainenilor, ca și marea majoritate a germanilor și-au dat votul partidelor antisemite, în special Partidul Național-Creștin, în fruntea căruia se aflau bătrânul antisemit A.C. Cuza și poetul Octavian Goga¹².

Evreii nu simțeau atracție nici pentru poporul român, care stăpânea orașul, nici pentru poporul ruteano-ucrainean. Majoritatea evreilor din oraș aveau o legătură intimă cu limba și cultura germană, dar germanii înșiși reprezentau în oraș o minoritate etnică mai redusă decât cea evreiască, iar de la începutul anilor '30, majoritatea germanilor din oraș — și în special tineretul german — au fost influențați de starea de spirit antisemită naționalistă.

2. Polarizarea economico-socială a evreilor din Cernăuți

Temerile asupra înrăutățirii bruște a situației economice a evreilor din Cernăuți ca urmare a schimbării regimului austro-habsburgic cu cel românesc nu s-au adeverit, cu toate că situația lor politico-civilă s-a agravat. Intelectualii și liber-profesioniștii evrei au fost afectați cel mai mult. Autoritățile românești recent instalate au concediat imediat majoritatea evreilor din serviciul public — profesorii din școlile elementare și din liceele de stat, judecătorii și salariații din tribunale, funcționarii publici superiori — sub pretextul că nu știau limba română. Intelectualii evrei, de exemplu ziariști și avocați, au avut de întâmpinat greutăți pentru a-și găsi de lucru în instituțiile noi. Situația acestor categorii nu s-a mai ameliorat în perioada interbelică, ci s-a înrăutățit și mai mult¹³.

În schimb, în anii '20, piața României s-a deschis pentru economia Bucovinei, iar orașul Cernăuți a devenit un centru al exportului din întreaga Românie spre Europa Centrală, în special spre Polonia și Germania. Comerțul en-détail și comerțul en-gros au rămas în mâinile evreilor. Pentru a asigura alegerea unui președinte român al Camerei de comerț și

industrii din oraș, autoritățile românești au amânat această alegere până în anul 1924, când, din 40 reprezentanți aleși, 15 erau evrei, printre care și vicepreședintele Camerei¹⁴.

Majoritatea reprezentanților români în Camera de comerț și industrie erau reprezentanții numiți de ministere și de municipalitate. În afară de Banca Română și de alte câteva bănci întemeiate și susținute de autoritățile românești, majoritatea băncilor au rămas în mâinile evreilor, cu toate că în mod formal unele dintre ele erau conduse de cetățeni români, spre exemplu Marmorosch-Blank și Banca Comercială Română. Într-o situație similară se aflau societățile centrale de asigurări, de exemplu, „Steaua României“.

Industria lemnului și industria produselor auxiliare din lemn au rămas și ele în mâinile evreilor. Personalitatea centrală din domeniul industriei lemnului în Bucovina era baronul Max von Anhauch, care era și președintele Fondului Național Evreiesc (Keren Kayemeth) în Bucovina. Începând cu anul 1924, la Cernăuți s-a dezvoltat industria textilă, află aproape integral în mâinile evreilor: fabrica Hercules (proprietatea lui Bernhard Delgdisch), fabrica Trianon (proprietatea lui Trichter), fabrica Tricotana (proprietatea lui Schmidt). Această industrie, existentă aproape integral la Cernăuți, avea circa 3 000 de muncitori angajați¹⁵.

La recensământul intern organizat de Comunitatea evreiască din Cernăuți în anul 1929, au fost înregistrate 1254 ateliere ale unor meseriași evrei, dintre care 263 croitori bărbătești și 102 croitoarese de damă. Dintre aceste ateliere meșteșugărești, 40% lucrau în mod independent¹⁶.

Criza economică mondială din anii 1929–1931 a afectat și România, inclusiv provincia Bucovina. Marea bancă Marmorosch-Blank s-a prăbușit, iar odată cu ea s-au prăbușit alte bănci evreiești mai mici. Începând însă din anul 1933 a avut loc o înviore rapidă a economiei românești, înviore care și-a arătat simptomele și asupra activității economice a evreilor din Bucovina¹⁷. Exportul spre Germania și spre alte țări din Europa Centrală, de exemplu Polonia, prin Cernăuți, a crescut, cu toate că regimul nazist era deja instaurat în Germania. Mai mult decât atât: spre regretul nostru, trebuie să recunoaștem faptul că mulți negustori și industriași evrei bogați nu au respectat cu strictețe boicotul economic asupra Germaniei naziste, decis de către Congresul Mondial Evreiesc și au continuat să facă comerț cu Germania nazistă, în majoritatea cazurilor camuflându-și numele. Marea burghezie economică evreiască și-a menținut poziția și în anii '30, perioadă în care s-au îndesit norii cotropirii germane și a regimului nazist asupra Europei Occidentale și Centrale.

Dar în acești ani s-a înăsprit considerabil situația clasei mijlocii și nevoiașe: meșteșugarii și muncitorii salariați. Autoritățile românești au mărit impozitele, au concediat aproape toți lucrătorii publici evrei, iar odată cu promulgarea „Legii pentru angajarea de lucrători români în întreprinderi“ (1934), lege care contravenea fățiș Constituției, până și numărul evreilor angajați în întreprinderi evreiești a fost limitat. Cu ajutorul organizației mondiale ORT și în cadrul școlii profesionale „Morgenroit“, cu limba de predare idiș, organizațiile evreiești au făcut eforturi în direcția apărării împotriva acestor măsuri de represiune economică pe calea întăririi pregătirii profesionale a tineretului evreu. La începutul anului 1937, aceste cursuri erau frecventate la Cernăuți de 600 de evrei, tineri și tinere. Majoritatea acestora învățau meserii „evreiești“: croitorie, tâmplărie și cizmărie, dar unii alegeau și alte meserii, de exemplu cea de funcționari comerciali¹⁸. Păturile sociale inferioare nu au reușit însă să treacă printr-un proces de productivizare profesională, ci au cunoscut un proces de pauperizare. În schimb, burghezia evreiască bogată a reușit să-și mențină poziția, cu excepția unei perioade scurte în timpul guvernului Goga-Cuza, până la ocuparea orașului de către Uniunea Sovietică, în luna iunie 1940, fapt care a pus capăt integral economiei libere. O dată cu începutul anilor '30, harta economico-socială a înregistrat un proces lent și grav de polarizare economică și socială. O dovadă a acestei polarizări este faptul că în anul 1936, instituțiile comunității Evreiești au fost nevoite să acorde ajutor social (ajutor în vederea procurării de alimente pentru sărbătoarea de Pesah, lemne pentru iarnă, supliment de alimente de bază etc.) la 20% dintre membrii comunității¹⁹.

Cu toate că în perioada interbelică mulți dintre membrii Comunității evreiești din Cernăuți nu erau legați de tradiția religioasă evreiască, comunitatea evreiască locală, ca de altfel și celelalte comunități din provincia Bucovina, nu a fost afectată de vreun val de asimilare națională. Printre altele, aceasta se datora numărului mare de naționalități din oraș. Evreii burghezi nu aveau nici o atracție nici pentru poporul român, care stăpânea orașul, nici pentru importanta minoritate ruteano-ucraineană. Majoritatea evreilor din oraș aveau o relație deosebit de apropiată cu limba și cultura germană, dar germanii înșiși reprezentau în oraș o minoritate mai redusă numeric decât cea evreiască, iar de la începutul anilor '30, majoritatea germanilor din oraș au fost influențați și ei de starea de spirit naționalistă antisemită. Un grup mic de intelectuali evrei a căutat să manifeste un spirit cosmopolit prin intermediul „Seminarului Etic“ (Der aetischer Seminar), care a dezvoltat ideile filosofului evreu german Constantin

Brunner²⁰. La recensământul din 1930 însă, 98% dintre persoanele de religie mozaică din oraș au declarat că aparțineau naționalității evreiești!²¹. Mai mult decât atât, sub imboldul Partidului Evreiesc, 70% dintre evreii din oraș au declarat idișul ca limbă maternă, lucru care era departe de realitate. Cu toate acestea, cronica cotidienele locale din oraș menționează câteva sute de cazuri de botez, convertire la creștinism și căsătorii mixte ale unor evrei, în majoritatea cazurilor cu anumite scopuri. La data întemeierii ghetoului evreiesc de către autoritățile românești în luna octombrie 1942, s-au aflat printre evrei un număr de 850 convertiți la creștinism, care în marea lor majoritate o făcuseră ca să-și salveze viața sau chiar și o parte de capital pe această cale²².

C. Conducerile numite (Gerentschaften) în primul deceniu al administrației românești (1918–1929)

1. Perioada românească a conducerii absolute a comunității evreiești din Cernăuți de către Straucher (1920–1926).

După întoarcerea lui Straucher* la Cernăuți, în luna martie 1920, a avut loc o încercare de împăcare între el și conducerea națională-sionistă, în fruntea căreia se afla Mayer Ebner**. Această încercare însă nu a reușit, prăbușindu-se după o perioadă scurtă. În decursul celor două decenii de administrație românească, până la decesul lui Straucher în primăvara anului 1940, la vârsta înaintată de 88 de ani, pe de o parte — și emigrarea lui M. Ebner în Palestina, la începutul anului 1940, după cel de al XIX-lea Congres Sionist — pe de altă parte, rivalitatea puternică dintre cei doi conducători a continuat. Ziarul oficial „Ostjüdische Zeitung“, redactat de Mayer Ebner, a publicat atacuri violente la adresa „regelui uliței

* Dr. Benno Straucher (1872–1940) a ocupat posturile reprezentative ale Comunității evreiești din Cernăuți și ale evreilor din Bucovina peste 30 de ani. În anul 1897, el a fost ales deputat în parlamentul imperial din Viena (Reichstag) și a continuat să servească în parlamentul imperial până la destrămarea imperiului în 1918. În 1904 el a fost ales președinte al Comunității evreiești din Cernăuți și a continuat să servească în această funcție până în 1928. În 1920 el a fost ales și ca deputat în Parlamentul Român, până în anul 1926. Toate aceste funcțiuni el le-a împlinit prin cumul, în același timp.

** Dr. Mayer Ebner (1872–1955), ideologul și îndrumătorul organizației sioniste și Partidului evreiesc din Bucovina, redactorul organului sionist „Ostjudische Zeitung“, a participat la toate congresele sioniste mondiale începând din 1897, membru al Parlamentului Român în două legislaturi, personalitate centrală a iudaismului bucovinean.

evreiești”, pe care l-a denumit, printre alte epitete insultătoare, „Moschko“ (poreclă sarcastică din argoul limbii idiș, dată celor care îl linguseau pe boier) ca urmare a faptului că se ploconea în fața autorităților românești. Același ziar a criticat aspru și comportarea autoritară a lui Straucher la comunitate. Straucher a răspuns cu aceeași monedă, prin intermediul buletinului său „Volkswehr“ și a acuzat opoziția, atât pe cea sionistă de sub conducerea lui Mayer Ebner, cât și pe cea socialistă de sub conducerea lui Joseph Pistiner, de flecăreală ideologică și de incapacitate de aplicare a acesteia în practică²³. Straucher s-a opus organizării de alegeri generale la comunitatea evreiască, fie că ele s-ar fi desfășurat pe baza regulamentului austriac, fie că s-ar fi desfășurat pe baza regulamentului nou. Fiind ocupat și cu viața parlamentară în calitate de membru al Parlamentului României (deși activitatea sa în Parlament nu a cunoscut o intensitate remarcabilă), Straucher a transmis conducerea practică a treburilor comunității în mâinile prietenului său, bancherul Bernard Fleminger. În viața publică evreiască din Cernăuți au apărut partide cu caracter ideologic-social existente pe ulița evreiască în Europa Centrală și Răsăriteană: partide sioniste de diferite nuanțe, partide socialiste și chiar partide religioase. Straucher însă activa în afara acestui cadru efervescent de partide, iar funcția sa de conducere la comunitate se baza pe devotamentul personal al unui grup de prieteni care se uniseră într-un fel de partid numit Volkspartei (Partidul Poporului), care publica și un buletin cu titlul „Volkswehr“ (Apărarea populară).

Benno Straucher a fost numit în funcția de „Gerent“ și președinte al conducerii comunității, numită și aceasta „Gerentschaft“, pentru prima oară la 16 iunie 1920, de către reprezentantul guvernului Averescu în provincia Bucovina²⁴. După schimbarea de guvern din anul 1922, el a fost numit din nou „Gerent“ al problemelor comunității, la data de 9 decembrie 1922, de către ministrul Ion Nistor, reprezentantul noului guvern de sub conducerea Partidului Liberal²⁵. Administrația Straucher obișnuia să publice rapoarte scurte asupra activității anuale a conducerii comunității, în presa evreo-germană²⁶. Abia în anul 1925, administrația Straucher a publicat o broșură separată, cuprinzând raportul de activitate pe anul 1924. Pentru prima oară, raportul anual de activitate a fost publicat în limba română²⁷. Administrația Straucher a avut grijă să facă diferență între problemele curente ale comunității și desfășurarea luptelor politice. Ea a făcut reparații și renovări la clădirile comunității, care fuseseră avariate și neglijate în anii războiului: „Casa Națională Evreiască“, Sinagoga mare, Spitalul evreiesc, Orfelinatul evreiesc; a făcut reparațiile necesare

la cimitirele evreiești. Ea însă nu s-a amestecat în chestiunile politice importante dezbătute în Parlamentul Român, dintre care cea mai stringentă era redactarea noii Constituții a României și garantarea egalității în drepturi pentru evrei. Ea nu s-a amestecat nici în lupta dusă în viața publică evreiască națională pentru garantarea existenței instituțiilor de învățământ evreiesc.

2. *Rabinii-șefi*

Deoarece în anul 1913 a decedat președintele Tribunalului Rabinic, rabinul Benjamin Weiss, iar în anul 1922 a decedat șef-rabinul dr. Joseph Rosenfeld, conducerea comunitară a lui Benno Straucher a trebuit să se ocupe de numirea rabinilor-șefi ai comunității. La sfârșitul războiului, organizația sionistă a recomandat alegerea în funcția de președinte al Tribunalului Rabinic a rabinului Meschulam Rath, învățat în Tora, profesor de Tora și de asemenea sionist activ. Totuși, sub presiunea lui Straucher, a fost ales în această funcție în anul 1923, cu majoritate de voturi, dar spre nemulțumirea unei mari părți a opiniei publice din comunitate, rabinul Benzion Katz, născut în orașul Siret. Rabinul Benzion Katz nu a reușit să lase o amprentă deosebită în decursul rabinatului său (1923–1934), iar în anul 1936 a fost repusă pe tapet candidatura rabinului Meschulam Rath pentru funcția de președinte al Tribunalului Rabinic. El a fost ales cu unanimitate de voturi. Funcția de șef-rabin modern al comunității a rămas vacantă timp de patru ani și abia în luna martie 1926 a fost ales în această funcție în unanimitate rabinul-doctor Abraham Jaacov Mark.

Născut într-un orașel de lângă Zaleszciki, la granița de nord a Bucovinei, rabinul-doctor Abraham Jaakov Mark (1884–1942) a dat examene la cursuri fără frecvență la gimnaziul din Cernăuți și a primit titlul de doctor în filosofie de la Universitatea din Viena. El era un sionist înflăcărat, a servit ca președinte al organizației sioniste-religioase „Mizrachi” pentru provincia Bucovina și a fost delegat la congrese sioniste. Orator de elită și educator, el a acordat o deosebită atenție învățământului evreiesc și în mod special, Seminarului pedagogic ebraic de pe lângă școala „Safa Idriya”, pe care l-a condus în mod direct. Spre deosebire de predecesorii săi în funcție, dr. Eliezer Igel și dr. Joseph Rosenfeld, el s-a ocupat mult de predarea de lecții de Tora și Talmud și a stat relativ în umbră în domeniul vieții politice. Rabinul Abraham Jaakov Mark a fost asasinat, împreună cu câțiva dintre colaboratorii săi, printre care și cantorul principal al Templului, la 6 iulie 1942, de către

armata română, încadrată de unități speciale ale armatei germane-naziste și a fost îngropat în mormântul comun al victimelor pogromului²⁸.

D. Instituțiile de asistență socială, de ajutor reciproc, de cultură și de cult în comunitate

Evreii din Cernăuți au moștenit din perioada habsburgică o comunitate care funcționa deosebit de bine și era înzestrată cu o rețea variată și bogată de instituții de asistență socială, ajutor reciproc, cultură, cult religios și învățământ. Dintre cele 18 instituții aflate în proprietatea comunității, principalele erau: „Casa Națională Evreiască”, Spitalul evreiesc, Orfelinatul evreiesc, Căminul evreiesc de bătrâni, Școala evreiască, Sinagoga mare din cartierul evreiesc și Templul („Tempel”) din centrul orașului, două cimitire, abatorul, baia rituală („mikve”). Aceste instituții erau întreținute și activate direct de către conducerea comunității din bugetul ei obișnuit și cu ajutorul donațiilor evreilor bogați din comunitate. Numai după sfârșitul primului război mondial, o dată cu agravarea strâmtorării economico-sociale la începutul perioadei administrației românești, au venit în ajutorul evreilor din Cernăuți și organizații evreiești mondiale de asistență: Joint-ul american (al cărui centru mondial era la Chicago), ORT și OSE, ale căror centre mondiale erau la sfârșitul războiului la Berlin. Instituțiilor de asistență socială, de ajutor reciproc, de învățământ, de cultură și de cult religios deținute și activate direct de conducerea comunității trebuie să li se adauge circa 125 organizații și asociații de voluntari, majoritatea lor înregistrate și la autorități, care activau în aceleași domenii și i-au adus orașului denumirea de „Die Stadt der Vereine” („orașul asociațiilor și organizațiilor”). Marea majoritate a acestor organizații funcționau bine, cu o conducere corectă, iar de-a lungul istoriei s-au înregistrat numai cazuri izolate de incorectitudine sau de afectare a fondurilor lor bănești²⁹.

a. Instituțiile de asistență socială, de cultură, de cult religios și de învățământ activate direct de conducerea comunității

„Casa Națională Evreiască” a fost construită în anul 1908, din inițiativa președintelui comunității, Benno Straucher. Această clădire, construită în centrul orașului, lângă Teatrul Municipal, era cea mai frumoasă dintre clădirile „Caselor Naționale”, destinate concentrării activităților culturale și a organizării naționalităților din oraș: germanii, românii, ucrainenii și polonezii. În clădirea Casei Naționale Evreiești au fost concentrate toate birourile comunității. În aceeași clădire aveau loc

— cu aprobarea conducerii comunității — diferite activități culturale și organizatorice. Contrar tradițiilor evreiești, pe coridorul splendid al clădirii a fost postată statuia lui Struacher. Această clădire a servit drept sediu birourilor comunității până la ocuparea orașului Cernăuți de către Uniunea Sovietică, în anul 1940, când instituțiile comunității evreiești au fost dizolvate. În perioada sovietică, această clădire a fost preluată de stat și folosită pentru activități ale tineretului. Abia recent, după instaurarea noii administrații ucrainiene, clădirea a fost, în parte, returnată supraviețuitorilor comunității evreiești.

Spitalul evreiesc era instituția cea mai prestigioasă și cea mai veche dintre instituțiile de asistență socială ale comunității evreilor din Cernăuți. Un spital evreiesc a fost întemeiat în oraș încă în anul 1786, dar abia în anul 1853 a fost construit un spital evreiesc modern și extins, așezat definitiv pe terenul său propriu, datorită donației personale a vicepreședintelui comunității, Markus Zucker. În anul 1888, în perioada președinției lui Naftali Titinger, Spitalul evreiesc a fost transferat în proprietatea directă a comunității.

În anii '20, acest spital conținea patru secții: boli interne, ginecologie, două secții de chirurgie, precum și sectoare pentru boli de piele și boli sexuale; nas, gât și urechi, precum și un laborator fizico-chimic. Spitalul funcționa cu un personal compus din 17 medici și 14 surori medicale, care îngrijeau circa 120 de bolnavi. În perioada administrației românești, comunitatea evreiască a fost solicitată să extindă Spitalul evreiesc și să-i creeze o bază nouă. Spitalul evreiesc se bucura de o apreciere favorabilă și chiar mulți creștini solicitau să fie internați acolo. Întrucât în Spitalul evreiesc din Cernăuți se internau și mulți bolnavi din toate celelalte comunități din Bucovina, conducerea comunității evreiești din oraș a solicitat în anul 1926 ca acest spital să fie declarat spital evreiesc al întregii provincii Bucovina și, în conformitate, să primească susținere materială din partea tuturor acestor comunități. Această solicitare a fost însă respinsă. În decursul anilor din perioada administrației românești, a funcționat ca director general al Spitalului evreiesc doctorul Joseph Orenstein³⁰.

Orfelinatul evreiesc a fost întemeiat în anul 1904, din donația familiei Wagner. În perioada administrației românești dintre cele două războaie mondiale, această instituție a fost întreținută de Joint. În anul 1921, în acest orfelinat au fost adăpostiți și îngrijiți 112 copii orfani, mulți dintre ei ca urmare a războiului. În anul 1926, numărul copiilor orfani adăpostiți acolo a scăzut la 53.

Căminul de bătrâni a fost întemeiat în anul 1910. În acest cămin de bătrâni locuiau și erau îngrijiți circa 40–60 de vârstnici.

Cimitirul vechi, respectiv cimitirul „turcesc“, în care se aflau pietre funerare de mare valoare artistică și istorică, închis în anul 1866, a fost trecut cu plugul și ras de pe fața pământului de către administrația sovietică după anul 1940. **Cimitirul nou** a fost întemeiat în satul Horecea. Actualmente se află în acest cimitir mai mult de 80 000 de morminte, majoritatea lor din „epoca de aur“ a comunității. Printre ele sunt și monumente funerare de valoare artistică, ale plutocraților, foști conducători ai comunității. Administrația sovietică a abandonat acest cimitir, înmormântând evreii decedați într-un cimitir comun pentru toate naționalitățile. Recent, cimitirul evreiesc „nou“ a fost restaurat din inițiativa resturilor comunității evreiești, cu ajutorul autorităților.

2. Ajutorul organizațiilor mondiale evreiești de asistență socială: „Joint“, „ORT“ și „OSE“

Organizația „Joint“ și-a început activitatea în Cernăuți la 1 octombrie 1919 și și-a încetat partea principală a activității sale în acest oraș, precum și în toată provincia Bucovina la 1 august 1921³¹. În această perioadă, ajutorul de la „Joint“ a cuprins un total de 15 milioane lei, distribuiți astfel: refacerea surselor de venituri și de întreținere afectate în perioada războiului — 6 milioane lei; asistență socială pentru săraci — 3 milioane lei; pachete cu alimente — 3 milioane lei; susținerea instituțiilor pentru copii — 2 milioane lei; restul pentru îngrijirea bolnavilor. În fruntea comitetului local al organizației „Joint“, aproape de-a lungul întregii perioade a administrației românești, s-a aflat Karl Klüger, anterior redactor și editor al ziarului „Czernowitzer Tagblatt“, iar în anul 1926 senator ales, în Senatul român. După anul 1921, organizația „Joint“ și-a redus activitatea în comunitatea evreilor din Cernăuți, în perioada 1921–1940 concentrându-și eforturile pentru întreținerea orfelinatului. În orașul Cernăuți, organizația „Joint“ a contribuit timp de 10 ani, prin intermediul orfelinatului local și pe alte căi, la recuperarea și integrarea a 570 copii orfani. „Joint“-ul a ajutat și câteva zeci de văduve de război. Organizația „Joint“ a preferat să nu se lase antrenată și în alte domenii de activitate.

Organizația „ORT“, al cărei centru mondial se afla la Berlin, și-a început activitatea la Cernăuți în luna septembrie 1921. Ea a activat în cadrul comunității evreilor din Cernăuți în cursul întregii perioade a administrației românești. Această organizație și-a concentrat eforturile pentru pregătirea profesională a tineretului. Câmpul ei de activitate era

limitat³². „ORT“ a organizat la Cernăuți cursuri profesionale pentru tineret, în general în profesii răspândite în cadrul societății evreiești: croitorie de damă, croitorie bărbătească, tâmplărie, cizmărie, funcționarie. În anul 1935, au participat la aceste cursuri 183 băieți și 84 fete, îndrumați de 15 profesori. Organizația „ORT“ a susținut material și activitatea școlii profesionale „Morgenroth“. Activitatea organizației „ORT“ nu a exercitat o influență esențială asupra tabloului trist al societății evreiești în acest domeniu. În majoritatea anilor administrației românești, a funcționat ca președinte al organizației locale „ORT“ doctorul Max Diamant, însă ca urmare a intrigilor și acțiunilor subterane ale cercurilor de stânga, ședințele Comitetului local erau pline de confruntări și conflicte.

La Cernăuți s-a înregistrat și o încercare de activitate a unei sucursale a organizației mondiale „OSE“, dar aceasta nu era considerabilă în societatea evreiască în tot cursul perioadei administrației românești. Organizația „OSE“ a întreținut funcționarea unui centru pentru îngrijirea mamei și a copilului.

3. Organizații și asociații de voluntari de asistență socială, cultură și cult religios.

În anul 1923, activau în cadrul societății evreiești din Cernăuți în domeniile de asistență socială, cultură și cult religios nu mai puțin de 125 organizații și asociații de voluntari³³. Unele dintre aceste organizații și asociații aveau caracter filantropic, altele activau sub forma ajutorului reciproc, altele susțineau activitatea unor instituții de învățământ, iar altele organizau diferite activități în domeniul intelectual și cultural. Doar puține asociații erau comune pentru evrei și neevrei. Este importantă de celare diferențelor existente între asociațiile filantropice închise, care aveau un caracter aristocratic și asociațiile cu caracter popular. Începem cu asociațiile de voluntari care susțineau activitatea unor instituții și activități culturale. Din inițiativa profesorului Leon Kellner, a fost întemeiată în anul 1912, după modelul vienez, asociația Toynbee-Halle, care organiza conferințe și activități culturale în mod centralizat, într-o clădire specială. În această clădire se desfășurau (în concurență cu „Casa evreiască“), activitățile asociațiilor studenților sioniști, precum și cele ale asociației „Safa Ivriya“ (Limba ebraică), până când această asociație și-a întemeiat propria ei clădire.

Asociația „Safa Ivriya“ (Limba ebraică), al cărei scop era răspândirea culturii ebraice și funcționarea unei rețele de învățământ ebraic, a fost întemeiată încă din anul 1905 din inițiativa vechiului activist evreu dr. Joseph Birer. În anul 1920, această asociație asigura funcționarea a 4 gră-

dinițe de copii ebraice, cursuri serale pentru 120 elevi, o școală primară cu 4 clase de 130 elevi, precum și un seminar pedagogic („Paedagogium“) pentru pregătirea educatoarelor. În anul 1926, din inițiativa și sub conducerea noului șef-rabin dr. Abraham Jaakov Mark, s-a deschis un seminar pedagogic de trei ani pentru pregătirea profesorilor de limba ebraică, la care au studiat câteva zeci de studenți candidați la a fi profesori. Acesta era unicul seminar pedagogic pentru pregătirea profesorilor de limba ebraică din toată România Mare. Majoritatea studenților nu erau din orașul Cernăuți, ci din Basarabia, provincie din care proveneau și majoritatea profesorilor de limba ebraică din Cernăuți și din toată provincia Bucovinei. În anul 1930, a avut loc o încercare de a se deschide o clasă de studii medii pe lângă școala primară „Safa Ivriya“, dar autoritățile românești au împiedicat reușita acestei încercări. Asociația „Safa Ivriya“ primea ca susținere bugetară o sumă extrem de mică din partea conducerii comunității și se întreținea din bugetul organizației sioniste și din donațiile membrilor înscriși. În anul 1924, erau înscriși în această asociație circa 700 de membri. În Cernăuți erau puțini vorbitori de limbă ebraică în viața de zi cu zi, însă mulți tineri au învățat limba ebraică la lecții particulare de la profesori proveniți în majoritate din Basarabia. Clubul ebraic „Ahad Ha-Am“ organiza întâlniri și activități culturale în limba ebraică, iar la cafeneaua „Europa“ vorbitorii de limbă ebraică ședeau într-un colț special („Stammtisch“)³⁴.

În anul 1919 a fost întemeiată asociația *Schulverein* de către cercurile de stânga. Scopul acestei asociații era dezvoltarea culturii idiș și cultivarea limbii idiș la Cernăuți. În anul 1922, această asociație a început să desfășoare și o activitate educativă regulată, sub formă de lecții serale, ținute în limba idiș, la școala profesională „Morgenroth“ și în vară pentru copii, organizate în majoritatea lor în satul Vijenca³⁵.

„Schulverein“ a organizat conferințe, seminarii și spectacole de teatru. În conducerea asociației „Schulverein“ colaborau membri ai organizației „Poalei Zion Smol“ (Organizația sionistă muncitorească de stânga), ai organizației socialiste evreiești „Bund“, precum și membri ai altor cercuri de stânga. Cei mai proeminenți din rândul intelectualilor erau: dr. Feivel Sternberg, dr. Mayer Rosner, dr. Schlomo Bickel, dr. Haim Lecker, dr. Israel Schaffler și alții. „Coroana“ și conducătorul spiritual al acestei asociații era poetul Eliezer Steinberg, renumitul fabulist în limba idiș, venit la Cernăuți din orașelul Lipsani din Basarabia. Asociația „Schulverein“ și-a continuat existența până la intrarea sovieticilor în oraș, în luna iunie 1941.

Printre organizațiile închise, cu caracter aristocratic, se numărau în primul rând lojile francmasonice: „B'nei Brith“ (întemeiată în anul 1919); „Veritas“ și „Fraternitas“ (întemeiate în perioada administrației românești). În anii 1919–1922, a funcționat la Cernăuți un comitet pentru ajutorarea refugiaților din Ucraina, condus de dr. Markus Kramer, Karl Klüger și S. Goldfeld. Acest comitet se baza pe ajutorul generos al organizației „Joint“. Printre asociațiile filantropice se numărau: „Hahnasath Kalah“ (pentru ajutorarea fetelor sărace cu scopul de a se căsători); „Mahseh le'evion“ (pentru ajutorarea săracilor); „Mahzikei Şabath“ (pentru ajutorarea săracilor în scopul respectării Şabatului); „Bikur Holim“ (pentru ajutorarea bolnavilor săraci); „Frauen Hilfsverein“, asociația de femei „Deborah“; „Gmiluth Hasidim“ (pentru ajutorarea săracilor). Două asociații activau în domeniul ajutorării studenților pentru întreținerea unei cantine studențești și pentru ajutorarea studenților evrei nevoiți să plece pentru a studia la universități din străinătate, la Viena, Praga și Timișoara. Diferite asociații de voluntari întrețineau sinagogi și centre rabinice hasidice („Stibeleh“). Câteva asociații întrețineau coloniile de copii organizate de „Schulverein“, de „Safa Ivriya“, precum și colonii de copii religioase. La aceste asociații de voluntari trebuie adăugate asociațiile studențești, precum și organizațiile politice.

Centrul evreiesc de ajutorare. Înainte de primul război mondial, avuseseră nevoie de ajutor material-social numai circa 800 membri ai comunității, ceea ce reprezenta circa 2,3% dintre evreii din oraș. După terminarea războiului, odată cu extinderea sărăciei, reprezentantul organizației sioniste muncitorești „Poalei Zion“, Dr. P. Steinberg, a propus numirea unei comisii coordonatoare a instituțiilor de asistență și de bunăstare socială existente în cadrul comunității și a propus chiar și un statut al Centrului evreiesc de ajutorare, care urma să fie întemeiat. Acest „Centru“ a fost întemeiat în luna octombrie 1919, numai cu banii organizației „Joint“, deoarece asociațiile locale au refuzat să-i acorde fonduri din bugetele lor pentru funcționare și a rezistat numai pentru o perioadă scurtă³⁷. În tot cursul perioadei conducerii lui Straucher, nu a existat nici o coordonare sau planificare a activităților instituțiilor de asistență socială și a acțiunilor pentru bunăstare socială în cadrul comunității.

4. Conducerea numită a lui Fleminger și Ebner (aprilie 1926–iunie 1927)

Subminarea poziției autocraice a lui Benno Straucher la conducerea comunității evreilor din Cernăuți a început abia la sfârșitul anului 1924. Acest lucru a fost determinat de fapte petrecute în viața publică a

comunității, îmbinate cu schimbări care au avut loc pe arena politică românească.

În luna noiembrie 1925, un grup condus de Bernhard Fleminger, dr. Wasserman și Adolf Harth, care se numărau printre oamenii devotați lui Mayer Ebner în Consiliul național evreiesc s-au retras din Partidul Poporului al lui Benno Straucher și au început să ducă tratative cu organizația sionistă, la conducerea căreia se afla Ebner, pentru întemeierea unui partid național evreiesc local. În scopul de a preveni retragerea prietenilor săi, Straucher a încercat să ducă el însuși aceste tratative. El nu a acceptat condiția pe care i-a pus-o organizația sionistă, de a renunța la conducerea comunității, deoarece era membru în Parlament³⁸. În paralel, după îndelungate dezbateri, organizația sionistă a luat, la adunarea sa anuală de la 4 ianuarie 1926, o hotărâre de principiu conform căreia sioniștii, cu toate că trebuiau să activeze și în domeniul vieții politice interne din țară (Landes Arbeit), trebuiau să facă deosebirea între activitatea în domeniul vieții politice interne din țară și activitatea sionistă desfășurată pentru construirea țării evreiești și încurajarea emigrării evreilor în Eretz-Israel.

Pentru desfășurarea activității politice interne din țară, trebuia creată o reprezentanță politică-evreiască unită, care să se alăture reprezentanțelor politice similare din celelalte provincii ale României³⁹. În această reprezentanță politică — partinică — care a primit numele de „Jüdische Einheits-Partei“ (Partidul Unității Evreiești), a fost integrat și grupul Fleminger. Cu toate acestea, schimbarea lui Straucher de la conducerea comunității evreiești din Cernăuți n-ar fi avut loc dacă nu s-ar fi petrecut schimbări decisive pe arena politică românească. Unirea Partidului Țărănist din Vechiul Regat cu Partidul Național-Român din Transilvania și întemeierea Partidului Național Țărănesc sub conducerea lui Iuliu Maniu, au pus pentru prima dată în pericol hegemonia Partidului Liberal de sub conducerea lui Ion I.C. Brătianu, spre sfârșitul legislaturii sale parlamentare.

La sfârșitul lunii martie 1926, regele Ferdinand I-a numit prim-ministru pe generalul Averescu. Inițiatorul formării și redactării programului unui partid național evreiesc activ pentru întreaga Românie, Mayer Ebner, a hotărât să facă jocul politic al evreilor, la primărie, în comunitatea evreiască și în Parlamentul român, în colaborare cu partidul generalului Averescu, partid cu care colaborase încă din anul 1920, pe acest program. La alegerile municipale (pentru Primăria orașului Cernăuți) din luna februarie 1926, Partidul Unității Evreiești de sub conducerea lui Ebner

s-a alăturat blocului opoziției, care cuprindea Partidul Național Țărănesc, partidul generalului Averescu și minoritățile naționale: evreii, germanii, ucrainenii și polonezii, împotriva administrației Partidului Național Liberal român. Straucher, după obiceiul lui, a colaborat cu Partidul Liberal, în care era și membru. La aceste alegeri, opoziția a câștigat o victorie zdrobitoare: opoziția — 4887 de voturi; socialiștii — 2918 voturi; liberalii — doar 1937 voturi⁴⁰.

În luna mai 1926, au avut loc alegeri pentru Parlamentul României. Printr-un acord cu reprezentantul local al partidului generalului Averescu, dr. Dori Popovici, dar fără să se înscrie în acest partid, Mayer Ebner a fost ales pentru prima oară membru în Camera Deputaților, iar prietenul său, sionistul Karl Klüger, a fost ales membru în Senat. Cu toate că în această legislatură au fost aleși 9 membri evrei în Parlamentul României (5 în Camera Deputaților și 4 în Senat), n-a putut fi încă întemeiat un grup parlamentar evreiesc, deoarece doar trei reprezentanți (Mayer Ebner în Camera Deputaților, Karl Klüger și rabinul I.L. Zirelson din Chișinău, în Senat), s-au autodeclarat reprezentanți naționali ai populației evreiești. Mayer Ebner a adoptat o atitudine demnă și onorabilă în dezbaterile de la 2 decembrie 1926 asupra uciderii studentului evreu David Falik din Cernăuți, în timp ce ceilalți reprezentanți evrei din Parlament au preferat să tacă. Ministrul de Interne, poetul Octavian Goga, a cerut în discursul său de răspuns, să fie înțeleasă agitația care domnește în rândul tineretului român, asemănătoare cu „mustul care fierbe”⁴¹.

În ajunul acordului pentru alegerile parlamentare, Mayer Ebner — în numele Partidului Unității Evreiești, în cadrul căruia colaborau partidele sioniste burgheze și mișcarea „Mizrahi” — a ajuns la o înțelegere cu dr. Dori Popovici, ministrul averescan pentru problemele Bucovinei, asupra schimbării conducerii numite a comunității evreilor din Cernăuți (Gerentschaft). La 15 aprilie 1926, conducerea numită a comunității, în fruntea căreia se afla Straucher, a fost schimbată cu altă conducere numită, în fruntea căreia se aflau Bernhard Fleminger și Mayer Ebner⁴². Straucher, care a prevăzut ce li se va întâmpla lui și conducerii în fruntea căreia se afla, a organizat o ședință de despărțire la 1 aprilie 1926. El a prezentat în rezumat o dare de seamă asupra activității sale pe timp de 38 de ani în serviciul comunității și a cerut celor prezenți să rămână credincioși prieteniei și devotamentului care s-au țesut între ei de-a lungul acestor ani îndelungați de activitate comună la conducerea comunității⁴³.

Spre deosebire de Straucher, Mayer Ebner nu a cerut devotament personal colaboratorilor săi politici, ci a dus o politică principială, bazată

pe Partidul Național Evreiesc. Ca și Straucher, dar pentru o perioadă scurtă, el a concentrat în mâinile sale toate funcțiile reprezentative din cadrul comunității evreiești: conducerea organizației sioniste și conducerea reprezentării ei la Congresul Mondial Sionist, conducerea Partidului Unității Evreiești, calitatea de reprezentant al Parlamentului României și conducerea direcției numite a comunității evreilor — în care se afla împreună cu vechiul său prieten, Bernhard Fleminger. Mai mult decât atât: Mayer Ebner a agitat ideea democratizării comunității evreiești, dar el însuși a ajuns în fruntea ei nu pe cale democratică, prin alegeri, ci pe calea administrativă a numirii. Ebner a deținut această funcție numai 14 luni, din aprilie 1926 până în iulie 1927. Datorită supraaglomerării funcțiilor deținute, la care se adăuga scrierea permanentă a articolelor de fond din ziarul „Ostjüdische Zeitung“, Mayer Ebner a predat conducerea activității administrative a comunității prietenului său Bernhard Fleminger, iar datorită corectitudinii care îl caracteriza, el a avut grijă ca „Gerentschaft“ să fie înregistrat pe numele ambilor: Fleminger și Ebner. După trei luni, la 29 iulie 1926, a avut loc ședința de constituire a conducerii comunității cu participarea a 39 membri⁴⁴. Din această conducere făceau parte activiștii principali ai organizației sioniste, reprezentanții grupului Fleminger, reprezentanții organizației „Mizrahi“, dar lipseau reprezentanții organizației „Bund“ și reprezentanții organizației „Poalei Zion“.

De la început, noua conducere a căutat să facă ordine în desfășurarea activității comunității și să modifice sistemul de lucru al lui Straucher, bazat pe „favoritism și milă“ (Gunst und Gnade)⁴⁵. Una dintre primele ei acțiuni a fost egalizarea salariilor cadrelor didactice de la școala evreiască cu salariile tuturor cadrelor didactice din învățământul românesc de stat. De asemenea, au fost mărite salariile hahamilor și ale tuturor funcționarilor, care până la acea dată primiseră salarii deosebit de modeste. În mod aproape inevitabil, aceste mărimi de salarii au determinat un mare deficit bugetar. Această nouă conducere a afirmat că va determina o cotitură în istoria comunității și va iniția reforme care vor justifica deviza: „De la o comunitate religioasă la o comunitate națională-populară (Von Kultus-Gemeinde zu Volks-Gemeinde)“: a) democratizarea comunității, modificarea regulamentului învechit al sistemului alegerilor, organizarea de alegeri generale; b) planificarea centralizată și concordanța între instituțiile de asistență și bunăstarea socială din comunitate; c) introducerea de elemente naționale în activitățile educative și culturale ale comunității. Printre propunerile și programele avansate de noua conducere erau: întemeierea unei școli agricole pe terenurile unei ferme evreiești;

deschiderea unei universități populare evreiești; deschiderea unui muzeu evreiesc⁴⁶. Activitățile conducerii erau însoțite de adunări explicative cu mulți participanți, destinate publicului și de publicarea unor rapoarte detaliate, tipărite în broșuri speciale⁴⁷.

Spre deosebire de Straucher, Fleminger și Ebner și-au desfășurat activitatea în cadrul funcțiilor lor fără salariu, în mod onorific, însă perioada conducerii lor s-a încheiat cu un deficit bugetar considerabil. Șefii noii conduceri au afirmat că acesta nu este un deficit real, ci numai un deficit bugetar. La data de 3 august 1926, a fost aleasă pentru prima oară o comisie pentru modificarea regulamentului de desfășurare a alegerilor și pentru pregătirea organizării de alegeri generale pentru Consiliul comunității. Comisia a propus anularea regulamentului care acorda drept de vot numai unei populații limitate de cens bănesc și organizarea de alegeri prin urne diferite pentru diferitele pături sociale și a hotărât asupra unui regulament care să impună alegeri generale și universale printr-un singur corp electoral⁴⁸. La 23 octombrie 1926 s-a întrunit o adunare largă a reprezentanților instituțiilor de asistență și bunăstare socială, sub conducerea doctorului Markus Krämer, pentru întemeierea unui centru de planificare și coordonare între instituțiile de asistență și bunăstare socială din cadrul comunității⁴⁹. Acest program fusese susținut pentru prima dată în perioada conducerii numite de către Consiliul Național Evreiesc, în perioada de trecere de la administrația habsburgică la administrarea românească. Aceste două programe pretențioase nu au ajuns să fie aplicate în perioada scurtă a conducerii de către Fleminger și Ebner.

Primele alegeri generale pentru conducerea comunității au avut loc abia în luna iulie 1929, iar programul întemeierii unui Centru pentru bunăstarea socială, care să dețină un registru pentru înscrierea săracilor și a persoanelor aflate în nevoie din comunitate, nu a fost pus în aplicare în tot decursul existenței și activității comunității evreiești din Cernăuți. Cu tot prestigiul lui Mayer Ebner, a cinstei sale publice, a devotamentului său în împlinirea funcției pe care o deținea, precum și a nivelului personal al activiștilor organizației sioniste și cu toată simpatia generală de care se bucura acțiunea de renaștere națională în rândul evreilor din Cernăuți, preluarea conducerii comunității evreiești de către sioniști a fost un episod scurt și fragmentar: 14 luni în tot cursul epocii administrației românești dintre cele două războaie mondiale. Sfârșitul acestei conduceri, care oricum a reprezentat o încercare interesantă în istoria comunității evreilor din Cernăuți, a fost ca și începutul ei. O dată cu căderea guvernului Averescu și revenirea la putere a național-liberalilor, conducerea

Fleminger-Ebner a fost demisă din funcție, iar la 14 iunie 1927 a revenit la conducerea comunității evreiești din Cernăuți vechiul ei stăpân, credincios administrației Partidului Național Liberal, Benno Staucher⁵⁰.

5. Ultima conducere numită a comunității evreiești din Cernăuți sub șefia lui Benno Straucher: iunie 1927–noiembrie 1928.

La alegerile parlamentare care au avut loc sub patronajul guvernului liberal în luna iulie 1927, după ce s-a clarificat că nu se crează condițiile necesare pentru întemeierea unei liste pe țară a Partidului Național Evreiesc, Mayer Ebner nu s-a înscris în fruntea unei liste evreiești independente locale, iar o parte dintre prietenii săi sioniști, în fruntea cărora se afla doctorul Markus Krämer, s-au integrat, cu acordul lui Ebner, în lista minorităților naționale întemeiată din inițiativa ucrainenilor. Spre deosebire de sioniștii naționali, Benno Straucher și Salo von Weisselberg s-au integrat la Cernăuți pe lista național-liberalilor români și au reușit să fie aleși, primul în Camera Deputaților din Parlamentul român iar al doilea în Senat⁵¹.

Președintele Uniunii Comunităților Evreiești din România Mare și conducător al „Uniunii Evreilor Români” (U.E.R.) a fost ales și el pentru prima oară în Camera Deputaților pe lista liberalilor. Decesul vechiului conducător liberal Ion I.C. Brătianu în luna iunie 1927 și al regelui Ferdinand, devotat conducerii Partidului Național Liberal, în luna noiembrie 1927, a pus capăt epocii conducerii de către acest partid a guvernului român.

Benno Straucher, care a revenit pentru o perioadă scurtă la poziția sa înaltă de șef al comunității evreiești și de reprezentant în Parlamentul român, a acuzat fosta conducere a lui Ebner și Fleminger de la comunitatea evreiască de risipă bănească din motive de publicitate politică și de răspândire de lozinci care n-au fost puse în aplicare. El a făcut pași în direcția anulării reformei regulamentului alegerilor, care fusese pregătită de conducerea Ebner-Fleminger⁵².

Partidul Național-Țărănesc, sub conducerea lui Iuliu Maniu, a organizat presiuni politice prin demonstrații și adunări de masă, pentru răsturnarea guvernului liberal de sub conducerea lui Vintilă Brătianu, fratele lui Ion I.C. Brătianu. În cele din urmă, în luna noiembrie 1928, Partidul Național-Țărănesc a fost chemat să formeze guvernul de către Consiliul de Regentă, numit să înlocuiască temporar funcția monarhiei în timpul minoratului regelui Mihai. Aceasta a fost o schimbare radicală pe arena politico-parlamentară românească în perioada interbelică. Această schimbare politică a fost însoțită de mari speranțe și pe ulița

evreiască. O dată cu preluarea puterii de către Partidul Național-Țărănesc, s-au întărit și cele două partide naționaliste principale, aflate în sectorul dreptei pe harta politică în anii '30: Partidul Național-Creștin, sub conducerea bătrânului antisemit A.C. Cuza, și organizația fascistă „Garda de Fier“, sub conducerea lui Corneliu Z. Codreanu. De-a lungul întregii perioade a anilor '30, organizația fascistă-antisemită „Garda de Fier“ a reprezentat o amenințare reală asupra regimului democratic românesc.

O dată cu schimbarea regimului în România, în luna noiembrie 1928, a fost demisă conducerea numită a comunității evreiești, de sub șefia lui Straucher. Cu toată vârsta sa înaintată, Straucher și-a continuat activitatea la comunitatea evreiască. După cum vom vedea în continuare, el a obținut rezultate onorabile în cele două faze ale primei campanii electorale pentru Consiliul comunității evreiești din Cernăuți, care s-au desfășurat în lunile iulie 1929 și mai 1930. Aceste rezultate nu i-au permis însă să revină la conducerea comunității evreiești.

De la început, guvernământul național-țărănist a fost mai corect față de toate minoritățile naționale din țară, printre care și minoritatea evreiască. Cercurile naționale evreiești din provinciile alipite României după primul război mondial — Transilvania, Bucovina și Basarabia — au încheiat o alianță electorală cu el înaintea alegerilor parlamentare. Noul guvernământ a numit un nou „Gerentschaft“ la comunitatea evreiască din Cernăuți, în fruntea căruia se aflau activistul sionist dr. Schlomo Kinsbruner și activistul sionist revizionist Severin Lazarovici. O dată cu numirea lor, noii conducători au declarat că intenționează să organizeze alegeri generale pentru Consiliul comunității evreiești în curând⁵³.

E. Consiliile alese ale comunității evreiești în deceniul al doilea al administrației românești.

1. Primele alegeri pentru Consiliul comunității evreiești din Cernăuți: noiembrie 1929—mai 1930. Conducerea doctorului Karl Guthertz.

Primele alegeri pentru Consiliul comunității din Cernăuți au avut loc la 14 noiembrie 1929, după mai bine de zece ani de la instaurarea administrației românești în Bucovina în perioada interbelică. Conform noului regulament electoral, aveau drept de vot la alegerile pentru Consiliul comunității evreiești numai bărbații care împliniseră vârsta de 19 ani și își puteau pune candidatura pentru a putea fi aleși ca membri în Consiliu numai bărbații care împliniseră vârsta de 30 de ani și aveau cetățenia română⁵⁴. Numărul membrilor în Consiliu a fost fixat la 40. La

această primă campanie electorală au participat principalele partide de pe ulița evreiască: Partidul Național Evreiesc, în fruntea căruia se afla conducătorul sionist Mayer Ebner; Partidul Socialist „Bund“, în fruntea căruia se afla — după decesul doctorului Joseph Pistiner în anul 1930 — doctorul Joseph Kissman; și pentru prima oară, Partidul Religios, în fruntea căruia se afla Schaje Goldfarb.

La această campanie electorală au participat și liste individuale: lista lui Benno Straucher, susținută de Partidul Național Liberal român; lista în fruntea căreia se aflau Severin Lazarovici și dr. Karl Guthertz, susținută de Partidul Național-Țărănesc, listă care încheiase o alianță electorală cu organizația „Poalei Zion“; lista negustorului Joseph Greif, care solicita depolitizarea comunității; lista ziaristului Julius Weber, membru în redacția ziarului „Czernowitzer Morgenblatt“; lista în fruntea căreia se afla doctorul Markus Menczer, activist sionist, el însuși înscris în Partidul Național Liberal. La terminarea acestor prime alegeri, s-au înregistrat următoarele rezultate:

1. Partidul Național Evreiesc sub conducerea lui Mayer Ebner — 1537 voturi, cu 13 reprezentanți;
2. Partidul lui Benno Straucher — 1207 voturi, cu 10 reprezentanți;
3. Partidul „Bund“ — 986 voturi, cu 9 reprezentanți;
4. Lista Lazarovici și Guthertz — 645 voturi, cu 5 reprezentanți;
5. Lista Joseph Greif — 607 voturi;
6. Partidul Religios — 490 voturi, cu 4 reprezentanți;
7. Lista Julius Weber — 254 voturi cu 1 reprezentant;
8. Lista Herbert Mosner — 194 voturi, cu 1 reprezentant;
9. Lista Menczer — 159 voturi, cu 1 reprezentant;
10. Lista Menz — 115 voturi, fără nici un reprezentant.

Din totalul de 13 000 persoane cu drept de vot, au participat la vot doar 6 194, respectiv 48%⁵⁵. În fruntea listelor, s-a situat Partidul Național Evreiesc. Imediat după el se situa lista lui Straucher, care a reușit să ajungă la rezultate onorabile. Straucher a beneficiat și de un supliment de voturi datorită încercărilor nereușite ale doctorului W. Filderman de a întemeia în Bucovina o secțiune locală a „Uniunii Evreilor Români“ (UER)⁵⁶. Cea de a treia listă era „Bund“. Partidul Religios a avut rezultate deosebit de modeste. Nici o listă nu a ajuns la majoritatea absolută, iar dificultățile de dialog între liste erau mari. Autoritățile românești au luat o măsură arbitrară de amestec și au anulat 5 liste, printre care și lista lui Straucher, susținută de Partidul Național Liberal aflat în opoziție. Cu toate că această măsură a netezit calea Partidului Național Evreiesc al lui Ebner, instituțiile

acestui partid sionist au hotărât să renunțe în mod demonstrativ la mandatele primite și să solicite organizarea de noi alegeri⁵⁷.

Autoritățile românești l-au numit pe doctorul Karl Guthertz, membru în Partidul Național Țărănesc, să conducă treburile curente ale comunității și să fie responsabil cu organizarea alegerilor repetate pentru Consiliul comunității. Cu toate că dr. Karl Guthertz nu se număra printre personalitățile proeminente din cadrul vieții publice evreiești, iar participarea lui la viața culturală evreiască era ștearsă, el a deținut conducerea comunității în anii '30 de două ori (din martie 1930 până în decembrie 1933 și din iulie 1937 până în mai 1939), în mare măsură datorită relațiilor sale cu Partidul Național-Țărănesc. Spre sfârșitul primei perioade a cuceririi sovietice, în luna iunie 1941, el a fost deportat în Siberia, împreună cu alte 3 000 persoane din conducerea populației evreiești din Cernăuți, și de acolo el nu s-a mai întors. Dr. Karl Guthertz era sensibil la suferința omului simplu. În perioada în care a condus comunitatea, el a planificat extinderea Spitalului evreiesc și a reușit să-și pună planul în aplicare⁵⁸.

Înainte alegerilor repetate pentru Consiliul comunității (a căror dată a fost stabilită la 18 mai 1930), lista lui Straucher a încheiat un cartel electoral cu organizația regională a U.E.R., care fusese întemeiată la Cernăuți în luna mai 1929. Cu toate că era foarte ocupat, în calitate de șef al Clubului parlamentar evreiesc din Parlamentul român, Mayer Ebner s-a înrolat cu toată înflăcărea și în această campanie electorală repetată. De data aceasta, au participat la alegeri 7 383 votanți, din totalul de 12 000 posesori de drept de vot. Și de astă dată au participat la alegeri 10 liste electorale, iar voturile s-au împărțit după cum urmează;

1. Partidul Evreiesc sub conducerea lui Mayer Ebner — 1 461 voturi, cu 12 reprezentanți;
2. lista lui Straucher — 1449 voturi (11);
3. lista lui Karl Guthertz (susținută de Partidul Național Țărănesc aflat la putere) — 1297 voturi, (10);
4. lista Partidului „Bund“ — 1011 voturi (8);
5. lista lui Joseph Greif — 634 voturi (5);
6. lista lui Brandman — 531 voturi (5);
7. lista religioșilor — 460 voturi (4);
8. lista hasidimilor din Sadagura — 228 voturi;
9. lista „Poalei Zion“ — 187 voturi;
10. lista lui M. Menczer — 125 voturi, toate acestea din urmă fără nici un reprezentant⁵⁹.

Lista național-sionistă de sub conducerea lui Ebner a reușit și de data aceasta să ocupe primul loc, însă nu a avut majoritatea și nu a putut să ia singură conducerea. Totuși, deoarece semnase acorduri prealabile cu religioșii, șansele ei de a forma coaliția conducerii Consiliului erau bune. La început, partidul „Bund“ era dispus și el să se alăture acestei coaliții. Inițial, s-au învârtit în jurul lui Straucher, lista lui Guthertz și lista lui Greif. Ebner a declarat război până la capăt șefilor de liste care erau membri în partidele politice românești: Straucher și Guthertz. După ce Partidul „Bund“ a încetat să-l susțină pe Ebner și a început să-l susțină pe Guthertz, ambii au obținut un număr egal de voturi în Consiliu: 24 față de 24. S-a hotărât să se tragă la sorți, iar sorții au hotărât orbește în favoarea lui Guthertz⁶⁰. Pe această cale, sioniștii au pierdut conducerea și administrarea comunității din cauza nepriceperii lor tactice.

Primul consiliu ales a marcat începutul unei ere noi în istoria comunității evreiești din Cernăuți. Consiliile alese erau diferite de consiliile numite prin componența membrilor lor, prin conținutul dezbaterilor și prin modul de lucru al conducerii. Printre membrii consiliului se numărau, de data aceasta, reprezentanți aleși și competenți ai tuturor curentelor politice, sociale și ideologice existente în rândul populației evreiești din Cernăuți. În cadrul dezbaterilor, consiliul ales nu se ocupa numai de aspectele practice și bugetare ale activității instituțiilor comunității, ci aluneca în dispute politico-ideologice furtunoase asupra scopului activității respective a conducerii comunității. Pentru prima oară, în consiliul comunității exista „coaliție“ și „opoziție“, precum și agitație în probleme de tactică, existând chiar și... intrigi. Frațiunea „Bund“, care a permis întemeierea coaliției sub conducerea lui Guthertz, a încetat să-l susțină după o scurtă perioadă și s-a abținut de la votarea unei moțiuni de neîncredere, care a avut loc la data de 28 februarie 1930⁶¹. Spre deosebire de fostul conducător al acestei formațiuni politice, Joseph Pistiner, Kissman era socialist dogmatic și chiar antisionist. La dezbaterile programatice asupra bugetului, dr. Manfred Reifer a prezentat punctul de vedere constructiv al opoziției sioniste și programul ei ideologic de activitate în comunitate, moștenit de la Consiliul Național Evreiesc din anii perioadei de trecere de la administrația hasburgică la cea românească: democratizarea completă a instituțiilor comunității pe calea alegerilor generale, cu participarea atât a bărbaților, cât și a femeilor; modelarea național-evreiască a instituțiilor de învățământ de sub patronajul comunității; grijă planificată pentru bunăstarea socială. Reifer, care era și istoric, știa că orașul Cernăuți nu fusese niciodată considerat centru spiritual

evreiesc și că niciodată nu ieșiseră din el mari învățați în Tora și scriitori. Sioniștii cer plăsmuirea unei comunități evreiești moderne în spirit național, afirma Reifer⁶². Gutherz a întâmpinat greutăți în păstrarea stabilității conducerii comunității și a reușit să se mențină numai datorită rivalității puternice dintre Ebner și Straucher și datorită dificultății dialogului dintre sioniști și bundiști. Un fapt interesant este hotărârea Consiliului comunității, acceptată în urma dezbaterilor de la 18 octombrie 1930, asupra modelării național-evreiești a școlii, aflată, sub patronajul comunității, în favoarea ebraizării (Hebraisierung). Această hotărâre a fost luată cu o majoritate de 27 voturi, față de 7 opuneri⁶³. Cu începere din anul 1932, fracțiunea sionistă a cooperat cu Gutherz în conducerea comună a comunității.

În luna noiembrie 1933 s-a încheiat perioada de conducere a statului de către Partidul Național-Țărănesc, cu care se identifica și președintele Comunității, Karl Gutherz. Regele Carol al II-lea a readus la putere Partidul Național Liberal, iar după asasinarea primului ministru I. Gh. Duca — personalitate liberală luminată — de către o bandă de legionari din Garda de Fier, l-a numit prim-ministru pe tânărul activist liberal Gheorghe Tătărașcu. Alegerile parlamentare din noiembrie 1933 au garantat rămânerea la putere timp de 4 ani a acestui partid (noiembrie 1933 – decembrie 1937). Administrația național-liberală n-a făcut efortul necesar pentru înăbușirea răbufnirilor antisemite ale cuziștilor și ale legionarilor din „Garda de Fier“ și a dus o politică de românizare rapidă, prin intermediul unor legi și dispoziții naționaliste, dintre care cea mai importantă a fost „Legea pentru angajarea de lucrători români în întreprinderi“ (iunie 1934), care era categoric opusă, în mod fundamental și principial, Constituției din anul 1923. Nici o organizație publică românească și nici un partid politic românesc n-a îndrăznit să se ridice în apărarea drepturilor evreilor. În Bucovina și în Cernăuți, situația economică a evreilor a devenit polarizată într-un mod periculos. Marea burghezie economică încă nu fusese lovită în mod grav, întrucât tocmai după preluarea puterii în Germania de către naziști — și poate tocmai datorită lor — situația economică s-a îmbunătățit în Europa Centrală și în mod special în România, ca urmare a creșterii exportului spre Germania. În schimb, micii comercianți evrei au avut de suferit în urma asupririlor din partea administrației fiscale românești, iar tinerii intelectuali întâmpinau greutăți în a-și găsi de lucru. Proletarizarea maselor evreiești atrăgea după sine dureroasa lor pauperizare. La data de 12 decembrie 1933, noua administrație românească din Cernăuți a emis o dispoziție de dizolvare

a Consiliului comunității evreiești de sub conducerea lui Karl Guthertz și a numit în locul ei altă conducere, în fruntea căreia se afla dr. Markus Menczer, apropiat de Partidul Național Liberal și membru în biroul local al U.E.R.⁶⁴.

2. Conducerea lui Markus Menczer (decembrie 1933– iulie 1937). Cea de a doua campanie electorală pentru alegerile la Consiliul comunității, martie 1935.

Imediat după intrarea sa în funcție, Menczer, care era și activist sionist, dar nu accepta linia politică a lui Mayer Ebner, a solicitat să-și fundamenteze cadenta pe baza unor noi alegeri pentru consiliul comunității. Fiind conștient că nu va putea să câștige alegerile în cazul în care acestea s-ar fi desfășurat după regulamentul care permitea o participare largă, el a pregătit un nou regulament electoral care a redus mult lista posesorilor de drept de vot. În conformitate cu această nouă propunere de regulament, se acorda drept activ de vot numai cetățenilor români de la vârsta de 21 de ani în sus care nu aveau restanțe la plata taxelor la comunitate în ultimul an și locuiau în oraș de cel puțin doi ani. Dreptul pasiv de vot, respectiv dreptul de a fi ales în consiliu, se acorda bărbaților de peste 30 de ani care locuiau în Cernăuți de cel puțin trei ani. Noua listă de alegători cuprindea numai 3 600 evrei, față de lista precedentă, care cuprinsese 14 000 evrei. Noul regulament stabilea că o listă electorală care nu reușea să ajungă la cel puțin 20% din totalul voturilor, nu va avea reprezentanți în consiliu. În consiliu urmau să fie aleși 30 de membri, în loc de 40, după cum stabilea regulamentul anterior. Conducerea numită a comunității a adoptat această nouă propunere de regulament în luna noiembrie 1934⁶⁵. Aceasta a provocat o mare nemulțumire în rândul factorilor publici din comunitate. De data aceasta, tocmai Karl Guthertz a condus o campanie juridică intransigentă împotriva acestui „jaf” de voturi, dar tribunalul a hotărât în favoarea lui Menczer, care era în legătură cu Partidul Național Liberal de guvernământ⁶⁶.

Alegerile pentru consiliul comunității s-au desfășurat la 31 martie 1935. De data aceasta și-au prezentat candidatura la alegerile pentru consiliu numai trei liste:

1. Lista M. Menczer, susținută de partidul românesc aflat la putere.
2. Partidul Național Evreiesc, în fruntea căruia se aflau Mayer Ebner și Karl Klüger.
3. Lista Benno Straucher, aflat în legătură, de astă dată, cu religioșii. Organizația „Bund” a boicotat alegerile datorită excluderii voturilor săracilor. Lista Menczer a obținut 1 168 voturi (21 reprezentanți),

lista Ebner a obținut 823 voturi (13 reprezentanți), iar lista Straucher, care a reușit să obțină numai 483 voturi (mai puțin de 20%), nu a intrat în consiliu. În total, au participat la vot numai 2559 evrei. Probabil că luând în considerație gravitatea situației, sioniștii au hotărât să participe la conducerea consiliului. Ca președinte al comunității a fost ales M. Menczer, iar ca prim vicepreședinte a fost ales Karl Klüger, în conformitate cu un acord prealabil⁶⁷.

După înfrângerea sa în alegeri, vârstnicul Benno Straucher și-a dat seama că nu mai avea rost să-și continue activitatea în comunitate și s-a adresat prietenilor săi, rugându-i să deschidă o colectă particulară de fonduri, care să-i permită să emigreze în Ereț Israel⁶⁸. Dar după cum a anunțat organizația sionistă locală, această colectă particulară nu era necesară, întrucât, dacă Straucher este cinstit în afirmațiile sale, cheltuielile sale de emigrare în Ereț-Israel vor fi acoperite din bugetul de emigrare în Ereț-Israel al organizației sionite, iar pensia pe care o primește de la comunitatea evreiască îi va sta la dispoziție și în Ereț-Israel. Benno Straucher nu a făcut cerere pentru a primi un permis de emigrare în Ereț-Israel și nici nu a emigrat, ci a rămas la Cernăuți, unde a și încetat din viață, la adânci bătrânețe, la vârsta de 88 de ani, în primăvara anului 1940. Decesul său a survenit înainte de ocupația sovietică din luna iunie 1940 și l-a scutit, probabil, de deportare în stepele Siberiei, soartă pe care au împărtășit-o toți conducătorii comunității din anii '30, în afară de Mayer Ebner, care nu s-a întors la Cernăuți de la cel de al XIX-lea Congres sionist și, ca sionist cinstit și devotat, a emigrat în Ereț-Israel în primăvara anului 1940.

După ce Karl Klüger și-a prezentat demisia, a fost ales vicepreședinte al comunității, din partea sioniștilor, dr. Leon Schmelzer (noiembrie 1936). A fost întemeiată o președinție a conducerii comunității compusă din : M. Menczer (președinte), Oscar Deutsch, Eli Enis și Leon Schmelzer. Dr. Eli Enis avea să fie numit în 1939 ca ultim președinte al comunității, funcție pe care a îndeplinit-o și în ajunul intrării administrației sovietice în oraș la 29 mai 1940, administrație care a lichidat comunitatea ca instituție, precum și instituțiile deținute de aceasta.

În luna noiembrie 1934, a încetat din viață la Viena președintele Tribunalului Rabinic Ortodox din Cernăuți, rabinul Benzion Katz. Din inițiativa sioniștilor, la începutul anului 1936 a fost ales în locul său rabinul Meschulam Rath, șef-rabinul comunității din Suceava. Meschulam Rath era o personalitate din domeniul educativ, profesor, dintre conducătorii mișcării „Mizrahi“. Candidatura sa la această funcție fusese

propusă încă din anul 1923, după încetarea din viață a rabinului Benjamin Weiss, dar ea fusese respinsă de Benno Straucher, pe atunci președintele comunității. De data aceasta, el a fost ales cu o majoritate impresionantă, cu 80% din voturi⁶⁹, iar funcția i-a fost decernată într-o atmosferă sărbătorească, în luna aprilie 1936. Rabinul Meschulam Rath a reușit să emigreze în Ereț-Israel în anul 1944 și s-a stabilit la Ierusalim, unde a funcționat ca membru în Consiliul Central Rabinic.

După înfrângerea suferită în alegerile parlamentare de la sfârșitul anului 1933, comunitățile evreiești din România Mare au rămas fără o reprezentare politică centrală. După multe eforturi pentru realizarea unui dialog, în luna ianuarie 1936 a fost întemeiat Comitetul central al evreilor din România, cu participarea a două organizații politice centrale: Partidul Național Evreiesc și Uniunea Evreilor Români (U.E.R.), precum și a unor reprezentanți din toate provinciile României. Ca președinte al Comitetului central a fost ales șef-rabinul dr. Jacob Niemirower, dar figura centrală și persoana care lua hotărârile era Wilhelm Filderman⁷⁰. Din arhiva comunității din Cernăuți aflăm despre întărirea legăturii cu Federația Comunităților Evreiești din România, aflată sub conducerea lui Filderman.

Datorită agravării situației politice, la începutul lunii martie 1936 s-a făcut o încercare de a se întemeia „Uniunea Comunităților Evreiești din Bucovina”. Statutul comunităților evreiești, promulgat în anul 1890 pentru comunitățile evreiești din imperiul habsburgic, printre care și cele 15 comunități evreiești recunoscute din Bucovina, oprea unirea regională sau pe țară a comunităților evreiești, deoarece legea habsburgică, care acordase egalitate de drepturi aproape completă evreilor, nu recunoștea existența naționalității evreiești. În continuarea acestei situații, nici în perioada administrației românești între cele două războaie mondiale nu a fost întemeiată o uniune a comunităților evreiești din Bucovina, după cum nu a fost ales un șef-rabin comun pentru toate comunitățile din această regiune. La 1 martie 1936, a avut loc ședința de constituire a „Uniunii Comunităților Evreiești din Bucovina”, cu participarea a 20 de reprezentanți. La această ședință au fost alese instituții provizorii, aprobându-se chiar și regulamentul de activitate⁷¹. Conducerea Federației Comunităților Evreiești din România a trimis un mesaj de felicitare acestei întruniri. Dar de fapt, această „Uniune” nu a devenit reală și nu a desfășurat nici o activitate până la data cuceririi sovietice, care a desființat toate organizațiile comunitare evreiești.

Sub președinția lui Menczer și cu colaborarea sioniștilor, conducerea comunității a susținut organizarea de colecte publice exterioare

de fonduri bănești, precum și predarea limbii ebraice și desfășurarea de activități sioniste în general, însă ca urmare a izolării politice și a creșterii presiunilor antisemite, ea nu a avut posibilitatea de a face față proceselor de proletarizare și pauperizare care au lovit populația evreiască. În lipsa posibilităților de emigrare în Palestina pentru evreii din clasele sociale populare, a crescut presiunea pentru emigrare în țările de dincolo de ocean, în special în țările Americii Latine. O dată cu aceasta, mulți tineri evrei, din rândul celor buni, tineri lucrători și tineri intelectuali, elevi de liceu și studenți, au fost atrași de activitatea celulelor ilegale ale mișcării comuniste. Cotidienele și periodicele evreiești din anii '30 sunt pline de cronici ale proceselor intentate tinerilor evrei prinși că desfășurau asemenea activități, în majoritatea lor activități propagandistice și de difuzare a materialelor comuniste de propagandă, precum și asupra torturilor la care aceștia fuseseră supuși în închisorile românești. Mulți dintre ei au fost arestați, au suportat torturi grele în închisori și au fost condamnați la ani grei de temniță⁷². Rolul originarilor din Basarabia în aceste celule comuniste ilegale era important. Numărul tinerilor comuniști în unele școli nu era mai mic decât cel al participanților la mișcările sioniste de tineret. Într-un articol publicat în ziarul „Ostjüdische Zeitung“, Mayer Ebner a avut curajul să se ridice împotriva acestor torturi, dar fără a nega fenomenul forței de atracție exercitată în anumite cercuri ale tineretului evreu de mișcarea comunistă⁷³. Până în prezent, nu a fost realizat un studiu asupra acestui aspect agitat. În acești ani s-a întărit și partidul „Bund“, care nu participa la conducerea comunității.

3. Ultimele alegeri pentru Consiliul comunităților evreiești, 4 iulie 1937.

În luna aprilie 1937, autoritățile românești au dizolvat consiliul ales de sub conducerea lui Menczer și au numit în locul său altă conducere, în fruntea căreia se afla tot Menczer, iar ca vicepreședinte, Leon Schmelzer, reprezentantul sioniștilor. Menționăm că în urma agravării situației, Partidul Evreiesc sionist a colaborat la Cernăuți cu Menczer cu toate defectele democratice ale conducerii lui. Partidul Național Liberal, a cărui cadență parlamentară la conducerea guvernului se apropia de sfârșit, era expus presiunilor făcute atât de Partidul Național Țărănesc, cât și de „Garda de Fier“ antisemită, iar rămânerea sa la putere era pusă la îndoială. Aceste fapte au influențat asupra noilor alegeri pentru consiliul comunității evreiești, care s-au desfășurat la 4 iulie 1937.

Această campanie electorală, ultima din istoria comunității evreiești din Cernăuți, a fost deosebit de furtunoasă și au participat la ea 8 liste. Iată rezultatele alegerilor:

1. Lista Karl Guthertz, susținută de partidul de opoziție Național-Țărănesc 2315 voturi, cu 14 reprezentanți.

2. Lista Partidului Evreiesc, sub conducerea lui Mayer Ebner — 1328 voturi, cu 9 reprezentanți.

3. Lista partidului „Bund“ — 1544 voturi, cu 9 reprezentanți.

4. Lista Menczer, susținută de partidul de guvernământ Național-Liberal — 1213 voturi, cu 8 reprezentanți.

5. Lista Joseph Greif — 961 voturi, cu 6 reprezentanți.

6. Lista Gerschon Steinberg — 481 voturi, cu 3 reprezentanți.

7. Lista Wilhelm Schnapp — 397 voturi fără nici un reprezentant.

8. Lista Peretz Schtrumenger — 367 voturi, fără nici un reprezentant. În total, au participat la vot 8 598 alegători⁷⁴.

Acestea au fost ultimele alegeri pentru Consiliul comunității evreiești din Cernăuți. Dintre listele de partid, pe primul loc a ieșit tocmai lista „Bund“-ului, fapt care dovedește buna schemă organizatorică a acestui partid, dar indică și procesul de pauperizare care a lovit populația evreiască a orașului Cernăuți în cea de a doua jumătate a anilor '30. Lista doctorului Guthertz, care a reușit să ocupe primul loc în aceste alegeri se adresa și ea păturilor sociale sărace. Lista sionistă a Partidului Evreiesc, sub conducerea lui Mayer Ebner, a obținut abia locul trei, fapt care indică decepția populației evreiești, provocată de lipsa posibilității mișcării sioniste de a recomanda o soluție imediată a dificultăților populare evreiești, și poate și a faptului că respectivii conducători sioniști, care ședea în cafeneaua „Central“, nu-și dădeau suficient seama de sărăcirea maselor fiilor lui Israel. Toate listele care susțineau un punct de vedere apropiat de cel sionist, printre care și lista de sub conducerea lui Menczer, care fusese susținută de către Partidul Național Liberal de guvernământ, au reușit să ajungă împreună la 2541 voturi, cu 17 reprezentanți. Dintre listele susținute de partidele politice românești, pe primul loc s-a situat tocmai lista de sub conducerea lui Karl Guthertz, susținută de Partidul Național-Țărănesc aflat în opoziție, partid în care evreii își puneau speranțele — și împreună cu partidul „Bund“, aceste două liste cu orientare socială au obținut 4340 voturi, cu 27 reprezentanți. Este important să menționăm că populația religioasă organizată, care s-a asociat de această dată listei negustorilor, condusă de Greif, în mod surprinzător a reușit să obțină un loc marginal. Cercurile ultraortodoxe-hasidice nu au participat

la alegeri. Karl Guthertz a fost ales președinte al Consiliului comunității. De astă dată, sioniștii nu s-au alăturat coaliției pentru conducerea Consiliului comunității

Ca urmare a zguduirilor politice prin care a trecut statul român la sfârșitul anului 1937 și la începutul anului 1940, consiliul ales de sub conducerea lui Guthertz a reușit să se mențină numai câteva luni. În atmosfera de violență și amenințări proferate de „Garda de Fier“, în luna decembrie 1937 au avut loc ultimele alegeri generale pentru Parlamentul român. Ca urmare a încheierii unui pact de neagresiune cu „Garda de Fier“, Iuliu Maniu, șeful Partidului Național-Țărănesc a pierdut încrederea maselor democratice, iar la aceste alegeri partidul său nu a reușit să ajungă la un minimum de 40% care i-ar fi permis să formeze guvernul. Voind să lovească în „Garda de Fier“, regele Carol al II-lea a luat surprinzătoarea hotărâre de a solicita formarea guvernului și pregătirea unor noi alegeri parlamentare partidului antisemit adversar acesteia, Partidul Național Creștin de sub conducerea poetului Octavian Goga și a lui A.C. Cuza, partid care primise numai 9,15% din totalul voturilor. Guvernul Goga-Cuza, a cărui existență a fost doar de 40 de zile a făcut pași drastici în direcția măsurilor antisemite: reverificarea încetățenirilor evreilor începând de la primul război mondial; concedierea funcționarilor de stat evrei și preferarea lucrătorilor români în toată economia din țară; confiscarea bunurilor imobiliare ale evreilor din sate; închiderea ziarelor democratice care erau, în majoritatea lor, proprietatea unor evrei ori aveau redactori evrei. Acest guvern a dus la anarhie economică și administrativă în țară. La Cernăuți au fost închise toate redacțiile ziarelor evreiești, care apăreau în limba idiș („Czernowitzer Bletter“, sau în limba germană (Ostjüdische Zeitung; Czernowitzer Allgemeine Zeitung; Czernowitzer Morgenblatt). Orașul era plin de refugiați evrei din satele vecine, care se văzuseră nevoiți să-și părăsească avutul. „Cămășile verzi“ ale oamenilor „Gărzii de Fier“ și „Cămășile albastre“ ale cuziștilor instituiau amenințarea și teroarea în condițiile pregătirii noilor alegeri. Din cauza închiderii ziarelor evreiești, nu deținem informații sorise asupra activității comunității evreiești sub conducerea lui Guthertz în perioada celor 40 de zile ale guvernului Goga-Cuza. Instituțiile comunității au redus și ele emiterea de documente scrise. Pentru a preveni anarhia economică și administrativă, precum și pericolul descompunerii întregului aparat administrativ, la 10 februarie 1938, regele a proclamat dictatura regală și promulgarea unei noi constituții, care a luat locul Constituției din anul 1923, care garantase democrația parlamentară a României. Regimul de dictatură

regală (februarie 1938 – septembrie 1940) a continuat linia politică naționalistă, dar a menținut ordinea în țară și a stăvilit răbufnirile anti-semite. La Cernăuți, ziarele evreiești „Ostjüdische Zeitung“; „Bukowiner Volkszeitung“; „Czernowitzer Bletter“ nu au reapărut, dar au reapărut ziarele generale în limba germană, ai căror proprietari erau evrei („Czernowitzer Allgemeine Zeitung“; „Czernowitzer Morgenblatt“), care au continuat să apară până la ocupația sovietică din iunie 1940.

Administrația cuzistă a dizolvat Consiliul ales de sub conducerea lui Karl Guthertz, dar l-a lăsat la conducere pe el personal, în calitate de președinte al unui consiliu numit (Gerent). La 26 mai 1939, guvernul autoritar al regelui l-a schimbat pe Guthertz din funcție, numind în locul său pe doctorul Elias Enis ca șef al unui consiliu de conducere numit, alcătuit din 24 membri⁷⁵. El a fost ultimul președinte al comunității evreiești din Cernăuți înainte de ocupația sovietică, care a desființat și a dizolvat complet instituțiile comunității evreiești, fără a avea grijă să transfere atribuțiile și funcțiile ei altei instituții evreiești. Această ultimă conducere a fost silită să transfere principalul ei bun imobil, Casa națională evreiască, clădire în care funcționau și toate birourile comunității, în proprietatea fondului bisericesc greco-ortodox⁷⁶. Este interesant să menționăm că, în această perioadă grea, conducerea comunității și-a dat avizul pentru numirea lui Max von Anhauch președintele lui Keren Kaiemeth din Bucovina, în calitate de reprezentant al ei în Consiliul Agenției Evreiești⁷⁷. După izbucnirea celui de al doilea război mondial și invazia armatei germane naziste în Polonia, în luna septembrie 1939, comunitatea, precum și populația evreiască din Cernăuți au trebuit să facă față problemei refugiaților din Polonia care cereau azil în România. La început, aceștia erau refugiați polonezi, în majoritatea lor persoane din administrație și militari, printre care și comandantul suprem al armatei Poloniei, mareșalul Ridz-Szmigly, precum și refugiați evrei, printre care și conducătorul sionist dr. Itzhak Schwarzbart. La început, s-au ocupat de acești refugiați atât autoritățile românești, cât și o comisie specială din partea comunității evreiești, în fruntea căreia se aflau industriașul Rosa Kraft și bancherul Lippa Horowitz⁷⁸. Refugiații au fost cazați în diferite clădiri, printre care în Palatul mitropolitului ortodox român și în Casa națională evreiască. După o perioadă de timp scurtă, numărul refugiaților polonezi a scăzut, însă evreii au continuat să se strecoare în România și să ajungă la Cernăuți, pe căi clandestine. Autoritățile românești au încetat să se ocupe de acești refugiați, ba chiar au căutat să ia măsuri care să-i oprească de a primi azil în oraș, iar povara

cazării și întreținerii lor materiale a căzut pe umerii voluntarilor evrei, mulți dintre aceștia acționând pe căi ilegale. Problema refugiaților evrei din Polonia, al căror număr a ajuns la 2 000 de persoane, a preocupat pe evreii din Cernăuți și în anii Holocaustului.

În seara zilei de 27 iunie 1940, postul de radio român a transmis conținutul ultimatumului sovietic prin care se ordona administrației românești și armatei române să se retragă fără întârziere din Bucovina de Nord, inclusiv din Cernăuți. Guvernului român nu i se acorda nici o prelungire pentru reamplasare sau pentru o retragere ordonată. Armata sovietică a trecut granița la 28 iunie 1940 și a ajuns în oraș în aceeași zi.

Regimul sovietic a decis că toate instituțiile de asistență și ajutor social, de cultură și de educație, ale tuturor sectoarelor populației, sînt funcții ale statului și a naționalizat toate bunurile și instituțiile comunității. În registrul protocoalelor Comitetului central al organizației „Jüdische Schul-Verein“ din Cernăuți, întemeiată în oraș în anul 1919 din inițiativa unor cercuri și personalități culturale cu orientare de stînga, pentru dezvoltarea instituțiilor culturale și educative în limba idiș, am găsit următoarea cerere adresată Sovietului Central al orașului Cernăuți scrisă în limba idiș cu ortografia sovietică, în ziua intrării armatei sovietice în oraș:

„Către Sovietul Central al orașului Cernăuți,

Prin prezenta vă aducem la cunoștință:

1. Conform indicațiilor Sovietului Municipal care ne-au fost transmise prin intermediul tovarășului W. Averbuch, ne-am reorganizat în „Comitetul pentru probleme evreiești“ în ziua de vineri, 28 iunie, orele 4 după amiază.

2. În noul comitet sunt membri următorii: I. Singer, N. Segal, M. Surkis, S. Schmidt, B. Royen, I. Schwartz, I. Schmidt, A. Surkis, K. Ghiaun, D. Weinstein, A. Zimmerman, A. Barak, G. Weisgarber, S. Eisenfeld, K. Auerbach.

3. După fondarea Comitetului s-a hotărât ca următorii membri să dețină funcțiile: Președinte — I. Singer; vicepreședinte — A. Surkis; secretar — S. Schmidt.

4. La prima sa ședință, Comitetul a luat asupra sa, pînă la primirea de indicații suplimentare, să asigure continuarea funcționării normale a instituțiilor de pe lângă fosta Comunitate Evreiască: 1. spitalul evreiesc; 2. orfelinatul; 3. căminul de bătrâni; 4. școala elementară evreiască; 5. cimitirul evreiesc.

5. *Vă rugăm să precizați, în limita posibilităților, care sunt atribuțiile noastre și să stabiliți persoana fizică sau juridică căreia să ne putem adresa.*

*Comitetul pentru probleme evreiești*⁷⁹.

Nu am găsit nici un document care să ateste vreo recunoaștere a acestui „Comitet“ drept comitet al comunității, dar știm că acest Comitet a apucat să existe de la 28 iunie 1940 până la 16 iulie 1940 și să se întrunească în 12 ședințe.

Astfel s-a încheiat, dar nu s-a terminat, istoria frumoasă și bogată a 157 ani de existență a comunității evreiești organizate din Czernowitz – Cernăuți.

În noaptea de 13 iunie 1941 au fost deportați în Siberia cei patru foști președinți ai comunității evreiești din anii '30: Markus Menczer, Eliezer Baltinester, Karl Gutherz și Elias Enis, împreună cu alte 3 800 persoane, dintre care 80% erau evrei: conducătorii comunității evreiești și evreii bogați din comunitate, activiștii mișcării sioniste și cei ai mișcării socialiste, iar numai puțini dintre ei au avut suficientă putere pentru a rezista suferințelor și a rămâne în viață. Cei doi mari conducători ai comunității evreilor din Czernowitz — Cernăuți, Benno Straucher și Mayer Ebner au scăpat de acest destin tragic. Benno Straucher a încetat din viață la Cernăuți în primăvara anului 1940, iar Mayer Ebner a reușit să-și realizeze visul sionist și să emigreze în Palestina la începutul anului 1940.

În luna iulie 1941, după izbucnirea războiului ruso-german, armata română s-a întors și s-a reamplasat asupra orașului Cernăuți, însoțită de unități militare germane. Autoritățile românești au format un nou comitet al comunității evreiești, sub conducerea doctorului Siegfried Neuberger. Comunitatea evreiască reînnoită a rezistat în tot decursul perioadei anilor grei ai Holocaustului, la început sub președinția lui Neuberger și apoi, începând din luna decembrie 1941, sub președinția doctorului Ludwig Dische, până la terminarea regimului administrației românești în acest oraș și cucerirea sa finală de către armata sovietică, la sfârșitul lunii martie 1944. Istoria comunității evreilor din Cernăuți în această perioadă (iulie 1941 – martie 1944) este un capitol plin de asasinat, deportări și suferințe, dar și al forței de supraviețuire, capitol care merită să fie tratat separat în cadrul Holocaustului care a lovit evreii din oraș în toți acești ani.

F. Comunitatea evreilor din Cernăuți în luptă pentru asigurarea existenței evreiești. Concluzii.

În pofida cuceririlor repetate ale orașului Cernăuți de către armata rusă în anii primului război mondial, clădirile din oraș n-au fost puternic avariate în această perioadă, iar instituțiile comunității evreiești au continuat să funcționeze în mod parțial, sub conducerea profesorului Wunder Neuman. Președintele comunității, dr. Benno Straucher, se afla în această perioadă majoritatea timpului la Viena, datorită funcției sale de deputat în Parlamentul imperial. Perioada de tranziție de la administrația hasburgică la administrația românească a cunoscut scurtul episod al Consiliului Național Evreiesc din Bucovina, sub conducerea dr. Mayer Ebner și a dr. Joseph Pistiner, care au coordonat activitatea conducerii provizorii a comunității sub această autoritate timp de un an.

Între cele două războaie mondiale, în perioada administrației românești, orașul Cernăuți era „mai evreiesc“ decât în perioada administrației habsburgice: în timp ce în anul 1910, la sfârșitul perioadei habsburgice-austriace, evreii reprezentau 32,8% din totalul populației orașului, în anul 1919 ei reprezentau 47,4% din totalul populației orașului, iar în anul 1930–37,8% din totalul ei. Clasa bogată din comunitatea evreiască a reușit să se mențină și în perioada administrației românești, dar în anii '30, în societatea evreiască s-a adâncit polarizarea economico-socială și s-a întărit procesul de pauperizare, în special al claselor mijlocii și sărace, ca și în rândul intelectualilor și al liber-profesioniștilor. Conform obiceiului politic existent în Vechiul Regat al României și în spiritul său, în primul deceniu al administrației românești, președinții comunității evreiești din Cernăuți și conducerile ei au fost numite în funcție de către administrația românească centrală și schimbați din funcție o dată cu schimbările guvernului central. În acest deceniu nu au avut loc alegeri pentru instituțiile de conducere ale comunității. Conform acestui obicei politic și în spiritul său, a fost numit Benno Straucher, după întoarcerea sa cu întârziere la Cernăuți de la Viena, de trei ori ca „Gerent“ (director de facto) al comunității evreiești în cursul deceniului de guvernare al Partidului Național Liberal. Dacă vom adăuga la acest calcul al anilor săi la conducerea comunității evreiești și anii în care el a condus comunitatea în calitate de președinte în perioada administrației habsburgice, începând din anul 1904 și până în anul 1928, cu o scurtă perioadă de pauză de un an și jumătate (1926–1927), vom ajunge la un total impresionant de 25 de ani ca perioadă de conducere aproape continuă de către Straucher a comunității evreilor din Cernăuți! Straucher a adus la

conducerea comunității prieteni personali devotați lui și nu a colaborat cu conducătorii sau cu activiștii organizațiilor publice politice: sioniști, socialiști și religioși, care se agitau pe ulița evreiască. Cu toate că Straucher se autodefinia sionist, el se abținea de a stabili scopuri ideologice activității sale publice de la conducerea comunității. El obișnuia să folosească metoda intervențiilor personale la autoritățile românești și se abținea de la conflicte politice cu acestea. Față de Straucher s-a postat, începând din 1910, cu o abilitate lipsită de compromisuri, prestigiosul conducător sionist din Bucovina, dr. Mayer Ener, care a urmărit să plămuiască comunitatea evreiască sub forma unei instituții democratice-populare, fondată pe principii naționale. Mayer Ebner a argumentat principiul înălțării naționale evreiești și poziția sa în lupta pentru drepturile cetățenești ale evreilor chiar cu prețul unui conflict politic acut cu autoritățile românești. Cu ironie, contemporanii au numit această adversitate, probabil nu lipsită de elemente cu caracter personal, „războiul de treizeci de ani”. Dar cu tot prestigiul său înalt, cu calitatea sa necontestată de conducător al populației evreiești, precum și eforturile sale neprecupețite, Ebner nu a reușit să-și biruie adversarul și să preia conducerea comunității, după deviza lui Herzl, cu excepția unei scurte perioade episodice în anii 1926–1927, când a fost numit la conducere de către guvern, pe baza acordului cu guvernul generalului Averescu.

În perioada scurtă în care s-au aflat la conducerea comunității, Mayer Ebner și asociatul său Bernhard Fleminger au pregătit un program de democratizare a vieții comunității, precum și programe naționale de activitate educativă, dar nu au avut posibilitatea de a le pune în aplicare.

Cotitura în democratizarea conducerii acesteia s-a produs ca urmare a răsturnării politico-parlamentare din luna noiembrie 1928 pe arena politică românească prin preluarea puterii de către Partidul Național-Țărănesc sub conducerea lui Iuliu Maniu, care era mai sensibil, atât la păstrarea regimului democratic în stat, cât și la drepturile minorităților etnice, printre care și minoritatea evreiască. Ca urmare a acestei răsturnări politice, au avut loc alegeri pentru conducerea comunității evreiești din Cernăuți pentru prima oară în timpul perioadei administrației românești, în luna noiembrie 1929. În anii '30 au avut loc alegeri pentru conducerea comunității de trei ori: în mai 1930, în martie 1935 și în iulie 1937.

Cu toate că la aceste alegeri au participat principalele partide politice, printre care Partidul Evreiesc sub conducerea lui Mayer Ebner și partidul socialist „Bund”, sub conducerea lui Joseph Pistiner și Joseph Kissman (în perioada administrației românești între cele două războaie

mondiale, publicul religios-ortodox a continuat să rămână la periferia sistemului instituțional comunitar, iar sioniștii religioși au colaborat în mod devotat cu conducerea sionistă, în fruntea căreia se afla Mayer Ebner), au reușit totdeauna să preia conducerea comunității conducătorii lisele personale și nu tocmai dintre personalitățile proeminente și de mare influență ideologică: dr. Karl Gutherz (a deținut funcția de președinte al comunității de două ori, din noiembrie 1929 până în decembrie 1933 și din iulie 1937 până în mai 1939); dr. Markus Menczer (din decembrie 1933 până în iulie 1937); dr. Elias Enis (numit în funcție fără alegeri, din mai 1939 până în iunie 1940). Este interesant de menționat că la ultimele alegeri care au avut loc în luna decembrie 1937, partidul „Bund“ a reușit să obțină mai multe voturi decât Partidul Evreiesc, aceasta într-un oraș în care Partidul Evreiesc reușise să obțină primul loc la ultimele alegeri parlamentare libere, din decembrie 1937, înaintea partidelor românești de guvernământ! Aceasta era expresia sărăciei care se agrava în rândul populației evreiești în cea de a doua jumătate a anilor '30 și a polarizării economico-sociale care se adâncea în societatea evreiască: în timp ce pătura bogată reușea să se mențină, creștea pauperizarea păturilor sărace și șomajul în rândul liber-profesioniștilor. În anii '30, toate mișcările sioniste de tineret: Hașomer Hațair, Hanoar Haționi, Bnei Akiva, Gordonia, Bethar, au desfășurat o activitate vastă, dar porțile Palestinei, aflată sub mandatul britanic, erau închise și de aceea, multe cercuri de tineret s-au simțit atrase de celulele ilegale ale tineretului comunist. Ședințele consiliului comunității (Kultus-Rat) se ocupau în majoritatea cazurilor de probleme minore de interes personal și nu dezbăteau problemele decisive și existențiale aflate la ordinea zilei. Rețeaua largă de instituții de asistență socială, precum și a instituțiilor culturale, a rezistat și în perioada administrației românești și multe comunități din Vechiul Regat obișnuiau să trimită delegații la comunitatea din Cernăuți pentru a învăța normele administrative regulate și ordonate. Numai că în perioada administrației românești (între cele două războaie mondiale) nu s-au adăugat instituții evreiești noi celor deja existente.

Evreii din Cernăuți și-au păstrat apartenența la limba și cultura germană și în perioada interbelică a administrației românești. Presa evreiască locală apărea aproape numai în această limbă: Czernowitzer Allgemeine Zeitung; Czernowitzer Morgenblatt; Bukoviner Volkszeitung; Ostjüdische Zeitung. O excepție o constituie ziarul „Czernowitzer Bletter“, care a apărut în perioada mai 1927 – decembrie 1937 în limba idiș, de 2–3 ori pe săptămână, Protocoalele și corespondența conducerii

comunității evreiești erau scrise, până în anul 1937, în exclusivitate în limba germană, ca și corespondența și circularele tuturor organizațiilor publice evreiești. În anii '30 a crescut atașamentul populației evreiești pentru limba și cultura idiș. Recensământul populației din anul 1930 raporta că nu mai puțin de 80% dintre evreii din Cernăuți au menționat ca limba lor de comunicație idișul. Acest procent ridicat de vorbitori de idiș poate fi pus în legătură cu presiunea exercitată asupra recenzaților evrei de către activiștii Partidului Evreiesc. Procentul real de vorbitori de idiș în orașul Cernăuți era pe atunci de circa 50%. În anii '30, orașul Cernăuți a devenit și un centru al literaturii și teatrului idiș: Eliezer Steinbarg, Itzic Manger, Iehuda Sternberg, Moshe Altman, Joseph Burg. Asociația „Schul Verein“ a făcut mari și permanente eforturi pentru învățarea limbii idiș și pentru predarea ei nu numai în rândul claselor sociale de jos, ci și în rândul intelectualității. Prin intermediul asociației și școlii „Safa Ivriya“, precum și prin intermediul multor cercuri și profesori particulari, o mare parte dintre ei veniți din Basarabia, s-a desfășurat o activitate importantă, deși insuficientă, pentru învățarea limbii ebraice. Cu toate acestea, orașul Cernăuți nu a devenit un centru important de creație a culturii evreiești, laice sau religioase, ci a fost un mare centru al activității politice evreiești, cu un nivel cultural general-universal.

Mulți tineri evrei din Cernăuți au primit armata sovietică cu mari speranțe la sfârșitul lunii iunie 1940, dar s-au decepționat repede. Autoritățile sovietice au desființat instituțiile comunității evreiești. Ele au permis învățarea controlată a limbii idiș în școli, dar au respins și au desființat orice organizație evreiască separată. Cu puțin înainte de începutul războiului ruso-german („Planul Barbarossa“), în noaptea de 13 iunie 1941, puterea sovietică a deportat din Cernăuți în Siberia circa 3 000 dintre conducătorii orașului și dintre persoanele active în domeniul economiei și vieții publice, în majoritatea lor evrei, printre care foștii președinți ai comunității evreiești: Karl Gutherz, Markus Menczer și Elias Enis, precum și mulți conducători sioniști: Theodor Weisselberger, Max Diamant, Benedikt Katvan, Salomon Kassner, Moses Grinberg, Karl Klüger. Doar puțini dintre ei au reușit să reziste suferințelor îndurate pe teritoriul în care fuseseră deportați și doar câțiva dintre ei au reușit să ajungă în Israel. În anii războiului și ai Holocaustului, autoritățile românești care au revenit și au reluat în stăpânire orașul în luna iulie 1942, au deportat în Transnistria 23 391 evrei, iar alte mii au fost măcelăriți într-un pogrom organizat cu ajutorul unităților militare germane. Mai mult de 12 000 evrei au fost salvați de destinul tragic al deportării datorită

intervențiilor primarului român Traian Popovici, care pentru acest act uman a fost declarat „Drept între popoare“ (Hasid Umot Haolam) de către Institutul Yad Vashem din Ierusalim.

Marea majoritate a evreilor originari din Cernăuți, precum și majoritatea evreilor rămași în oraș în anii războiului, au emigrat în Israel și numai câteva mii au emigrat în Statele Unite ale Americii, Canada, Austria și Germania. După reinstalarea administrației sovietice asupra orașului, în anul 1944, s-au readunat în oraș circa 30 000 evrei, din diferite locuri, însă viața comunitară și comunitatea evreiască instituționalizată n-au mai fost organizate, datorită interdicției impuse de autoritățile sovietice.

După dezmembrarea Uniunii Sovietice, în anul 1991 și anexarea Bucovinei de Nord și a orașului Cernăuți-Czernowitz, care a primit acum numele de Czernivtsy, la noul stat Republica Ucraina, a început din nou emigrarea masivă a evreilor în Israel. Câteva mii dintre ei s-au îndreptat spre alte noi țări din diaspora: Statele Unite ale Americii și Germania. În prezent, au rămas în Czernivtsy circa 5 000 de evrei, în majoritate vârstnici. În oraș s-au deschis o școală evreiască și două sinagogi, iar „Asociația pentru Cultura Idiș Eliezer Steinberg“ funcționează din nou în clădirea „Casa națională evreiască“ (Das Jüdische Haus), din care câteva camere au fost redade în folosință evreiască.

Astfel s-a încheiat istoria comunității evreiești din frumoasa metropolă Czernowitz.

¹ În timpul guvernării românești, în perioada dintre cele două războaie mondiale, orașul a revenit la numele său original românesc, Cernăuți, pe care îl vom folosi în studiul nostru. În lumea evreiască și în rândul evreilor localnici a continuat să fie folosită denumirea Czernowitz.

² Philip Menczel: **Trügerische Lösungen, Erlebnisse u. Betrachtungen eines Österreicherers**. Stuttgart – Berlin, 1932.

³ Ion Ionescu: „Populația în Cernăuți în anii 1762–1919“. **Buletinul statistic al României**, no. 4-5, 1920.

⁴ Despre dezbaterile asupra situației politice din Bucovina la sfârșitul primului război mondial vezi: David Schaary: „The Jewish National Council in Bucovina in the transition period from the Habsburg rule to the Romanian Authority“. **Shvut**, 15 (Tel Aviv University, 1992), p. 7–39 (în limba ebraică).

⁵ „Dokumente zur Geschichte des Jüdischen National-Rates in der Bukowina“. **Ostjüdische Zeitung**, 31.1.1926.

⁶ **Vorwärts**. Czernowitz, 20.11.1919.

⁷ Asupra susținerii de către Flondor a unei autonomii parțiale a Bucovinei vezi: Arhivele Statului, Fond Casa Regală, dosarele 4–14. Vezi și interviul acordat de el ziarului **Czernowitzer Morgenblatt**, 7.1.1921.

⁸ Asupra structurii politice a României între cele două războaie mondiale, vezi: Ioan Scurtu: **Viața politică din România, 1918–1944**. București, 1982.

⁹ Sabin Manuilă: **Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930**. Vol. 2: **Neam, limbă maternă, religie**. București, 1938, p. 384.

¹⁰ Dr. Mayer Ebner: „Dr. Wladimir von Zaloziecky 1884–1937“. **Ostjüdische Zeitung**, 1.8.1934.

¹¹ **Czernowitzer Morgenblatt**, 22.4.1924; **Ostjüdische Zeitung**, 16.11.1924.

¹² **Bukowiner Volkszeitung**, 5.4.1938.

¹³ Asupra concedierii profesorilor evrei din școlile de stat și a funcționarilor de stat, vezi memoriul adresat de Straucher lui Filderman la 8.8.1925. Arhiva Centrală pentru Istoria Poporului Evreu, Ierusalim, dosarul RM6.

¹⁴ **Ostjüdische Zeitung**, 1.9.1925.

¹⁵ **Ostjüdische Zeitung**, 9.2.1930.

¹⁶ M. Roll: **Wirtschaftsbericht für das Jahr 1935**, p.77.

¹⁷ M. Roll: **Wirtschaftsbericht für das Jahr 1936**. Cernăuți, Camera de Comerț și Industrie, 1937.

¹⁸ **Czernowitzer Bletter** (în limba idiș), 15.11.1936.

¹⁹ **Ostjüdische Zeitung**, 22.4.1936

²⁰ Eli Rottner: **Das ethische Seminar in Czernowitz. Die Wege des internationalen Constantin Brunner Kreises**, Dortmund, 1973.

²¹ Sabin Manuilă: **Recensământul**, vol. 2.

²² Manfred Reifer: **Masah hamaveth**. Tel Aviv, 1946, p. 60 (în ebraică).

²³ **Czernowitzer Morgenblatt**, 7.1.1921.

²⁴ Arhivele Oblastului Czernivtsy, fondul 325, dosarul 1529.

²⁵ **Allgemeine Zeitung**, 14.12.1922.

²⁶ **Allgemeine Zeitung**, 21.11.1922.

²⁷ Arhivele Oblastului Czernivtsy, fondul 325, dosarul 1836: **Darea deseamă asupra activității comunității israelite din Cernăuți la finele anului 1924**, compusă de gerentul și președintele dr. Benno Straucher. Cernăuți 1925.

²⁸ Asupra alegerii șef-rabinului dr. A.J. Mark, vezi **Ostjüdische Zeitung** 1.1.1926. Asupra noului șef-rabin, vezi: S. Bickel: **Tjhe Jubileum-Book**, New York 1967, p. 130–135 (în limba idiș).

²⁹ Sch. A. Soifer: **Das jüdische Wohlfahrtwesen in Czernowitz, mit besonderer Berücksichtigung der Bemühungen um die Vereiheitlichung des Hilfwrkes**. Cernăuți, 1925.

³⁰ Asupra Spitalului evreiesc vezi: *ibidem*, p. 72–73; Arhivele Oblastului Czernivtsy, fondul 325, dosarul 2049.

³¹ *Ibidem*, p. 443–49; **Czernowitzer Morgenblatt**, 18.3.1921.

³² **Ostjüdische Zeitung**, 6.4.1930.

³³ Sch. A. Soifer: **Das Wohlfahrtwesen**, p. 10.

³⁴ Asupra școlii ebraice „Safa Ivriya“ și a culturii și educației ebraice la Cernăuți, vezi: M. Braier: „The Hebrew Education in Bucovina, Bessarabia and Transilvania“. În **The Hebrew Education and Culture in Europa between the Two World Wars**. New York, 1957, p. 248–254 (în limba ebraică); R. Kimmelfeld: „Mișcarea ebraică și instituțiile de învățământ ebraic în Bucovina și Transilvania“. În: **Prudot**. Chișinău, 1934 (în limba ebraică); **Ostjüdische Zeitung**, 18.11.1924, 14.9.1930.

³⁵ A. Kolnik: „Der Schulverein in Cernăuți“, în S. Bickel: **Jubileumbook**, p. 222–231 (în limba idiș).

³⁶ Sch. A. Soifer: **Der jüdische Wohlfahrt**, p. 19.

³⁷ *Ibidem*, p. 20–31.

³⁸ **Ostjüdische Zeitung**, 10.1.1928.

³⁹ *Ibidem*, 5.1.1926.

⁴⁰ *Ibidem*, 5.1.1926.

⁴¹ M. Landau: **O viață de luptă**. Tel Aviv, 1970, p. 186 (în limba ebraică).

⁴² Arhivele Oblastului Czernivtsy, dosarul 325/1823; **Ostjüdische Zeitung**, 15.4.1927.

⁴³ Arhivele Oblastului Czernivtsy, dosarul 325/1963.

⁴⁴ **Ostjüdische Zeitung**, 3.8.1926.

⁴⁵ Arhiva Oblastului Czernivtsy, dosarul 325/1963.

⁴⁶ *Ibidem*, dosarul 325/3328.

⁴⁷ **Tätigkeits-Bericht der Gerentschaft für die Zeit vom 15 April bis 31 Dezember 1926**, 80 pagini.

⁴⁸ **Ostjüdische Zeitung**, 15.8.1926.

⁴⁹ *Ibidem*, 28.10.1928.

⁵⁰ *Ibidem*, 14.6.1927; **Czernowitzer Morgenblatt**, 11.6.1927.

⁵¹ **Ostjüdische Zeitung**, 20.7.1927.

⁵² *Ibidem*, 15.10.1927.

⁵³ *Ibidem*, 15.11.1928.

⁵⁴ **Czernowitzer Morgenblatt**, 4.5.1929.

⁵⁵ *Ibidem*, 16.7.1929.

⁵⁶ Asupra eforturilor de a întemeia o organizație locală a U.E.R. în Cernăuți, vezi: **Bukowiner Volkszeitung**, 1.5.1929

, **Ostjüdische Zeitung**, 10.4.1929.

⁵⁷ **Ostjüdische Zeitung**, 19.7.1929.

⁵⁸ Julius Wber: „Karl Hutherz“. **Die Stimme**, April-Mai 1949.

⁵⁹ **Neue Jüdische Rundschau**, 21.5.1930.

⁶⁰ **Ostjüdische Zeitung**, 23.3.1930.

⁶¹ *Ibidem*, 29.2.1930.

⁶² *Ibidem* 31.8.1930.

⁶³ *Ibidem*, 19.10.1930.

⁶⁴ **Bukowiner Volkszeitung**, 15.12.1935.

⁶⁵ **Ostjüdische Zeitung**, 11.11.1934.

⁶⁶ **Czernowitzer Morgenblatt**, 3.4.1935

⁶⁷ **Ostjüdische Zeitung**, 21.4.1935.

⁶⁸ *Ibidem*, 24.7.1937.

⁶⁹ *Ibidem*, 15.1.1937.

⁷⁰ David Shaary: „Politica reală a orientării naționale a evreilor din Bucovina“. În **„Istoria evreilor din România între cele două războaie mondiale“**. Universitatea din Tel Aviv, 1995, p. 245–246. (În limba ebraică).

⁷¹ Vezi raportul integral asupra acestei întâlniri, în Arhiva Oblastului Czernivtsy, dosarul 325/2754.

⁷² Vezi dosarele Poliției române asupra activităților comuniste ilegale ale evreilor în Arhiva Oblastului Czernivtsy, fondul 118.

⁷³ **Ostjüdische Zeitung**, 8.7.1936.

⁷⁴ **Czernowitzer Allgemeine Zeitung**, 6.7.1937.

⁷⁵ Arhiva Oblastului Czernovitsy, dosarul 325/2982.

⁷⁶ *Ibidem*, dosarul 325/2982.

⁷⁷ A. Zahavy-Goldhammer: **Czernowitz**, p. 202, (în limba ebraică).

⁷⁸ Vezi facsimilul acestei adrese a lui „Jüdische Schul-Verein“ din Cernăuți către autoritățile sovietice la: D. Levin: **Tekufah besograim (O perioadă între paranteze, 1939–1941)**. Jerusalem, 1989, p. 50 (în limba ebraică).

⁷⁹ Asupra ghetoului din Cernăuți în anii războiului, vezi: M. Reifer: **Masah hamaveth**. (Drumul morții). Tel Aviv 1946, p. 49–72; A. Zahavy-Goldammer, Czernowitz, p. 201–206 (în ebraică).

Diaspora iudaică a precedat cu multe secole sfârșitul statului evreu din 71 e.n. dar acel an a marcat momentul în care evreii au devenit un popor fără țară¹.

Menținerea făcliei — conștientizarea identității, acțiune rămasă vreme îndelungată doar pe seama religiei, a slujitorilor ei, a fost adeseori amplificată, revigorată de pana scriitorilor și poezilor mai târziu și prin cuvintele istoricilor și oamenilor politici.

În cele aproape 19 veacuri de etnie fără formațiune statală proprie, o durată impresionantă și la scara istoriei, în care au apărut sau au dispărut contopindu-se în alte structuri etnice și statale atâtea popoare, evreii au traversat o lume, nu un deșert, fără a avea totdeauna un echivalent al lui Moșe și forța care să apropie speranța.

Prezența iudaică în provinciile romane de la Dunărea de Jos Dacia și Moesia Inferior a avut proporții reduse² și nu se poate pune problema unei continuități până la formarea statelor românești de sine stătătoare. Primele semnalări ale evreilor în Evul Mediu în spațiul istoric al României nu sunt anterioare secolului al XII-lea și al XIII-lea în colonia genoveză de la limanul Nistrului iar cele dintâi comunități cu o minimă organizare datează din secolul al XVI-lea. Evoluția demografică a cunoscut momente de amplitudine maximă la sfârșitul secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea³. De aproximativ patru veacuri generațiile de evrei (care s-au succedat) s-au integrat în viața țării și, atât cât au avut posibilitatea, s-au manifestat pe tărâm economic, social, politic în cultură și știință⁴.

După decembrie 1989, a fost mult ușurat accesul la fonduri arhivistice mai înainte prohibite, au dispărut interdicțiile tematice, a devenit mai accesibilă literatura istorică occidentală, există o viață politică policoloră. Factorii și elementele amintite au determinat, în grade diferite,

*Intervenție prezentată la Sesiunea științifică jubiliară a Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România al FCER, București, 2 noiembrie 1997.

ca problematica istoriei evreilor din România, înfățișată în cadrul istoriei naționale și ca parte a istoriei universale să se înscrie printre marile beneficiare ale istoriografiei acestei perioade⁵.

Problemele care fac obiectul acestor însemnări au avut ca punct de plecare și o periegează prin unele orașe și târguri ale Moldovei de la Siret (jud. Suceava) la Galați. La sursele amintitei emulații istoriografice se cuvine a adăuga conștientizarea faptului că numeroase obști evreiești au dispărut iar altele au un efectiv restrâns, format în majoritate din persoane în vârstă. În această situație, se impune un mod de abordare diferit, investigația istorică urmând a avea în vedere anumite priorități și metode prin care obiectivul final — sinteza — să fie situată în spațiul realizărilor imediate.

Încercăm să dăm contur următoarelor probleme și aspecte:

- a) stabilirea unor priorități în cercetare; a₁) pentru o istorie orală;
- b) necesitatea unor bibliografii sistematice a fiecărei localități; c) pledoarie pentru o istorie globală a evreilor din România.

a) Aceste priorități vizează obiectivele majore dar și sursele care se deteriorează sau dispar în timp. Cercetarea sistematică a cimitirelor, în primul rând a celor cu monumente medievale, poate aduce însemnate contribuții la progresul cunoașterii în mai multe domenii: vechimea comunității; etapele imigrării; evoluția antroponimiei; aspecte demografice și de organizare socială; cei căzuți, „Al Kiduș Hașem“ și nu în cele din urmă, arta funerară iudaică⁶. Curând va fi încheiată o lucrare asupra cimitirului 1 de la Siret, oraș privilegiat sub raportul surselor documentare de toate categoriile.

Starea unor monumente din diferite orașe, cazurile de dispariție a unor pietre funerare, faptul că o astfel de acțiune pentru a fi făcută temeinic necesită timp îndelungat și resurse financiare — împreună — impun planificarea riguroasă a înregistrării pe casete sau fotografierea unor cimitire sau doar unele zone ale acestora, însoțite de însemnările necesare.

a₁) Tot ca o prioritate s-ar înscrie fixările pe peliculă și înregistrările pe bandă sonoră, bazele unei *Istории orale*. Chestionarele ar putea cuprinde întrebări de mare diversitate: 1 Care sunt gândurile ultimilor evrei din colectivități care altă dată depășeau mai multe mii de oameni (ex. Rădăuți, Siret, Vaslui etc.); 2 Ce gânduri și amintiri au bătrânii români despre evreii din acele localități; 3 Ce știu cei din tinerele generații despre fosta colectivitate evreiască din localitatea lor; 4 Ce legături mai există cu cei plecați; 5 Cum sunt privite lăcașurile de cult și monumentele funerare etc.

Fără aspecte idilice căutate și tendința de a înregistra doar prieteni declarați, în situația în care presa în general și cea evreiască în special nu va putea servi în suficientă măsură ca sursă pentru studierea aspectelor descreșterii numerice a comunităților evreiești în ultimele decenii, aceste materiale cu întrebări și răspunsuri de mare varietate pot constitui, în timp, documente valoroase. Această istorie orală poate și trebuie extinsă cu interviuri ample printre supraviețuitorii lagărelor, printre personalitățile din diferite sfere ale societății. La peste jumătate de secol nu avem un echivalent al cărții de interviuri a lui Eliezer Frenkel⁷.

b) Bibliografia care au avut-o la dispoziție cei care au alcătuit *Pinkas Hakehillot*⁸ se impune a fi îmbunătățită, actualizată și sistematizată. În afara volumelor cu documentele grupate în ordine cronologică și a celor tematice⁹, cei care vor intenționa să scrie în viitor despre obștile evreiești din diferite localități ar trebui să dispună de următoarele date:

A — Fondurile arhivistice de la Arhivele Statului din localitatea respectivă cu posibile documente referitoare la evrei: 1. Arhivele Comunității; 2. Arhivele de stare civilă; 3. Arhivele Camerei de Comerț și Industrie; 4. Arhivele școlilor israelito-române; 5. Arhivele societăților filantropice; 6. Arhivele azilurilor și spitalelor; 7. Arhivele mișcărilor sioniste; 6. Arhivele C.D.E.

B — a) Lucrări monografice despre localitate.

a₁) Monografiile asupra obștii evreiești din acea localitate.

a₂) Studii și note despre sinagogi și alte edificii comunitare.

C — Presa: ziare, foi ocazionale, reviste școlare, almanahuri.

D — Personalități: rabini, oameni de știință, artă și cultură precum și fruntași ai vieții economice, sociale sau politice. D₁ Personalități originare din localitatea cercetată.

E — Cimitirul: Vechimea cimitirului și numărul celor înmormântați. Condițiile existente. Capele funerare ale unor rabini. Monumente deosebite.

F — Harta din anul 1940 a localității cu cartarea sinagogilor, școlilor, azilurilor, spitalelor și a altor obiective comunitare.

G — Se impune alcătuirea unei istorii globale a evreilor din România, o operă colectivă, posibilă și necesară. Colectivă pentru că, o întinsă perioadă unele provincii (Basarabia, Bucovina, Transilvania) au făcut parte din alte formațiuni statale și au avut o dezvoltare diferită. Sunt particularități care trebuie relevate cu corectitudinea și măsura necesară în orice întreprindere istoriografică. Integrarea, întoarcerea cu fața spre țară n-a fost, în unele cazuri, lipsită de convulsii.

O altă generație de istorici ar avea nevoie de o prea bogată fantezie și apeluri la operele literare pentru a întregi imaginea unei populații din toate păturile sociale, de înțelegerea a ceea ce erau „ghesolâh“, micile cartiere evreiești, care era atmosfera la un „heidăr“ sau în școlile israelito-române, cum se desfășurau sărbătorile, ce au însemnat pe viu evacuarea, lagărele, umilințele, masacrele, cum s-au desfășurat perioadele de revenire la o viață de cetățeni și atâtea altele. Desigur, nu avem în vedere o istorie sentimentală ci doar completă. Paginile bune de istorie au fost scrise totdeauna cu creierul rece și inima caldă. O experiență de o viață adăugată celei din profesie nu poate decât să sporească veridicitatea celor scrise.

Au apărut culegeri de documente, grupate cronologic recent și temic¹⁰, cărți care acoperă segmente importante ale problematicii istoriei evreilor, aspecte istoriografice și metodologice. S-au impus trei sintetizatori. Profesorul de la Montpellier, Carol Iancu, are cel mai substanțial aport în domeniu. Trei cărți, prima ilustrează lupta pentru dobândirea drepturilor civile¹¹, cea de a doua situația populației evreiești în anii 1919–1938¹², o lucrare cu documentele din cancelariile franceze privind Holocaustul din România¹³, precum și un număr însemnat de studii și note. Prima carte recenziată *illo tempore* a stat recent la baza unei interesante analize a „problemei evreiești“ datorate acad. Gheorghe Platon¹⁴. Pentru istoria evreilor din Transilvania există acum cartea profesorului rabin nonagenar Moshe Carmilly-Weinberger¹⁵ iar contribuțiile profesorului timișorean Victor Neumann nu au în vedere doar evreii din Banat ci din arii mai extinse și se caracterizează printr-o abordare modernă¹⁶.

În ansamblu, s-a remarcat faptul că multe domenii au rămas necuprinse în paginile amintitelor ample lucrări și că ele nu pot suplini o veritabilă istorie a evreilor din România. O istorie globală cu o structură corespunzătoare și o dozare judicioasă a spațiilor atribuite pentru ilustrarea fiecărui sector, istorie în care să nu lipsească activitatea economică de la prezența în sistemul bancar, în industrie, marele și micul comerț, meseriile etc., care au asigurat un loc distinct populației evreiești în cadrul vieții economice din România, la mențiunile activităților sociale în care populația evreiască putea să-și aducă contribuția.

Studii precum cele elaborate de Avram Rosen pot servi încercărilor de evaluare corectă a integrării populației evreiești în viața economică a țării¹⁷.

Aspecte esențiale ale vieții politice în perioada interbelică și consecințele pentru populația evreiască au fost surprinse în lucrările datorate lui Z. Ornea, Leon Volovici, Lyei Benjamin ș.a. Urmează a fi întocmite lucrări temeinice despre partidele evreiești.

În afara valoroasei sinteze coordonate de acad. N. Cajal și dr. H. Kuller¹⁸, pentru capitole de istorie a culturii se poate apela la reputații istorici și critici literari și de artă (Z. Ornea, H. Zalis, A. Pavel, R. Bogdan ș.a.).

Publiciști de valoare ar putea scrie despre presa evreiască și cei care au slujit-o.

Un important capitol va trebui consacrat învățământului, educației religioase, limbilor idiș și ebraică în viața obștilor evreiești.

Despre rabinat și marile familii rabinice care au păstorit obștea evreiască din România, scrierile de exegeză cu ecou și în alte obști ale lumii iudaice, ar putea scrie corespunzător cercetătorii israelieni.

Din aceeași direcție ar fi potrivit să vină și capitolele referitoare la *Hasidism* și *Hascala* și dacă printre semnatari s-ar număra Moshe Idel sau colegul L.Z. Herșcovici, originari din România și cunoscători ai istoriei țării de origine și a vieții evreiești pe aceste tărâmurii, ar fi contribuții la reușita volumului.

Viziuni echilibrate pot și trebuie să aibă problemele mișcărilor sioniste de toate nuanțele. Pentru înfățișarea sionismului în unele perioade există deja sinteze valoroase¹⁹.

Tot de pe ulița evreiască au plecat mulți militanți ai mișcării socialiste.

Pentru poporul evreu, judecata dreaptă s-a dovedit a fi de partea celor care doreau întâi un cămin evreiesc și apoi rezolvarea problemelor sociale. Dar cei care n-au fost oportuniști și au gândit sincer că socialismul va rezolva, între altele, și problema națională nu pot fi omiși dintr-o istorie a evreilor din România. Acțiunea îmi reamintește de notația centrală de pe o piatră tombală din cimitirul medieval de la Siret, cu frați morți în locuri diferite aduși împreună, „Ahim beiahad”²⁰.

Așa cum este cunoscută și prezentată problema imigrațiilor în spațiul istoric al României, cu aceeași acribie se cuvine a fi înfățișată și problema valurilor de emigrație.

În sfârșit, ca la orice operă colectivă, pornirea ar putea fi mai dificilă dar, cu un secretariat cum l-ar putea asigura Centrul pentru Studiarea Istoriei Evreilor din România și sprijinul conducerii FCER ar fi o operă realizabilă.

Relațiile normale cu mulți dintre reprezentanții de seamă ai școlilor istorice din țară sunt o cheazășie că ar fi acordat sprijinul deplin pentru întocmirea unei astfel de sinteze. O bună colaborare cu istoricii din Israel, Franța, S.U.A. și alte țări poate duce la o corectă reconstituire a istoriei globale, fără omiterea intenționată a vreunei probleme sau personalități.

Aș adăuga în final că importantă va fi dobândirea obiectivității istoricului. Frământările lui Mihail Sebastian cunoscute din paginile *Jurnalului*²¹, ilustrare a dificultăților, a limitelor integrării și păstrării identității sunt doar așchii din ramul care s-ar numi Josephus Flavius.

¹ E.Schürer, *The History of the Jews People in the Age of Jesus Christ (175-B.C.- A.D. 135)*. A New English Version revised and edited by G. Vermes, F. Milar, M. Goodman. Litterari Ed. – P. Vermes; Org.ed. M. Black, Edinburgh, 1986; E. Mary Smalwood, *The Jews under Roman Rule*, Leiden, 1976; J Lieu, J. North și T. Rajak (ed.), *The Jews among Pagans and Christians*, 1992.

² Cf. S.Sanie, *Elemente iudaice sau iudaizante în interferența etnoculturală din Dacia și Moesia Inferior*, în SAHIR, I, 1996, p. 1–27.

³ E.Negruți, *Rolul evreilor în formarea târgurilor din Moldova, în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în SAHIR, I, 1996, p. 139.

⁴ *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație*, coord. g-rală acad. N. Cajal, dr. H.Kuller, București, 1996.

⁵ Dacă ar fi să amintim periodicele: „Studia Judaica“ de la Cluj-Napoca; „Studia et acta historiae Judaeorum Romaniae“ la Iași; Buletinul Centrului, Muzeului și arhivei istorice a evreilor din România și apoi numărul însemnat de studii din revistele institutelor de istorie. Cărțile numeroase apărute la Editura Hasefer, ca și la alte edituri etc.

⁶ Cf. S.Sanie, *Kol b Rama... nișma Cimitirul evreiesc medieval de la Siret*, manuscris, p. 180–200.

⁷ E. Frenkel, *Le problème Juif vu et solutionné par*: M.M. Felix Aderca, Tudor Arghezi, N.D. Cocea, Dr. I. Flavius, Gala Galaction, Dr. Petru Groza, Eugen Herovanu, dr. N. Lupu, Lucrețiu Pătrășcanu, Mihail Sadoveanu, A.L. Zissu, Iași, 1945.

⁸ *Pinkas Hakehillot, Encyclopaedia of Jewish Communities-Rumania*, Jerusalem, 1980.

⁹ *De la Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România* cu documentele în succesiune cronologică de relevat numărul impresionant de volume cu documentele grupate tematic pentru perioada 1940–1944 *Evreii din România între anii 1940–1944*. O realizare deosebită a Centrului de istorie... și a Editurii Hasefer.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ C. Iancu, *Evreii din România (1866–1919). De la excludere la emancipare*, București, 1996

¹² Idem, *Emanciparea evreilor din România (1913–1919)*, București, 1998.

¹³ Idem, *La Shoah en Roumanie*, Montpellier, 1998.

¹⁴ Gh. Platon, *Pentru o metodologie a analizei „problemei evreiești“ în secolul al XIX-lea*, în SAHIR, II, 1997, p. 28–47.

¹⁵ M. Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623–1944)*, București, 1994.

¹⁶ V. Neumann, *Istoria evreilor din România, Studii documentare și teoretice*, Timișoara, 1996.

¹⁷ A. Rosen, *Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a Bucureștiului din a doua jumătate a secolului XIX până în 1938*, București, 1995.

¹⁸ Cf. n. 4.

¹⁹ J. Kupperman, *Mișcarea sionistă din România, 1944–1948* (în ebraică), Tel Aviv.

²⁰ Cf. n. 6 Mon. VIII/175.

²¹ M. Sebastian, *Jurnal, 1935–1944*. Text îngrijit de G. Omăt. prefață și note de L. Volovici, București, 1996.

ASUPRA CĂTORVA TRAGEDII MICI PETRECUTE
ÎN CADRUL UNEI TRAGEDII MARI NUMITĂ „STRUMA“*.

Shimon RUBINSTEIN

S-ar părea că după publicarea articolului lui Nicholas Bethell, „Tragedia Strumei“, și a cărții sale¹, bazată pe documente britanice și israeliene a căror publicare fusese interzisă anterior — în primul rând a declarației lui David Stoljar (Stoleru)² — cercetarea acestei probleme s-a încheiat. Cercetarea istorică, considerată exhaustivă, a lui N. Bethell a lăsat însă o întrebare fără răspuns: cine a lansat torpila care a lovit și scufundat vasul „Struma“ în apele Mării Negre la 24 februarie 1942 și cine s-a aflat în spatele celor care au lansat această torpilă?

În aparență, răspunsul la întrebarea de mai sus a fost dat de ofițerul de marină sovietic, specialist în istorie militară a forțelor navale G.I. Vaneev, în teza sa de doctorat, publicată sub forma unui volum de studii de istorie militară în URSS³. Autorul citează raportul căpitanului submarinului sovietic S.C. 23, care a dat ordinul de a se lansa o torpilă în direcția unei ambarcațiuni izolate reperată pe mare, care era de fapt „Struma“ și a scufundat-o⁴. Cu toate acestea, cred că subiectul a rămas încă în mare măsură neelucidat și după publicarea acestei informații, care — cu toată importanța ei — trebuie privită cu luare-aminte, în lumina eventualei intenții de dezinformare a autorului, fie aceasta și parțială, dat fiind faptul că lucrarea a apărut în perioada „războiului rece“ (1978).

După părerea mea, atâta timp cât n-a fost rezolvată problema contradicției existente între informația prezentă în raportul citat și afirmațiile ambigui din declarația-mărturie a lui Stoleru, care redă și afirmațiile secundului de pe „Struma“, atunci când ambii, sleiți de puteri, înotau ținându-se de o scândură de lemn plutitoare (probabil o ușă) din rămășițele vaporului, în care vedeau unica lor speranță de a-și salva viața, problema va rămâne deschisă. Înainte de a-și fi pierdut complet cunoștința, respectivul ofițer de marină bulgar i-a povestit lui Stoleru că s-a aflat pe punte

* Mulțumirile autorului către istoricul Lucian-Zeev Herșcovici, care a avut bunăvoința de a citi manuscrisul, de a-l traduce în limba română și de a adăuga informații bibliografice suplimentare.

în momentul exploziei și că a apucat să vadă dâra de apă lăsată în urmă de torpila care înainta din direcția litoralului turcesc spre „Struma. Bethell, care în cercetarea sa se bazează pe mărturia lui Stoleru, notează că în momentul în care ofițerul bulgar a văzut respectiva dâră de apă, el s-a grăbit să raporteze căpitanului, dar explozia s-a produs în momentul în care el pusese mâna pe clanța ușii și a fost aruncat în mare cu clanța în mână. Acolo, marinarul bulgar l-a întâlnit din întâmplare pe Stoleru. dintre ei doi, ca și dintre toate persoanele aflate pe vas în momentul exploziei, Stoleru a fost singurul supraviețuitor.

În cazul în care Bethell reproduce cu exactitate mărturia lui Stoleru, se poate presupune că afirmația acestuia este mai credibilă decât cea furnizată în raportul sovietic, citat de Vaneev, cu tot respectul pentru cercetarea efectuată în cadrul tezei sale de doctorat. Personal, nu mă pot desprinde de ipoteza îndrăzneată, poate chiar extremistă, conform căreia n-ar trebui infirmată dintru început ideea posibilității unui acord secret britanico-sovietic, în cadrul căruia — ca o primă fază, s-ar fi solicitat Turciei să remorcheze vasul, îndepărtându-l de țărm și ducându-l în largul Mării Negre, la 23 februarie 1942, fără a transmite guvernului acestei țări informații relative la scopul final al acestui act. Acest scop final era de a permite submarinului să pătrundă în spațiul maritim dintre vapor și țărmul mării — și să dea navei lovitura de grație, fără a da posibilitatea stabilirii cu exactitate a celui care a lansat torpila. Aceasta este, evident, o speculație îndrăzneată dar, întrucât Stalin era un om total lipsit de scrupule, n-ar fi exclus ca, în schimbul unui avantaj promis țării sale, el să se fi oferit să rezolve problema de ordin moral a Turciei neutre și a aliatei sale Marea Britanie, eliberându-le astfel de nava inoportună. Această speculație ar trebui analizată ca toate celelalte ipoteze relative la catastrofa „Struma“. Ar mai exista un aspect al acestei tragedii, care aproape că nu a fost cercetat: aspectul uman al problemei⁵.

Studiul biografiilor victimelor care și-au pierdut viața, înecându-se în mare și ale membrilor familiilor lor, rămași pe uscat, care și-au continuat viața cu durerea în suflet, deveniți ei înșiși victime până la sfârșitul vieții, ar trebui realizat după principiile psihoistoriei moderne și victimologiei⁶. Vreau să-mi aduc modesta mea contribuție în acest domeniu, exemplificând cu tratarea a două cazuri. Unul este cel al originarilor din orașul Bârlad, orașul meu natal, care și-au pierdut viața pe „Struma“, pe care i-au cunoscut părinții mei, Natan și Erna Rubinstein, precum și alte rude și cunoștințe care mi-au transmis informații asupra lor. Al doilea, este cazul Medeei, verișoara mamei mele: în condiții speciale, din motive

personale, ea a coborât de pe vapor înainte ca acesta să fi fost scufundat, rămânând astfel în viață. Ea a decedat în Franța, în septembrie 1996.

Nutresc speranța că prezentul articol va determina ca cercetători istorici, precum și membrii familiilor și prietenii victimelor de pe vasul „Struma“, să încerce a obține ca acei care dețin informații memorialistice sau documentare în acest sens să încerce să le consemneze în scris, în vederea completării tabloului istoric existent și spre știința generațiilor viitoare. Desigur, numele fiecăruia dintre cei 769 de pasageri de pe „Struma“ se leagă de o povestire care trebuie reconstituită din informații provenite de la rudele și prietenii lor, încă în viață. Reconstituirea aspectului uman-antropologic și familial al pasagerilor de pe „Struna“ înseamnă și reconstituirea poveștilor personale ale acestor oameni și, prin intermediul acestora, a aspectelor sociologice ale vieții evreilor din România în perioada interbelică și la începutul Holocaustului.

A. Evrei din Bârlad și rudele acestora care și-au pierdut viața pe „Struma“.

1. Familia Marcus

Mendel Marcus, părintele familiei, era un evreu foarte religios, deținător al unei mari averi, posesor de bunuri imobiliare nu numai în Bârlad, ci și în Palestina⁷. Înainte de a pleca la București, unde urmau să se reunească toți viitorii pasageri de pe „Struma“, împreună cu soția și cu cei doi fii ai săi, de profesie farmaciști, în această familie s-a petrecut o dramă. Fiul cel mare s-a îmbarcat împreună cu soția, cu părinții acesteia, familia Varcovici din Iași⁸ și cu cele două fiice. În schimb, fiul cel mic, Aurel, urma să plece singur, întrucât părinții logodnicei sale Anuța (Nuța) Maierson s-au opus plecării, considerând călătoria primejdioasă. De-abia când a plecat trenul din Bârlad spre București, părinții, văzând durerea fiicei, au reușit cu mare greutate să-i obțină de la autoritățile locale autorizație de călătorie cu trenul spre București. Ea a sosit la București în ultimul moment, cu o zi înainte de plecarea pasagerilor de pe „Struma“ la Constanța. Perechea a apucat să se căsătorească la un rabin, înaintea plecării. Informația mi-a fost transmisă de către doamna Bianca Grinberg din Israel, originară din Bârlad.

În privința fiului cel mare al lui Mendel Marcus, există dificultăți de identificare nominală. În lipsă de informații suplimentare, va trebui să mă limitez la datele provenite din lista pasagerilor, ceea ce produce dificultăți de identificare, din cauza unor greșeli de înregistrare. Probabil

că este vorba de adăugirea numelui Lupu la toți membrii familiei sale, înscrși pe listă sub acest nume: Marcus Herșcu-Lupu, în vârstă de 42 de ani, soția sa Aneta Marcus-Lupu, în vârstă de 41 ani, cele două fiice ale lor, Marga Marcus Lupu, în vârstă de 13 ani și Ivette Marcus-Lupu, în vârstă de 7 ani.

Înainte de a pleca din Bârlad, familia Marcus a venit să-și ia rămas bun de la părinții mei, deoarece Mendel Marcus era proprietarul casei în care familia noastră locuia cu chirie. Mendel Marcus, pe care toată lumea îl cunoștea după porecla de „Moș Mendel“, era atât de religios, încât atunci când a aflat că fiecare pasager va putea lua pe vapor un bagaj personal cu greutate limitată la 20 de kilograme, a renunțat la acel bagaj, luând în locul său un sul de Tora pe care anterior îl donase sinagogii la care își făcea rugăciunile. Ultima amintire a părinților mei de la acea despărțire emoționantă este legată de cele două fetițe ale fiului cel mare al lui Mendel Marcus: în timp ce părinții și bunicul lor conversau cu părinții mei, ele dansau, fericite că vor pleca în Ereț-Israel.

2. Marcus („Figaro“)

Pe „Struma“ s-a mai imbarcat o familie din Bârlad pe nume Marcus, respectiv soțul, Lucian Marcus, în vârstă de circa 30 de ani, soția, Kena, în vârstă de circa 28–30 de ani; fiul lor, Iulian, în vârstă de circa 7–8 ani. Se pune întrebarea dacă tatăl lui Lucian, un frizer în vârstă de vreo 45–50 de ani, poreclit de toată lumea „Figaro“, după numele frizeriei sale de lux, de pe Strada Regală din oraș, la serviciile căreia aveau acces numai bogătașii orașului, a plecat și el cu „Struma“. Fiul frizerului Marcus, Lucian, se perfecționase în aceeași meserie la Paris, în perioada interbelică. Informațiile asupra acestei familii mi-au fost transmise de Saul Cahane și de Natan Rubinstein, ambii israelieni originari din Bârlad.

3. Familia Leibovici

Soțul, fiul unui negustor de manufactură din Bârlad, era farmacist. Farmacia lui se afla pe strada Paloda. Soția lui era fiica unui negustor evreu bogat din Vaslui. Perechea nu avea copii. Leibovici (soțul), avea un frate, Jonas, care plecase în Basarabia, anexată la Uniunea Sovietică în urma acordului Ribbentrop-Molotov din luna august 1939. Jonas Leibovici, comunist, procedase la fel ca alți tineri evrei din Bârlad apropiați de partidul comunist. După eliberarea României, în anul 1944, el s-a întors la Bârlad și a urmat studii de drept. Ulterior, atât el, cât și cele două surori ale sale — una dintre ele pe nume Șeli — au emigrat în Israel, împreună cu familiile lor.

4. *Șmil (Shmuel) Gutenmacher*⁹, cunoscut pe numele Micki.

Tatăl meu, Natan Rubinstein, l-a cunoscut pe Micki întrucât era prieten cu fratele său, Shabtay Nadiv (Gutenmacher). El a afirmat că Micki era unul dintre adevărații idealști din rândul tinerilor evrei din Bârlad — și, în general, din România — care au plecat cu „Struma“. El îl consideră pe Micki una dintre figurile strălucite ale mișcărilor sioniste de tineret din România. Oricine își amintește de el, îl pomenește cu multă căldură.

Ziaristul, scriitorul și ideologul israelian Shabtay Nadiv, fratele lui Micki, mi-a povestit că familia era originară din Basarabia. Tatăl, Zeev (Wolf) era specialist în organizarea de întreprinderi industriale producătoare de vată. La început, el a organizat o astfel de întreprindere la Chișinău, apoi o alta, la Iași. În cele din urmă, familia s-a stabilit la Bârlad, unde tatăl fusese chemat să organizeze fabrica „Progresul“ din oraș.

Micki a aparținut mișcării sioniste-revizioniste „Bethar“, ca și toți ceilalți membri ai familiei sale. El a fost și adjunctul șefului organizației locale a acestei mișcări la Bârlad. Din relatările părinților mei, Micki, elev pe atunci la Liceul „Codreanu“ din Bârlad, era un elev excepțional, inteligent, serios și în primul rând, dornic să-și realizeze visul de a ajunge în Ereț-Israel și de a construi Țara Evreiască.

Familia lui Micki nu avea suficiente mijloace pentru a-i putea plăti biletul de călătorie cu vaporul „Struma“.

Ca multe alte ocazii, Micki, în vârstă de 21 de ani, a beneficiat de ajutorul acordat de un inginer evreu.

5. *Familia Schechter*

Printre victimele de pe „Struma“ se numără și Baruch (Burăh) Schechter, soția sa, Bluma și fiul lor Eugen Iancu. Burăh era fratele Minei Schechter, mama mătușii mele Coca Waisman (născută Schechter; soțul acesteia, doctorul Dan Schechter, este unchiul direct al mamei mele Erna). Burăh, în vârstă de 44 de ani, și soția sa, 42 de ani, erau contabili șefi la două firme producătoare de petrol: soțul la societatea română de petrol „Distribuția“, iar soția — la societatea româno-americană „Astra Română“.

6. *Ozias (Iehoshua) Blank*

Era fiul proprietarului unei cârciumi aflate în apropierea cazărminii din Bârlad. La sfârșitul anilor '30, Ozias a absolvit Școala Superioară de Comerț din oraș și a găsit un post de contabil. Până în preziua îmbarcării pe „Struma“, Ozias a servit drept șef al organizației mișcării sionist-revi-

zioniste de tineret „Bethar“ din Bârlad. În conformitate cu însemnarea din „Lista victimelor“, Ozias Blank era în vârstă de 28 de ani¹⁰.

7: Doamna Züssman (sau Zisman).

În conformitate cu „Lista victimelor“¹¹, pe vasul „Struma“ s-au aflat două femei cu acest nume. Una dintre ele, al cărei prenume era Sofia Sara, era în vârstă de 58 de ani. Vârsta celei de a doua, Rebeca, nu este menționată. De aceea, nu pot defini exact despre cine era vorba, deși presupun că era vorba despre prima.

Doamna Zisman era văduva unuia dintre marii bogătași ai Bârladului, care fusese proprietarul celui mai mare magazin de feronerie și utilaje din oraș. Fiind văduvă, ea a plecat cu „Struma“ pentru a fi împreună cu fiul ei, Iosif, căruia i se spunea „Bebe“ Zisman, care imigrase în Palestina cu vasul „Sacariya“, în anul 1940. El era student la Institutul Politehnic (Tehnion) din Haifa. După moartea mamei sale, pe „Struma“, el a fost adoptat de profesorul Moshely de la același institut. Tânărul a luat și numele acestuia. În anul 1944, el s-a înrolat în Brigada Evreiască¹². După eliberarea României de sub dominația fascistă-hitleristă, el a venit în vizită la Bârlad, împreună cu un alt membru al Brigăzii Evreiești, originar tot de acolo, pe nume Bernard Sulițeanu, devenit ulterior profesor la Școala de Medicină din cadrul Universității Ebraice de la Ierusalim.

8. Cei doi tineri care nu s-au putut îmbarca: mărturia lui Saul Cahane.

Doi tineri bethariști din Bârlad — Iuju Epstein și Saul Cahane — ambii născuți la începutul deceniului al treilea al secolului XX, urmau să se îmbarce și ei pe „Struma“. Ei au plecat dela Bârlad la București și s-au prezentat la organizatorul călătoriei, conducătorul mișcării sionist-revizioniste de tineret Lipa Haimovici, din inițiativa acestuia. La București însă, Haimovici le-a spus că vasul „Struma“ urmează să intre în reparație, din cauza unor defecțiuni serioase ale motorului.

Cei doi tineri au rămas în București câteva zile, după care Lipa Haimovici i-a chemat și le-a spus: „Voi vă întoarceți înapoi la Bârlad și eu o să vă chem când o să se termine reparațiile“. Ei s-au întors la Bârlad și au așteptat, dar Lipa Haimovici nu i-a mai chemat. A fost destinul lor să rămână în viață...

B. Povestea tatălui lui David Stoleru¹³.

Înainte de a vorbi despre Medeea, a cărei poveste tragică se află în centrul acestui articol, vreau să menționez că destinul a făcut ca, pe la

sfârșitul anilor '50 sau pe la începutul anilor '60, părinții mei să-l cunoască pe tatăl lui David Stoleru, la Tiberiada. Acest lucru s-a întâmplat pe când părinții mei erau în concediu și se aflau pentru câteva zile la o casă de odihnă, veniți la băile din Tiberiada („Hamamey Tveriah“). Ei s-au întâlnit întâmplător cu Rahel (Rașela) Herșcovici, poreclită la Bârlad „Porumbița“ după numele prăvăliei sale de pe strada Strâmba, care se afla peste drum de prăvălia cu articole de sticlărie a părinților mei, alături de casa în care s-a născut subsemnatul. Rahel le-a prezentat cu mândrie părinților mei pe soțul ei, un bărbat mai în vârstă, de vreo 60 de ani, cu o înfățișare plăcută, care se întreținea de pe urma unui chioșc pe care îl ținea pe plajă, la Haifa.

În cursul celor câteva zile în care au fost împreună la Tiberiada, Stoleru-tatăl le-a relatat părinților mei povestea familiei sale, cu episodul salvării vieții fiului său. Părinții mei nu sunt istorici și nu au notat cele povestite de Stoleru cu ocazia acestor întâlniri, dar își amintesc bine elementele esențiale din cele auzite atunci. Cu toate acestea, dat fiind că a trecut mult timp de la acele întâlniri, nu poate fi exclusă posibilitatea unor erori. Din această relatare a lui Stoleru-tatăl, reiese că înainte de război el a fost un negustor foarte bogat din Basarabia și a reușit să se mute în Vechiul Regat împreună cu fiul său, David, încă înainte de intrarea rușilor în Basarabia (soția lui, mama lui David, murise de tânără). În lumina nesiguranței care domina destinele evreilor din România, el a considerat că ar fi fost preferabil să-și trimită fiul în Franța. Prin urmare, datorită marii sale averi, adusă din Basarabia în Vechiul Regat, Stoleru a reușit să-și trimită fiul să studieze la Paris, plătindu-i șederea la un internat. Ulterior însă, el l-a readus în România, iar atunci când a fost organizată plecarea vasului „Struma“, l-a îmbarcat, convins că aceasta era calea de a-i salva viața.

Stoleru-tatăl era un om simplu. El nu știa să expună faptele în limbajul unui istoric. Cu toate acestea, pentru a înțelege demersurile și eforturile sale în legătură cu unicul său fiu, trebuie să le integrăm în contextul evenimentelor istorice contemporane.

După părerea noastră, mutarea lui Stoleru din Basarabia în Vechiul Regat trebuie să fi avut loc imediat după invazia germană în Polonia la 1 septembrie 1939. Când, ca urmare a acesteia, Uniunea Sovietică a pus în aplicare clauzele pactului ei secret cu Germania nazistă, de la 23 august 1939 (pactul Ribbentrop-Molotov) și a invadat țările și teritoriile care i-au fost atribuite prin acel pact, ea a reușit să forțeze guvernul român să-i cedeze Basarabia și Bucovina de nord, și le-a anexat.

Evident, Stoleru nu putea cunoaște împrejurările și cauzele politice care au dus la această schimbare extremă, bruscă, a poziției și a atitudinii României: întrucât se simțea neputincioasă după invadarea Poloniei, țară cu care era aliată în cadrul „Antantei Mici“, România s-a grăbit să-și declare neutralitatea în acest conflict (la 4 septembrie 1939) și a acceptat ulterior anexarea Basarabiei, Bucovinei de Nord și ținutului Herța, de către URSS. La 2 iulie 1940, România a anunțat că renunță la garanțiile britanice, iar după două zile a fost instalat un nou guvern, pro-german. La 16 iulie 1940, noul guvern a invitat o delegație militară germană¹⁴.

După părerea mea, este evident că Stoleru-tatăl nu știa nimic despre aceste evoluții politice posibile, iar toate actele sale proveneau dintr-un instinct de conservare, animat de dorința sa de a-și salva fiul. Atunci când a reușit să treacă în ultima clipă din Basarabia în Vechiul Regat și și-a trimis fiul la un internat din Franța, pe când România se declarase neutră, el nu putea ști că această putere occidentală — care acordase garanții României alături de Anglia — era ea însăși în pericol. Când Stoleru a înțeles acest lucru, el s-a grăbit să-și salveze fiul, readucându-l în România în vara anului 1940 în toiul luptelor care au dus la prăbușirea Franței și la scoaterea ei din război. (Se pare că Stoleru-fiul a fost salvat din Franța împreună cu alți cetățeni români din capitularea acestei țări, datorită intervenției guvernului român pe lângă guvernul german)¹⁵. Din momentul întoarcerii fiului său din Franța în România, Stoleru-tatăl a considerat plecarea posibilă a fiului său în Palestina, la bordul vasului „Struma“ ca unica lui șansă de salvare. Trebuie să adaug și că, după părerea părinților mei, perioada de ședere în Franța a avut un rol important pentru ceea ce avea să se întâmple mai târziu: a luat acolo și lecții de înot.

C. Medeea Salmovici (Marcovici) — tragedia unei supraviețuitoare a nenorocirii de pe Struma.

În anul 1964, mama mea, Erna Rubinstein (Grünberg) a plecat în România pentru a-și vizita fratele, ziaristul Dan Bărlădeanu, la București. Cu această ocazie, ea s-a întâlnit cu alte rude care locuiau atunci în România, printre care și verișoara care purta același nume cu al ei, Erna.

Aceasta i-a povestit cazul verișoarei sale, Medeea, și i-a arătat în secret o scrisoare lungă pe care aceasta i-o trimisese de la spitalul în care era internată la Istanbul, la puțin timp după scufundarea vasului „Struma“.

Această scrisoare, pe care mama mea a citit-o în anul 1964, nu mai există. Ea ar fi putut fi unul dintre documentele tragice cele mai importante, omenеști, referitoare la cazul „Struma“, dar din cauza caracterului

represiv al regimului comunist din România, nu a mai putut fi păstrată. Mama mea s-a gândit să-i propună verișoarei sale să aducă această scrisoare la legația israeliană, dar nu a avut curajul să o facă, din teama de a nu provoca periculoase complicații rudelor din România. După câțiva ani, când verișoara mamei a emigrat în Occident, nu a îndrăznit să ia cu sine această scrisoare, deși avea un caracter strict personal, fără a cuprinde nici o considerație cu caracter politic. După revenirea în Israel, din acea vizită, mama mea mi-a povestit conținutul acelei cutremurătoare scrisori, care cuprindea mai mult de zece pagini. Astfel, am luat cunoștință de tragedia personală a Medeei, decizând să o menționez. Nu puteam face acest lucru cât timp Medeea mai era în viață, fiindcă nu am vrut să redeschid o rană cicatrizată la suprafață.

Astăzi, după ce Medeea a încetat din viață, mă simt obligat să transmit o parte din aceste informații.

Cine era Medeea?

Medeea Marcovici s-a născut la București în anul 1919. Tatăl ei, Jean Marcovici, era negustor de stofe, originar din orașul Târgu-Ocna, iar mama ei se numea Cecilia Fischer și era fiica angrosistului de pește David Fischer din Galați. Părinții Medeei s-au cunoscut și s-au căsătorit la București, iar Medeea a fost unica lor fiică. Când Medeea avea 11 ani, mama ei a decedat iar tatăl ei s-a recăsătorit cu o femeie pe nume Fani.

Din acel moment, viața Medeei s-a schimbat radical. Mama ei vitregă nu a avut copii, poate din cauza vârstei înaintate a soțului. Ea a început să se poarte urât cu Medeea, în special din cauza frumuseții și a inteligenței deosebite a acesteia. Totuși, Medeea a reușit să-și termine liceul la București prin anul 1937 și — datorită cunoștințelor ei în domeniul limbilor străine (franceză, engleză, germană) — să fie angajată la un birou de arhitectură din același oraș, ajungând în scurt timp secretara principală a biroului. Prin anul 1940, Medeea a cunoscut un băiat evreu cu calități asemănătoare cu ale ei, pe nume Nezu Salmovici. Cei doi au hotărât să se căsătorească. Dar tocmai aici au început problemele: ei s-au lovit de refuzul categoric al mamei lui Nezu, care nu putea accepta ca fiul unui mare negustor de textile din București să se căsătorească cu o fată orfană, săracă. Nu a ajutat nici faptul că atât tatăl, cât și sora tânărului (care se împrietenise îndeaproape cu Medeea), i-au susținut în dorința lor și i-au ajutat să se căsătorească. Mama lui Nezu a continuat să se opună căsătoriei și chiar a refuzat să vină la nuntă. Cu toate acestea, tatăl lui le-a

cumpărat o casă pe Calea Moșilor, în București, iar tânăra pereche a întemeiat mult visata familie.

Fără însă a-și dobândi și liniștea. Nici măcar faptul că Medeea a rămas însărcinată nu a convins-o pe mama soțului să accepte starea de fapt. Într-o asemenea situație, nu a fost de mirare faptul că, atunci când a aflat de pregătirile de plecare ale vasului „Struma“, tatăl lui Nezu a cumpărat două bilete de vapor pentru fiu și noră, sperând ca ei să-și clădească viitorul în Palestina.

O bucurie și un necaz: cu numai 24 de ore înainte de plecarea trenului de la București la Constanța, starea de încordare și-a spus cuvântul asupra Medeei, producându-i pierderea sarcinii. După aceea, ea și-a luat rămas bun de la cele trei verișoare ale ei, Nini, Erna și Dida, cărora le-a dăruit cristalurile, porțelanurile Rosenthal și alte obiecte de preț din casa ei, bolnavă fiind încă în urma pierderii sarcinii. Totuși, tinerii soți au decis, probabil la insistențele tatălui și ale surorii, să se împace cu mama soacră. Au venit la ea, să-și ia rămas bun înaintea plecării.

Servitoarea familiei le-a deschis ușa și s-a dus să anunțe mamei-soacre venirea „musafirilor“. Aceasta însă nici nu a binevoit să-i primească, ci le-a transmis „urările de drum bun“ prin servitoare. Cuvintele soacrei au însoțit tânăra pereche, plecată pe mare pe calea destinului său și ulterior, au fost și ulterior, au fost reproduse integral în scrisoarea Medeei către Erna.

Desigur, starea sănătății Medeei nu i-ar fi permis o călătorie pe mare în condiții normale, cu atât mai puțin în condițiile deosebit de grele, impuse pasagerilor de pe „Struma“. Ea a făcut o embolie, în momentul în care vaporul ancora în apropierea țărmului turcesc. Astfel s-a întâmplat că, în afara posesorilor de certificate de emigrare în Palestina (Israel Frank-Dinari, soția acestuia, Tina, fratele său Bret Schneider și soții Segal, cărora li s-a permis să coboare de pe vapor la Istanbul)¹⁶, Medeea a fost singura persoană de pe vapor (după cunoștința mea), căreia autoritățile turcești i-au permis să coboare pentru a fi internată în spital. Toate rugămințile Medeei să i se permită și soțului ei, Nezu, să coboare pentru a o însoți, fiind complet singură, au rămas zadarnice¹⁸. Soțul a rămas pe vapor și și-a pierdut viața, ca și ceilalți pasageri, înecându-se în Marea Neagră¹⁹.

Medeea a fost internată la spitalul evreiesc din Istanbul, pe data de 20 februarie 1942. Comunitatea evreiască locală i-a purtat de grijă. Când s-a însănătoșit, dată fiind starea de confuzie generală care s-a produs în Turcia ca urmare a scufundării vasului „Struma“. Medeea a primit

certificat de imigrare din partea Agenției Evreiești și a reușit astfel să intre în Palestina²⁰. Aici i s-a asigurat un loc de muncă la o întreprindere de șlefuit diamante din Tel Aviv și a locuit la căminul „Beith Hahalutzot“. După un număr de ani, ea s-a recăsătorit cu un bogătaș din străinătate și a plecat din țară. A decedat în anul 1996. Cât despre soacra ei, mama lui Nezu, se pare că aceasta a murit la puțin timp după moartea fiului ei. Poate că i-au pricinuit moartea remușcările încercate atunci când a aflat ce i s-a întâmplat fiului, poate ca urmare a scrisorii trimise de nora ei din spitalul de la Istanbul, în care Medeea scrisese: „Spuneți-i că toate blestemele ei s-au împlinit unul câte unul“.

D. Punctul de vedere al unui funcționar superior britanic din Palestina mandatară.

În încheierea articolului, am ales ca exemplu tocmai prezentarea punctului de vedere al unui funcționar superior britanic din Palestina mandatară asupra tragediei vasului „Struma“. Este vorba de Edward Keith-Roach, guvernatorul Districtului Ierusalim înaintea și în decursul celui de al doilea război mondial. Keith-Roach și-a exprimat acest punct de vedere în memoriile sale, publicate în anul 1994²¹.

Scurta descriere a catastrofei „Struma“ și a reacțiilor dure ale evreilor din Palestina la această catastrofă apare sub forma unei povestiri scurte, seci, obiective, scrisă cu puțină simpatie. Pare a fi o descriere lipsită de emoție, făcută de un ziarist străin, care a văzut lucrurile din afară, și nu de către unul dintre reprezentanții centrali ai administrației mandatare britanice. Un asemenea om, care prin poziția și gradul său înalt deținea contacte directe și indirecte, putea influența din interior asupra politicii guvernatorului suprem al Palestinei mandatare, cel puțin demisionând sau amenințând cu prezentarea demisiei în cazul în care nu s-ar fi permis femeilor, copiilor și vârstnicilor să coboare de pe vas. Chiar și demisia unui funcționar superior de rangul său — înaintată în semn de protest guvernatorului suprem al Palestinei mandatare în perioada în care vasul „Struma“ se afla în apele teritoriale turcești și navigarea sa spre Palestina fusese oprită — ar fi putut influența asupra opiniei publice din Marea Britanie și Statele Unite ale Americii. Dar Edward Keith-Roach nu a făcut un asemenea gest, după cum un asemenea gest nu a fost făcut de nici o altă personalitate administrativă superioară din Palestina mandatară, nici de către o personalitate politică, precum vreun ministru din guvernul britanic. De aceea, nici unul dintre funcționarii superiori britanici din Palestina mandatară și nici unul dintre membrii guvernului

britanic nu este lipsit de culpabilitate morală în cazul „Struma“. Faptul că era vorba de o perioadă de război nu reprezintă decât o scuză ori o circumstanță atenuantă extrem de mică pentru un funcționar britanic civil, care nu purta uniformă militară. Catastrofa vasului „Struma“ nu ar fi avut loc în cazul în care guvernul Marii Britanii ar fi respectat obligațiile pe care și le asumase țara sa în anul 1922, când a primit mandatul asupra Palestinei, printre care și libera imigrare evreiască în acest teritoriu în scopul înființării unui Cămin Național Evreiesc. Guvernul britanic însă, aproape că a anulat această hotărâre în mod unilateral, limitând emigrarea evreiască în Palestina prin hotărârile sale din anul 1939, publicate în „Cartea Albă“ (*The White Book*). Această politică a continuat în anii celui de al doilea război mondial, cu toate că era evident că ea va contribui în mod inevitabil la imposibilitatea evreilor din Europa de a se salva din ghiarele naziștilor prin imigrare în Palestina. Edward Keith-Roach a trăit ulterior un sentiment de incomoditate ca urmare a catastrofei „Struma“, căutând să se autoachite de responsabilitate pe care a atribuit-o integral guvernatorului suprem al Palestinei, Sir Harold MacMichael. Keith-Roach citează un manifest difuzat în Palestina imediat după catastrofă, care menționa că MacMichael era „responsabil la asasinarea a 800 de refugiați evrei înecați în Marea Neagră“. Citarea acestui manifest de către Keith-Roach pare a fi o încercare de a afirma în mod indirect că doar MacMichael ar fi vinovat de această crimă, ceilalți funcționari superiori ai administrației britanice neavând nici o responsabilitate în acest sens.

¹ N.Bethell: *The Palestine triangle: the struggle between the British, the Jews and the Arabs 1935–48*. London, 1979 (p. 113–120: „The Struma disaster“) și „Hatraghediah shel Strumah“ (Tragedia Strumei). *Yedioth Achronoth* (Tel Aviv) 20.5.1980 (în limba ebraică).

² Fragmente din declarația lui David Stoljar (Stoleru), prezentate într-o formă literară, au fost publicate anterior în limba română de scriitorul Arthur Leibovici (sub pseudonimul Maria Arsene — numele soției sale), în romanul documentar *Struma*. București, 1972, p. 362–367. Textul declarației pare a fi o traducere după lucrarea lui Leib Kupferstein: *Meghilath Strumah*, Tel Aviv, 1942. Vedeți în acest sens și: Mihai Stoian: *Ultima cursă*. București, 1995, p. 166–171.

³ G.I. Vaneev: *Cernomortzy V Velicestvennoi Voine*, Moskva, 1978.

⁴ Vedeți și nota redacției, la articolul A. Harel: „Strumah — haonyah she ufkerah lemaweth“ (Struma-vaporul care a fost abandonat morții). *Yahaduth Romanyah betequmath Ysrael* (Evreii din România în Renașterea Israelului). Editat de Paltiel Segal. Vol. I. Tel Aviv 1992, p. 263, precum și articolul Tehilei Ofer: „Harusym tivu eth Strumah. Gam haturkym vegam habritym“. (Rușii au scufundat Struma. De asemenea turcii și britanicii). Maariv (Tel Aviv, 28.02.1992).

⁵ Excepție constituind volumul editat de Josephine Feinstein și David Șafran: *Struma, corabia vieții și a morții*. Jerusalem, 1965. Josephine Feinstein, ziaristă originară din București, ai cărei doi fii, Mircea și Harry Juster Feinstein, s-au numărat printre victimele de pe „Struma“. prezintă personalitatea lor, cauzele plecării, speranțele lor în acel moment, corespondența primită de la ei din Istanbul și sentimentele ei de mamă care și-a pierdut fiii. Rabinul dr. David Șafran prezintă pe prietenul său Ițhak Tercatin din Iași, conducător al mișcării sioniste de tineret Bethar, student la drept, care s-a numărat printre organizatorii plecării vasului și printre victime. O altă excepție o constituie o parte din volumul redactat de Simion Săveanu: *Save the Honour of Civilization — Salvați onoarea civilizației: Struma*. Tel Aviv, 1996, p. 116–171.

⁶ Disciplină creată de juristul israelian originar din România, Benjamin Mendelsohn. În cercetările sale — al căror început l-a făcut un schimb de scrisori între el și Sigmund Freud în anul 1934, cu ocazia unui proces desfășurat la București, Benjamin Mendelsohn a accentuat asupra impactului factorului psihologic în analiza victimelor. Ulterior, cercetările sale s-au axat și asupra victimelor Holocaustului. Vedeți: K. Weiss: „Victimology in Jerusalem“. *International faces of victimology: papers and essays given at the VI-th International Symposium on Victimology*.

Moenchengladbach, 1992, p. 40–41; H. Hoffman: What did Mendelsohn really say. Idem, p. 41.

⁷ În conformitate cu „Lista victimelor de pe Struma“, publicată integral în lucrarea „*Yahaduth Romanyah betequmath Ysrael*“, vol. I, p. 264–268, citată mai sus, la nota nr.4, Mendel Marcus era în vârstă de 69 de ani. Menționez că părinții mei nu-și amintesc cu precizie numele celorlalți membri ai familiei Marcus care și-au pierdut viața pe „Struma“, în afară de Aurel, fiul cel mai mic, probabil înscris pe lista menționată sub numele de Avraham, în vârstă de 28 de ani. Lista victimelor de pe „Struma“ a fost publicată și în broșura *Struma*. Tel Aviv, 1983 (inclusiv în limba română, ambele variante fiind aranjate în ordine alfabetică). O variantă relativ diferită a listei, în limba română la: I. Feinstein și D. Șafran: *Struma*..., p. 143–151. Am preferat utilizarea listei prezentă în lucrarea *Yahaduth Romanyah*..., citată și în notele următoare.

⁸ Pe lista victimelor menționată mai sus (nota 7), numele lor nu sunt menționate. Probabil că aceste nume au fost înscrise greșit, în altă formă.

⁹ Pe lista victimelor (vezi nota nr.4), numele său de familie apare într-o formă deformată, Gutermacher. În schimb, cele două prenume ale sale au fost scrise corect: Șmil Zanvil — sau, pe lista în limba română, Zanvel (Zanvil era numele bunicului său). Forma corectă a numelui — Gutenmacher — apare și în documente păstrate la arhiva „Haganah“, Tel Aviv (dosarele 33/2038; 39/2155).

¹⁰ Lista victimelor menționată mai sus (nota 7), p. 264. Vezi și dosarul 39/2129, Arhiva „Haganah“, Tel Aviv.

¹¹ Lista victimelor menționată mai sus (nota 7), p. 265.

¹² Unitate militară (brigadă) care funcționa în cadrul armatei britanice, cu steagul evreiesc alb-albastru, soldații și ofițerii fiind evrei din Palestina aflată sub mandat britanic.

¹³ Părinții mei, Natan și Erna Rubinstein, nu-și amintesc prenumele lui Stoleru-tatăl. din declarația fiului său, rezultă că numele lui Stoleru-tatăl era Iacov. Vedeți: Dalia Ofer: *Derekh beyam: alyah beth betekufath hashoah* (Drum pe mare: imigrarea ilegală în Palestina în perioada Holocaustului). Jerusalem, 1988, p. 240.

¹⁴ K. Hitchins: *România 1866–1947*, București, 1996, p. 472–477.

¹⁵ D. Hâncu: *Un licăr în bezna*, București, 1997, p. 7–21.

¹⁶ Vezi interviul acordat de Israel Frank (Dinari), citat în cartea redactată de Simion Săveanu: *Save the Honour of Civilization*... (nota 5), p. 94–96. din afirmațiile lui Dinari, rezultă că pe „Struma“ se aflau cinci posesori de certificate de imigrare în Palestina, printre care: soții Frank (Dinari), fratele lui Israel Frank, Bret Schneider. În privința soților Segal, familia în care soțul condusese anterior societatea petroliferă americană „Steaua Română“, în mod paradoxal, ambasadorul Japoniei în Turcia a intervenit în favoarea lor pe calea unor presiuni diplomatice exercitate asupra autorităților turcești pentru a le permite acestora să coboare de pe vapor — deși țara sa era în stare de război cu Statele Unite ale Americii, începând cu atacul japonez de la Pearl Harbour (7 decembrie 1941). Acestei intervenții neobișnuite i s-a adăugat totuși și o dramă gravă: autoritățile turcești au refuzat categoric să-i permită mamei lui Segal, aflată de asemenea la bordul „Strumei“, coborârea de pe vapor. Ulterior,

ca s-a numărat printre victime; probabil că este vorba de Segal Liba, în vârstă de 53 de ani, care apare pe lista victimelor (*Yahaduth Romanyah betequmath Ysrael*, vol. I, p. 264–268; vezi și nota nr. 4).

¹⁷ Menționată ca supraviețuitoare și de N. Bethell: *The Palestina triangle...* p. 117, precum și de: Albert Finkelstein: *Etre ou ne pas naître: chronique des crimes contre l'humanité en Roumanie*, Paris, 1997, p. 247. Conform afirmațiilor lui A. Finkelstein, bazate pe un memorial redactat de Marele Rabinat al Turciei, semnat Henri Soriano, președintele Comunității Evreiești din Istanbul, numărul pasagerilor de pe „Struma” posesori de viză de intrare în Palestina era de 9 persoane.

¹⁸ Caz asemănător cu cel al logodnicei lui Bret Schneider. Vezi S. Săveanu: *Save the Honour of Civilization...*, p. 94.

¹⁹ Pe „Lista victimelor” el apare sub numele Salamovitz Simon, în vârstă de 24 ani. Probabil că numele Nezu era o poreclă diminutivală. (Vezi nota nr.4).

²⁰ Vezi nota nr. 17. Data internării Medeei în spital la: A. Finkelstein: *Etre ou ne pas naître...*, p. 247.

²¹ Edward Keith-Roach: *Pasha of Jerusalem: Memoirs of a District Commissioner under the British Mandate*. London, 1994, p. 214.

Pentru viața politică generală a României regimul autoritar al regelui Carol al II-lea (1938–1940) a însemnat „negarea întregului curs urmat de istoria României în ultimul secol”¹; asistăm la prăbușirea democrației parlamentare și a pluralismului politic. Se adoptă o nouă Constituție care nu mai păstra aproape nimic din vechile instituții democratice. Regele a pus capăt separării puterilor, atribuindu-și atât puterea executivă, cât și pe cea legislativă, lipsind Senatul și Camera deputaților de orice atribut semnificativ.

Pentru populația evreiască, respectivul regim a creat o situație cu totul contradictorie; pe de o parte evreii au fost salvați din „ghiarele” terorismului legionar — activitatea acestei mișcări fasciste fiind drastic reprimată, dar, pe de altă parte, li s-au retras treptat drepturile cetățenești acordate prin Constituția din 1923, antisemitismul devenind o componentă a politicii de stat. Astfel, conform aprecierii unui cunoscut istoric israelian, cu toate că teroarea legionară antievreiască a fost amânată în timp, totuși, prin politica sa antisemită, regimul carlist, „nu numai că a precedat epoca ruinării colectivității evreiești din România, ci a pavat chiar calea care a dus la ruina ei economică, socială și culturală”².

La baza reorientării vieții politice în direcția unui naționalism nedisimulat se afla noua Constituție carlistă, al originii etnice românești adoptată prin plebiscit în februarie 1938, care a consfințit primatul în cadrul statului național român³. Națiunea română trebuia protejată; trebuia păzită puritatea rasei, „oprindu-se amestecurile căci în organisme dacă toate celulele sunt pieritoare, celula sexuală este nemuritoare”⁴.

Cons substanțial pentru acest naționalism etnicist a fost antisemitismul de stat; s-a confecționat o problemă evreiască care a preocupat din ce în ce mai mult clasa politică aflată la putere. Guvernul Goga-Cuza, instalat de regele Carol al II-lea la sfârșitul lunii decembrie 1937⁵, a formulat în termenii următori poziția sa în această problemă: „*Pornind de jos în sus, din adâncimile rezervorului nostru de energie etnică un val de protestare împotriva străinismului cotropitor, un impuls organic de*

sănătate a strigat de la un capăt al țării la altul: vrem România românilor! Acest strigăt e certificatul de naștere al guvernului național-creștin... Am suprimat ziarele Adevărul, Dimineata, Lupta⁶, injoncțiuni străine în patrimoniul de gândire al unui neam... Am retras biletele de circulație pe C.F.R. a peste 120 gazetari evrei... Am pus în lucrare retragerea imediată a tuturor licențelor de băuturi spirtoase acordate evreilor din comunele rurale pentru a fi înlocuiți cu invalizi de război... Am luat în studiu pentru o rezolvare cât mai promptă reexaminarea cetățeniilor postbelice ale elementului semit care cu sutele de mii a invadat România de după război... s-a luat în cercetare pentru grabnică rezolvare problema numirii de comisari ai guvernului pentru supravegherea acordului cu legea de protecție a muncii românești⁷.

Așa-zisa „Invazie“ evreiască după primul război mondial și „acapararea“ chipurile de către evrei a pozițiilor economice cheie în societatea românească interbelică devin clișeele antisemite ale timpului, obsesii permanente pentru cercurile antisemite românești. La baza acestor obsesii se aflau următoarele realități demografice și socio-economice:

1. În urma Marii Uniri din anul 1918 (când Vechii Români i s-au alipit Basarabia, Bucovina și Transilvania), numărul locuitorilor evrei a crescut de aproape trei ori (de la peste 200 000 la peste 700 000 de suflete)⁸.

2. În urma acordării locuitorilor evrei a drepturilor cetățenești și în urma unui proces intens de integrare în societatea românească, locuitorii evrei au devenit un factor important în domeniile comerțului, industriei, meseriilor și profesiunilor liberale, deținând 31,14% din totalul întreprinderilor industriale și comerciale ale țării. Naționaliștii etniciști vedeau în această poziție socio-profesională a locuitorilor evrei o amenințare la adresa națiunii române. Neacceptând pluralismul etnic ca un dat istoric, chiar și în contextul statului național unitar, clasa politică extremistă a declanșat o adevărată campanie politico-ideologică pentru eliminarea locuitorilor evrei din societatea românească. Astfel, însuși regele Carol al II-lea în interviurile acordate corespondenților străini vorbea despre prezența a sute de mii de invadatori evrei care ar trebui să părăsească România⁹; iar la instalarea guvernării patriarhului Miron Cristea în februarie 1938, noul prim-ministru în Manifestul Program al guvernului, vorbea despre necesitatea plecării din țară a elementelor străine în special a evreilor. Aceste declarații politice erau însoțite de regulă de exagerarea datelor reale privind situația numerică a locuitorilor evrei și a procentului ocupat de ei în diferitele sectoare ale vieții social-economice. Acțiunea

antievreiască nu s-a limitat însă la atacuri verbale sau la crearea unei imagini demonice asupra etniei evreiești, ci s-a concretizat în măsuri ca: eliminarea avocaților evrei din barouri, a medicilor și inginerilor evrei din colegiile profesionale ș.a., în adoptarea unor legi antisemite de natură rasială care au afectat grav situația generală a locuitorilor evrei încă înainte de inițierea „soluției finale“ a „problemei evreiești“ pe plan european. Avem în vedere în acest sens: „*Legea revizuirii cetățeniei*, promulgată în ianuarie 1938; *Legea privind starea juridică a locuitorilor evrei* (9 august 1930), *Legea de interzicere pentru creștini de a se căsători cu evrei* (9 august 1940), *Legea învățământului*“ (31 august 1940).

Legea revizuirii cetățeniei a fost promulgată de guvernul Goga-Cuza în ianuarie 1938¹⁰. Deși în primul articol al Legii se prevedea o revizuire generală pentru toți cetățenii țării înscrși în registrele de naționalitate sau în cele privind acordarea de cetățenie, articolul 5 preciza că aceste revizuiți vor fi operate doar în cazul evreilor. Așadar, s-a legiferat un prim act ce consacra un nou principiu de inegalitate între evrei și ceilalți cetățeni ai țării.

În esență, legiuitorii nu urmăreau revizuirea cetățeniei de dragul revizuirii; scopul era anularea cetățeniei odată acordată și abrogarea valabilității, chiar și retroactive, a corpusului de legi pe baza căruia s-a înfăptuit încetățenirea colectivă a locuitorilor evrei din România după primul război mondial. Sub pretextul că prin înscrierea evreilor în registrele de naționalitate sau de cetățenie s-ar fi comis numeroase fraude, că sute de mii de evrei ar fi obținut pe nedrept calitatea de cetățean român, sub pretextul că în România ar fi intrat sute de mii de refugiați din Rusia, Ungaria și Germania¹¹, noua lege obliga pe evreii odată încetățeniți să depună noi acte doveditoare că cetățenia au dobândit-o (cu 20 de ani în urmă) pe drept și nu prin fraudă.

Conform legilor speciale de încetățenire a evreilor, adoptate în anul 1919 — evreii (locuitori în România de câteva generații) puteau obține cetățenia română pe baza unei simple declarații de opțiune ce nu trebuia sprijinită pe nici un act doveditor. Conform noii legi din 1938, aceeași evrei, sau descendenții lor, trebuiau să prezinte în termen de 20 de zile de la publicarea legii în Monitorul Oficial următoarele documente: actul de naștere; acte doveditoare că părinții celui ce a făcut declarație au locuit în țară în cazul când nașterea acestuia a avut loc în străinătate; actul doveditor că nu a fost supus al unui alt stat străin etc. Legea a introdus, cu premeditare, formalități birocratice care cu greu puteau fi îndeplinite; timpul acordat pentru procurarea actelor a fost foarte scurt, iar multe din

actele solicitate mai ales evreilor din provinciile alipite, nu mai puteau fi procurate. Ei trebuiau să aducă dovezi că părinții lor locuiau înainte de 1913 în localitățile care după 1918 au intrat în componența noului teritoriu românesc.

În Regulamentul de aplicare a Legii de revizuire a cetățeniei, promulgate în martie 1938, s-a definit, pentru prima oară în legislația românească, calitatea de evreu, precizându-se astfel categoriile de cetățeni supuse revizuirii. Conform regulamentului, evreii erau socotiți cei care la 18 noiembrie (1 decembrie) 1918 erau de cult mozaic, chiar dacă ulterior au schimbat religia¹². Este, însă, de menționat că nu au fost supuși revizuirii acei evrei din Vechiul Regat care au dobândit încetățenirea individuală pe bază de lege trecută prin Cameră și Senat — procedură prin care se acorda cetățenia română evreilor din Vechiul Regat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea...

În urma aplicării Decretului-Lege privind revizuirea cetățeniei la locuitorii evrei au fost revizuiți în total 617 396 de persoane. Având în vedere că la recensământul populației din 1930 s-au găsit un număr de 728 115 evrei însemnează că la 84% din populația evreiască i s-a revizuit situația sub raportul dobândirii cetățeniei române. Din acest număr, la 392 174 persoane (63,50% din totalul celor revizuiți) li s-a confirmat dreptul de menținere a cetățeniei, la 225 222 persoane (36,50%) li s-a respins etățenia¹³. Procentul celor respinși a fost mare. Procentul cel mai ridicat al victimelor acestei legislații a fost printre evreii basarabeni și printre cei din Transilvania. Printre motivele de pierdere a cetățeniei au fost: nedepunerea la timp a actelor solicitate; deoarece copiii n-au putut găsi actele de naștere ale părinților; pentru că petiționarul n-a putut dovedi că a făcut cerere de naturalizare în 1919 ș.a.m.d.

Conform Decretului-Lege nr. 4072 din 3 decembrie 1938, persoanele șterse în mod definitiv din listele de naționalitate și care au decăzut astfel din drepturile cetățenești au intrat în categoria străinilor și au fost supuse obligațiilor controlului străinilor. Ministerul de Interne le-a eliberat certificate de identitate cu valabilitate pe un an, după care puteau fi reînnoite. Articolul 3 al Legii mai sus menționate stipula: „Posesorilor acestor titluri, nefiind cetățeni români, li se vor aplica dispozițiunile legii pentru protejucirea muncii indigene și ale legii pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi”¹⁴.

Așadar, revizuirea cetățeniei nu a fost o simplă formalitate birocratică. Aplicarea ei a lipsit de dreptul la muncă și la existență peste două sute de mii de evrei.

Dacă revizuirea cetățeniei începută în ianuarie 1938 și încheiată la sfârșitul anului 1939 a afectat o treime din populația evreiască, atunci Legea privind starea juridică a evreilor, decretată de Carol al II-lea la 8 august 1940, a limitat grav drepturile cetățenești pentru întreaga populație evreiască a țării.

Decretul-Lege privind starea juridică a locuitorilor evrei din România a introdus un regim special pentru populația evreiască în domeniile dreptului la muncă, la proprietate, la viață obștească, a definit calitatea de evreu în spiritul legislației rasiale nürnbergeze.

I. În înțelesul acestui Decret-Lege au fost socotiți evrei: cei de religie mozaică; cei născuți din părinți de religie mozaică; creștinii născuți din părinți de religie mozaică nebotezați; creștinii născuți din mamă creștină și tată de religie mozaică, nebotezați; cei născuți din mamă de religie mozaică în afara căsătoriei; evreii de sânge atei sunt socotiți evrei.

Definindu-se calitatea de evreu după criteriile mai sus-enumerate, s-a precizat că trecerea la creștinism a celor de religie mozaică după punerea în aplicare a Decretului-Lege nu schimbă calitatea de evreu¹⁵.

II. Din punctul de vedere al drepturilor de care puteau beneficia, evreii erau împărțiți în următoarele trei categorii: În categoria întâia intrau evreii care s-au stabilit în România după 30 decembrie 1918; în categoria a doua intrau evreii încetățeniți individual până la 30 decembrie 1918; participanții la războaiele României care au luptat în linia de foc, cei răniți și decorați, urmașii celor morți în războaiele României; în categoria a III-a intra masa evreilor din Vechiul Regat, încetățenită pe baza legilor din 1919. Evreii din categoria I și III nu puteau fi: funcționari publici, avocați, experți; membri în consiliile de administrație; comercianți în comunele rurale, comercianți de băuturi alcoolice și deținători de monopoluri, cu orice titlu, militari, exploatatori sau închirietori de cinematografe, editori de cărți, ziare și reviste românești, colportori de imprimate românești, conducători, membri și judecători în asociațiile sportive naționale, oameni de serviciu în instituțiile publice. Obligațiunile militare fiind socotite de onoare, se transformau pentru evrei fie în obligațiuni fiscale, fie în obligațiuni de muncă. Evreii de categoria a doua nu puteau fi militari de carieră. Evreii aparținând oricărei categorii nu puteau dobândi proprietăți rurale în România și nici întreprinderi industriale rurale; ei puteau să-și vândă proprietățile lor rurale românilor de sânge.

În legătură cu dreptul evreilor la învățătură, legea preciza că dispozițiuni speciale vor reglementa regimul învățământului primar,

secundar, profesional și superior. În privința regimului cultului mozaic, s-a precizat că el rămâne sub protecția normelor constituționale.

Pentru împiedicarea infiltrării elementului evreiesc în societatea românească, s-a interzis schimbarea numelor pentru evreii din orice categorie. Încălcarea interdicției urma să fie pedepsită prin lege.

Prevederi speciale indicau condițiile în care legea se transpunea în practică, specificându-se și pedepsele care urmau a fi aplicate în cazul încălcării prevederilor legale.

Prevederile Decretului-Lege avut în vedere n-au întârziat a fi aplicate în practică; drept urmare, mii și zeci de mii de evrei, funcționari publici, cadre didactice, medici, avocați au fost concediați, dislocați din mediul rural ș.a.m.d.¹⁶.

Concepția politico-ideologică care a stat la baza acestui Decret-lege rezultă din Expunerea de motive prezentată de prof. univ. I.V. Gruia, ministru de Justiție în guvernul Gigurtu, autorul acestei noi legislații antievreiești.

O analiză de conținut a Expunerii pune în evidență influența ideologiei național-socialiste de sorginte germană, dar și a naționalismului etnicist care își avea începuturile și în gândirea social-politică românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea.

Definirea calității de evreu pe criteriul religiei și al originii etnice, discriminarea și inferiorizarea lui sub raport etic pe motivul apartenenței la cultul mozaic și al originii etnice, vădesc o concepție etnicist rasială. Astfel, însuși, legiuitorul a recunoscut că „un punct deosebit de important de stabilit în decretul cu putere de lege a fost acela al definirii legale a evreului pentru a pune în evidență incompatibilitatea morală, spirituală și organică între „românul de sânge“ și religia mozaică¹⁷. Dezvoltând această idee de incompatibilității morale dintre cel de religie mozaică și „românul de sânge“, legiuitorul sublinia importanța măsurilor care să bareze infiltrarea evreilor în societatea românească, care să-i împiedice pe evrei să-și ascundă originea prin convertire la creștinism, schimbarea numelui sau căsătorii mixte.

Din câte se pare, asistăm la o deosebire esențială dintre anti-semitismul medieval și al epocii „luminilor“, când se considera că evreul poate fi mântuit prin convertire, schimbare de nume și integrare în societate și antisemitismul rasial care, demonizând și satanizând etnia evreiască, considera vitală eliminarea ei din societate, ajungându-se astfel la justificarea genocidului.

Expunerea de motive conține în același timp considerații cu privire la sensurile și implicațiile politice ale naționalismului extremist. Astfel, legiuitorul aprecia că adevăratul ideal naționalist va învinge abia prin aplicarea acestui statut care urmărea eliminarea evreilor din comunitatea națională românească, abia acum urmează ca națiunea română să fie reasezată în drepturile sale ancestrale. *„Naționalismul trece acum, cu acest statut și în limitele legii fundamentale, arăta I.V. Gruia, de la o pură mișcare spirituală și de la un militantism protestatar, la perioada sa de organizare. Prolegomenele mișcării naționaliste au căpătat drumul organic al destinului românesc. O nouă ordine de stat se încheagă, în marginile constituționale, care impune legile speciale de organizare a priorității intereselor naționale; adică domnia națiunii în forțele ei creatoare și în impulsurile ei morale. Națiunea în sensul legii constituționale a devenit mai puțin o comunitate juridică sau o colectivitate politică, mai mult o comunitate spirituală și organică, așezată pe legea sângelui din care izvorăște o ierarhie a drepturilor politice”*¹⁸. Acest stat național în care se proclama *legea sângelui* urma să se bazeze pe următoarele principii: recunoașterea faptului că națiunea română este creatoare de stat; promovarea categoriilor funcționale, naționale, ca realități politice de bază; distincția juridică și politică între românii de sânge și cetățenii români. În final, se conchidea că România este numai țara românilor.

În consecință, conform aprecierilor ministrului de Justiție, statutul juridic, politic și economic al evreilor impunea totodată cartă drepturilor românilor; formula legea de apărare a Nației.

În numele legii de apărare a Nației a fost promulgat tot în 8 august 1940 și Decretul-Lege pentru oprirea căsătoriilor între românii de sânge și evrei.

Conform legii, cei care încălcau această interdicție și încercau să se căsătorească împotriva prevederilor legale erau pedepsiți cu închisoare corecțională de la 2 la 5 ani. Referatul către Consiliul de Miniștri pe marginea legii a fost prezentat de I.V. Gruia. Expunându-și și cu această ocazie concepția organică despre Națiune, Gruia sublinia că „Națiunea nu reprezintă o sumă de indivizi, ci o sinteză de funcțiuni care se sprijină mai ales pe o lege a sângelui românesc, și pe ritul creștin; pe aceste două forțe care determină, în plin, esența „biologică“ a Nației”¹⁹.

Legiuitorul a pus un accent deosebit pe definirea termenului de *sânge românesc*. În viziunea sa, această sintagmă, socotită ca un element principal de așezare a nației, nu se percepe doar ca o structură fizică, ci

mai de grabă ca un element etnic moral, a cărui determinare se face numai prin discriminarea, pe criteriile legale, a noțiunii de „evreu“.

Așadar, juriști de marcă, profesori universitari, devin adepți ai teoriilor privind rolul „sângelui“ în așezarea națiunii, susținând pe această bază teza inferiorității „sângelui evreiesc“.

În opinia noastră, susținerile de mai sus reflectă traseul istoric al naționalismului care s-a transformat treptat dintr-o ideologie a popoarelor asuprite, luptătoare pentru cucerirea libertății și independenței lor naționale, într-o ideologie care alimenta și alimentează tendințele de exclusivism național — în cazul României tendințele de românizare forțată a unei societăți care includea numeroase etnii în structurile sale. Acest tip de naționalism în anumite contexte istorice, cum sunt de pildă războaiele, revoluțiile sau alte evenimente similare, devine fundamentul politico-ideologic al discriminărilor și genocidului interetnic, se transformă într-un argument de justificare a politicii de genocid. Acest tip de naționalism coexistă inevitabil cu antisemitismul xenofob. Reprezentanții acestui tip de naționalism îi considerau pe evrei „o primejdie permanentă pentru orice stat național“²⁰.

În urma legilor menite să elimine evreii din societatea românească s-a înscris și Decretul-Lege privind stabilirea situației evreilor în învățământul de toate gradele, dat publicității la 31 august 1940.

Legea a introdus un regim de *numerus clausus* pentru copii și tinerii evrei, limitând grav accesul la învățământul de toate gradele. Astfel, în rețeaua școlilor de stat și particulare neevreiești au avut acces copii evrei din toate categoriile stabilite prin Decretul-Lege din 8 august 1940, dar în limita locurilor disponibile după înscrierea tuturor elevilor creștini. În învățământul secundar elevii evrei din categoria a II-a aveau acces în măsura în care nu toate locurile au fost ocupate de elevii creștini. Dacă mai rămâneau locuri libere puteau fi primiți cu taxe speciale și elevii din categoriile I și III. Procentul total nu putea depăși, însă, 6% din totalul elevilor înscriși. În școlile profesionale de stat n-au fost admiși de loc evrei. Nici în învățământul superior nu putea fi depășit procentul de 6%. În compensație, s-a admis extinderea rețelei școlare comunitare și particulare evreiești. Regimul acestor școli a fost, însă, subordonat unui riguros control din partea autorităților de stat, istoria, limba română și geografia nu puteau fi predate decât numai de profesori români etnici. Funcția de director nu putea fi ocupată decât de evrei din categoria a II-a. Școlile secundare evreiești nu aveau drept de publicitate, adică

certIFICATELE DE ABSOLVIRE ALE ACESTOR ȘCOLI NU ERAU RECUNOSCUTE DE AUTORITĂȚI ȘI NU ERAU LUATE ÎN CONSIDERARE ÎN VIAȚA SOCIALĂ.

Și în viața culturală au intervenit anumite schimbări. Deși Decretul-Lege din 8 august 1940 a dispus că regimul cultului mozaic rămâne sub protecția normelor constituționale și de aplicare, adică i se menține starea de drept, libertatea și egalitatea, totuși, conform speci-ficărilor făcute în *Expunerea de Motive* la Decretul-lege din 8 august 1940, viața spirituală a evreilor nu rămânea în stare de integrare în comunitatea românească, ci în îndatorirea de respect față de comunitatea românească, pe temeiul propriei libertăți ce i se recunoaște. Libertatea cultului a început să fie îngrădită. S-a interzis evreilor închiderea magazinelor în ziua de sâmbătă; s-a interzis tăierea rituală; o decizie ministerială a suprimat subvenționarea cultului mozaic.

Prin toate aceste măsuri, evreii au fost scoși de sub scutul preve-derilor chiar și ale Constituției din 1938, care deși a consfințit „procla-marea“ statutului de „sânge românesc“, la art. 98 stipula în mod demagogic că „art. 133 din Constituția din 1923 prin care s-au recunoscut drepturile cetățenești ale evreilor din România nu va fi modificat“.

Și, totuși, până și un organ de stat precum Comisariatul General pentru Minorități era nevoit să recunoască dezavantajarea evreilor prin măsurile întreprinse de regimul autoritar al regelui Carol al II-lea. „Evreii căpătând un statut juridic aparte — se arăta într-un referat al Comisariatului — au fost scoși de sub prevederile legilor ordinare care privesc pe ceilalți cetățeni ai României“²¹.

Conform unor puncte de vedere în literatura istorică actuală, acest antisemitism „moderat“ promovat de regele Carol al II-lea s-ar fi datorat dorinței regelui de a fi pe placul Germaniei naziste. În condițiile anului 1940, când România, abandonată de aliații ei occidentali, a pierdut im-portante regiuni din teritoriul ei național, cercurile politice de dreapta în frunte cu suveranul considerau că Germania nazistă poate fi singura aliată a României în lupta sa pentru redobândirea teritoriilor pierdute. Se conchide deci foarte des că doar interese de conjunctură ar fi împins regimul carlist să adopte o politică antisemită, sperând că astfel va câștiga simpatia Germaniei naziste.

Fără a respinge valabilitatea unor astfel de susțineri, în optica noastră, politica antisemită a regimului carlist s-a înscris în trendul naționalist al clasei politice dominante din România, care după 1918, urmărea programatic aplicarea unei politici de „românizare“ forțată a societății românești. Legislația antievreiască din anii 1938–1940 a

însemnat o primă etapă în înfăptuirea acestui obiectiv. Ulterior, statul național legionar și apoi regimul dictatorial al mareșalului Antonescu (septembrie 1940–august 1944) vor continua această politică, transformând, în multe privințe, politica de *numerus clausus* a regimului carlist într-o politică de *numerus nullus*. Și chiar dacă evreii din teritoriile aflate sub administrarea antonesciană nu au experimentat tragedia lagărelor naziste de exterminare, totuși, nu au fost scutiți de consecințele unor măsuri specifice epocii Holocaustului, politicii de discriminare etnică.

¹ Vlad Georgescu, *Istoria Românilor de la origini până în zilele noastre*. Ediția a III-a. Editura Humanitas, București, 1992, p. 223.

² B. Vago, *The Jewish Policy of the Monarchist Dictatorship in Rumania, 1938–1940*. „Zion”, Quaterley for Research in Jewish History. XXIV Year Number 1–2 Jerusalem, 1964, p. V.

³ Publicată în Monitorul Oficial nr. 46 din 20 februarie 1938.

⁴ Paul Negulescu, *Principiile fundamentale ale Constituției din 27 februarie 1938*, București, 1938.

⁵ Guvernul Goga este apreciat în istoriografia actuală ca un guvern de dreapta, cu declarată orientare antisemită și cu vădită simpatie pentru Germania. (Vezi Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Editura Univers Enciclopedic, București 1997, p. 349.

⁶ Publicații de orientare democratică în cadrul cărora au funcționat mulți ziariști evrei.

⁷ Lya Benjamin (ed.), *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri* (În cont. Probl.Evr.). Editura Hasefer, București 1996, p. 21.

⁸ Probl.evr., pag. 69.

⁹ Loc.cit.

¹⁰ Lya Benjamin (ed.). *Legislația antievreiască în România 1938–1940*. Editura Hasefer, București, 1993, p. 30–31 (În cont. Leg.ant.).

¹¹ Această invazie a fost un clișeu antisemit. În realitate, între anii 1930–1936 au intrat în România 29 058 imigranți și au emigrat 38 999 persoane. Nu se cunoaște structura etnică a acestei populații. Cf. A.L. Easterman, *King Carol, Hitler and Lupescu*. London, 1942, p. 202.

¹² Leg. ant. p. 21.

¹³ Leg.ant. p. 35–36.

¹⁴ Loc.cit. p. 32.

¹⁵ Leg. ant. p. 46–50.

¹⁶ Conform unui memoriu alcătuit de W. Filderman, unul din conducătorii colectivității evreiești din România, pe baza acestei legislații, în luna august au fost eliminate din învățământul de stat toate cadrele didactice și funcționarii evrei din categoriile I și III; au fost concediați actorii evrei din teatrele de stat (cat. I și III); au fost concediați medicii evrei din categoriile I și III care au fost angajați la instituții de stat; de asemenea, au fost concediați funcționarii judecătorești. Avocații trebuiau să-și lichideze afacerile. Cf. aprecierii lui W.F.. aproximativ 80 000 de evrei și-au

pierdut sursa de existență. (Publ. în *Martiriul evreilor din România*, (București, Editura Hasefer, 1991).

¹⁷ Leg. ant p. 37–45.

¹⁸ Loc.cit.

¹⁹ Loc. cit.

²⁰ Monitorul oficial, 31 august 1940, p. 4937–4938.

²¹ Probl. Evr. p. 58–63.

MĂRTURII DOCUMENTARE REFERITOARE LA EVREII
DIN MOLDOVA ÎN SECOLELE XVI–XVII

Dumitru AGACHE

Așa cum remarca Victor Eskenassy în studiul său introductiv de la primul volum de *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, apărut în 1986, București, p. XXIII, prezența evreilor în spațiul românesc depășește cu mult dimensiunile propuse de N. Iorga la 1913, în prima lucrare fundamentată asupra istoriei evreilor în arealul carpato-danubiano-pontic.

Volumele deja publicate au probat extensiunea diasporei evreiești de la litoralul mediteranean la spațiul vest-european, iar ulterior la zona est-europeană. Ca urmare, abordarea istoriei medievale euró-asiatice, iar în prezent a istoriei globale, nu poate fi realizată excluzând aportul comunității evreiești din diverse spații la dezvoltarea societății, atât pe plan material, cât și ideatic.

Evident, primele mărturii ale prezenței iudaice de o parte și de alta a Carpaților sunt inconsistente. Abundența informațiilor din secolele XVII–XVIII dovedește, însă, că în ținuturile românești comunitățile evreiești, ca și cele armenesti, s-au stabilit încă din primele decenii ale alcătuirii statului moldovenesc. Rămâne, desigur, în sarcina cercetărilor viitoare să deceleze aportul mozaic al cazarilor de cel al evreilor, pătrunși în Europa estică și balcanică încă din secolele XIII–XIV.

Documentele pe care le prezentăm spre publicare confirmă o realitate deja existentă în secolul al XVI-lea.

Așa cum sublinia același editor al primului volum de izvoare și mărturii, existența evreilor în viața societății românești nu se reflectă numai în activitatea celor stabiliți în această zonă, ci și în legăturile pe care autohtonii le întrețineau cu cei care manipulau finanța epocii. În acest sens, aducem în atenția cititorilor câteva documente care probează eficiența infiltrației capitalului evreiesc în practicile medievale ale lumii românești.

Piesele pe care le oferim spre publicare indică, în această direcție, câteva repere. Astfel, primele trei se referă la vânzarea de către urmașii lui Iurașco Vartic postelnic (de la armeanul vart = „trandafir“; cf. Iorgu

Jordan, *Dictionar al numelor de familie românești*, București, 1983, sub voce) o jumătate din satul Lăcina, ținutul Dorohoi, lui Ionașco Tolocico pentru achitarea unei datorii de 12 000 aspri, contractată de cel dintâi la Iacob, evreu din Țarigrad. Este încă o dovadă a raporturilor celor două diaspore, iudaică și armeană, în desfășurarea afacerilor comerciale și financiare în acest spațiu, și confirmă, totodată, pătrunderea cămătăriei evreiești din capitala Imperiului otoman încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Câteva acte ulterioare completează informația cuprinsă în cele trei volume de izvoare și mărturii cu noi atestări ale activității negustorilor evrei din Moldova.

Remarcăm, în mod deosebit, o a doua confirmare a doctorului Moisi (vezi *Izvoare și mărturii...*, II, 1, nr. XLVIII, p. 217), care locuia în Iași, pe Ulița Strâmbă, fiind vecin cu Palade vistiernic, la fel cum avem atestarea viețuirii unui cămătar evreu în târgul Siret la sfârșitul aceluiași secol.

Iată, deci, argumente, de netăgăduit, care certifică faptul că, la fel ca în alte domenii de cercetare istorică, și în cel care privește trecutul comunității iudaice, investigațiile bibliografice și arhivistice pot oferi încă multe noutăți informaționale, care contribuie, evident, la întregirea, treptată, a imaginii diversității și implicațiilor activității acestora.

<Înainte de 1598 (7106) februarie 10>. Vasilca, soția lui Iurașco Vartic postelnic, și copiii săi vând lui Ionașco Tolocico jumătate din satul Lăcina <ținutul Dorohoi>, penru 12 000 de aspri, cu care au achitat o datorie la evreul Iacob din Țarigrad.

† Adică eu, Vasilca, cneaghina panului Iurașco Vartic postelnic și fiii săi, Lupul și fratele său Gavril și sora lor, copiii panului Iurașco Vartic postelnic, înștiințăm înșine, prin acest deosebit al nostru zapis, cum am luat de la Ionașco Tolocico 12 000 aspri, bani gata, toți bani vechi, și i-am dat lui pentru acei bani dreapta sa ocină și dedină a tatălui nostru, a panului Iurașco Vartic postelnic, jumătate din satul Lăcina și cu heleşteu. Și cu acești mai sus scriși bani, douăsprezece mii de aspri, [iar] noi am plătit o datorie ce a fost dator tatăl nostru, pan Iurașco Vartic, unui jidov, anume Iacob din Țarigrad.

Deci, de acum înainte, să aibă singur a-și stăpâni pan Tolocico acea jumătate de sat din Lăcina și să aibă singur a-și face ispisoace și uric.

Și la această tocmeală a noastră au fost oameni buni: Drăgșan vâtag și protopop Pătrașco, fiul lui Drăgșan, fratele lui Cotelin și alți oameni buni.

Și eu, Cotela, însumi am scris și am pus pecetea pe acest zapis, ca să se știe.

După: Ghibănescu, *Surete*, II, p. 203, nr. 75 (text slav după orig. — aflat atunci în posesia lui Gr. Buțureanu — și trad. edit. cu comentariu, ibidem, p. 203–204, datat: către 7100 <1591–1592>).

Arh. St. Iași,, CDVIII/4. Trad., din 1808 iunie 12, de Ioan Stamate fost mare pitar.

ALTE EDIȚII: DIR. A., XVI, vol. 4, p. 186, nr.245 (trad. de la Arh. St. Iași).

Datat după actul de întărire din 1598 (7106) februarie 10 (v. doc. următor).

1598 (7106) februarie 10, Suceava. Ieremia Movilă voievod întărește lui Ionașco Tolocico și soției lui, Agafia, jumătate din satul Lăcina, ținutul Dorohoi, cumpărată de la urmașii lui Iurașco Vartic postelnic, pentru 1000 de zloți tătărești, sumă cu care au achitat împrumutul tatălui lor, de 12 000 de aspri, la evreul Iacob din Țarigrad.

† Io Ieremia Moghila voievod, din miia lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici, slugile noastre credincioase, Lupul Vartic mare armaș și fratele lui, Gavril Vartic, și sora lor, fiii lui Iurașco Vartic postelnic, nepoții lui Petrea Vartic portar de Suceava, de bunăvoia lor, nesiliți de nimeni, nici asupriți și au vândut dreapta lor ocină și dedină din privilegiul de împărțeală pe care l-a avut bunicul lor, Petrea Vartic portar de Suceava, de la Petru voievod cel Bătrân, jumătatea satului Lăcina și cu loc de iaz, în ținutul Dorohoi.

Aceasta au vândut credinciosului nostru, Ionașco Tolocico, și cneaghinei lui, Agafia, pentru o mie de zloți tătărești, toți bani vechi. Și li s-a plătit deplin pentru că acei bani i-au luat și au plătit o datorie a tatălui lor, Iurașco Vartic postelnic, în mâinile lui Iacob jidov din Țarigrad.

Deci noi, văzând de bunăvoia lor tocmeală și plată deplină și Noi, de asemenea, și de la Noi am dat și am întărit slugii noastre, Ionașco Tolocico, și cneaghinei lui, Agafia, acea mai sus scrisă jumătate de sat din Lăcina și cu loc de iaz, ca să le fie lor și de la Noi ocină, cu tot venitul.

Altul să nu se amestece, înaintea acestei cărți a noastre.

Scris la Suceava, anul 7106 <1598> februarie 10.

Domnul a spus.

Erimie voevod <m.p.>.

† Stroici mare logofăt a învățat și a iscălit <m.p.>.

† Dumitru <a scris>.

Arh. St. București, Doc. istorice (fost Bibl.Acad.), XXXVII/30.

Orig. slav, hârtie (23,1 x 32,8 cm), difolio, filigran, rupt la îndoituri, pecete aplicată căzută.

EDIȚII: *DIR A*, XVI, vol. 4, p. 186–187, nr. 246 (trad. edit. după orig.).

1598 (7106) februarie 28, Suceava. Ieremia Movilă voievod întărește lui Ionașco Tolocico și soției lui, Agafia, jumătate din satul Lăcina, țin. Dorohoi, cumpărat de la urmașii lui Ionașco Vartic postelnic, cu 1000 de zloți tătarești, cu care au achitat împrumutul tatălui lor, de 12 000 de aspri, la evreul Iacob din Țarigrad.

Din mila lui Dumnezeu, Noi, Io Eremia Moghila voievod, domn al Țării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că acești adevărați credincioși ai noștri, Lupul Vartic mare armaș și fratele lui, Gavril Vartic, și sora lor, Anisia, fiii lui Iurașco Vartic postelnic, nepoții lui Petrea Vartic portar de Suceava, au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici, de bunăvoia lor, nesiliți de nimeni, nici asupriți și au vândut dreapta lor ocină și dedină, din dreptul lor uric, din privilegiul de împărțeală pe care l-a avut bunicul lor, Petrea Vartic portar de Suceava, de la Petru voievod cel Bătrân, jumătatea satului Lăcina, cu loc de iaz, care este în ținutul Dorohoiului. Aceasta a vândut credinciosului nostru, Ionașco Tolocico, și cneaghinei lui, Agafia, pentru o mie de zloți tătarești, însă toți bani vechi.

Și sculându-se credinciosul nostru, Ionașco Tolocico, a și plătit împreună cu cneaghina lui, Agafia, toți acești bani mai sus scriși, 1000 de zloți deplin, dinaintea Noastră, în mâinile mai sus zisului nostru credincios, Lupul Vartic mare armaș, și a fratelui lui, Gavril Vartic, și a surorii lor, Anisia, fiii lui Iurașco Vartic postelnic, pentru că cu acești bani au plătit datoria tatălui lor, Iurașco Vartic postelnic, în mâinile lui Iacob, jidov din Țarigrad.

De aceea Noi, văzând tocmeala lor de bunăvoie și plată deplină, și Noi, de asemenea, și de la Noi am dat și am întărit credinciosului nostru,

Ionașco Tolocico, și cneaghinei lui, Agafia, această mai sus scrisă jumătate de sat din Lăcina, și cu loc de iaz, ca să le fie lor și de la Noi, uric cu tot venitul, lor și copiilor lor, și nepoților, și stănepoților, și răstrănepoților și întregului lor neam, cine li se va alege lor, mai aproape, neclintit lor niciodată, în veci.

Iar hotarul acestei mai sus scrise jumătăți de sat din Lăcina, și cu loc de iaz, să fie din tot hotarul jumătate, iar dinspre alte părți după hotarul vechi, pe unde au folosit din veac.

Iar la aceasta este credința Domniei Noastre, a mai sus scrisului, Noi, Io Eremia Moghilă voievod și a preaiubitului fiu al Domniei Mele, Io Costantin Moghilă voievod, și credința boierilor noștri: credința panului Ureche vornic de Țara de Jos, credința panului și a fratelui Domniei mele, Simion, hatman și pârcălab de Suceava, credința panului Gligorcea Crăciunovici vornic de Țara de Sus, credința panului Ghiorghie pârcălab de Hotin, credința panului Dumitru și a panului Vasilie, pârcălabi de Neamț, credința panului Toader și a panului Ghiorghie, pârcălabi de Cetatea Nouă, credința panului Drăgan postelnic, credința panului Bosiioc spătar, credința panului Simion vistiernic, credința panului Bărnovschi ceașnic, credința panului <Gli>gorie stolnic, credința panului Cărăiman comis și credința tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici.

Iar după viața noastră, cine va fi domn, din copiii noștri sau din neamul nostru sau iarăși pe cine va alege Dumnezeu să fie domn al țării noastre, Moldova, acela să nu le clinească lor dania și întărirea noastră, ci să le dea și să le întărească, pentru că le-am dat și le-am întărit, pentru că și-au cumpărat pe dreptii și proprii lor bani.

Iar pentru mai mare tărie și putere a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului și cinstului nostru boier, pan Stroici mare logofăt, să scrie și să atârne pecetea noastră la această adevărată carte a noastră.

A scris Dumitru, în Suceava, în anul 7106 (1598) februarie 28.

Și a iscălit Stroici logofăt.

Arh. St. București, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), Peceti, nr. 254.

Orig. slav. pergament (39 x 60 cm) pecete domnească în ceară atârnată, cu șnur de mătase. Cu o trad. rusă modernă și o trad. rom., din a doua jumătate a sec. XIX, ibidem.

EDIȚII: *DIR* A, XVI, vol. 4 191–192, nr. 250 (trad. edit., după orig.).

1660 (7169) decembrie 17, Iași. Ștefăniță Lupu voievod împuternicește călugării de la mănăstirea Sfânta Vineri să oprească niște mori, de pe apa Cernei, vândute, fără drept, de Mironașcu Costin unor evrei.

† *Io Ștefan*¹, voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei². Dat-am cartea Domniei Mele rugătorilor noștri, egumenului și a tot săborul de la sfânta mănăstire de la Sfânta Vineri și pre cine vor trimite ca să fii tare și puternici cu cartea Domniei Méle a opri nești mori, ce sintu pre apa Cernei, care mori le-au vândut Mironașco Costin unor jidovi și Mironașco, el, n-are trabă cu acéle mori.

Deci, ca să aibă a le opri omul rugătorilor noștri, călugărilor de la Sfânta Vineri, iar jidovii, ei să n-aibă treabă ce să margă să-și ia bani în mâna cui i-au dat.

Și nime să nu cutădзи a ținea sau a opri preste cartea Domniei Méle.
La Iași, 7169 <1660> decembrie 17.

† *Însuși domnul a poruncit.*

<Pe verso-ul filei a doua, două însemnări grecești>.

Arh. St. București, Microfilme U.R.S.S., rola 90, c. 189.

Orig., hârtie, pecete domnească mijlocie în ceară, cu legenda parțial lizibilă.

EDIȚII: *Moldova în epoca feudalizmului*, vol. IV, Chișinău, 1987, nr. 146, p. 325–326 (text orig. rom. în alfabet chirilic și trad. rusă a editorilor).

1669 (7178) noiembrie 19, Iași.

Gheorghe Duca voievod întărește stăpânirea mănăstirii Trei Ierarhi din Iași pe un loc de casă cu pivniță din piatră, din jos de zidul mănăstirii, primit în schimb de la Iane pevețul pentru trei dughene cu loc de pe Ulița Strâmbă, între casele lui Paladie vistiernic și cele ale lui Moisiu doftorul și pe alte case, dughene și locuri din Iași dobândite prin schimb sau danii.

*Io Duca voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei*³.
Facem înștiințare tuturor precum au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boiarilor ai noștri, celor mari și celor mici, Iane peveț, de a lui

¹ Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei (1659 noiembrie 21 – 1661 ianuarie 17; 1661 februarie (înainte de 17) – septembrie 19).

² Textul subliniat este redat în orig. în slavonă.

³ În copie text în slavonă.

bunăvoe, de nime silit, nici asuprit, și au făcut tocmală și schimbătură cu rugătorii ai noștri, Ghedeon egumen și tot soborul de la Sfânta M(ă)năstire Treisfetitel[1]or, din târgu din Iași; și au dat Iane pévețul rugătorilor noștri, călugărilor de la Treisfetitel(e), un loc de casă și cu pévniță gata di piatră, din gios di zidul Treisfetitelor, care loc îi este lui Iane pévețul danie de la Nastasie, fémeia lui Statie, iar rugătorul nostru, Ghedeon egumen, și tot soborul de la M(ă)năstirea Treisfetitelilor au dat lui Iane pévețul, schimbătură pentru schimbătură, trei dughene și cu tot locul dughenilor ce sunt pe Uliță Strâmbă, între cas(ele) lui Paladie vist(iernic) și între cas(ele) lui Moisiu doftor(ul) și încă i-au mai dat călugării o sută de lei bani gat(a), și i-au plătit deplin...¹.

Și iarăși au venit înaintea noastră și înaintea a tot sfătul nostru Moisiu croitorul din târgu din Iaș(i) și cu fémeia sa, Pascalina, fata lui Vasilie diiaconul, nepotă popii lui Dum(i)trașco, de a lui bunăvoe, de nime siliț(i), nici asupriț(i), și au făcut tocmală și schimbătură cu rugătorii noștri, Ghedeon egumen și cu tot soborul de la Sfântă M(ă)năst(i)rea Tresfetitelilor.

Și au dat Moisiu croitorul și cu femeia sa, Pascalina, rugătorilor noștri un loc de casă și cu casă gata, care loc iaste lor de baștină de pe moșul lor, popa Dum(i)trașcu ce iaste pe din gios de locul lui Statie, iar rugători(i) noștri [noștri], Ghedeon egumen, au dat lui Moisiu croitorul și femeii sal(e), Păscălina, schimb pentru schimb, loc pentru loc, un loc de cas(ă) ce iast(e) între Pan(ă) aprodul și între Vanculeț, care loc iaste danie Sfintei M(ă)năstiri de la Gheorghie Ghica voev(o)d, din înapoi(a) pévniții Treisfetitelilor până în locul lui Vanculeț.

Și după aceia iarăși(i) au venit înaintea noastră și înaintea a tot sfătul nostru slug(a) noastră, Nacu de la vist(ie)rie, de a lui bunăvoe, de nime silit, nici asuprit, și au vândut a sa dreaptă ocină, un loc de cas(ă) și cu cas(ă) gata, pe din gios de locul lui Statie, care loc iast(e) lui schimbătur(ă) cu cumnatul lui Strătulat uricariul pentru alt loc de ocină, iar lui Strătulat uricariul i-au fostu de cumpăratur(ă) de la Dum(i)trașcu și de la soru-sa Pascalina(a), femeia lui Moisiu croitorul, ficiorii lui Vasile diacon, nepoții popii lui Dum(i)trașcu; acel loc cu cas(ă) l-au vândut Nacul ot visterie rugătorilor noștri, Ghedeon egumen și tot soborul de la Trisfetitel, drept șăptezeci de lei, bani gat(a). Și au plătit deplin acei bani.

Și după aceia iarăș(i) au venit înaintea noastră și înaintea a tot sfatul nostru Marie, femeia Neagului croitorul din târgu, din Iaș(i), și cu feciorii

¹ Loc alb în original.

lor, Vasilachie și Silieon și Gavril, de nime siliț(i), nici asupriț(i), ce de a lor bunăvoe, și au vândut a lor dreaptă ocină și moșie, un loc de cas(ă) ce iast(e) suptu zidiul mănăst(i)rii, cu cas(ă) gată, cât iaste locul casii și pân(ă) în zidiul m(ă)năst(i)rii și până în cas(a) <lui> Pârvul colivariul, car(e) loc iast(e) lor danie de la unchiul bărbatului său, de la Statie, și de la fémeia sa Nastasie; acel loc l-au vândut rugătorilor noștri, lui Ghedeon egumen și tot soborul, de la Treisfetit(ele), drept treizeci de lei bătuț(i). Și au plătit lor deplin.

Și după aceea iarăș(i) au venit înaintea noastră și înaintea a tot sfatul nostru Ionașco [Ionașco] Parvul colivar, ficiorul lui Pârvul colivariul, de nimene silit, nici asuprit, ce de a lui bunăvoe ș-au vândut un loc de cas(ă) și cu cas(ă) gată, ce iaste suptu zidiul m(ă)n(ă)st(i)rii Treisfetitelilor, car(e) loc iast(e) cumpăratur(ă) tatălui său, Pârvul colivariu, de la Statie și de la fémeia sa, Nastasie, și iarăș(i) alt loc ce iasti diînaintea casii sale car(e) l-au cumpărat însuș(i) Ionașco Pârvul colivariu de la Domitrașco și de la soru-sa Pascalina, femeia lui Moisiu croitorul, ficiorii lui Vasilie diiaconul, nepoții poapei lui Dum(i)trașco; acele locuri le-au vândut Ionașcu Pârvul colivariu iarăș(i) rugătorilor noștri lui Ghedeon egumen și tot săborul de la Trisfetitel(e), dreptu șezezeci de lei bătuț(i), carii banii i-au plătit lui deplin.

Și după aceea, iarăș(i) au venit, înaintea noastră și înaintea boierilor noștri, Safta, giupâneasă lui Dumitrașco Șoldan biv vel vor(nic), fată lui Ion Caraiman biv vel pahar(nic), de nimine silită, nici asuprit(ă), ce de a ei bunăvoe, și au daruit a sa dreaptă ocină și moșie a tatălui său, Caraiman biv vel pah(arnic), un loc ce iaste pe din gios de locul lui Vasilie diacon, socru lui Moisiu croitorul, și pe din gios de locul lui Pârvu colivariul, de la acele locuri în gios și de la Ulița ce mergi până la Curtea domneasc(ă); și cât mergi zaplazii ograzii boierului nostru, Andronic Cerchez aga pe din sus dreptu până în apa Bahluului, însă locul lui Caraiman pah(arnic) iaste mai mare până la giu(m)ătate de locul temniții și acel loc cât ține temnița și zăplazii boiarinului nostru Andronic aga l-am ales Domniia Mea: cu acel loc să nu aibă călugării nici o treabă, iar din zaplazii lui Andronic Cerchez aga, din sus până în zidul Sfintei M(ă)năstire, l-au dat și l-au dăruit ea la Sfânta M(ă)năstire Treisfetitelilor pentru ertar(ea) păcatelor ei și a părinților ei și a feciorilor ei, ca să-i scrie pe dânșii la pomenecl cel mar(e) și la Dum(ne)zeescul Jărtvelnic, să-i pomenească pe dânșii până [până] când va sta sfântă m(ă)năstire Treisfetitel(e).

Și așa au mărturisit ei înaintea noastră cu feciorii lui Dum(i)trașco Buhuș vist(iernic), ei să nu aibă nici o treabă cu acel loc pentru căci nu

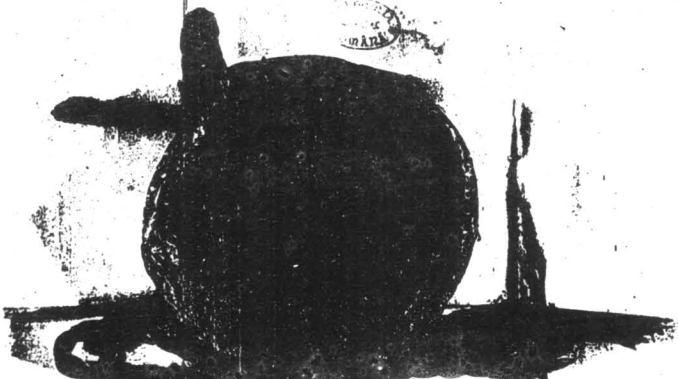
iastr(e) a tatălui ei, Caraiman pah(arnic) și tatăl ei, Caraiman, est(e) vitreg lui Dum(i)trașco Buhuș vist(iernic). Și iarăș(i) au mărturisit ei înaintea n<o>astră pentru casile lui Simeon Cerchez comis și pentru casile lui Lambrino post(elnic) și pentru toate casăle căte sunt pe acel locu, că ei n-au nici o treabă cu acel(e) locuri pentru căci că au fost odat(ă) acel loc pustiu și ei s-au rugat la dinsa și le-au dat voe ca să-ș(i) fac(ă) casele și să le odihnească pe acel loc pân(ă) când îi va fi voe ei; dar de-acu înainte să nu aibă ei nici un fel de pricină pentru locul acela, pentru aceea că e<i> au dat și au daruit acel loc Sfintei M(ă)n(ă)st(i) re Treisfetitelilor că să fie pomenirea lor în veci, la Sfânta M(ă)n(ă)stire Treisfetitelor.

Și spre această credință (a) Domnii Meli, Io Duca voevod, și credința tuturor boierilor noștri: credința pan(ului) Miron Costin vel dvor(nic) di Țar(a) di Gios, credința pan(ului) Grigoraș Hăbășescu vel dvor(nic) di Ț(a)ra di Sus, credința pan(ului) Alexandru Buhuș pârăcalab de la Hotin, credința pan(ului) Eremia pârăcalab de la Neamțu, credința pan(ului) Iacob pârăcalab de la Roman, credința pan(ului) Mihalachie portariul de la Suceavă, credința pan(ului) Nicolai Racoviț(ă) hatman și parcalab de la Suceavă, credința pan(ului) Stamatie post(elnic), credința pan(ului) Gavril Costachie spat(ar), credința pan(ului) Lupașco Buhuș ceaș(nic), credința pan(ului) Ursachie vist(ie)rnice, credința pan(ului) Ilie Sturze stolnic, credința pan(ului) Ion Racoviț(ă) comis și credința tuturor boierilor noștri de Moldova dar și mici.

Dar după a noastră viață, cine a fi domn și stăpânitor pământului acestui Moldovei [Moldovei] din fecioarii noștri sau din frații sau din rudeni ai noștri, or(i) pi cinii ar alege Dum(ne)zeu domn și stăpânitor să nu strice această a noastră danie și cumpărătur(ă) de Sfântă M(ă)năstire că Dum(ne)zeu să-l întărească pe Domniia Sa și să-l povățuiască la tot lucrul cel bun și vrerea de mântuirea sufletului, să-i dăruiască; dar cine <ar> îndrăzni a strica această daniée și cumpărătur(ă) a Sfintei Mănăstiri să-l apuce mânia lui Dum(ne)zeu și să pi(a)re numele lui cu sunet de la pământu și să fie de trei or(i) blestemat de la Domn(ul) Dumnezeul, cel ce au făcut cerul și pământul și de la Maica Precista lui Isus H(ri)st(o)să și de la soborul celor doisprăzeci apostul(i) și de la patru evanghelist(i) și de la trei suti și optsprezăci sfinți parinți de la Nichieia și de la tot săbor(ul) și blestemul lui Arie să vie pre capul lui și să aibă parte cu Iud(a) în munci desfârșit(e) și la înfricoșat(ă) judecată a lui H(ri)st(o)să să-i fie pârăș Sfântă Treisfetitel(e) Vasile cel Mar(e), Grigorie Bogoslov și Ioan Zlataust și toți sfinții cei ce bine au plăcut lui Dumnezeu amin.

MS. B. 1. 1. 1.

Handwritten text in Church Slavonic script, likely a liturgical or legal document. The text is densely packed and spans across the top of the page.

Și la aceste încredințate toate, ce sunt mai sus-numiți(i) am porocit boierului nostru, pan Simeon Bârlădeanul vel logof(ă)t, să scrie și cu peceti a noastră acest adevărat hrisov al nostru să-l întărească.

Arh.St. București, Ms. nr. 579, f. 1–3 v.

Copie

1694 (7203) noiembrie 1. Andrei, fiul lui Mihașco de Petriceni, vinde lui Istratie Drobotă o parte din satul Petriceni pentru 38 de lei, sumă cu care a achitat o datorie la Maier, evreu din târgul Siret.

† Adecă eu, Andrei, ficiorul lui Mihașco de Petreceni, făcut-am zăpășul meu la mâna lui Istratie Drobotă pentru o datorie ce am fostu eu dator pentru niște miere lui Maieri jidovului den târgul Siretiului și o vacă. Dece, s-au făcut acea miere 30 lei bani și neavându eu de unde da miere și vaca m-au pus pe mene Maierulu la închisoare. Ș-am șădzut câteva săptămâni închis pentru acei bani și pentru vacă. Apoi eu ce să fac? Vădzându ce n-am de unde da banii m-am scos eu cu chizășie cu oamenii bun(i) de la închisoare și m-am dus pe la oamenii mei să-m(i) fac(ă) bine cu acei ban(i) și cu o vac(ă) să-m(i) plătescu <a>¹ce<l>¹ jidov. Și ni(m)e nu mi-au făcut bine. Apoi m-am dus și m-am rugat să-m(i) facă bine să mă plătiască despre jidov cu ace miere și de vac(ă). Ș-au mărsu Istratie Drobot(ă) împreun(ă) cu men(e) la Maer jidovul și-au dat 30 lei, pentru acea miere care mai sus scrie, bani gata, și pentru vacă 8 lei bani lui Maierul jidovului și m-au plătit pe mene Istratie Drobot(ă) de acea datorie de la acel jidov.

După aceste toate ce să facu? M-am sculat și neavându lui Istratie cu ce să mă plătescu m-am sculat și-am vândut a patra parte de sat de Petreceni, parte tătâne-meu, lui Mihașco, parte de sus, cu câmpu, cu pădure, cu pomătul cu tot venitul ce ar fi pe acea a patra parte de sat, lui Istratie Drobot(ă), la ținutul Sucevei, într-acei ban(i), să-i fie moșie în veci, lui și copiilor lui, și nepoților, și strănepoților lui.

Și, pe acesta zăpăș, să fie volnic a-și face și diresă domnești, iar de s-ar tân<p>² la cineva den sămințanie noastră să n-aibă treabă nime cu acea moșie, Istratie Drobot(ă) să fie volnic cu acea moșie a-ș(i) lua de a dzece den toate ce-r hi pe acea parte de loc.

1 Rupt.

2 Omis.

3. Lectură nesigură.

Și, pentru credința, mi-am pus și degétul, ca să fie cu credență.

Ș-această scrisoare s-au făcut denainte lui Gligoraș Păstrăv ot Carapciu și denainte lui Gavrilaş, feciorul Nacului de Sănihău, și denainte lui Toder Bârlinschii, și denainte lui Ion șoltuzului den târgul Siretiului, și denainte unchiu-său Gligorcii, și denainte lui Toder Zuz³ și denainte a mulți oameni buni, bătrâni și tineri, carii s-au tâm<p>² lat la această scrisoare.

L(ea)t 7203⁴ <1694> noev(rie) 1.

† Andrei, sân Mihașco.

† Gavrilaş, sân Nacului, martur.

† Ion șoltuz martur.

† Grigoraș Păstrăv m-am tâm<p>² lat martur.

† Toder Bârlinschii martur.

† Gligorce, unchiu lui Andrei sân Mihașco, martur.

<În partea de jos, o însemnare>: † Dzece lei am dat dintr-acest zăpis lui Istratie Drobotă până când s-a hotărât moșie.

Arh.St. București, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.) LXXXV/29.
Orig., hârtie (28,6 x 21,6 cm), difolio, filigran, rupt la îndoitori.

4 Cifrele zecilor și sutelor îngroșate de aceeași mână.

Actul de la 1 Decembrie 1918 – piatră de hotar în istoria României moderne — a determinat o serioasă efervescentă în toate straturile societății românești. Printre cei care au salutat din primul moment noul drum pe care va păși acum România, s-au aflat și evreii trăitori de multe secole pe aceste meleaguri. Participanți în număr mare la războiul de reîntregire a țării din 1916–1919, așa cum luaseră parte și la cel de independență din 1877–1878, ei vor obține în noile condiții istorice, datorită luptei lor și a sacrificiilor făcute, înscrierea unor drepturi legitime pentru ei în Constituția României din anul 1923.

În cele ce urmează dorim să prezentăm principalele documente care au însoțit crearea acum opt decenii a „Asociației generale a studenților evrei din Iași“.

Apariția „Asociației“... a fost determinată de noile sarcini care se puneau în fața tineretului studios ieșean de etnie evreiască. Este neîndoielnic faptul că alături de problemele comune cu ale întregului tineret universitar, cel evreu avea și o serie de obiective specifice. Relevând aceste aspecte, atât cele de ordin general, cât și cele particulare ale studenților evrei, expunerea de motive care însoțea documentele înaintate rectoratului menționa printre altele: „Am considerat pe studentul evreu sub două aspecte: în primul rând din punct de vedere al intereselor sale ca student, în al doilea rând din punct de vedere al rolului său, al datoriilor sale către societatea în care trăiește. Atâta timp cât studentul evreu va avea o situație specială în masa studențimii, el va avea de luptat pentru interese speciale lui. Interesele acestea comune ale studenților evrei, fac din asociație, o corporație de breaslă¹.”

Pomind de la aceste considerente, pe care le-am expus în mod foarte sumar, relevăm faptul că-n ultima decadă a lunii decembrie 1918 a fost

¹ Arhivele Naționale, Direcția județeară Iași, Fond Universitatea „Al. I. Cuza“, Rectorat, dosar 897/1918, vol. I., fila 137.

înaintată Rectorului Universității „Al. I. Cuza“ din Iași următoarea scrisoare:

„Domnule Rector,

Subsemnații studenți ai Universității din Iași, vă rugăm conform articolului 23 din Regulamentul de ordine și disciplină al studenților să binevoiți a supune Onor Senatului Universitar aprobarea constituirii noastre într-o Asociație. Avem onoarea a anexa statutul și regulamentele. Primiți vă rugăm domnule Rector, asigurarea profundului nostru respect.

Simon Zalman Facultatea de Medicină

H. Gherner “ “ Drept

J. Pineles “ “ și Litere

A. Borgman “ “ Litere”².

Dat fiind că cererea studenților evrei era perfect îndreptățită și se încadra în regulamentele existente, a primit după câțva timp aprobarea forurilor universitare ieșene.

Începându-și activitatea imediat după primirea aprobării de înființare, „Asociația“ a putut să includă în cuprinsul antetului său mențiunea: „Asociația generală a studenților evrei, recunoscută de Onor Senatul Universității Iași prin adresa nr. 828 din 26 mai 1919”³.

Înfățișând cititorilor documentele care au stat la baza înființării „Asociației“ nu ne vom opri acum la variantele aspecte ale prodigioasei activități pe care aceasta a desfășurat-o aproape în întreaga perioadă interbelică.

Putem afirma, pe baza documentației arhivistice inedite existente și cercetate de noi, că „Asociația“ a depus o muncă sistematică pe multiple planuri și cu rezultate deosebite în perioada la care ne-am referit. N-a existat domeniu al vieții universitare ieșene care să nu fi fost în atenția permanentă a „Asociației“. Ne referim în special la problemele cotidiene ale studenților evrei din capitala Moldovei: problema căminelor și a cantinelor, problema burselor, problema situației economice precare a majorității studenților evrei, problema apărării acestora în fața huli-ganismului mișcării de la 10 decembrie 1922, a cuzismului și codre-

² *Ibidem*, fila 135.

³ Senatul Universității din Iași va recunoaște din nou după 15 ani la 27 iunie 1934 cu adresa nr. 1726 „Asociația studenților evrei din Iași“ (*Ibidem*, dosar 1534/1935, vol. I, fila 195).

nismului care infestau viața universitară ieșeană. Lupta pentru apărarea vieții și drepturilor legitime ale studenților evrei în fața manifestărilor șovine, xenofobe, rasiste, antisemite, a acțiunilor criminale ale discipolilor lui A.C. Cuza și Corneliu Zelea Codreanu a stat permanent în atenția „Asociației”⁴.

O remarcabilă activitate a desfășurat „Asociația” pe linie culturală și științifică. Materialul documentar existent ne relevă numeroase aspecte și-n această direcție.

În noile condiții de la sfârșitul anului 1937 „Asociația generală a studenților evrei din Iași” s-a transformat, datorită unor presante necesități, în „Societatea culturală și de ajutor reciproc a studenților evrei din Moldova”. Noua organizație a fost recunoscută de Rectoratul Universității ieșene cu adresa nr. 5594 din 17 decembrie 1937⁵.

A urmat o altă etapă în viața studenților evrei din această parte a țării, dar al cărei obiect nu intră în vederile acestui material.

Concluzionând putem aprecia după cele succint prezentate că, constituirea „Asociației studenților evrei din Iași”, în urmă cu 80 de ani, în condițiile favorabile create de actul de la 1 decembrie 1918, a reprezentat un moment important în viața și activitatea studenților evrei aflați la studii în această parte a țării.

Prin întreaga activitate desfășurată (pe cele mai variate planuri), existența „Asociației studenților evrei din Iași” a reprezentat un moment remarcabil din lupta tineretului universitar evreu din România.

Prezentăm în continuare principalele documente care au stat la baza constituirii „Asociației generale a studenților evrei din Iași”⁶.

⁴ Asupra acestor aspecte esențiale în deceniile 3 și 4 în viața universitară ieșeană ne vom ocupa într-un viitor articol.

⁵ Arhivele Naționale. Direcția județeană Iași, *Fond citat*, dosar 1759/1938, vol. III, fila 729.

⁶ Menționăm că spațiul nu ne-a permis decât înfățișarea principalelor materiale care au stat la baza constituirii „Asociației” dar ele au fost mai multe în varianta prezentată Rectoratului Universității ieșene. Subliniem totodată că documentele trimise conducerii Universității au fost iscălite de sute de studenți evrei (*Ibidem*, dosar 897/1918, vol. I, filele 153–154).

FACULTATEA DE MEDICINA

Simon Zalman	L. Eckștein
D. Fisch	S. Feinsilber
Sigmund Orenstein	I. Spaner
H. Coniver	M. Wais
David Iacob	I. Sternberg
A. Keller	S. Eckștein
I. Marcovici	H. Rabinovici
S. Ackerman	I. Waiser
Iosef Glantștein	M. Sigall
B. Schächter	Rosa Oxenberg
A.H. Pollak	I. Ch. Lehrer (audient)
H. Zonft	A. Ficler
Maria Wechsler	E. End
S. Rosenștein	M. Tărnăuceanu
A. Polingher	A. End
H. Wechsler	L. Coniver
L. Weiselberg	(farmacie)
Solomon Zalman	

FACULTATEA DE LITERE

H. Apter	G. Clecner
Simon Leibu	A. Bergman
F. Becker (farmacie)	Rose Taxier
H. Salter	J. Pineles
J. Locker	A. Gruber
H. Aronovici	Cecile Löbel
Ad. Naftulea	A. Zalman
V. Grünspun	I. Faerștein

FACULTATEA DE DREPT

N. Lucianu	R. Hutschnecker
L. Rășcanu	B. Rorlich
I. Schreiber	S. Clecner
A. Schreiber	J. Pineles
A. Goldemberg	G. Șmilovici (farmacie)
A. Zalman	M. Moscovici

H. Gherner
A. Blumenfeld
A. Schwartzberg

L. Fridman
L. Nagler (farmacie)
A. Leibovici (litere)

FACULTATEA DE ȘTIINȚE

M. Bank
L. Hamburger
C. Haimovici (electrotehnică)
L. Coniver
I. Agatștein

D. Packer
F. Schwartz
L. Solomon (electrotehnică)
J. Ber
L. Spanier

Am considerat pe studentul evreu sub două aspecte: în primul rând din punct de vedere al intereselor sale ca student, în al doilea rând din punct de vedere al rolului său, al datoriilor sale către Societatea în care trăiește.

Atâta timp cât studentul evreu va avea o situație specială în masa studenției, el va avea de luptat pentru interese speciale lui, ca student evreu. Interesele acestea comune ale studenților evrei fac din Asociație o corporație de breaslă.

Dar am privit apoi pe studentul evreu altfel. El trebuie să aibă un suflet larg. El trebuie să tragă de pretutindeni puteri intelectuale, și trebuie să alimenteze mereu într-însul dorul cunoașterii, să absoarbă neconținut cultură.

Ne-a plăcut să-l credem tânăr la suflet. În jurul lui se sbate o lume: plecat pe masa lui de studiu, aude fără doară, venind spre dânsul glasuri; ochii lui cătând împrejur văd întuneric.

El trebuie să-și dea seamă de mediul care-l înconjoară, problema dureroasă a poporului său, trebuie să-l preocupe îndeosebi.

El trebuie să ducă puțină lumină în bezna neștiinței, care-l împresoară, el trebuie să împrăștie cel puțin o fărâmă de cultură celorlalți. Căci sufletul lui e bun și larg. Astfel el va fi cu adevărat un factor de progres în mijlocul societății.

Într-însul să fie topite laolaltă ideal și energie.

Art. I Se înființează în Iași o Societate a tuturor studenților ai Universității din Iași, cu denumirea: „Asociația generală a studenților universitari evrei, din Iași“.

SCOPUL

Art. II Asociația are de scop:

a) Apărarea intereselor de ordin moral și material, comune studenților evrei, create prin situația lor specială în masa studenției;

b) în direcție culturală:

- 1) studierea problemelor ridicate de chestiunea evreiască în genere — îndeosebi în România în legătură cu celelalte probleme sociale.
- 2) răspândirea culturii în masele populare.

MEMBRII

Art. III Orice student sau audient evreu al Universității din Iași și orice elev al unei școli superioare de specializare echivalente cu universitatea, precum: institutele tehnice alipite pe lângă Universitate tot din Iași, va fi membru activ al Asociației în urma unei cereri de înscriere adresată președintelui.

Art. IV Vor fi considerați de drept membrii onorifici toți foștii membri ai Asociației. De asemenea, vor putea fi declarați de către adunarea generală, membrii onorifici, profesorii universitari sau orice altă persoană ce va fi depus o activitate stăruitoare, conformă cu vreunul din scopurile Asociației.

Art. V Membrii activi au datoria:

- 1) Să contribuie la bunul mers al Asociației, lucrând în sensul idealului ei, frecventând ședințele adunărilor generale, executând în plin delegațiunile ce li se încredințează.
- 2) Să contribuie la bunul prestigiu al Asociației printr-o purtare corectă în afară.

Art. VI Numai membrii activi au dreptul să ia parte la discuție în ședințele adunării generale, cerând lămuriri, făcând propuneri, ridicând interpelări — să controleze comitetul și comisiunile, pretinzând să i se pue la dispoziție dosarele și scriptele, să aducă acuzație pentru călcare de statut în fața adunării generale, să-și exprime voința prin vot, să se bucure de toate privilegiile Asociației.

Art. VII Nici un membru nu poate face din proprie inițiativă un act, care angajează Asociația; va trebui să ceară autorizare prin președinte, care o va supune comitetului sau adunării generale, după competență.

Art. VIII Încetează de a fi membru activ al Asociației, studentul care și-a terminat studiile, care s-a strămutat la o altă universitate, sau care s-a retras de la studii.

COMITETUL

Art. IX Comitetul se compune din șapte membri și anume: un președinte, un vice-președinte, un secretar, un casier, un bibliotecar, un chestor și un membru supleant.

Art. X Comitetul este ales pe timp de un an de adunarea generală cu majoritatea absolută a celor prezenți, iar în caz de balotaj, cu majoritatea relativă. Candidaturile se anunță pe funcțiuni, alegerea făcându-se între candidații aceleași funcțiuni.

Atribuțiuni generale

Art. XI Comitetul administrează Asociația, lucrând fiecare membru stăruitor în sfera atribuțiilor sale și în consiliu, în chestiuni administrative generale.

Art. XII La începutul fiecărui an, Comitetul va avea grijă să se fixeze de către Adunarea generală a Asociației un program de activitate. Tot el va prezida la realizarea dezideratelor cuprinse în acel program.

Art. XIII Comitetul are obligația să vegheze ca activitatea asociației să se desfășoare în conformitate cu statutul, judecând abaterile; membrul nemulțumit are drept de apel la Adunarea Generală.

Art. XIV Sancțiunea poate fi după gravitatea abaterii: avertismentul, admonestarea în fața adunării generale, suspendarea dreptului de folosință de bunurile Asociației, luarea delegației, dacă acuzatul e membru al comitetului sau al vreunei comisiuni; somație prin publicitate, excluderea temporară sau chiar definitivă — din asociație.

Art. XV Comitetul are obligația la finele anului a întocmi un raport scris, al activității Asociației sub toate aspectele și a-l prezenta adunării generale în ziua demisiei lui.

Obligație analogă are orice membru al comitetului pentru ramura sa de activitate atunci când demisionează solitar.

Art. XVI Comitetul e convocat de președinte, în lipsa lui de vicepreședinte ori de câte ori e nevoie prin secretariat. Poate fi convocat de oricare membru al comitetului prin aceleași organe.

Art. XVII Comitetul ține ședințe cu cel puțin cinci membri; în lipsa președintelui și a vicepreședintelui, ședințele pot fi prezidate de orice membru al comitetului.

Art. XVIII În ședințele comitetale hotărârile nu se pot lua decât cu majoritate de voturi a celor prezenți, încheindu-se un proces-verbal. Votul este nominal.

Art. XIX Fiecare membru al comitetului e personal responsabil pentru atribuția cu care a fost însărcinat, pentru actul ce va fi săvârșit și pentru votul ce va fi dat în ședință comitetului.

Art. XX Hotărârile legale ale comitetului sunt obligatorii, pentru toți membrii Asociației.

ATRIBUȚII SPECIALE

Art. XXI Președintele reprezintă Asociația, singur sau împreună cu Comitetul, înaintea tuturor autorităților și față de persoane terțe, neangajând Asociația, decât cu autorizarea comitetului, sau a adunării generale după competență — convoacă și prezidează ședințele comitetului, ale Adunărilor generale și ale comisiunilor, — observă aducerea la îndeplinire a hotărârilor tuturor acestor organe — semnează toate scriptele Asociației.

Art. XXII Vice-președintele are aceleași atribuțiuni ca și președintele în lipsa acestuia, sau atunci când acesta îl delegă însă cu aprobarea Comitetului, ori a adunării generale, după competență.

Art. XXIII Secretarul execută toate lucrările de cancelarie, contra-semnează toate scriptele Asociației și are răspunderea arhivei.

Art. XXIV Casierul e răspunzător de fondurile Asociației — încasează toate sumele destinate Asociației contra recipisei dintr-o condică a souche, iscălită de președinte și secretar și face plățile în baza ordonanțelor emise de președinte și secretar.

Toate operațiile casei le va trece într-un registru paginat și iscălit de președinte și secretar.

Art. XXV Bibliotecarul e răspunzător de biblioteca Asociației și de buna ei funcționare. Va inventaria cărțile, revistele, ziarele și planșele ce aparțin Asociației, numerotându-le și sigilându-le; va semna împrumuturile de cărți într-un registru.

Art. XXVI Chestorul supraveghează orânduiala în Asociație, observă buna întreținere a localului și a mobilierului, pe care-l va inventaria, va semna Comitetului completările, îmbunătățirile și reparațiunile de făcut, va dispune amenajarea sălii pentru ședințe, are răspunderea ordinii, va semna abaterile și va putea controla diversile organe ale Asociației.

Art. XXVII Membrul supleant va ajuta pe fiecare din membrii Comitetului în atribuțiunile lor și va putea fi delegat de Comitet sau adunare după competență a-i înlocui atunci când membrii titulari vor fi în imposibilitatea a-și exercita funcțiunile.

COMISIUNILE

Art. XXVIII Comisiunile speciale vor fi desemnate de adunarea generală cu misiuni determinate ori de câte ori va fi nevoie; odată împlinită misiunea lor, ele vor depune mandatul.

Calitatea de membru al Comitetului nu exclude pe cea de membru al comisiunilor speciale.

ADUNARILE GENERALE

Art. XXIX Adunarea generală e convocată de președinte, în lipsa lui de vice-președinte ori de câte ori e nevoie prin secretariat; poate fi convocată de un membru al Comitetului sau de un număr de trei membri ai Asociației, prin aceleași organe.

Art. XXX Adunarea generală se va ține cu orice număr de membri, cu următoarele restricțiuni:

a) Dacă membrii adunați cred că deciziile ce au a lua necesitează o discuție mai largă, sau o mai matură chibzuință, ei au facultatea de a amâna ședința pentru o dată ulterioară.

b) Dacă se vor prezenta Adunării un număr de motivații pentru lipsa de la ședință egal cu cel puțin 1/2 din numărul membrilor adunați, ședința trebuie să se amâne, după ce adunarea va judeca temeinicia motivațiilor.

Art. XXXI Adunarea generală are plenitudinea conducerii Asociației; singură ea va hotărî asupra manifestărilor exterioare ale Asociației, dând delegațiuni de executare comisiunilor speciale.

Art. XXXII Adunarea generală primește raportul comitetului la sfârșitul fiecărui an; ea delegă o comisiune din sânul ei pentru verificarea celor cuprinse în raport și pentru efectuarea alegerilor noului Comitet. Această comisiune va refera în scris adunării generale.

Art. XXXIII Hotărârile adunării în toate cazurile se vor lua în urma unor discuțiuni largi și suficiente cu majoritate de voturi, încheindu-se un proces-verbal.

Art. XXXIV. Hotărârile și discuțiunile adunării nu pot fi date publicației decât în urma autorizării ei.

Art. XXXV Hotărârile legale ale adunării generale sunt obligatorii pentru toți membrii asociației.

DISPOZIȚIUNI DIVERSE

Art. XXXVI Regulamente speciale votate de adunarea generală vor completa prezentul statut.

Art. XXXVII În toate chestiunile ce s-ar putea ivi, și n-ar fi prevăzute în statut și regulamente se vor lua rezoluțiuni pentru fiecare caz special în adunare generală.

Art. XXXVIII Asociația ca atare nu se poate îngloba într-o altă organizațiune; ea se poate afilia unei organizațiuni studențești similare.

Art. XXXIX Orice membru e liber în convingerile și manifestările sale în afară de Asociație întrucât nu se atinge de obligațiile impuse de acest statut.

Art. XL Statutul prezent nu se va putea modifica decât după o propunere în scris a comitetului diriguitor sau a zece membrii ai Asociației indicând articolele și motivele, și numai când propunerea va fi admisă de adunare generală.

Art. XLI Nici un articol din statut nu va putea fi modificat decât cu 2/3 din voturile membrilor prezenți, în altă adunare decât aceea care se propune.

Art. XLII Asociația se va considera disolvată când numărul membrilor activi se va reduce la mai puțin de șapte.

XVIII În caz de dizolvare a Asociației, averea sa nu va putea fi înstrăinată:

a) Fondul inalienabil va trece unei societăți juridice evreești care-l va administra după regulamentul ce-l însoțește; orice sumă aflată atunci în casa Asociației se va vărsa fondului inalienabil.

b) Mobilierul și biblioteca se vor trece, cu inventar, aceleași societăți care va înlesni studenților evrei în limitele posibilității folosința lor;

c) Toată această avere se va restitui Asociației studenților evrei la reînființarea ei.

VENITURILE ASOCIAȚIEI

Art. 44 Veniturile Asociației se alcătuiesc din cotizații, produsele seratelor, balurilor, etc., donațiuni.

FONDURILE ASOCIAȚIEI

a) Fondul inalienabil se constituie ca un fond care va crește pe fiecare an; el va servi la crearea unui cămin pentru studenții evrei din Iași și burse pentru studenții evrei din Iași.

b) Fondul extraordinar. Se constituie din o cotă-parte a veniturilor Asociației și va servi la preîntâmpinarea cheltuielilor extraordinare.

c) Fondul ordinar. Se constituie ca și fondul extraordinar; el va servi la acoperirea cheltuielilor curente.

MĂRTURII PRIVIND CONSTRUIREA TEATRULUI NAȚIONAL „HABIMAH“ (1935 – 1936)

Mircea COLOȘENCO

Documente de arhivă pun în evidență relații culturale și economice româno-evreiești anterioare constituirii statului Israel actual. Astfel, dintr-o adresă din 11 decembrie 1935, emisă de cancelaria Fondului Național Evreiesc, Keren Kayemethkeisrael, Comisariatul General pentru România, cu sediul în București, str. Domniței 48, expediată Ministerului Comerțului și Industriei al României, reiese faptul că între cele două părți, Regatul României și Palestina, aflată sub protectorat britanic, au existat relații cordiale, de colaborare economică și culturală.

Organizația Fondului Național Evreiesc fusese înființată în vederea reclădirii Palestinei. La această acțiune, participau membrii populației evreiești din Palestina, precum și din Diaspora. Din România, s-au achiziționat pentru Palestina produse de primă necesitate, cum erau cele din domeniul alimentar și de construcții.

În paralel, se depuneau eforturi pentru întemeierea unor instituții culturale moderne, vizând satisfacerea cerințelor spirituale și artistice ale populației. Una dintre ele, pentru care s-au creat comitete de patronaj, în Ereț-Israel, dar și în România, a fost Teatrul Național „Habimah” din Tel Aviv. Comitetul din Palestina era pus sub înaltul patronaj al lui Sir Arthur Wauchope — comisarul Regatului Unit al Marii Britanii. În comitetul din România, se puteau întâlni personalități precum principesa Martha Bibescu, ziarista Micaela Catargi, scriitorii Liviu Rebreanu și Victor Eftimiu, filosoful C. Rădulescu-Motru.

Prin adresa, pe care o reproducem alăturat, se cerea scutire de taxe la export, fiind vorba de materiale în scopuri culturale și nu de comerț, aprobare dată la 18 ianuarie 1936.

De menționat că, în perioada respectivă, atașatul comercial pentru Palestina și Siria al Guvernului Regatului României era Joseph Berkovitz.

Documentul se păstrează la Arhivele Naționale din București, Fondul Ministerului Comerțului și Industriei, Dosar 23/1935, având o valoare certă privind colaborarea dintre oamenii de stat din România și factorii responsabili ai viitorului stat Israel.

**Fondul Național Evreiesc. Comisariatul General pentru România.
București, B-dul Domnitei 48, Telefon 3-44-05. Telegr.: Zioniburo. Conto
CEC 10141.**

Domnule Ministru,

Vă este cunoscută activitatea pe care o depune organizația Fondului Național Evreiesc din întreaga lume pentru reclădirea Palestinei. Populațiunea evreiască a Palestinei cumpără din țara românească mai toate produsele de primă necesitate pentru construcție și alimentație. Dar în afară de nevoile strict materiale, populația evreiască are și cerințe artistice și spirituale și, pentru satisfacerea acestora, s-au creat diferite instituțiuni culturale, între care și Teatrul Național Palestinian „Habimah“, sub înaltul patronaj al Înaltului Comisar pentru Palestina, Sir Arthur Wauchope.

Actualmente, s-a alcătuit și în București un comitet de patronaj al acestui teatru, format din fruntașii vieții culturale a României, cuprinzând, între alții, următoarele personalități: Princesesa Martha Bibescu, Doamna Micaela Catargi, dl. Liviu Rebreanu, dl. Victor Eftimiu, dl. Prof. Rădulescu-Motru. În vederea construirii Teatrului „Habimah“ la Tel Aviv, organizația noastră a cumpărat cu lei strânși în țară din diverse donațiuni, următoarele materiale: 22 vagoane cherestea de brad, pentru cofraje de beton; 1 100 m.p. de parchete de stejar; 1 ^{1/2} m. c. placaj de fag.; 100 t. fier.

Vă rugăm să binevoiți a dispune către onor B.N.R. ca această danie a noastră către Teatrul „Habimah“ să fie scutită de clauza devizelor, deoarece nu facem vânzare și nu vom încasa nici o deviză de pe urma acestui export în valoare totală de lei 1 200 000.

Nu ne îndoim, domnule Ministru, că veți aprecia faptul că, în loc de a trimite în Palestina lei ce au strâns, cerând B.N.R. a nu face un transfer în devize forte, trimitem, în schimb, materiale românești, pentru un scop cultural, și că veți binevoi a dispune cele necesare pentru aprobarea cererii noastre.

Primiți, Domnule Ministru, asigurarea deosebitei noastre considerațiuni.

Fondul Național Evreiesc
(ss) indescifrabil

O inițiativă precum cea a grupului de studenți de la Osteuropa — Institut al Universității Libere din Berlin (Gaby Coldewey, Anja Fiedler, Melinda Filep, Stefan Gehrke, Axel Halling, Eliza Johnson, Nils Kreimeier, Gertrud Ranner) — inițiativă inspirată de dr. Mariana Hausleitner, specialist recunoscut în istoria Bucovinei, și sprijinită logistic de Fundația Heinrich Böll — care, în vara lui 1996, au plecat la Cernăuți pentru a intervieva vârstnicii orașului asupra amintirilor lor asupra perioadei interbelice și mai ales asupra relațiilor dintre diferitele grupuri etnice trăitoare în orașul de pe Prut, pune din capul locului problema teoretică și metodologică a relevanței unor asemenea „documente” pentru reconstituirea istoriografică a unei perioade sau a unui complex problematic anume. Memoria oamenilor funcționează, grevată fiind și de suportul fiziologic, după repere prin excelență individuale, iar raporturile sale cu „obiectivitatea” pe care o invocă drept țel narațiunea istorică sunt cel puțin contradictorii; valorificată de „istoria mentalităților” (în mărturii scrise) pentru secolele anterioare, ea devine, cu cât apropierea de „zilele noastre” este mai mare, mai puțin credibilă, căci e susceptibilă de partizanat, de hiatusuri și adaosuri oportuniste, de dependențe ideologice și vinovății nemărturiste. Pe de altă parte, ține doar de abilitatea istoricilor ce au a lucra cu un asemenea gen de surse elaborarea criteriilor pe baza cărora ele să poată deveni „expresive” și „simptomatice” pentru o secvență de „trecut” din care nolens-volens fac parte. Un exemplu pentru diferențele sensibile între diferitele grile de lectură ale acestui gen de documente l-a constituit șirul de controverse acerbe stârnite de faimoasa investigație a lui Daniel Goldhagen asupra „spiritului public” care ar fi condus în Germania către genocidul hitlerist, ceea ce nu înseamnă însă și că, mai ales în răspăr cu istoria „oficială” sau cel puțin consacrată, aceste materiale, precum culegerle de scrisori trimise acasă de soldați aflați pe fronturile războaielor mondiale din secolul nostru, nu s-au dovedit cât se poate de utile și eficace, cu deosebire pentru nuanțarea și sublinierea amănuntelor din care întregul își extrage consistența.

Poate că tocmai necesitatea de a nuanța, dacă nu de a corecta, istoria / istoriile oficiale a inspirat voiajul cernăuțean al celor opt studenți berlinezi. De altfel, la fața locului, proiectul acestora a fost modificat, în sensul concentrării exclusive asupra destinului nefericit al evreilor din fosta capitală bucovineană, a căror comunitate a pierdut între 1941–1944 mai mult de 30 000 de suflete, adică două treimi din ponderea ei numerică dinaintea celui de-al doilea război mondial. Or, se știe, nici istoriografia românească postbelică, și cu atât mai puțin cea sovietică, nu au tematizat, din rațiuni ideologice, inspirate de la o perioadă la alta de mereu alte oportunități politice imediate, episodul „cernăuțean” și „bucovinean” al „soluției finale”: absența unor cercetări occidentale în această direcție beneficiază, cel puțin, de alibiul inaccesibilității izvoarelor — deși supraviețuitorii, mai cu seamă cei emigrați în Israel, au încercat să le compenseze tocmai cu un șir întreg de mărturii tipărite între timp; exemplul cel mai la îndemână îl constituie cele reunite în al doilea volum din *Geschichte der Juden in der Bukowina*, îngrijit de Hugo Gold și apărut la Tel Aviv între 1958 și 1960. În Germania (occidentală), „voga” acestui gen de mărturie, n-a venit, în ciuda ecoului internațional al unei cărți precum *Jurnalul Annei Frank*, decât târziu, la sfârșitul deceniului al optulea, și a cunoscut chiar și un punct culminant în interesul enorm suscitată de amintirile lui Ruth Klüger (*Weiter leben. Eine Jugend*). Treptat, poate și datorită „descoperirii” originilor unui poet de anvergura lui Paul celan, soarta evreilor din Bucovina în timpul războiului, dar și premisele care au condus către catastrofă, au început la rândul lor să fie înregistrate de o „conștiință istorică” a spațiului lingvistic german printr-o serie întregă de publicații, între care se cuvine să le amintim pe cele îngrijite de Wolfgang Benz și mai ales, în seria sa de la Konstanz, de Erhard R. Wiehn. În acest curent, care rămâne totuși, în ultimă instanță unul marginal, se înscrie și volumul rezultat din strădania celor opt studenți berlinezi*.

Cu excepția unui singur interviu, realizat la Berlin cu o cernăuțeană emigrată imediat după război și care, după mulți ani petrecuți în România singlia, s-a stabilit în Germania, celelalte convorbiri au drept subiecți persoane care, din diferite motive, au continuat să locuiască în orașul de pe Prut și după teribilele încercări ale anilor 1940–1944. De vârste situate, la data consumării conversațiilor, între 87 și 60 de ani, acestea își

*Czernowitz is gewen an alte, jiddiche schtot...“. *Überlebende berichten*, hrsg. von der Heinrich Böll-Stiftung (Berlin) & Elieser Steinberg-Kulturgesellschaft (Czernowitz), Ed. Molodyi Bukowynez, Czernowitz 1998, 232 p.

concentrează amintirile îndeobște asupra a trei secvențe distincte: perioada interbelică, trăită sub administrația românească, perioada marilor frământări și răsturnări, inaugurată o dată cu ocuparea Cernăuțiului de trupele sovietice în iunie 1940 și având drept punct culminant exterminarea planificată de către autoritățile militare române a populației sale evreiești, și perioada postbelică, a integrării orașului și a locuitorilor săi în sistemul sovietic. Atipic atât pentru configurația evreimii cernăuțene antebelice, de tradiție austriacă și germanofonă, care, atât cât a supraviețuit, a ales în bună măsură să emigreze, prin România, spre Palestina (Israel) sau spre Occident, cât și pentru cea postbelică, marcată de o prezență majoritară a strămutaților din alte regiuni ale Uniunii Sovietice (cu precădere Ucraina și Basarabia), eșantionul ales acoperă doar categoria restrânsă, a celor constrânși să asigure un soi de „continuitate“, în fond inautentică, între civilizația burgheză cernăuțeană și era sovietică. Dacă, din punct de vedere lingvistic și cultural, el este aproape omogen — șaisprezece din șaisprezece se declară evrei (excepția o constituie un german etnic, care, comunist fiind, a dezertat în 1939 în URSS) și tot șaisprezece din șaisprezece vorbesc cu interlocutorii lor într-o limbă germană mai mult sau mai puțin corectă, doar unul exprimându-se exclusiv în limba idiș, — diferențele sociale dintre cei chestionați imprimă, de fapt, ceea ce, din exterior, pare eterogen în percepția acestora asupra evenimentelor și a actorilor lor, aceasta în ciuda experiențelor quasi-similare pe care le-au avut a îndura. Simptomatic în acest sens ni s-a părut, pe lângă alte multe contradicții în desenarea „imagnarului“ colectiv, faptul că, iată, în timp ce sursele istorice nemijlocite înregistrează, pentru Bucovina și în special pentru Cernăuți, tensionarea vădită a relațiilor dintre germanii etnici și evrei în jurul momentului 1933 mai ales prin intermediul presei (vezi foarte amănunțita trecere în revistă a chestiunii în Hildrun Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft. Das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918–1938)*, München 1996), pentru unii din cei intervievați nimic din toate acestea, și cu atât mai puțin în lectura ziarelor vremii, pare a nu fi fost vizibil: „Nu erau ziare. Nu s-a scris. Nimic, nimic despre aceste lucruri. Sigur nimic“. Firește că, în plus, instrumentarul cel mai sumar al psihologiei sociale va identifica prea lesne clișeele și „ideile primite“, ce abundă în multe din textele reunite în volumul respectiv (sporindu-i, și nicidecum diminuându-i autenticitatea), și al căror vehicul privilegiat îl constituie tocmai discursurile de acest gen, esențialmente afirmative și mai puțin autodubitative sau autoreflexive, unde generalizările particularului și particularizările generalului (mai ales în privința categoriilor

„naționale“: „ucrainienii“, „germanii“, „români“, „evreii“) se asociază, într-o proporție nu odată arbitrară, cu etichete negative sau pozitive „definite“ și absolute. Un simplu gest de omenie sau de neomenie este suficient pentru ca judecata asupra celui care l-a comis să se extindă asupra întregii colectivități din care face el parte: ofițeri germani, ucrainieni, jandarmi și soldați români, polițiști evrei, reprezintă, în rememorarea momentelor celor mai critice ale ghetoului și deportării, personaje colective, ce-și schimbă nu odată, de la un interviu la altul, înfățișarea. O asemenea diversitate pledează până la urmă, de ce nu? pentru complexitatea realității și respinge schematizarea ei post festum, în alb și negru.

„Numitorul comun“ al celor șaptesprezece interviuri înfățișează, dincolo de asemenea disonanțe, un convingător tablou în mișcare al Cernăuțului și „civilizației“ sale burgheze, „civilizație“ urbană legată indisolubil, mai mult decât în oricare minimetropolă central — europeană — așa cum am arătat pe larg în cartea noastră Paul Celan și „meridianul“ său, Iași 1998 — de prezența evreilor și de mitul simbiozei culturale germano-evreiești, inclusiv în momentul tragic al sacrificării ei întâi în numele „dictaturii proletariului“, prin deportările în Siberia organizate de NKWD în 1940–1941 împotriva „dușmanului de clasă“, și finalmente pe altarul „purificării“ etnice vizate deopotrivă de ideologia hitleristă și de cea a fascismului românesc, concretizate în acțiunea brutală a deplasării silnice către Transnistria a populației evreiești din întreaga Bucovină. Revin, sub forma unor mereu invocate constante, atașamentul cernăuțenilor, „liberali“ în poziția față de religia mozaică, pentru limba și cultura germană, în ciuda ostilității opuse acestei atitudini după 1918 de către autoritățile române, într-o interesantă asociere cu semnele înfloririi vieții culturale și asociative; aceasta pe fondul unei relative stabilități economice și al unui modus vivendi echilibrat și chiar integrativ între naționalități, urmat de avansul amenințător al antisemitismului în anii '30, întâmpinat cel mai adesea cu un fatalism neputincios, și mai rar cu opțiunea clară pentru rezistența întruchipată de alternativa internaționalistă sau sionistă. Dacă viziunea asupra ocupației sovietice a Cernăuțului între 1940 și 1941 este diferită în funcție de extracția socială a intervievaților — cei provenind din medii mic-burgheze sau proletare o judecă mult mai ndulgent decât cei afectați direct, din pricina originii sociale sau a angajamentului politic incompatibile cu „puterea sovietică“ (vezi amintirile fostului comunist Schlamp, internat „din greșală“ în GULAG — dezlănțuirea antisemită sângeroasă, închiderea în gheto și

deportarea, care au urmat ocupării oraşului în iunie-iulie 1941 de către armata română și cea germană, au lăsat urme atroce în memoria tuturor. Fiecare experiență în parte adaugă încă un amănunt semnificativ la mozaicul ucigaș a ceea ce Hannah Arendt numea „nacktes Grauen“ [oroarea pură] a represiunii ordonate de regimul mareșalului Antonescu împotriva evreilor bucovineni (și basarabeni), nelipsind, pe de altă parte, nici dovezile de solidaritate și compasiune, de la cele ale tovarășilor de muncă din fabrică și ale foștilor elevi aducând alimente celor închiși în gheto, până la ale țăranilor din Transnistria sau chiar ale unor militari germani sau români, dispuși să ajute pe cei în nenorocire, fie dându-le adăpost, fie transportând corespondență și pachete de la cei rămași acasă. Nu mai puțin interesante, inclusi pentru istorici, sunt referirile la deceniile petrecute după război în Cernăuți, cu greutatea materiale, cu nostalgile emigrării în Israel sau aiurea, dorite de cei mai mulți — mai cu seamă o dată cu valul antisemit stalinist de după 1948, însoțit de discriminările ulterioare — dar ratate din diverse pricini, și cu sentimentul unei implacabile însingurări într-o lume tot mai străină, în care familiar a rămas doar decorul exterior al vechiului oraș.

Prin traducerea paralelă în limba ucraineană, asumată de germanistul cernăuțean Petro Rychlo, volumul reunind convorbirile cu cei șaptesprezece supraviețuitori ai Cernăuțiului „de ieri“ țintește și sapre un public contemporan, încă prea puțin informat asupra unui trecut pe care nu-l simte ca fiind al său. cu ce șanse, rămâne de văzut...

(1) Amintire pentru viitor: Amintirea ar fi, într-un anumit fel, cea mai evreiască îndeletnicire, crede Ruth Klüger: „Religia noastră este legată în toate detaliile de conștiința noastră istorică; este vorba de amintirea colectivă, care ea însăși ne face pe noi evrei.“¹

Amintirtea doare, spunea pe data de 27 ianuarie 1998, în parlamentul de la Bonn, președinta Bundestagului, cu prilejul nou-introdusei zile de comemorare a victimelor național-socialismului: „Amintirea declanșează groaza, ne face să amuțim și să strigăm în același timp. Dar nu putem să nu ne supunem celor mai apăsătoare adevăruri din istoria noastră. Victimele ne obligă la aceasta, rudele și urmași lor. Dar și pentru noi înșine este necesar, pentru strânsa legătură dintre capacitatea de amintire și capacitatea de viitor“, spunea președinta parlamentului german, continuând: „amintirea este extenuantă, dar, pe de altă parte, ea eliberează, ne dă putere să biruim viitorul. Un popor care și asumă conștient trecutul său preîntâmpină obsesia națională și aroganța.“² Din perspectivă evreiască — „Profund întristat și îndurerat“, scria președintele israelian Ezer Weizman la începutul anului 1996 în cartea de oaspeți a fostului lagăr de concentrare Sachsenhausen: „Nimic nu va fi uitat. Și nu uităm“ Cuvinte grele, dar care trebuiau odată rostite. Președintele german Roman Herzog a spus atunci că în timpul vizitei la Sachsenhausen a devenit clar, „ce actual este trecutul, e scurtă este o perioadă de 50 de ani.“³ Încă mai

¹ R. Klüger, „Kitsch und Kunst und Grauen. Die Hintertüren des Erinnerns: Darf man den Holocaust deuten?“ în: Frankfurter Allgemeine Zeitung, Nr. 281, din 2.12.1995, supliment.

² Parlamentul german, „Comemorarea victimelor național-socialismului. Monumentul comemorării în parlamentul german. Bonn, marți 27 ianuarie 1998. Discursul președintei dr. Rita Süßmuth la cea de la a 13-a Legislatură — Bonn, marți 27.1.1998, 19601–19607.

³ R. Herzog, Discursul președintelui Herzog, în: Neue Züricher Zeitung, nr. 16 din 20/31.01.1996, p. 7; Frankfurter Rundschau, nr. 17 din 20.01.1996, p. 4.

este valabil cuvântul profetului Isaia: „**Consolează-te, da, consolează-te, poporul meu!**“ (40, 1-2).

„**Amintirea ca reculegere, a *devotio*: cine o cunoaște mai în profunzime, mai dureros decât un evreu, care se simte moștenitor al unei catastrofe și, așa cum spunea Martin Bube, membru al unei „comunități de amintiri“**, scria Siegfried Lenz, care era de acord cu Manès Sperber în privința faptului că scrisul este un mod de acțiune împotriva uitării, căci „uitarea e o a doua moarte.“ Dar și aceasta ar putea fi o încercare: „Colegul meu Amos Oz mi-a adus-o în fața ochilor. Dacă vrei să înțelegi Israelul, spunea el, dacă vrei cu adevărat să cunoști sufletul acestei țări, atunci plimbă-te noapte pe străzi. Din cauza nădușelii văratice a nopții, mulți oameni dorm în balcoane. Cine se oprește, îi aude oftând, gemând, suspinând în coșmaruri, ei visează în mai multe limbi, copleșiți de lucruri trecute, care nu vor să-nceteze. Memoria, care adăpostește delirurile istoriei, face ca oamenii să îndure din nou ceea ce au crezut că au învins peste zi. Memoria — așa mi se pare mie — insistă ca lor să le fie amintită, chiar dacă numai în coșmar, mărturia: S-a întâmplat, totul s-a întâmplat cu adevărat, în durerea care revine există dovada.“⁴

„Ce înseamnă să trebuiască să trăiești în continuare cu o memorie fidelă și exactă: Supraviețuitorii unor crime fără egal, înfăptuite în nume german, ne-au transmis o opinie despre aceasta prin mărturiile lor. Îi mai văd încă în sălile tribunalelor, invitați și poftiți să-și amintească în public, — sub privirile juriului, ale auditoriului, da, și sub privirile făptașilor... Și văd frica și groaza lor, văd adesea destule lacrimi. Transmisă prin memorie, se arată adesea violența trecutului; cu toate aceste greutateți, se menține disponibilitatea ca ceea ce este adăpostit în memorie, să fie transmis mai deprete. Motivul este după mine cât se poate de clar; el se regăsește în recunoașterea faptului că tăcerea ar fi și mai puțin acceptabilă decât durerea amintirii. Această tăcere — considera Cornelia Edvardson — ar duce din nou la dispariția a milioane de suflete ucise. Și mai departe ea spune: **Acelea pe care nu ni le mai amintim, acelea pe care nu le menținem vii în inimile și mințile noastre, acelea nu au trăit niciodată. Suntem martori, cea ce nu ne mai amintim și ceea ce nu amintim, acea nu s-a întâmplat niciodată. — ... — Pentru mine există o îndoială: dacă lăsăm în voia soartei memoria, dacă trecem peste lucrurile de la sine înțeles, la**

⁴ S. Lenz, „Der unedliche Raum des Gedächnisses.“ în Die Zeit, nr. 19 din 5 mai 1989, p. 56.

care memoria ne obligă, atunci lăsăm în voia soartei atât morala politică, cât și comportamentul civilizât al omului.“⁵

(2) Amintiri pentru viitor: Dar n-ar fi oare uitarea mai bună? Așa-numita înțelepciune populară ne pune la dispoziție diferite zicale: „Ceea ce nu știu, nu frige!“; „Fericit este acela care uită ceea ce nu poate fi schimbat!“ Putem fi aproape siguri că mulți oameni gândesc așa, și nu numai în Germania. Desigur că acolo unii revizionisti sunt puși pe treabă, pentru a descoperi un nou trecut german, un nou prezent german și mai ales un nou viitor german. De mai mulți ani și până astăzi putem auzi voci care spun să lăsăm odată trecutul la o parte, și desigur aceasta se referă la sumbrul trecut german. „Oare nu este lozinca, ‘la o parte cu tot ce a fost’ un strigăt străvechi occidental?“, se întreabă Aleida Assmann: „Se pare că în definirea căii culturale a Vestului, cel puțin începând cu perioada modernă, epocile se definesc prin intermeidul rupturii față de tradiție. Noul apare în virtutea poruncii ca vechiul să fie uitat.“⁶

Cerința „Zachór — Amintește-ți!“ apare formulată în Biblia ebraică foarte des, mai precis de circa 250 de ori, și nu rar acest lucru se referă la nelegiuirile pe care a trebuit să le îndure poporul evreu; foarte marcant este acest îndemn în 5 Moise 25, 17–19: „Amintește-ți, ce ți-a făcut Amalek..., nu uita acesta!“ (neamul lui Amalek a fost un popor în dușmănie față de Israel; ‘Amalek’ a devenit un sinonim pentru tot ce era dușman Israelului). tocmai aceste versuri sunt citite de Șabat înaintea Purimului, de ‘Schabbát Zachór’ (poate că este o coincidență sau poate că nu, chiar de Șabatul care tocmai a fost;)⁷ să-ți amintești și să nu uiți, este deci aproape decretat și nu se referă doar la poporul Israel, ci și la Dumnezeu evreu însuși. Antonimul amintirii este uitarea, și cerința de a nu uita apare în Biblie de circa 100 de ori, și nu arareori porunca reamintirii apare corelată cu îndemnul și admonestarea, de a nu da uitării cu nici un preț.

Ambele ‘Mițvot’ înseamnă instrucțiuni și îndatoriri care au fost doar pentru poporul evreu cu adevărat importante. Se poate demonstra că până la urmă prin aceste indicații se înțelege cel mai bine, cum poate

⁵ S. Lenz, Apud Ibidem, p. 50.

⁶ A. Assman, Was beißt schon Erinnerung? Versprechen, Treue, Schuld und Schiliden: Harald Weinrich erinnert an das vergessene Vergessen.“ în: Die Zeit, nr. 13 din 21.03.1997.

⁷ Vezi N.P. Levinson, „Gedenken ist unsere Aufgabe.“ în: Allgemeine jüdische Wochenzeitung, nr. 4, Bonn, din 22.02.1006, p. 14.

un popor nu numai să supraviețuiască timp de secole în cele mai vitrege condiții, ci chiar să-și păstreze identitatea. Desigur că acesta nu a fost doar un lucru pentru sine, ci a fost o condiție pentru a urma indicațiile lui Dumnezeu și prin aceasta pentru a fi „o lumină pentru popoare”; aceasta înseamnă a ajuta ca întreaga lume să fie mai umană. Rabinul Lord Jakobowitz a spus nu demult la Zürich: „Trebuie neapărat să contribuim la dezvoltarea lumii, trebuie să avem o influență asupra moralei în lume, deoarece până la urmă prin aceasta am ...supraviețuit istoriei.

Scopul supraviețuirii evreiești este de a avea un aport valoros în lume. Pentru aceasta viața evreiască trebuie înălțată, pătrunsă și întărită.⁸ De aceea amintirea și comemorarea au o importanță deosebită la poporul evreu și tot mai des este amenințat acest cadou al libertății: „Amintete-ți că ai fost o slugă în Egipt...” Nu doar cu ocazia Pesahului, ci în fiecare Șabat este rememorată plecarea din Egipt. Liturghia de Pesach-Hagada obligă la reamintirea sclavagismului faraonic și a plecării eliberatoare din Egipt de parcă am fi fost de față (2 Moise 13, 8 și 5 Moise 6, 23): „în fiecare ființă omul este obligat să se prezinte, ca și cum el însuși ar fi plecat din Egipt. Și să-i povestești fiului tău în aceeași și, de aceea Dumnezeu mi-a dat aceasta când am plecat din Egipt. Nu doar pe părinții noștri i-a mântuit Dumnezeu, ci și pe noi (Pesach-Hagada).

(3) Amintiri pentru viitor: Acesta înseamnă că fiecare evreu, din fiecare generație, ar trebui să trăiască de parcă ar fi fost acolo, părtaș la epoci, la lăcașuri și la evenimente, care au avut loc cu mult înaintea timpului său, arăta Ezer Weixman la începutul lui 1996 în parlamentul german de la Bonn: „Amintirea micșorează distanțele. Au trecut două sute de generații de la începuturile istorice ale poporului meu, iar eu le percep ca pe câteva zile. ...Au trecut de-abia o sută cincizeci de generații de la columna focului de la plecarea din Egipt până la columnele de fum ale lui Shoah. Iar eu, născut din urmașii lui Abraham... am fost peste tot cu ei. Am fost sclav în Egipt și am primit Tora pe muntele Sinai, și împreună cu Josua și Elijah am traversat Iordanul. Am intrat împreună cu regele David în Ierusalim, și împreună cu Zedekiah am fost dus de acolo în exil. Nu am uitat Ierusalimul la abele Babilonului, și atunci când DOMNUL i-a călăuzit calea lui Zion spre casă, eram printre acei visători care construiau

⁸ Y. Nordmann, „Rabbiner Lord Jakobowitz sprach in der ICZ: ‘Es geht nicht um Quantität, es geht um die Qualität Israels’“, în: Jüdische Rundschau, nr. 7, Basel 15.02.1996, p. 11.

zidurile Ierusalimului. Am luptat împotriva romanilor și am fost izgonit din Spania, am fost dus pe rug în Mzgenza, în Mainz“; Ezer Weizman continuă astfel: „și am studiat Tora în Yemen. Mi-am pierdut familia în Chișinău și am fost ars în Treblinka. Am luptat la insurecția din Varșovia și am plecat la Ereț, în țara mea, din care am fost eilat, în țara în care m-am născut, din care provin și în care mă voi întoarce... Și așa cum i-am însoțit eu în acele zile acolo, așa mă vor însoți și părinții mei, ei se află acum, aici lângă mine.“⁹

Aici devine foarte clar ceea ce Salomon Korn observa pe bună dreptate: „Disponibilitatea pentru amintire și rememorare sunt strâns legate de relația pe care o are fiecare individ cu propria-i istorie, cu istoria propriului popor, și strâns legat de gradul de identificare cu poporul, cu statul sau națiunea. Cu cât suntem mai apropiați și mai legați de destinul propriei comunități, cu atât mai mult vom încerca să păstrăm istoria acesteia, pe care o percepem ca pe istoria noastră.“¹⁰ Ceea ce este, fără îndoială, valabil și invers: „Această interacțiune dintre disponibilitatea pentru amintire și conștiința națională demonstrează că există diferite forme ale amintirii și rememorării pentru cei care sunt urmași ai victimelor, și pentru cei care sunt urmași ai făptașilor.“¹¹ Niciodată și pentru nimeni nu a fost ușor să-și aminească ceea ce ar fi dorit să uite, ... deoarece cel mai bine își amintește doar acela care se pricepe cel mai bine să uite, și reciproc“, spune Aleida Assmann: „Cel puțin începând cu Proust și Freud nu vine una fără cealaltă, uitarea este ‘ambivalentă‘“.

Așadar, sunt amintirea și uitarea cele două fețe ale aceleiași medalii?¹²

De aceea există Mițva, obligația de a-și aminti și de a comemora. De aceea este perceput diferit chiar și îndemnul de a pune pietre comemorative: „Pietrele acestea să fie totdeauna o aducere aminte pentru copiii lui Israel!“ (Iosua, 4, 6–7). Nu în ultimul rând, de aceea sărbătorile importante ale anului evreiesc sunt devărate zile comemorative: Purim,

⁹ E. Weisman, Discursul președintelui Statului Israel din data de 16.01.1996 la Bonn, în: Süddeutsche Zeitung, nr. 13, din 17.01.1996, p. 7.

¹⁰ S. Korn, „Die zweigeteilte und gemeinsame Erinnerung. Was es in Israel heißt, des Holocaust zu gedenken, und was in Deutschland.“ În: Frankfurter Allgemeine Zeitung, nr. 89, din 16.4.1996, p. 45.

¹¹ Ibidem.

¹² A. Assman, „Was heißt schon Erinnerung? Versprechen, Treue, Schuld und Sünden: Harald Weinrich erinnert an das vergessene Vergessen.“ În: Die Zeit, nr. 13 din 21.03.1997.

Pesah, Tischab' Av și Hanuca în zilele noastre și Jom ha Shoah (ziua comemorării Holocaustului), Jom ha — Zikaron (ziua comemorării celor căzuți) și Jom ha-Azmaut (Ziua Independenței). Sentimentul amintirii poate fi perceput în Israel de ziua comemorării Holocaustului.¹³ După „neputința de a deplânge“,¹⁴ ziua de comemorare din Germania din data de 27 ianuarie oferă o nouă posibilitate de amintire în Germania, pentru care se poate învăța din experiența „săptămânii frăției“.

(4) Amintire pentru viitor: ‘Jad va-Șem’ — ‘Mână și Nume’, așa se numește locul de comemorare al victimelor Holocaustului din Ierusalim. Această denumire a fost preluată din Biblia ebraică, unde Isaia spune: „Oamenilor care vor păzi Șabatele Mele, care vor alege ce-Mi este plăcut și vor stăruî în legământul Meu, le voi da Casa Mea și înlăuntrul zidurilor Mele un loc și un nume veșnic, care nu se va stinge!“

Grădina de pietre a celor uciși la Treblinka a fost multă vreme memorialul cel mai cutremurător pe care l-am văzut vreodată. Nu există comparație, dar în felul său poate mai impresionant este noul memoriâl din Jad-va-Șem (locul comemorativ național al Israelului din Ierusalim) pentru cei 1,5 milioane de copii evrei, care și-au pierdut viața în timpul dominației germane. Poate fi recunoscut foarte ușor, chiar de la mare distanță, după cele 20 de coloane albe de piatră, de diferite înălțimi, care imită copilării și tinereții frânte. Printre ziduri de piatră, deschise la culoare, ești călăuzit spre intrare în lumina orbitoare a Ierusalimului; imediat după ce pătrunzi în interiorul asemănător unei peșteri, pare să te învăluie un întuneric complet. Fără să vrei cauți cu mâna balustrada; așteptând o clipă, imediat ce se obișnuiește ochiul cu o lumină complet neașteptată, vezi că te afli într-o mare de luminițe — flăcări de lumânare. Apoi, auzi succesiv o voce de femeie, și una de bărbat care citesc nume. Nume, nume, nume. Numele celor 1,5 milioane de copii. Aceasta este aproape de nesuportat. Este ca un fel de plimbare printr-un mormânt colectiv al copiilor. Este un drum pe parcursul căruia ți se taie picioarele. Un monument colectiv copleșitor în Ierusalim. Oare cât timp durează până sunt citite cele 1,5 milioane de nume?

Și o carte este tot un Jad-va-Șem: Martorul groazei nu este doar martor și nici doar victimă. El preia asemeni cronicarului și poziția

¹³ Vezi S. Korn Die Tafeln sind zerbrochen. Über die Darstellung des Unvorstellbaren, das Vergessen und den Streit um das Holocaust Denkmal in Berlin.“ În: Frankfurter Allgemeine Zeitung, nr. 34, din 9.02.1996, p. 36.

¹⁴ A. și M. Mitscherlich, „Die Unfähigkeit zu trauern“, München, 1968.

avocatului memoriei, și, în acest fel, îl apasă gândul că generațiile viitoare nu ar ști ce înseamnă — încă , Auschwitz. ... Tocmai împotriva acestui fapt luptă jurnalele de ghetou din Varșovia și Riga, pentru a nu se pierde pentru istorie vocile care au trăit experiențe autentice.“ Atâta timp cât un martor ocular mai poate vorbi și scrie, în principiu, victima nu a pierit fără rost“ susține Martin Mayer. Scriitorul italian Primo Levi a transformat această afirmație într-o întrebare: „Cine va fi martorul martorului, cine va lua asupra-și răspunderea de a transmite viitorului tragedia genocidului? Există un adevărat pericol; ca uitarea să devină adevăratul pericol.“¹⁵

Ceea ce a fost scris și publicat nu poate fi atât de ușor dat uitării: „Învățați din ce s-a întâmplat“ recomanda Ezer Weizman, în ianuarie 1996, la Sachsenhausen, tineretului german: „Învățați cum poate fi evitat așa ceva! Faceți fiecare tot ce vă stă în putință! Încercați să trăiți în pace!“¹⁶ La Bonn, pe data de 19 ianuarie 1997, președintele Germaniei remarca în Bundestag, printre altele: „Cel mai important este să dezvoltăm tinerilor capacitatea de a recunoaște imediat începuturile rasismului și ale totalitarismului“¹⁷. Este foarte important să încercăm să creăm cu ajutorul amintirii un viitor viu: Sentimentul amintirii aparține esenței umane, dar are nevoie de îngrijire, de exercițiu continuu. Amintirea, chiar și atunci când e apăsătoare, este o virtute a speranței.¹⁸

Întreaga critică asupra cărții lui Daniel Goldhagen „Hitlers willige Helfer“ nu a reușit nici să scoată în evidență, nici să minimalizeze mesajul cărții, acela care constă în purul adevăr; autorul are în esență dreptate în cartea sa. Fără sute de mii, poate chiar milioane de slugi și lachei, mai mici și mai mari, de executanți fără atâția indivizi lași, indiferenți și nemiloși, în interiorul și exteriorul Germaniei, nu ar fi fost posibil cel de-al doilea război mondial și în special nu ar fi fost posibilă Shoah. Cei care au supraviețuit nu au nevoie să-l citească pe Goldhagen, ei au oricum totul în memorie, deoarece multe despre lucrurile pe care le scriu le-au

¹⁵ M. Meyer. Kafkas Bote. În: Neue Züricher Zeitung, nr. 14 din 19.01.1998.

¹⁶ E. Weizman. Discursul Președintelui Statului Israel din data de 16.01.1996 la Bonn, în: Süddeutsche Zeitung, nr. 13 din 17.01.1996, p. 7.

¹⁷ Parlamentul german, „Comemorarea victimelor național-socialismului. Momentul comemorării în parlamentul german. Bonn, marți 27 ianuarie 1998. Discursul președintelui Roman Herzog. Cea de a 13-a Legislatură — Bonn, marți 27.01.1998, 19601–19607 sau R. Herzog, Discursul președintelui Herzog, în: Neue Züricher Zeitung, nr. 16 din 20/31.01.1996, p. 7; Frankfurter Rundschau, nr. 17 din 20.01.1996, p. 4.

¹⁸ E. Blockh, „Prinzip der Hoffnung“, Frankfurt., 1968.

trăit, chiar și ca urmași; poate nu sunt atât de talentați precum experții în Holocaust în scrierile lor, dar au trăit toate acestea. Acest autor curajos arată *cum ira et studio* încă o dată că nu poate crește iarba uitării peste aceste lucruri; acest lucru îi doare mai ales pe aceia care au crezut că trecutul poate fi totuși modificat, poate fi uitat. Tocmai de aceea cartea *Hitlers willigen Vollstrecher* trebuie privită ca o provocare pentru a învăța din istorie.

(5) Amintirea pentru viitor înseamnă a-și aminti trecutul și prin aceasta a folosi prezentul pentru viitor. Nu există doar trecutul, ci și viitorul, și există acel pod de legătură care unește trecutul cu viitorul, există moemntul prezentului. Folosirea memoriei trecutului în contextul clipei prezentului, în aceasta constă șansa unei dezbateri constructiv, creative și productive asupra trecutului: a accepta să învățăm din istorie, care începe întotdeauna prin eternizarea amintirii. Același sens au și cuvintele din Shoah, care ne îndeamnă să construim o lume mai umană apelând la toate mijloacele posibile. Să încercăm să existe o ordine pașnică și justă în oraș, în țară, în Europa, în lume. Să înceteze ura, pogromurile și dușmăniile între popoare; la aceasta trimite și motto-ul pietrei comemorative de la Treblinka: 'Niciodată din nou!' Mai mult de o jumătate de secol a trecut, sunt peste 50 de ani de la sfârșitul teroarei germane național-socialiste în Europa, dar nicăieri în lume încă nu putem fi siguri.

Cine trece astăzi nepăsător pe aici și tace, pe aici unde odinioară era nevoie de spirit civic, acela ar fi trecut nepăsător și atunci. Astăzi suntem răspunzători să acționăm fiecare în orașul nostru, în țara noastră, aici în Europa și în lume pentru a a aminti, pentru a comemora; să învățăm și să acționăm în așa fel încât deportările, lagărele de concentrare și de exterminare să nu mai fie posibile niciodată: „La Treblinka, la Majdanek la Auschwitz, oamenii care erau aici în camerele de gazare — după ce se închidea ușa mai aveau de trăit doar trei minute — au găsit putera să scrijeleze pe ziduri cu unghiile mâinilor „Nu uitați“, scrie Samuel Pisar, martor ocular, nu avem voie să uităm mesajul lor.¹⁹

„Așa cum se cere de la noi să avem puterea să **ne amintim** la fiecare comemorare a unui eveniment din trecut, la fel ni se cere să avem puterea speranței pentru fiecare zi din viitor“ spune Ezer Weizman.²⁰

¹⁹ S. Pisar, *Dar Blut der Hoffnung* (1979) Reinbeck, 1983.

²⁰ E. Weizmann. Discursul președintelui Statului Israel din data de 16.01.1996 la Bonn. în: *Süddeutsche Zeitung*, nr. 13 din 17.01.1996, p. 7.

„Doamnelor și domnilor, noi suntem *un popor al amintirii* și a rugăciunii. Suntem un popor al cuvintelor și al speranțelor. ...Noi am așezat unul peste altul straturi de idei, am construit *Case de amintire* și am vizat turnuri ale nostalgiei fie ca Ierusalimul să fie reconstruit, fie ca pace să se aștearnă peste zilele noastre.“

Traducere din limba germană de
Ion Lihaciu

Nici una dintre enciclopediile neamului nu îl menționează¹. Totuși, lucrările lui figurează (incomplet) în colecțiile unora dintre marile biblioteci din București cu patru cărți: două *Dicționare* (român-ebraic² și ebraic-român³, din anii 1932–1934), un *Manual de conversație ebraic-român* (1971)⁴ și o *Istorie a literaturii ebraice moderne* (1945)⁵.

Dicționarele au fost menționate de Mircea Seche în cartea sa dedicată istoriografiei românești, însă fără a le descrie în mod special⁶. Celelalte lucrări n-au avut nici acest regim informațional.

Ne facem datoria de a schița o prezentare bibliografică pentru a atrage atenția asupra unui cărturar înghițit pe nedrept de oceanul uitării. Prin osârdia sa, a contribuit într-o măsură considerabilă la întărirea relațiilor culturale româno-evreiești, viața pierzându-i-se în spatele propriilor lucrări. Deocamdată, nu știm cine a fost.

*

Dicționarele sunt de format mic (11/15 cm.), fiind concepute pentru a fi de tip portativ/uzual și puse sub egida Asociației Culturale a Femeilor Evree din România. Au fost imprimate la Atelierele Grafice „Victoria” S. Löbensohn din Piatra Neamț și difuzate prin depozitul general de vânzare al librăriei E. Suffrin din Piața Neamț.

Primul volum (român-ebraic) este prefăcut de o scrisoare a lui Gala Galaction, care nu se regăsește în vreun volum de opere al prozatorului român. Marele cărturar român și prieten al poporului evreu, autor al unei traduceri în românește a *Bibliei*, laudă inițiativa lui Mendel P. Mendel pentru că unui asemenea dicționar i-a simțit lipsa atât la vremea studenției în teologie, cât și la cea a tălmăcirii: „Socotesc că lucrările noastre — fără să ne fi gândit prea mult nici d-ta, nici eu — se cer una pe alta și sunt între sine, tainic conexe”. Dar, dincolo de ajutorul care îl va da studenților în teologie și specialiștilor în a-i apropia de studiul Sfintei Scripturi, părintele Gala Galaction avea credința că dicționarul va trezi interesul

pentru spiritualismul biblic, mai ales că „dacă din punct de vedere tehnico-lexical-ebraic am multe de învățat din dicționarul d-tale român-ebraic, din punct de vedere al idealismului din care au purces râvna și munca d-tale, stăm cot la cot“. Este o recunoaștere integrală a meritelor autorului dicționarului pentru reușitele sale în știința lexicografiei, în genere, și a celei bilingve, în special.

Scrisoarea lui Gala Galaction, redactată și reprodusă în limba română (datată, București, 17 mai 1932), a fost reluată și în ebraică. Din bibliografia lucrării nu lipsesc dicționarele datorate lui Lazăr Șăineanu, Maximilian Schroff și Alex. Răzmeriță.

Volumul al doilea al dicționarului (ebraic-român) a fost dedicat lui Israel Efr. Suffrin (2 octombrie 1909 — 2 octombrie 1932), cumnatul său, mort în floarea vârstei, în mijlocul a lor săi care îl adorau. Student în drept, a fost cel care l-a îndemnat pe Mendel P. Mendel în alcătuirea dicționarului, adesea secondându-l la lucrul lui. Volumul cuprinde, după cum autorul singur declară în *Cuvânt înainte*, toate cuvintele și expresiile biblice, „cele mai multe fiind însoțite de citate pentru a le ilustra și a fi înțelese mai bine în diferențierea lor“. Mai cuprinde cuvinte din *Mișna* și din literatura iudaică care au circulație în literatura ebraică modernă (însemnate, în text, cu asterisc), pentru a le deosebi de cele biblice, dar și din ebraica renăscândă (notate cu un cerculeț), create „din necesitățile vieții moderne din Palestina“. Volumul al doilea are ca supliment un capitol (de 49 p.) de gramatică ebraică, din care nu lipsește tabelul verbelor de conjugat. „Alcătuirea unui dicționar — își încheie autorul prezentarea (datată, Piatra Neamț, august 1933) — este mai grea decât se crede și acesta a cerut o muncă intensă, mai ales la tipărirea lui cu caractere ebraice și vocale. A fost o muncă prea grea pentru un om“.

Manualul de conversație ebraic-român (1971), aflat numai la Biblioteca Academiei Române (achiziționat prin anticariat de la cineva care îl avea procurat prin Biblioteca de împrumut „ACUT“, Iehuda Halevy 4, Tel Aviv), este multigrafat cu caractere ebraice și latine. Conversațiile pornesc de la afirmații-negații, continuând cu propoziții ușoare pe teme: plimbare în oraș, la poștă, bancă, restaurant, cinema, teatru, precum și despre presă, locuință, îmbăiere, cumpărături, dar și la biroul de plasare, zilele de vacanță, în sat și un tur prin țară etc., ceea ce ne scutește de a mai numi scopul adevărat pentru care a fost făcut. Noțiunile elementare de gramatică sunt redată în partea a doua a lucrării (p. 105–142).

Istoricul literaturii ebraice moderne (1945) este mai mult un compendiu de lucrări consultate și indicate la capitolul Bibliografie: *Kibuf Galuiot* (Tel Aviv, 1935), *Mivchar Hasafrut* (Tel Aviv, 1940), *Sefer Haišim* (Tel Aviv, 1938), *Hystoire de la Literature Hebreu* de N. Slouchz (1911), *Judisches Lexicon* (Bd. I–IV₁₋₂, Berlin, 1927–1930). Autorul singur mărturisește: „Lucrarea de față nu are pretenția de a fi o istorie a literaturii ebraice. /.../ Am intenționat prin această lucrare să trezesc interesul unora pentru literatura ebraică, iar aceluia care o cunosc, s-o îndrăgească și mai mult“. În economia cărții, structurată pe trei perioade (*Începuturile noii literaturi ebraice; Noua literatură ebraică. Perioada națională; Literatura clasică în Eret*), cea mai mare parte (jumătate din carte) este rezervată prozei, poeziei și dramaturgiei, dar și publicisticii și literaturii științifice ultimului secol de scriitură ebraică. Mendel P. Mendel consideră ca an de început al literaturii ebraice noi anul apariției traducerii în limba germană a *Bibliei* de Moșe Mendelsohn (1785). Perioada națională o stabilește la anii 1881–1882. Sunt limite preluate de autor din literatura de specialitate. Încercarea modestă a lui Mendel P. Mendel este un început salutar, urmat de S.M. Littmann cu *Literatura evreească de la origine până în zilele noastre*⁷, gest prea ambițios, rămas fără acoperire, dacă facem referință la predecesori: M.J. Pines, N. Slouschz, R.B. Slocum ș.a. Însă cărțile de istorie a literaturii ale celor doi inimoși neuniversitari trebuie apreciate ca făcând parte din rândul inițiatorilor de bine.

Ca lexicograf, Mendel P. Mendel poate fi considerat un continuator pe măsura fraților Șăineni, H. Tiktin, M. Schroff, I.A. Candrea.

*

Pentru România, ca și pentru Israel, activitatea cărturărească a lui Mendel P. Mendel constituie *de plano* o realizare meritorie întru apropierea relațiilor spirituale româno-evreiești.

¹ *Judisches Lexikon* von Dr. Georg Herliz u. Dr. Bruno Kirschner, Bd. I–IV_{1,2}, Berlin, 1927–1930; S. Wininger, *Grosse Jüdische National-Biographie*, Cernăuți, Tipografia „Arta”, 7 vol., 1925–1936; *Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem, Israel, 1972, 17 vol.

² Mendel P. Mendel, *Dicționar român-ebraic*. Cu o scrisoare-prefață de Gala Galaction. București. Asociația Culturală a Femeilor Evree. /f.a/ XI + 535 p.

³ Mendel P. Mendel. *Dicționar ebraic-român*, Piatra Neamț, Victoria, 1934. III + 47 + 438 p.

⁴ Mendel P. Mendel. *Manual de conversație ebraic-român*. Noțiuni elementare de gramatică. „ACUT”. P.O.B. 1971, Tel Aviv, 142 p.

⁵ Mendel P. Mendel. *Istoricul literaturii ebraice moderne*, București Tipografia „Cartea de aur” (1945. 88 pag. (Biblioteca „Hehaluț”).

⁶ Mircea Seche. *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. II *De la 1880 până astăzi*. Editura științifică, București, 1969, p. 302.

⁷ S.M. Littmann. *Literatura evrească de la origine până în zilele noastre*. București. 1946, 154 p.

Carol IANCU, *La Shoah en Roumanie. Les Juifs sous le régime d'Antonescu (1940–1944). Documents diplomatiques français inédits*. Collection Sem, Université Paul Valéry Montpellier, 1998, 190 p.

În urmă cu două decenii, după apariția cărții „Les Juifs en Roumanie (1866–1919). De l'exclusion a l'emancipation“ Carol Iancu se impunea ca autorul celei mai importante sinteze despre istoria evreimii din România în epoca modernă. Cartea releva un autor capabil să înțeleagă istoria modernă a României, să selecteze cele mai semnificative documente din diferite arhive din Franța, să îmbine cu talent datele cunoscute și în final să alcătuiască o sinteză a unei epoci foarte dense în evenimente politice și economice de primă mărime. Puteau fi întâlnite laolaltă o bună cunoaștere a istoriei României și istoriei universale, o clară direcție în studiul istoriei evreilor cu elementele generale și particularitățile fiecărei țări.

I-au urmat „L'Émancipation des Juifs de Roumanie (1913–1919). De l'inégalité civique aux droits de minorité...“, volume de documente de mare utilitate și din nou o importantă sinteză „Les Juifs en Roumanie (1919–1938). De l'émancipation a la marginalisation“ o continuare logică și o completare a intențiilor din prima sinteză. Autorul a arătat aceeași comprehensiune pentru problemele istoriei evreilor în România de după prima mare conflagrație mondială. Carol Iancu a înțeles și relevat cât de greu a fost acceptată dobândirea drepturilor cetățenești mai ales după întărirea mișcărilor cuziste și legionare („Legiunea Arhanghelului Mihail“, în 1927).

De astă dată obiectul cărții îl constituie o culegere de documente diplomatice franceze inedite despre cea mai neagră perioadă din istoria evreimii europene, anii 1940–1944.

Dar aceste documente sunt precedate de nu mai puțin de 50 pagini care cuprind o mare varietate de aspecte circumscrise temei antisemitismului și Holocaustului în România.

Mobilul întocmirii acestei cărți au fost pentru autor: acțiunile vizând reabilitarea mareșalului Antonescu; negaționismul și revizionismul referitor la Holocaustul evreilor din România și în sfârșit — un omagiu adus diplomaților francezi pentru comportamentul lor curajos din timpul războiului.

Trei interesante capitole: I — Antisemitismul în România Mare (1919–1940); II — Evreii din România sub regimul lui Antonescu prin documentele diplomatice franceze. Amintitele capitole cuprind și o succintă și pertinentă analiză a evenimentelor care au schimbat soarta și fața comunității evreiești din România. Carol Iancu nu este doar un istoric al epocii moderne, ci are înțelegerea întregii istorii, inclusiv a celei contemporane.

Un *Tabel cronologic și analitic al documentelor*, primul datat în 2 iulie 1940 și ultimul în 1 iulie 1944, apare înaintea publicării integrale a celor 100 documente. Pentru evreimea ieșeană, notații în legătură cu pogromul din 29 iunie 1941 conțin documentele 58, 63 și mai ales 64.

De o ținută grafică aleasă, noul volum se adaugă celorlalte însemnate contribuții prin care profesorul de la Montpellier îmbogățește zestrea istoriografiei evreilor din România.

Șeiva SANIE

Muzeul „Din istoria Comunității evreilor din Bacău“ 1703–1944, s-a născut din inițiativa președintelui Comunității evreilor, dl. M. Cojocaru, și a fost realizat de un grup de inimoși colaboratori.

La baza acestei inițiative a stat bogăția de materiale obținută din cercetarea Arhivelor Naționale Bacău, unde se afla și arhiva Comunității evreilor Bacău. La acestea s-au adăugat cercetările făcute în arhiva Bibliotecii Academiei Române, la Centrul pentru studiul istoriei evreilor din România al F.C.E.R., la Muzeul de istorie al evreilor din București, cât și aportul unor materiale puse la dispoziție de profesori și scriitori cu rădăcini în Bacău, precum I. Kara-Șvarț, L. Iosif, M. Mircu.

De la intrarea în muzeu pot fi observate simboluri ale vieții iudaice a evreilor băcăuani.

Un altar (*umôt*) în miniatură, conținând o Tora (mula) cu acoperământ brodat și obiecte de împodobire din argint: *coroana* și *pieptar* — piese care datează din 1865 — provin de la Templul Claus. Alte ornamente de Chivot, alături de nelipsitele „10 porunci“, un indicator pentru pericopele săptămânii și indicarea sărbătorilor principale, un altar, ornamente de la Sinagoga Claus-Buhuși, pupitre de strană, cu exemplare din actele de proprietate a stranelor, aparținând enoriașilor Templului Cerealiștilor, datând dinainte de războiul mondial 1916–1918.

Vitrina „Simboluri ale permanenței iudaice“ conține obiecte de cult specifice sărbătorilor religioase: Șabat, Ros Hașana, Iom Kipur etc., obiecte provenite din donații ale enoriașilor. Menționăm dintre acestea: prosop brodat pentru acoperit pâinea (hala) de Șabat, cupe pentru Kiduș, turn pentru mirodenii, sofirim, lulav de Sucot, alte exponate reprezentând sărbătorile de Simhat Tora, diverse hanuchiale cu 8 brațe pentru Hanuca, Meghilot Ester, dreidli și gragărs de Purim, hagadot, săculețe brodate pentru mațot, farfurii pentru oficierea Sederului de Pesah, însemne ale sărbătorilor de Sucot și Tișa Beav, un steisel imens din lemn, cu vechime de peste 200 ani, folosit la obținerea făinei de mațot.

De remarcat numeroasele cupe, fructiere, ornamente de Tora, unele din argint. Întregul perete de deasupra vitrinei este împodobit cu 12 fotografii, reprezentând obiecte de cult folosite în diverse ocazii.

Un tablou reprezintă pe marele cărturar Maimonide, înconjurat de figurile a numeroși alți mari savanți ai iudaismului.

Un alt sector al muzeului ilustrează prezența evreilor în Bacău.

Un document și o fotografie a celei mai vechi pietre tombale cunoscute din vechiul cimitir evreiesc, datată 1703, atestă vechimea prezenței evreilor în Bacău. Iată textul: „Aici odihnește bărbatul de seamă, onoratul domn Aharon, fiul răposatului Iosef, decedat în ziua de 29 Iyar., înmormântat la 12 Sivan anul (5/464) după computul mic, fie-i sufletul cuprins în legătura vieții (veșnice)“. Piatra tombală în original este expusă la Muzeul FCER.

Se mai află în muzeul nostru și fotografiile altor pietre tombale din cimitirul vechi, care a fost închis în 1917. Panouri cu extrase de arhivă care atestă prezențe ale evreilor în Bacău, la 1742, 1794, înscrisuri domnești care le conferă dreptul de a locui aici. Un grafic înfățișează creșterea demografică a evreilor din Bacău între 1894–1943.

Interesantă este copia telegramei de mulțumire adresată în 1864 de către obștea evreiască băcăuană Domnului Principatelor Unite pentru promisiunea emancipării evreilor.

Un alt document confirmă participarea Comunității evreilor din Bacău, la prima adunare generală a comunităților din țară, ținută în 1896 la Galați. De menționat și lista evreilor din Bacău și Moinești care au primit împământenirea până în anul 1900, extrase din monitoarele oficiale ale vremii, copia unei cărți de membru al Asociației generale a evreilor pământeni, datată 16 mai 1896 și o adevărîță de încetățenire datată 1919.

În vitrina „Comunitatea și instituțiile sale de cult“, au fost expuse: — o listă de starosti și președinți ai comunității băcăuane dintre anii 1794–1944; lista rabinilor principali, hahamilor și deservenților de cult (cantori) în perioada 1764–1944; lista sinagogilor care au existat în Bacău (peste 28) cu fotografii ale unora, unele în prezent demolate. Documente interesante pentru cunoașterea vieții comunitare conține un registru manuscris de procese verbale ale Comitetului de conducere al Templului Cerealiștilor — precum și „Cartea de aur“ a Sinagogii Cerealiștilor din perioada 1809–1939, buget de venituri și cheltuieli, ca și lista tuturor enoriașilor celui mai mare Templu din Bacău (în limbile ebraică și română). Sunt expuse, de asemeni, acte de stăpânire ale stranelor, cumpărate de enoriași și eliberate de diferite sinagogi; fotografii

ale marilor rabini Bezael Șafran, gaon Avram L. Rosen, Blank, Landman, dr. Al. Șafran; copii după manuscrise aparținând rabinilor sus-menționați; procese verbale de alegeri ale conducătorilor și comitetelor Comunității evreiești, un bilanț al bugetului de venituri și cheltuieli al Comunității, datat 1894 etc.

Merită, de asemeni, a fi menționată împuternicirea (delegația) dată de conducerea Comunității din 1939 celor care urmau să participe la alegerea ca șef rabin al Cultului mozaic din România, dr. Al. Șafran — pe atunci rabin șef al Cultului mozaic din Bacău.

Principalele dovezi ale permanenței evreilor în Bacău în ultimele trei secole sunt prezente prin:

— file din pincasul Comunității din Bacău (copie manuscrisă), întocmite de președintele Comunității în anul 1884, care menționează un Pincas mai vechi datat 1771. Din acest pincas rezultă că în 1884 se aflau la Bacău 2 (două) cimitire, din care unul se presupune că ar fi existat pe raza actualei comune Letea-Veche din apropierea orașului Bacău, rămas neidentificat până în prezent. Existau 21 sinagogi și case de rugăciune; 16 școli pentru învățarea limbii ebraice, 7 asociații.

Un document valoros este copia manuscris a procesului verbal datat 8 oct. 1868 prin care evreii din Bacău, Moinești, Tg. Ocna și Parincea hotărăsc să contribuie la fondul de înarmare a țării.

Evreii din Bacău, manifestându-și atașamentul față de țara în care trăiesc, au dat dovadă de iubire și față de țara sfântă a străbunilor, cum rezultă și din documentele din vitrinele „Cu dorul de Sion“.

— O fotografie a renumitei familii Aaronsohn din Bacău, fondatori ai așezării „Zichron Iacov“, și o fotografie a întregului grup de coloniști.

— Lista cu numele coloniștilor din România care au fondat în 1881 colonia „Zichron Iacov“ între care mulți evrei băcăuani.

— Un apel al organizației sioniste — secțiunea Tikvat Zion Bacău datat 10 martie 1927.

— Anunțul conferinței ținută la Bacău în organizarea secției Tikvat Zion de către dr. I.I. Niemerower, despre Congresul al IX-lea din Hamburg.

— Un articol al dr. Rothemberg despre istoria sionismului la Bacău.

— Copia ștampilei așezării evreilor moineșteni la Roș Pina-Zefat, care au făcut alia în anul 1882.

— Manifestul datat 1922, prin care Comunitatea evreilor Bacău, cheamă populația la o demonstrație națională cu prilejul ratificării mandatului Palestinei de către Liga Națiunilor.

— Chemări date în anul 1922, ale diferitelor grupuri de emigranți băcăuani, buhușeni și moineșteni.

— Lista organizațiilor sioniste ce au ființat la Bacău și ale conducătorilor lor.

— Apelul datat 1920 adresat evreilor de a participa la comemorarea morții lui Th. Hertzl.

— Lista originarilor din Bacău au dorit să ajungă în Israel, dar au căzut victime ale naufragiilor vaselor Struma și Mefkure.

— Lista unor evrei din Bacău condamnați în 1942 pentru activități clandestine, după desființarea organizațiilor sioniste.

De menționat că peste 18 000 evrei din Bacău au făcut alia.

Un grupaj intitulat *Școlile evreiești (israelite)* ne introduce în istoricul acestora de-alungul celor peste 100 ani de existență. Aflăm astfel că școala israelită de băieți „F. Klain“ a fost înființată în anul 1893, iar cea de fete „Cultura“ a luat ființă în 1904.

Înainte a acestora au existat cursurile de Talmud Tora care constituiau o preocupare de seamă a Comunității pentru educarea tinerilor în spiritul învățaturii iudaice. În acest sens, prezintă interes facsimilul unui pincas al acestei forme de învățământ.

Rabinii ce au deservit Comunitatea au avut în preocuparea lor și îndrumarea școlilor israelito-române. În muzeu se află manuscrisul unui raport datat 11 iulie 1923, al rabinului M. Blanc, cu rezultatul unui „control“ făcut la aceste cursuri de limba ebraică și propunerile sale de continuitate a activității și buneii lor funcționări.

Fotografiile unor clase de elevi și eleve, ale corpului didactic, copii după procese verbale de inspecție, corespondența cu Ministerul Învățământului, foi matricole sunt expuse în muzeu.

Evidențiem din istoria obștei evreiești băcăuane, că în perioada prigoanei antisemite, școlile evreiești nu numai că nu și-au încetat activitatea, dar ele au continuat să trăiască, să cuprindă un număr mare de elevi și eleve, provenind de la școlile de stat de unde au fost eliminați în baza legilor rasiale.

S-a înființat în această perioadă Liceul teoretic de băieți și fete având un corp didactic propriu, format din intelectuali de diferite profesii (ingineri, avocați, de doctori) care s-au alăturat profesorilor de meserie, scoși din învățământul de stat.

Documente din Muzeu evidențiază atenția Comunității evreilor băcăuani pentru întreținerea și sprijinirea altor instituții comunitare: două orfelinate pentru copiii evrei, rămași fără părinți și a orfanilor din

Transnistria, o cantină a săracilor la care mâncau zilnic peste 800 persoane, așa cum atestă documentele din 18 februarie și 12 mai 1942.

Numeroase fotografii din muzeu ne înfățișează aspecte din cimitirele evreiești din Bacău (cel vechi și cel nou,) ca și fotografia monumentului înălțat în memoria evreilor morți în Transnistria.

O publicație pentru închirierea celor două băi israelite din Bacău (în neputința a mai fi întreținute de comunitate din lipsă de fonduri), date despre primul feredeu (baie) și mikva (baie rituală).

Un bilanț din 1922 al fabricii de azimă atestă existența acesteia în Bacău, ca și copia unei cereri datată 1897 prin care se atribuie un loc viran în str. Poștei pentru construirea unui abator de păsări și a unei autorizații din 13 nov. 1926 pentru construirea unui abator de păsări în str. Alexandru cel Bun.

Prin documente sunt ilustrate existența în Bacău a Asociației „Materna a femeilor israelite pentru asistența lehzurilor sărace și îngrijirea sugarilor“, a unei cantine pentru copii, a grădiniței de copii, a „Asociației femeilor evreice“, și a „Eforiei copiilor“ desființată în anul 1944.

Un document atestă înființarea primului spital israelit în anul 1852 pe ulița Miron Costin. Sunt expuse un act de cumpărare (datat 1857) a terenului pe care s-a construit ulterior spitalul israelit din str. Oituz și schița de plan a reconstruirii spitalului.

Documentele arătate sunt însoțite de un istoric al spitalului — în date și cifre — întocmit la aniversarea a 90 de ani de activitate, cuprinzând lista „in memoriam“ a celor ce și-au pus activitatea în slujba existenței medicale pentru cetățenii evrei și de alte naționalități.

Un document din 1923, constituind tabelul bolnavilor îngrijiți în Spitalul israelit la acea dată în care sunt cuprinși și bolnavi creștini. Numeroase documente din muzeu arată că în acțiunile de sprijin a spitalului au fost atrase instituții și persoane private, prin donații în bani, medicamente, instrumentar medical, construirea unei secții de izolare etc. Atragerea de sume în favoarea spitalului au fost realizate și prin acțiuni cultural-artistice.

Numeroase documente reflectă contribuția evreilor la dezvoltarea industriei, comerțului, meseriilor.

— Cereri de înființare a unor ateliere de mică industrie: săpun (1892) lumânări, sau tabelul celor trei tipografii deținute de evrei (din totalul de 5 existente în Bacău).

— Lista cu fabricanți, comercianți, bancheri etc., comunicată de Primăria orașului în 1893 Camerei de Comerț și Industrie Focșani —

pentru a fi transmisă, la cerere, Congresului de la Londra, în care 57 nume din listă, sunt evrei.

Unul din evreii bine cunoscuți în Bacău, cu activitate economico-financiară era O. Herscovici, care se semnează o corespondență ca președinte al Sfatului negustoresc Bacău din anul 1921. El a fost de altfel, mulți ani și președinte al Comunității.

— Menționăm copia procesului verbal de alegerea conducerii Camerei de Comerț și Industrie din anul 1920 în care au fost aleși și evrei.

— Orice băcăuan își amintește de existența aici a numeroase întreprinderi mari conduse de evrei: Filderman, Isvoranu, Singer, fabrici de tăbăcărie, cherestea, din industria ușoară etc. În anul 1819 a funcționat în județul Bacău, la Comănești, o fabrică de sticlărie a lui David Leiba.

Nu este lipsit de interes aportul evreilor la crearea și dezvoltarea industriei petroliere din România, prin exploatarea și rafinării la Moinești, Onești, Mărgineni, Luncani.

Perioada dintre cele două războaie mondiale și nu numai constituie un model de conviețuire pașnică între comunitatea evreiască, instituțiile sale și populația majoritară.

Materialele aflate în panourile intitulate „Conviețuiri“ confirmă cele de mai sus. Menționăm dintre acestea:

— alocarea de către Primăria orașului în mod gratuit a curentului electric și apei pentru instituțiile comunitare evreiești: spital, școli, cimitire;

— instituțiile rabinice au primit alocații din bugetul comunal pentru repararea sinagogilor;

— unul din valoroasele documente este donația testamentară (1901) a filantropului evreu F. Klain, în sumă de 20 000 lei pentru construirea și dotarea pavilionului de boli contagioase a noului spital municipal;

— Comunitatea evreilor a fost alături de autoritățile locale, mobilizând populația evreiască la marile sărbători naționale;

— un tabel arată sumele colectate de la populația evreiască pentru subscripția la împrumutul de înzestrarea armatei, colecte de obiecte pentru spitale, de „ziua ostașului“ etc., confirmate și prin scrisorile de mulțumire ale Crucii Roșii pentru donațiile făcute de evrei pentru „săracii orașului“, donații de cozonac și ouă pentru ostași etc.

În ciuda vitregei perioade de dictatură antonesciană, au fost înregistrate și ecouri ale bunei conviețuiri. Iată câteva exemple reflectate în documentele aflate în muzeu:

— Scrisoarea lt.col. Ignat prin care în 1943 confirmă donația în bani pentru populația evreiască săracă, sau scrisoarea lt.col. C. Barcan din Div.2 vol. Reg. 5 din 17.VII.1945 pe care o publicăm mai jos.

„Trecând prin Bacău și neputând lua contact cu membrii Comunității israelite, care ne-au tratat anul trecut (1944) când am fost luați ca prizonieri, într-un mod la care nu ne-am așteptat, țin să le aduc evreilor din Bacău cele mai vii mulțumiri. (actul se află în original la Arhivele Naționale Bacău, dos. 1/1945 f. 193).

Numeroși evrei au fost aleși în Consiliul municipal, așa cum reiese dintr-un proces verbal și alte documente.

Au fost și glasuri care s-au ridicat în sprijinul evreilor, un ordin al M.A.N. de dezavuare a 21 de ofițeri activi și de rezervă care au cerut favoruri pentru evreii din detașamentele de muncă.

Prigoana rasială

Dacă în general comunitatea evreiască, prin populația sa, a avut o conviețuire pașnică cu populația majoritară, evidențiem și momente de mare dificultate.

Muzeul cuprinde documente din anii 1866 — 1869, când evreii sunt alungați din unele comune ale județului unde se stabiliseră sau perioada anilor 1922–1923, când acțiuni ale unor studenți antisemiți au avut ca țintă și evreii băcăuani.

Desigur că aceste manifestări au fost semnalate și combătute așa cum reiese și dintr-un comunicat al evreilor pământeni — secțiunea Bacău din 24 decembrie 1922 împotriva unor acțiuni antisemite ce au avut loc la Onești și Tg.Ocna (originalul se afla în Arhivele Naționale Bacău, fond Comunitatea israelită, ds. 27/1922 f. 14).

Dar perioada cea mai neagră, care a afectat și evreii din Bacău, a fost cea din timpul dictaturii antonesciene.

Rebeliunea legionară din ianuarie 1940 a dat și o jertfă băcăuană prin uciderea fără vreo vină a lui User Aurel, fost ciclist de performanță, participant la cursele din țară și străinătate. Înhumat în aleia victimelor căzute al Kiduș Hașem din Cimitirul Giurgiului din București și a cărui fotografie se află în panoul victimelor fascismului, pe fundalul celor 120 pietre funerare ale evreilor uciși în rebeliune. Pe același panou se afla fotografia surorilor Stela și Rena Marcusohn, deportate fără vină în Transnistria și notate în lista întocmită de jandarmerie în 1943 la poziția „dispăruți“ (foto 5 bis) împreună cu numele altor evrei băcăuani dintr-un tabel de 18.

Și pogromul de la Dorohoi din 1940 a avut ca victimă un băcăuan, Emil Aroneanu — aflat acolo în uniforma armatei române.

Munca obligatorie a dat ca victime evreii Vaizer N. și Cojocaru B., arși de vii în cabana Detașamentului de muncă Gârleni – Bacău la 15 august 1943 și înhumați în cimitirul evreilor din Buhuși.

Documente interesante sunt manuscrisele în copie, ale tabelor cu schimbul de corespondență între evreii aflați în lagărele transnistrene și rudele lor din Bacău, vizate pentru cenzură de organele jandarmeriei lagărului.

Măsurile discriminatorii luate de autoritățile centrale sau locale în perioada 1940-44 sunt de asemenea înfățișate vizitatorilor prin exponatele din muzeu.

Anunțul Chesturii Poliției Bacău din 4 iulie 1941 care obliga toată populația evreiască să poarte steaua galbenă, sub amenințarea că cei ce nu se vor conforma, după această dată vor fi arestați și predați organelor polițienești și comandurii militare.

Nici după retragerea acestei măsuri de către autoritățile centrale la 31 iulie 1941, la Bacău măsura nu fusese pusă în aplicare nici la 3 august, cum rezultă din protestul adresat lui Mihai Antonescu de către președintele U.E.R. dr. W. Filderman.

Măsura expropriării bunurilor evreiești confirmă că în Bacău au fost astfel de 1 200 imobile (conform adresei Primăriei Bacău din 6/IV 1942 către M.A.I.) — Un document de protest semnalează că a fost expropriat și terenul cimitirului evreiesc, iar baia rituală a fost rechiziționată de Regimentul 6 grăniceri la 20.I.1942.

Numeroase documente se referă la obligativitatea depunerii de efecte de către evrei. Copia publicației cu indicarea obligațiilor impuse evreilor în baza D.L. 299/1941 alături de decizii ale Curții de apel Iași împotriva evreilor pauperi care nu au putut depune aceste efecte, condamnați la 5 ani de închisoare corecțională și 100 000 lei amendă. Din documente de arhivă a fost întocmită lista totală a efectelor depuse de evreii din Bacău.

O publicație din 18 iulie 1942, interzice tăierea rituală, iar un alt document al colegiului medicilor din 27.III.1942, „interzice medicilor evrei de a îngriji și consulta români creștini“, iar toate cabinetele medicale ale lor trebuiau să aibă inscripția „medic evreu“ ca și documentele emise de ei.

Și evreii din Bacău au fost supuși măsurii de a fi ostateci, așa cum rezultă și din telegrama Prefectului județului Bacău care raportează existența în 1941 a 37 bărbați ostateci, din care 34 majori și 3 copii.

De asemenea că la secția L7 CFR erau 200 evrei și la Palanca 50 evrei în detașamentele de muncă obligatorie.

Pe panoul dedicat muncii obligatorii a evreilor din Bacău poate fi văzut și comunicatul C.T. — Birou evrei, care menționa că și evreicile trebuiau să presteze muncă obligatorie.

Muzeul afișează copia ordinului nr. 88 din 22 iunie 1941 prin care toți evreii aflați în comunele rurale din județ să fie evacuați în Bacău.

Autoritățile locale au interpretat abuziv acest ordin, fiind evacuați la Bacău și evreii din localitățile urbane Moinești și Tg.Ocna, abuz la care s-au făcut proteste afișate în copie, rămase fără rezultat.

Numeroase documente arată existența în decursul anilor la Bacău a diferite asociații evreiești. Cele mai de seamă și cu o mare vechime erau cele de ajutor în caz de boală și înmormântări. Fotografii de monumente având însemnele acestor asociații ca: „Unirea“, „Providența“, „Marpe Lenefes“, „Aghidas Haboinim“, un statut datat 21 aprilie 1891 al asociației „Aghidas Haboinim“, un manuscris cu semnăturile participanților la o reuniune a aceleiași asociații (în limba ebraică) datat 28.03.1893 și corespondențe atestă existența a numeroase asociații evreiești dintre care menționăm: „Fraterna“ 1878, Societatea de sport și cultură „Macabi“ 1932, Clubul comercial Bacău – 1928, Asociația femeilor evree, Asociația evreilor „Economica“ – 1932, Asociația sportivă alb-albastru – 1922, Cercul studenților evrei – 1923, Societatea „Armonia“ – 1923, Tămăduirea – 1932, Avântul Sportiv – 1924, Societatea „Înfrățirea“, Aghidas Ahăm.

În anii 1940–44 au încetat activitățile în baza legislației antievreiești: Înfrățirea, Marpe Lenefes, Fraterna, Bichir Holim, așa cum reiese dintr-un document expus în muzeu. Sunt menționate în același document orfelinatul și cantina școlară israelită, ultima înființată în anul 1923.

O piesă de valoare este cadastrul Soc. meseriașilor, „Abavas Achim“, fondată la Moinești în 1892 și conține fișe familiale ale evreilor fondatori. Este un exemplar legat în piele și păstrat încă în condiții bune în ciuda vechimii sale de peste 100 ani.

Câteva fotografii și documente vorbesc despre existența în Bacău a unor biblioteci ale obștei. Au fost identificate Biblioteca „Roza“ cu peste 10 000 volume; C.T.S.; ICHUD; a liceului evreiesc cu peste 3 000

volume, toate din Bacău și Biblioteca Populară–N.B. Zeilig de la Moinești.

Muzeul aduce un omagiu unor donatori mai importanți care și-au lăsat averile Comunității.

În 1936, Benedict și Berta Rochler, neavând moștenitori, donează prin testament obștei evreiești cele trei imobile proprietate personală, biblioteca și dreptul de autor pentru traducerea romanului „Neguțătorul din Veneția“.

În 1888, filantropul F. Klein, cumpără imobilul din str. Alexandru cel Bun, unde a funcționat mulți ani Comunitatea evreilor, cantina, dispensarul medical, Talmud Tora etc. Lupu Ochiș donează în 1939 imobilul din str. Ștefan cel Mare.

Fostul președinte al Comunității evreilor donează în anul 1942 suma de 3 000 lei.

În sfârșit, cel mai mare donator rămâne filantropul Foivis Klein, care prin testamentul său din 1901 lăsa importante sume de bani pentru finanțarea școlii israelito-române (care i-a și purtat numele); pentru un fond intitulat „Palestina“, destinat creierii viitorului Israel; pentru un azil de bătrâni;

Cinste eroilor evrei.

În aceste vitrine sunt expuse dovezi concludente ale participării evreilor băcăuani la războaiele de independență și reîntregirea României din 1877–1878; 1913; 1916–1918, ca și numeroase acte de vitejie ale acestora, mulți căzuți eroic în aceste războaie.

— Macheta cimitirului eroilor din Bacău, cu aleea pentru eroii evrei și lista eroilor evrei morți pentru patrie. În vitrină pot fi văzute fotografia lui A. Erlich, erou al războiului din 1877–1878 și a celor trei fii ai săi, în uniformă militară; lista ofițerilor și subofițerilor morți în războiul din 1916–1918; inscripții de pe pietre funerare ale unor evrei participanți la războiul din 1877–1878 și 1916–1918; originalul actului de naturalizare a soldatului Burăh Leiba din Regimentul 15 Inf. pentru participarea la Războiul de independență; numeroase brevete de decorații acordate evreilor din Bacău pentru participarea la războaiele României; fotografia unui grup de militari în uniformă, îmbrăcați cu tales în pauza unei bătălii pe front.

O vitrină specială este dedicată memopriei celui ce a fost dr. Mozes Rosen pentru activitatea și opera sa puse în slujba obștei evreiești din România. Pot fi văzute actul său de naștere la Moinești-Bacău, curriculum vitae, fotografii de familie, o parte din cărțile sale.

Muzeul nostru cinstește, de asemenea, personalitățile din Bacău care, prin activitatea pe tărâmul științei, artei, culturii și-au înscris numele între cei ce au adus contribuții însemnate. Oameni de știință ca: acad. prof. Solomon Marcus; scriitorii: Tristan Tzara (Rosenstok Samuel), creatorul curentului literar dadaist; Marius Mircu, P. Voledi Vardi; Al. Iosif, Marcel Marcian, dr. A. Klein, Isaia Răcăciuni, Mihai Sabin; actorii: N. Stroe (Nacht) artist emerit; Lori Cambos, M. Rozeanu, Al. Roni, Fritz Braun, Rozina Cambos; muzicieni ca Haim, Aurel și Mirel Iancovici sau Silvia Marcovici.

— Luptători pentru democrație și dreptate socială: dr. H. Aroneanu, fruntaș socialist ucis în 1920 sau dr. Michel Brill.

— Pe tărâm comunitar și sionist sunt cinstiți: Bezalel Zwi Șafran, dr. Al. Șafran, Faivis Klein, Osias Herșcovici, I. Feldler, Maier Eeibschutz, dr. L. Tecuceanu, dr. Sabath, dr. Rotemberg, dr. Isac Marcusohn, Litwan Schwartz, Aurel Negreanu, Volf Iser, H. Erlich ș.a.

Și-au adus contribuția la realizarea muzeului, aflat acum la al V-lea an de la inaugurare, colaboratorii Comunității evreilor Bacău, d-nii Beno Bercovici, prof. L. Iosif, Carol Marcusohn și Saul Mendel, cu sprijinul material al lui Mundi Braunstein — fiu al Bacăului, din Israel.

1. Dumitru AGACHE (născut în 1939, Rânzești, Vaslui), licențiat al Facultății de istorie-filozofie a Universității „Al.I. Cuza“ din Iași (1963), este cercetător științific principal la Institutul de istorie „A.D. Xenopol“ al Academiei Române. Membru în colectivul de editare a izvoarelor; și-a legat numele de apariția câtorva volume din prestigioasa colecție *Documenta Roumaniae Historica*, ultimul dintre acestea (vol. XXIII, 1998) fiind distins cu Premiul „Eudoxiu Hurmuzachi“ al Academiei Române. Ca medievalist, a publicat în revistele de specialitate sau în volume colective studii consacrate domniilor lui Ștefan cel Mare și Vasile Lupu îndeosebi, precum și problematicii transporturilor medievale.

2. Lya BENJAMIN, cercetător la Centrul de istorie a evreilor din România și doctorand al Facultății de istorie a Universității București. După 1989, și-a consacrat activitatea studierii istoriei evreilor din România în epoca Holocaustului. A editat, în colaborare, volumele de documente referitoare la evreii din România (IMER vol.II/1 și vol. II/2, București, 1987 și 1990) și a contribuit la elaborarea lucrării *Martiriul evreilor din România în anii celui de-al doilea război mondial* (București, 1991). A publicat volumele de documente: *Legislația antiievreiască, 1940–1944* (București, 1993) și *Problema ievreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri, 1940–1944* (București, 1996), a îngrijit ediția a doua a *Cărții Negre* de Matatias Carp (București, 1996), fiind autoarea mai multor studii și articole, pe aceeași temă, tipărite în revistele de specialitate din țară și străinătate.

3. Mircea COLOȘENCO (născut în 1938) este licențiat al Facultății de filologie a Universității „Al.I. Cuza“ din Iași (1964), muzeograf în cadrul Muzeului Literaturii Române din București și, vreme de mai mulți ani, inspector de profil la Direcția Muzeelor a Ministerului Culturii. Publicist și editor, totodată, s-a remarcat prin valoroase contribuții

documentare la cunoașterea unor momente, evenimente sau personalități ale culturii românești din perioada interbelică, cea mai recentă fiind ediția critică *Ion Barbu*.

4. Andrei CORBEA-HOIȘIE (născut în anul 1951), licențiat în germanistică la Universitatea „Al.I. Cuza“ Iași, doctor în filologie al Universității din București, cercetător (1980–1982), din 1982 cadru didactic (asistent, lector, conferențiar) și din 1995 profesor la Catedra de germanistică a Universității „Al.I. Cuza“ din Iași, șef al catedrei din 1990. A fost bursier al Fundației „Alexander von Humboldt“ la Universitatea din Konstanz (1986, 1991–1992), Fellow al Centrului Internațional de Studii în Științele culturii din Viena (1993), profesor asociat al Universității Paris (1993–1994), profesor invitat al Universității din Siegen (1995) și al celei din București (1996). Din 1990 conduce, ca director, Editura Universității din Iași. Autor a numeroase studii în domeniul germanisticii, teoriei literare, esteticii, istoriei literare comparate, precum și al istoriei literare culturale a Bucovinei, printre care și volumele *Ego, Alter, Alter Ego* (Iași, 1993), *Despre teme. Explorări în dimensiunea antropologică a literaturii* (Iași, 1995). *Um den Meridian* (Viena, sub tipar). A tradus, prefătat și îngrijit volume și ediții precum: Hans Robert Jauss, *Hermeneutica literară și experiența estetică* (București, 1983), *Interferențe culturale româno-germane* (Iași, 1986), *Kulturlandschaft Bukowina. Studien zur deutschsprachigen Literatur des Buchenlandes nach 1918* (Iași, 1990), Valeriu Marcu, *Die Vertreibung der Juden aus Spanien* (München, 1991), Mirjam Korber, *Deportiert* (Konstanz, 1993), *Metropole und Provinzen in Alt-Österreich* (Wien/Iași, 1996), *Judisches Städtebild Czernowitz* (Frankfurt am Main, sub tipar). Laureat al Premiului „Herder“ (1998).

5. I. KARA (pseudonim, din 1953, pentru Itic SVARȚ, născut în 1906, Podul Iloaiei, jud. Iași) este licențiat în Litere al Universității din Cernăuți. Publicist și istoric al comunităților evreiești din Moldova, a publicat numeroase articole, note și contribuții documentare în presa și revistele de specialitate din țară, precum și în presa de limbă idiș din New York, Paris, Tel Aviv și Varșovia, ori în „Bucareșter Șriftn“. dintre volumele mai însemnate: *Mărturii din veacuri* (1947); *30 de ani de literatură idiș* (1947); *Un băiat din Moldova* (1976); *Obștea evreiască din Podul Iloaiei* (1990); *Inscripții evreiești din orașul Iași* (1994).

6. Leon EȘANU. Născut la Iași la 30 iunie 1935. Absolvent al Facultății de Istorie a Universității „Al.I. Cuza” din Iași (1956). Timp de 33 de ani a lucrat ca cercetător științific și cercetător științific principal la Institutul de studii istorice și social-politice București (Sectorul din Iași). În cele peste trei decenii de activitate profesională a publicat un număr important de lucrări de istorie socială, politică, culturală și istorie a presei.

În prezent, este colaborator permanent al Centrului de Istorie a Evreilor de pe lângă F.C.E. din România.

7. Eugen GLÜCK (născut în 1927), specialist în istoria modernă și contemporană, este cunoscut pentru o bibliografie selectivă: *Greva generală din 1920 în presa arădeană* (1970, în colaborare), prin lucrarea *Despre lupta antihabsburgică și antifeudală a țăranilor din părțile arădene în anii 1849–1853* (1962). Contribuții substanțiale la cunoașterea istoriei evreilor din Transilvania, Banat și Bucovina.

8. Carol MARCUSOHN, colaborator al Centrului de Istorie a Evreilor din România a FCER, cu o contribuție însemnată la realizarea Muzeului obștii evreiești băcăuane și a unor volume de documente din istoria evreilor din anii 1940–1944.

9. Victor NEUMANN, autor a numeroase studii și a trei importante sinteze: *Convergențe spirituale*, București, 1986; *Tentația lui homo-europaeus. Geneza spiritului modern în Europa centrală și de sud-est*, București, 1991; *Istoria evreilor din România. Studii documentare și teoretice*, Timișoara, 1996. În prezent, conferențiar dr. la Universitatea de Vest din Timișoara.

10. Pincu PASCAL, farmacist principal, dr. cu însemnate contribuții în istoria farmaciei în general și a farmaciștilor evrei (Cf. N. Cajal, H. Kuller, *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație*, București, 1996, p. 193–198). A publicat note, studii și documente despre Comunitatea evreilor din Piatra Neamț cu o istorie atât de bogată.

11. Gheorghe PLATON (născut în 1926, Buhuși, jud. Bacău) licențiat al Facultății de istorie a Universității „Al.I. Cuza” – Iași (1950),

cercetător științific la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“, apoi asistent, lector, conferențiar și, din 1974, profesor la Facultatea de Istorie a Universității „Al.I. Cuza“, titular al cursului de istoria modernă a României. Doctor în istorie al Universității din Cluj (1970), membru corespondent al Academiei Române (1990) și membru titular (din 1993) al aceleiași înalt for științific, a fost distins cu titlul de „Profesor emerit“ în 1996. În prezent, este profesor consultant la Universitatea „Al.I. Cuza“. A elaborat peste 250 de lucrări, manuale, culegeri, studii, articole și note consacrate istoriei moderne a României, printre care: *Domeniul feudal în Moldova în preajma revoluției de la 1848* (1973), *Lupta românilor pentru unitate națională, 1855–1859. Ecouri în presa europeană* (1974), *L'Union des Principautés Roumaines* (1978); *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României* (1980); *Istoria modernă a României* (1985); *Moldova și începuturile revoluției române de la 1848* (1993); *De la formarea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă* (1995); *Istoria orașului Iași* (în colaborare, 1980); *Cum s-a înfăptuit România modernă* (1993, în colab.); *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică* (1996) ș.a.

12. Schimon RUBINSTEIN născut la Bârlad în anul 1941, stabilit în Israel în anul 1950, este licențiat în istorie universală și științe politice la Universitatea Ebraică din Ierusalim (1965); din anul 1968 este directorul Arhivei istorice a Institutului de Istorie a Eretz-Israelului Yad Itzhak Ben-Zvi de la Ierusalim. Autor a numeroase cărți, studii și articole științifice privind istoria Eretz-Israelului în secolele XIX-XX. Specialitatea sa principală este cercetarea istoriei Palestinei în perioada de trecere de la regimul otoman la cel britanic. Printre lucrările sale, apărute în marea lor majoritate în limba ebraică, menționăm: *Peste așteptări: politica sionistă asupra pământului agricol în Palestina în anul 1918*; *Neghevul: zona neglijată de Mișcarea Sionistă, 1919–1929* (4 volume); *Criză și evoluție: Petah Tikva în perioada de trecere de la regimul otoman la cel britanic în Eretz-Israel* (5 volume); *Istoricul Institutului de Istorie a Comunităților Evreiești din Țările Orientale*. Între lucrările sale, câteva se referă la istoria evreilor din România: *O perspectivă scurtă: la centenarul nașterii lui Ben Gurion* (referitoare la modul în care au fost tratați în Israel foștii arestați politici sioniști din România, cu accentul asupra biografiei lui A.L. Zissu); *De la Bârlad la tabăra de tranzit din Rosh Pinah* (referitoare la destinul imigranților din România în Israel în anii '50). Cea mai recentă lucrare a sa (1997), considerată o contribuție

în cercetarea istoriei economice a Palestinei este *Monezi, măsuri și greutate în Palestina de la începutul secolului al XIX-lea până la perioada de tranziție de la regimul otoman la cel britanic*.

13. Silviu SANIE (născut în 1936, Pungești, jud. Vaslui) este licențiat al Facultății de istorie și filozofie a Universității „Al.I. Cuza“ din Iași (1963), doctor în istorie al Universității din București (1977), cercetător științific principal și șeful colectivului de istorie veche al Institutului de Arheologie Iași al Academiei Române. Lucrări reprezentative: *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei, secolele II î.e.n.–II e.n.* (1981), pentru care a fost distins cu premiul Academiei Române în același an; *Culte orientale în Dacia Romană I*, (1981); *Enciclopedia civilizației romane* (1982, coautor); *Die svrischen und palmyrenischen Kulte im romischen Dakien* în ANRW (1989); *Din istoria culturii și religiei geto-dacilor* (1995) ș.a. Este profesor asociat, pentru epigrafie latină, al Facultății de filologie a Universității „Al.I. Cuza“ și membru al colegiului redacțional al revistei „Arheologia Moldovei“. Din anul 1990 cercetează și istoria evreilor din România.

14. Șeiva SANIE (născută în 1938, Iași) este absolventă a Facultății de istorie și filozofie a Universității „Al.I. Cuza“ Iași (1960) Muzeograf principal la Muzeul de istorie a Moldovei, a făcut parte din colectivele de cercetători care au efectuat săpături arheologice la Barboși-Galați, Bâta Doamnei-Piatra Neamț și Dumbrava-Iași. A publicat studii și note de numismatică, arheologie dacică și romană, în revistele de specialitate. Ca muzeograf, a contribuit la realizarea secției de istorie veche a Muzeului de istorie a Moldovei și a expoziției „Civilizația Cucuteni“, pentru care a primit premiul „Margareta Sterian“. A proiectat și realizat, împreună cu Silviu Sanie, Muzeul obștei evreiești ieșene.

15. David SCHAARY-Scheuermann, născut în 1922 în Iacobeni (jud. Suceava) a emigrat în anul 1941 în Israel. Absolvent al Universității Ebraice din Ierusalim și doctor al Universității Sorbonne din Paris. Cercetător la Centrul pentru istoria evreilor din România al Universității Tel Aviv. Dintre publicațiile sale: *Lagărele pentru imigranții ilegali spre Palestina din Cipru 1946–1949*. Tel Aviv, 1981; *De la sionismul „evident“ spre sionismul „general“*, Ierusalim, 1990; articole în domeniul istoriei evreilor din România.

16. Cătălin TURLIUC (născut în 1962, Iași) este licențiat al Facultății de istorie-filozofie a Universității „Al.I. Cuza“ din Iași (1986), doctor în istorie al aceleiași universități (1999), profesor secundar la Liceul „C. Negruzzi“ și asistent al Universității Tehnice „Gh. Asachi“ din Iași (1987–1991), în prezent cercetător științific (din 1991) la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol“ al Academiei Române, doctorand al Universității „Al.I. Cuza“ și lector al Universității „Petre Andrei“ din Iași. A beneficiat de stagii de documentare în Spania (1990), Portugalia (1991) și Anglia (1991), fiind bursier al Universității din Illinois Urbana-Champaign (1995) și Visiting scholar al Universității Central-Europene din Budapesta (1996). A publicat studii consacrate naționalismului, etnicității și minorităților în reviste de specialitate din țară și străinătate.

17. Dumitru VITCU (născut în 1940, Ibănești, jud. Botoșani) este licențiat în istorie — limba și literatura română, al Universității „Al.I. Cuza“ din Iași (1962), cercetător științific principal și șeful colectivului de istorie modernă al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol“ al Academiei Române. Doctor în istorie al aceleiași universități (1974), „Visiting Fulbright Lecturer“ la Emerson și Boston College (1983 și 1984), a efectuat stagii de documentare în U.R.S.S. (1977) și U.S.A. (1980 și 1992), specializându-se în domeniile istoriei social-economice, politico-diplomatice și culturale românești în epoca modernă. Lucrări reprezentative: *Diplomații Unirii* (1979), lucrare distinsă cu premiul „N. Bălcescu“ al Academiei și tipărită ulterior și în versiune engleză (1989); *Aspecte ale luptei pentru unitate națională* (1984, în colaborare); *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă* (1987); *George Enescu în spațiul artistic american* (1994) ș.a. Din 1995 este profesor titular pentru cursul de istoria modernă a României la Universitatea „Ștefan cel Mare“ din Suceava, membru în colegiul de redacție al „Anuarului“ Institutului „A.D. Xenopol“ și membru (din 1996) în Comitetul național al istoricilor.

18. Erhard Roy WIEHN (născut în anul 1937), a studiat sociologia la München, Tübingen și în S.U.A., a fost asistentul, între 1965–1969, al profesorului Ralf Dahrendorf, și-a trecut în 1967 doctoratul și în 1971 docența (Habilitation) în sociologie; între 1971–1972 a fost Fellow la Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences din Wassenaar (Olanda), în 1974 profesor invitat al Universității

din Bielefeld și în același an profesor de sociologie la Universitatea din Konstanz. A fost de mai multe ori decan al Facultății de Științe Sociale și purtător de cuvânt al Colectivului de sociologie, președinte al secțiunii Bodensee a Societății Germano-Israeliene, și din 1995 este *doctor honoris causa* al Universității Economice de Stat din Kiev. Este autor a numeroase volume de specialitate, dintre care amintim aici *Theorien der sozialen Schichtung* (München, 1968), *Ungleichheit unter Menschen als soziologisches Problem* (Konstanz, 1972), *Kaiserslautern. Leben in einer pfälzischen Stadt* (Neustadt, 1982), *Gesammelte Schriften zur Soziologie* I, II (Konstanz, 1986, 1987). A inițiat la Editura Hartung-Gorre din Konstanz o întreagă serie de „Scrieri despre Shoah și iudaistică“, pe care o coordonează și îngrijește de aproape zece ani.

 Tehnoredactare computerizată:
UNIVERS ENCICLOPEDIC
DANIELA NIȚU

Tipărit la
S.C. ROMCARTEXIM S.A.
Tel. 211.30.16; Fax: 211.27.52
București

STUDIA ET ACTA
HISTORIAE
IUDAEORUM
ROMANIAE

ISBN 973-9235-81-6